

«Меҳр»
Мухторхон ЭСАНОВ асари

Хурматли журналхонлар!

*2023 йил учун “Шарқ юлдузи” ва “Звезда Востока”
журналларига обуна давом этмоқда.
Журналларимизга барча матбуот етказиб берувчи
ташкилотлар ёки таҳририятимиз орқали обуна
бўлишингиз мумкин.*

*Обуна индекслари: “Шарқ юлдузи” – 911
“Звезда Востока” – 831*

8 / 2023

SHARQ YULDUZI

- ✦ NASR
- ✦ NAZM
- ✦ DRAMATURGIYA
- ✦ MUMTOZ ADABIYOT
- ✦ YOSHLAR DAFTARI
- ✦ JAHON ADABIYOTI
- ✦ ESTETIKA
- ✦ SAN'AT FALSAFASI
- ✦ ADABIYOTSHUNOSLIK

Шарқ юлдузи

Sharq yulduzi

ISSN 0131 – 1832

8 / 2023

**Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
(1951 йилда туғилган)**

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД ҳаётидан лавҳалар

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Куронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Сайфиддин Рафиддинов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков
Нилуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Дилфуза Қўзиева

УШБУ СОНДА:

НАСР

Абдужалол РАҲИМ

ОИДИН КЕЧАЛАР

– Ўзинг ҳақингда гапириб бер? – дедим Илҳомга.

У бир зумга жимиб қолди. Юрагида бир дарди борга ўхшайди, деган ҳаёлда берган саволимдан афсуслана бошладим.

– Азиз, сен ота-онанг бағрида ўсгансан, – деди у ой шуъласи ёритган сайҳонликка тикилиб.

– Болаликда ота-онасиз қолиш нималигини билмайсан. Менинг эса бошимдан ўтган...

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ

ИЗЧИЛИК ҲОСИЛАСИ

Маълумки, профессор Эргашали Шодиев ижодининг илк палласидаёқ ўзбек ва тожик халқлари адабиётларининг ўзаро таъсири, бадиий ижодда икки тилда бирдай бадиият неъматларини яратиш анъанасини тадқиқ этишга махсус эътибор бериб, ўзбек ва тожик тилларида бесаноқ мақолалар эълон қилдилар. Пировард натижада эса “Ўзбек-тожик адабий алоқалари тарихидан”, “Адабиётда зуллисонайнлик анъанаси”, “Адабий алоқалар саҳифалари” каби салмоқдор, янги далилларга бой асарлар нашр юзини кўрди.

АДАБИЁТ ВА ШАХС

Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ

“ҚАЙСАР ОЛИМ”НИНГ
БЕТАҚРОР ИСЛАБИ

Шу вақтгача Навоий даҳосининг бир ғазали ҳақида бутун бошли уч юз бетлик бир китоб яратилмаган эди. Нусратулла Жумахўжа эса Алишер Навоийнинг “Қаро кўзум...” ғазалининг қирқ беш йил мобайнида ўнлаб атоқли олимлар ва шоирлар томонидан ўрганилиши, бу борадаги баҳсу мунозараларни кузатган, таҳлил (анализ)ларни синтез қилган ва ғазал тадқиқи тарихини тўлиғича китобида мужассам этган. Бу ҳам илмдаги ўрناق тажрибадир. Олимнинг ўз шахсий режасида Навоийнинг яна бир неча машҳур ғазаллари тадқиқига доир махсус монографиялар яратиш ва нашр этиш навбат кутиб турибди. Ҳолбуки, бу янги намуна асосида бошқа олимлар ҳам бир ғазалга бир китоб тажрибасини амалга оширишларига замин вужудга келди.

СҶМБҶЛА

Хазон нафаси келар ҳаводан
Севиб бўлган юракдай
совий бошлар
тина бошлар сув

дарёларнинг мавжлари тинар

кузга кириб борар дарахтлар қатор
жума намозига келган
масжид олдидаги жамоатдайн
ҳаммасининг эғнида
барглардан қуралган
мингямоқ чопон

АНАР

ҚАРДОШЛАР АДАБИЁТИ

МЕН, СЕН, ҲА
ТЕЛЕФОН

Эртасига эрталаб Мадинани, менинг Мадинамни кўрдим. Тўғри, ўтган кун ҳам кўргандим уни. Аммо ўша кун у бошқача кўринишда эди, аслида, унинг ҳар бир кўриниши ўзига хос ва гўзал. Оддий бир кўриниш... Эҳтимол унинг гўзаллиги ҳам шунда эди, лекин қандайдир паришон ва хомуш гўзаллик эди у. Булар ўтган куннинг фикрлари. Бугун эса ҳар нарса тамоман бошқача. У кўчирган қоғозларни кўриш билан бирга ўзига ҳам кўз остида назар солардим. Унинг менга буткул ёт бўлган зоҳирий кўриниши билан бу қадар яқин, таниш овози орасида, бу ердаги Мадина билан телефондаги Мадина орасида бир оҳанг, уйғунлик ахтарардим.

Моҳира ЭШПҶЛАТОВА

ЎШЛАР ИЖОДИ

ОЛОВ РАҚСИ

– Сен келган жойларда шундай рақс тушишадими? – деди Бека у билан уйга қайтишаркан.

– Билмайман. Ҳеч нимани эслолмаяпман, аммо куй мени биладигандек, танийдигандек.

– Нималар деяпсан, Гулкелди? Куй қандай қилиб сени танисин, ахир унинг жони йўқ, у одам эмас.

– Мен уни эшитдим. У мени чақирди, ўрнимдан туришга, унга бўйсунушга мажбур этди. Мен фақат унга ўзимни топширдим, холос. Мен уни биламан, Бекам, у менга таниш. Рақс тушаётиб ҳис этдим, мен ўйнашим керак экан.

**Абдужалол
РАҲИМ**

Ойдин кечалар

Қисса

Ветеринар шифокорларнинг мақолаларини сонма-сон чоп этардик. Улар қорамол, қўй-қўзиларни турли хасталиклардан ҳимоялаш йўл-йўриқлари ҳақида қуйиниб ёзишарди. Шунга қарамасдан, ёз чилласида молларининг касалланиши яна авж олди.

Жазирама иссиқ кунларнинг бирида мени қишлоқ хўжалик институтининг чўлдаги ветеринария бўлимига юборишди. Ветеринар олим билан учрашиб, суҳбат қилишим лозим. Ишига қаттиқ берилган олимларнинг гавжум лабораторияларини кўз олдимга келтириб, йўлга чиқдим. Келиб тушган жойим эса чўлнинг овлоқ бир чеккаси эди. Қаршимда сувсизликдан қақраган, оппоқ шўр билан қопланган сайхонлик ястаниб ётарди. Сайхонлик четидаги бир қаватли якка уй мен излаган ветеринария бўлими экан. Жигарранг бўёғи қуёшда унникқан дарвоза очик. Ҳовлига кириб, овоз бердим. Қаршимга ўзим тенги, яъни ўттиз ёшлардаги ўрта бўй, қорача йигит чиқди.

– Исмим Азиз, – дедим қўлимни узатиб, – мухбирман.

Йигит қўлимни сиқиб, самимий жилмайди:

– Илҳом Ҳазратқуловман.

У мени оппоқ оқланган бинога бошлади. Эшик ёнбошига лавҳ илиб қўйилган. Ложувард тагликка тилларанг ҳарфларда “Самарқанд қишлоқ хўжалик институтининг ветеринария таянч бўлими”, деб ёзиб қўйишибди. Ичкарига кирдик. Меъморчилик безакларисиз, оддий уйда чамаси беш-олтита хона бор эди. Тупроқ кечиб, терлаб-пишиб келган эмасманми, ичкарининг салқини хуш ёқди. Тор йўлакдан ўтар эканмиз, менинг “Лаборатория” деб ёзилган очик эшикка кўзим тушди. Ичкаридаги катта столда микроскоп. Ён-верида турли рангдаги эритмали колбалар қалаштириб ташланган. Столнинг бир четида центрифуга мосламасини ҳам кўриш мумкин...

Абдужалол РАҲИМ – 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Ҳикоялар”, “Ломакон”, “Мугат фолбин”, “Йўлда кетаётган одам”, “Тоғ гўзали” китоблари, “Абу Али ибн Сино” романининг биринчи китоби чоп этилган.

Биз йўлак тўридаги хонага кирдик. Стол-стул ва жавонлар дид билан жойлаштирилган, хона кенг ҳамда озода эди. Тупроқ йўлда туфлим чангга ботиб келганим учун хижолат бўла бошладим. Илҳом буни сезди.

– Ўзингизни газета таҳририятида деб ҳис қилинг, – деди, у оппоқ мато қопланган ўриндиққа ишора қиларкан.

– Раҳмат.

– Ҳозир бўлимда ўзим қолганман. Лаборантлар чорвачилик фермалари, яйловларга чиқиб кетишган.

– Неча ёшдасиз? – қизиқиб сўрадим.

– Ўттизга тўлдим, Азиз.

– Тенгдош эканмиз.

– Мен ҳам шундай бўлса керак, деб ўйлагандим.

Биз Илҳом билан якин жўралардек сенсираб гаплаша бошладик. У эгнига оқ халат кийганди.

– Ветеринария муаммолари бўйича илмий изланишлар олиб борамиз, – у ветеринария бўлими ишини қисқа қилиб шундай тушунтирди.

Мен бу соҳани мутлақо билмасдим. Буни яшириб ўтирмадим.

– Чорва молларида касаллик кўпайибди. Шунинг учун жўнатишди, – деб қўя қолдим.

– Ҳа, тейлериоз касаллиги авж олди.

Шунда менинг беихтиёр столдаги кичик, ялтироқ гардишдаги аёл суратига кўзим тушди. Суратдан ўрта ёшлардаги кенг елкали бир аёл мунгли термилиб турарди. Атрофини ажин қоплаган кўзлари жуда сермаъно эди унинг: дунё ташвишларидан чарчаб, буни айтолмай қийналаётганга ўхшарди. Чинор япроқларининг тасвири туширилган эгнидаги оқ кўйлаги кенг елкаси, бакувват билакларини беркитиб турарди. Ҳамда ўртасидан фарқи очилиб, икки томонга силлиқ таралган сочлари – буларнинг бари оддий, заҳматкаш ўзбек аёлининг ўзига хос қиёфаси эди.

– Илҳом, аянгнинг суратларими? – деб сўрадим.

– Йўқ, Азиз, бу мендан катта опам. Бизнинг Зомин томонларда “опча” дейишади. Лекин менга онамдек бўлиб қолганлар.

Биз яна ветеринария мавзусига қайтдик.

– Тейлериоз ёмон касалликими? – дедим бошқа мантиқлироқ савол тополмасдан.

– Жудаям ёмон касаллик! – Илҳом бирдан жонланиб кетди. – Тейлериоз юққан сигир қаттиқ азобланади. Ўзинг ўйлаб кўр, тана ҳарорати қирқ бир даражагача, баъзан ундан ҳам ортиқ!.. – худди ўзи азобланаётгандек пешонаси тиришди унинг. – Бечора сигирнинг бутун танаси қакшаб оғрийди. Сулайиб ётавериби, ўн-ўн беш кунда чўпдек озиб кетади...

Мен Илҳом билан эски дўстлардек ҳангомалаша бошладим. У ишига жондидан берилганлардан эди. Феъли шунақа одамлар бўлади-ку: иш деганда ҳамма нарсани унутадиган, мутаассиб. Аммо илмий унвони борлигини ҳали билмасдим.

– Номзодлик илмий ишим тейлериоз касаллиги бўйича эди, – деб қолди ўзи гап орасида.

– Фан номзодимисан?! – унга ҳайратланиб тикилдим.

Илҳом ҳали ёш, тенгдош эканмиз. Ўзим ўттиз ёшимда нимага улгурибман? Ҳарбий хизматдан кейин университетда ўқидим. Энди газетада мухбир бўлиб ишлаяпман. Илҳом эса аллақачон фанда янгилик яратибди!

Илҳомнинг овози хаёлимни бўлди:

– Ҳа, ветеринария фанлари номзодиман. Бундан хаста жониворларга наф бўлса қошки...

– Даволашнинг бирор имкони бордир, ўша тейлериозни?
– Бор, албатта! Аммо мол соғайгунча жуда кўп маблағ йўқотилади. Биз буням эътибордан қочиролмаймиз.

– Унда нима қилиш керак?

– Мен ҳам шуни ўйладим. Жониворларни бу лаънати касалликдан қутқариш йўлларини изладим, турли имкониятларни чамалаб кўрдим. Кейин аниқ бир қарорга келдим: қорамолларда тейлериозга чидамлилиқни ошириш керак! Ягона йўл шу! Тейлериоз каналардан юқади. Каналарни бутунлай йўқ қилиб бўлмайди-ку. Табиатдаги мувозанатга зиён етказиб қўйишимиз мумкин. Шундай экан, қорамолнинг кана чақишига қарши қувватини оширишдан бўлак чора йўқ.

– Одамларни вакцина билан эмлагандек, демоқчисан-да?

– Шунга ўхшаш... Яйловларда каналар пайдо бўлишидан бир неча ой олдин ёш жониворлар эмланади. Лекин буям касаллик бутунлай бартараф бўлди дегани эмас. Эртага хасталанган сигирларни ўз кўзинг билан кўрасан. Тейлериозда мол жуда қаттиқ азобланади...

Шу пайт йўлакдан дупур-дупур қадам товушлари эшитилди-ю, Илҳом жимиб қолди. Зум ўтмасдан биз ўтирган хонага сариқ презент этик кийган забардаст йигит кирди. У дароз эди, эшикдан бошини эгиб ўтди. Эғнидаги кўк катак кўйлаги тердан шалаббо бўлиб кетган. Чўзиқ, қорача юзида маржондек томчилар ялтирайди. Биздан чамаси уч-тўрт ёш кичик. Анча йўлдан юриб келгани аниқ. Кўринишидан оддий қишлоқ йигити-ю, аммо кўлида дўхтирларнинг дори-дармон қутиси бор.

– Ассалому алайкум! – у салом бериб, менга бир қараб олди.

– Кел, Ортиқбой, нима гап? – Илҳом унга синовчан тикилди.

Ортиқбой томоқ кириб олди-да, кўлидаги темир қутига ишора қилиб, жим тураверди.

– Бу киши журналист, дўстим бўлади. Бемалол гапиравер.

– Яйловдаги подада иккита сигир касал, – Ортиқбой темир қутини беозор силқитди. – Текширишга қон олиб келдим.

Илҳомнинг юзи бирдан жиддийлашди. Қошлари керилиб, ўрнидан турди-да, бир энтиқиб олди.

– Лабораторияга олиб кир! – деди шошиб. – Касалланган молларни ажратиб кўйдингларми?

– Ҳа, ветеринар келди, сут зардоб, қатик ичиришди.

– Яхши... Оксилтетрациклинлари борми?

– Бор. Эмлашни бошлашди.

– Узр, Азиз, сени бировз ёлғиз қолдираман, – Илҳом истиҳола билан гапирди. – Ҳозир лаборатория текшируви ўтказиб берамиз. Бу, тейлериозни ўлатдан фарқлаш учун шарт.

Илҳом билан Ортиқбой даҳлизга чиқиб, алланималарни гўнғир-гўнғир гаплашганча лабораторияга кириб кетишди. Ёлғиз қолиб, хонани кўздан кечира бошладим. Тўғридаги иккита жавон рафлари турли-туман жилдлар, китоблар билан тўлган. Жавонларнинг устига оппоқ дори қутилари қалаштириб таҳланган. Қарама-қарши тарафдаги диванга оппоқ мато тортилган. Кўзим яна столдаги ўша аёл суратига тушди. Бирдан сурат тилга кириб: “Аёлга тикилиб қарамайдилар, айб бўлади”, дегандек бўлди. Ўзимни ноқулай сезиб, ўрнимдан турдим-да, ташқарига чиқиб кетдим.

Қуёш мағрибга оға бошлади. Сайхонлиқни томоша қилгим келди. Ветеринария бўлими ҳовлисидан чиққанимда қаршимда яккам-дуккам қамишлар ўсган

шўрхоқ сайхонлик ястаниб ётарди. Мен завқ билан узоқ-узоқларга тикилиб, ўй суриб қолдим. Ҳали инсон қўли тегмаган бу жойлар ибтидоий таровати билан кишини беҳад завқлантиради. Мана шу ҳеч кимга керак бўлмаган сайхонликда Ер сайёрасининг гўдаклик вақтини кўргандек бўлдим. Қизиқ, ўша даврларда одамлар қандай яшашган экан? Ҳали илм-фан пайдо бўлмаганда? Аждодларимиз ўзларининг овчилик ҳаётларини қоятошларга ўйиб тасвирлашган пайтларни айтаман-да. Шошилиш нималигини билишмаган. Техника ажойиботлари, бугунги ҳаётимиздаги минг бир қулайликлар ҳаёлларига ҳам келмаган. Лекин шундай бўлсаям тиришиб-тирмашиб, яшаш учун курашганлар. Бунга қандай куч даъват қилди экан? Мен қамиш, бурганлар ўсиб ғовлаб ётган сайхонликка қараб ана шулар ҳақида ўйлардим. Бир пайт қақраб ётган тупроқ уюмида юмронқозиқ пайдо бўлди. Жажжигина бошчаси атрофга олазарак аланглади-да, аллақёққа чопкиллаб кетди. Балки болаларига бирор егулик излаётгандир? Шу жонивор ҳам кун кечириш, ўздан насл қолдириш учун тиним билмай елиб-югуради. Ҳаёт қонуни шундай бўлгандан кейин, инсон ҳам азал-азалдан яшаш учун курашган-да. Бу на ақл, на-да режа билан бажарилади. Яратган Эгамиз томонидан тухфа этилган ҳиссиёт!..

Анча пайт сайхонликни кездим. Тупроқ момикдек юмшоқ эди. Гоҳ қамишларнинг юзага чиқиб қолган илдизлари, гоҳ оқ-пушти рангдаги гуллари митти сурнайчаларга ўхшаб кетадиган печакларнинг поялари оёғимга ёпишади. Пайқаб қолсам, четлаб ўтаман.

Уфқда лоларанг шафақ пайдо бўлди. Кеч кираётганди. Илҳомнинг иши кўпайиб кетгани аниқ. Йўқса, мени чақирарди. Унга ҳалал беришни истамадим. Лаборатория таҳлили натижаларини, жониворларни ўша хасталикдан қутқариш йўлларини – менга керакли гапларнинг барини ўзи айтар. Буларни билишим, ён дафтаримга бирма-бир ёзиб олишим керак.

Чўл чигирткалари чириллаб оқшом қўшиқларини бошлаб юборишди. Илдам сакровчи бу жониворлар тиним билмасдан, жамоа бўлиб сайрашар, назаримда ўзларининг тилларида берилиб нималарнидир баён қилишарди. Уфқни эгаллаб олган шом шафақи, кенг ва кимсасиз сайхонлик жуда-жуда жозибали! Ҳаёлимга турли фикрлар қуюндек ёпирилиб кела бошлади. Бу ғалати сайхонликда қўнғил торларини чертадиган бир хислат бордай эди.

Бир пайт Ветеринария бўлими томондан Илҳомнинг овози келди. Ўгирилиб қарасам, Ортиқбой кутичасини кўтариб кўча томонга кетиб боряпти. Илҳом дарвоза олдида туриб менга қўлини силкитар, нимадир дея қичқирарди. Оқ уйдан анча узоқлашиб кетибман – унинг узук-юлуқ эшитилаётган сўзларини англамадим. Лекин мени чақираётгани аниқ. Кеч кириб қолди, ишим ҳам битмади. Тунда шу ерда қоламан энди. Шуларни ўйлаб, шошилмасдан ортимга қайта бошладим. Дарҳақиқат, чўлдаги бу сайхонликда бир ҳикмат бор. Мен уни тарқ этишни истамаётгандим. Бунда ўй-хаёлга берилиб, ёлғиз юриш мароқли эди. Сайхонлик ортидаги қўлдан салқин шабада эсиб, қундузги жазираманинг тафтини олиши-чи! Атрофга аланглай-аланглай, оёғимни бир-бир босиб ветеринария бўлимига етиб келдим.

– Азиз, сенга чўл ҳавоси ёқибди, – мени кутаётган Илҳом жилмайиб сўз қотди.

– Ғалати жойлар экан.

– Биринчи марта келганинг учун шундай туюлган.

– Қайдам.

– Сигирлар тейлериоз билан касаллангани аниқ бўлди, – Илҳом ишининг

натижасини қисқа қилиб тушунтирди. – Эртага борамиз, ҳаммасини ўзинг кўрасан. Бу сенга кизиқ-ку, шундаймасми?

– Албатта.

Шундай дедиму, хижолат бўлдим. Аслида ҳаёлим бошқа ёқда эди. Сирли сайхонлик, қаршимдаги оқ уй, ундаги ёш олим Илҳомни қандай тасвирлаш ҳақида ўйлардим. Устозим Раҳматулла Исломов журналистга синчковлик кераклигини ўргатган. Мен ўз-ўзидан ҳеч ерда ёзилмаган шу “йўриқнома”га амал қила бошлагандим. Кўрган-билганларимнинг ҳаммаси онгимга қуйилиб келарди. Айниқса Илҳомнинг столидаги аёл портрети. Унинг бошқа аёлларникига ўхшамаган суяги йўғон юзи, теграсини тарам-тарам ажинлар қоплаган, мунг чўкиб қолган қийиқ кўзлари тасаввурим кўзгусида қалкиб турарди.

Илҳом энги калта катак нусха кўйлақда эди. Келганимдан буён оқ халатда кўриб кўникиб қолган эканман. Энди эса қаршимда оддий қишлоқ йигити турарди. Биров кўрса фан номзоди, олим демас, ўзимизнинг жайдари йигитлар каби очиқ чехра ва самимий эди у. Бу бизни эски жўралардек яқинлаштириб кўйди. Баъзан ким биландир илк марта кўришасизу, илгариттан биладигандек чақчақлашиб кетаверасиз. Бунинг сабабини билмайман, менда шундай бўлиб туради. Болалигимда қоравой Қўчқор билан, ўспиринлик давримда безоригина Ҳусайн билан шундай дўстлашганмиз. Уларни тақдир шамоли турфа томонларга олиб кетди. Умр йўлларида не-не воқеаларга дуч келмадилар дейсиз. Буларни бошқа сафар ҳикоя қилиб берарман. Ҳозир эса қурдошим Илҳом мен билан ёнма-ён юриб бораётир. Сезяпман, унинг ҳаёти ҳам силлиқ кечмаган. Тагин Илҳомнинг столидаги ўша портрет кўз олдимга келди. Опаси экан... Нега онаси эмас, опасининг суратини аллада азиз қилиб иш столига қўйган?

Биз Илҳом билан бинонинг орқасидаги алоҳида эшик олдида келдик.

– Амалиётга чиққанимизда мана шу иккита хона бизнинг уйимиз, – у бир тавақали кўк эшикни очди. – Киравер, ўз уйингдек бил. Биз бўлса, газета муҳбири меҳмонимиз бўлган, деб фахрланиб гапириб юрамиз.

Кирган хонамиз ошхона эди. Ичкарида қўчма газ плитаси турарди. Ёнида суюлтирилган газ баллони. Қўлбола жавонга чўян декча, коса-қошиқлар терилган. Хона ўртасидаги столда буханка нон, чойнак-пиёлалар. Бу ерда яна бир эшик бор. Очиқ эшикдан ичкари хонадаги қатор қаравотларга кўзим тушди. Ҳар бирининг ёнига суянчикли ўриндиқ қўйилган.

– Шароитимиз шохона эмас, боримизни баҳам кўрамиз-да, – Илҳом менга синовчан тикилди.

– Ҳарбий хизматга қайтгандекман, – дедим кулимсираб. – Ичкарини аскарлар ётоқхонаси деб фараз қиламиз.

– Шундай-шундай, иккимиз оддий аскарлармиз.

Тенгдошлар бир-бирларини тез тушунишади. Илҳом билан у ёқ-бу ёқдан гаплашиб, ош дамладик. Ундан ветеринария соҳасидаги анча янгиликларни билиб олдим. Уларни одамлар “мол дўхтир” дейишади. Илҳомнинг айтишича, ветеринар шифокор ҳам одамларни даволайдиган дўхтирга ўхшаб кетар экан. Жониворларга меҳр-шафқат билан муомалада бўлишлари шартлиги-чи! Даволайдиган асбоблариям дўхтирларникига ўхшаш: ўзи билан олиб юрадиган кутисида скальпель деб аталадиган ништар, стетоскопдан тортиб, эмлаш учун игна-ю, тана ҳароратини ўлчайдиган “градусник” гача бор.

Шу оқшом Илҳомга ўзим ҳақимда гапириб бердим. Ҳарбийдан қайтгач бир йил ўтар-ўтмас уйланганим, икки ўғлим борлигини айтдим. У бўлса оиласи ҳақида

оғиз очмади. Турли гумонларга бордим-у, ноқулай бўлмасин деб сўрамай кўя қолдим. Шунда яна столидаги аёл портрети — унинг опаси хаёлимга келди. Ўша суратдаги полвон келбатли аёлни кўзларида гусса бор эди.

Хизмат сафаримнинг биринчи куни шундай давом этарди. Илҳомнинг дўппидеккина қилиб дамлаган оши жудаям мазали чиқибди, мактаб-мактаб едим. Бу эса унинг кўнглини кўтариб юборди.

— Азиз, қолганинг яхши бўлди, — у самимий жилмайди. — Сен билан гаплашиб, миямга янги ғоялар келди. Ветеринарнинг иши ҳам ижод қилишдай бир гап-да!

Ошдан кейин терлаб-пишиб катта чойнакдаги аччиқ кўк чойни ичиб тугатдик. Ёз чилласи, ҳаво дим эди. Биз юриб ҳовлига, ундан сайхонликка чиқдик. Бир туп тол тагига қўйилган ёғоч харракка ўтириб, ҳовуримизни боса бошладик. Фароғатли чўл туни ниҳоятда ажойиб эди. Фалакдан тўлиной мўралайди. Аллақайдан чиябўрининг чақалоқ йиғисига ўхшаган чинқирғи қулоққа чалинади.

— Ўзинг ҳақингда гапириб бер? — дедим Илҳомга.

У бир зумга жимиб қолди. Юрагида бир дарди борга ўхшайди, деган хаёлда берган саволимдан афсуслана бошладим.

— Азиз, сен ота-онанг бағрида ўсгансан, — деди у ой шуъласи ёритган сайхонликка тикилиб. — Болаликда ота-онасиз қолиш нималигини билмайсан. Менинг эса бошимдан ўтган...

Илҳом ичдан тўлиб турган экан. Бошидан ўтган воқеаларни бирма-бир айтиб бера бошлади. Баъзан одамда шундай бўлади-ку: ботинингда яширинган, ўқилмаган китобдек қат-қат бўлиб ётган саҳифаларни кимгадир очишни истаб қоласан. Дардлашишга мени муносиб кўргани учун ундан ҳанузгача миннатдорман. Унинг ҳикояси шунчалар изтиробли эдики, бефарқ тинглаш мумкин эмас эди.

* * *

— Мактабда география ўқитувчимиз харитада нуқталар билан белгиланган сариқ рангли жойларни чўл, саҳролар деб тушунтирган. Китобдаги суратларга қараб, чўл фақат қум барханларидан иборат деб тасаввур қилардим, — дея Илҳом ҳикоясини бошлади. — Саҳролар бағрида фусункор шаҳарлар, қишлоқлар борлиги, бу шаҳарларда миллионлаб одамлар яшашларини кейинчалик билганман. Мен харитада белгиланмаган Оқбулоқ қишлоғида туғилдим. Қишлоғимиздан Туркистон тоғларининг пурвиқор қоялари кўриниб туради, бир томони эса дашт, адирлик. Оқбулоқда қадим-қадимдан ўзбек, қозок, қирғизлар бирга яшашган. Отам ҳам, онам ҳам ҳасталаниб, бирин-кетин ўтиб қолишганда эндигина олти ёшда бўлганман. Барчиной опам оилали эди. Мен шу опачам билан Ўрол жездамнинг қўлларида қолдим. Биз томонларда поччани жезда дейишади.

Болаликда меҳрга зор бўлишни ҳеч кимсага раво кўрмайман. Руҳан эзилиш ҳатто жониворларниям ўлдириши мумкин. Биз юксак онгли жонзот — одамлармиз-ку, ахир! Такдир гўдаклигимда онамнинг бағридан юлиб олгани жуда оғир ботган. Ёлғиз ётиб, тунлари ухлолмай чиққанларим ҳозир ҳам ёдимда... Яхшиям бахтимга Барчиной опам бор экан. Опам — суяги йўғон, бақувват аёл эди. Ёшим олтида бўлсаям чақалоқ мисоли кенг-мўл бағрига сингиб кетардим. Йўқотган онамнинг меҳрини шу опамдан топганман... “Илҳомжон, кўркма, мен борман! — деди Барчиной опам онамдан айрилган кунимиз. — Сени ҳеч ким хафа қилолмайди, онажонимнинг эркатойи!”

У шундай деди-ю, юзидан юзимга шўр томчилар оқиб тушди. Мени бағрига маҳкам босиб, “Ой болам, ойдой болам”, дея алла айта бошлади:

*Тов бошида бургут кўрдим, ойнолой,
Жомбошидо булут кўрдим, ойнолой.
Ой болам, ойдой болом, бургутим,
Синнорингنون кўнгним тўлди, ойнолой ...*

Ойдин кеча сирли ва шукуҳли эди. Қаршимиздаги сайхонликда аллақандай кўланкалар кезаётганга ўхшарди. Илҳом шарпалар ўйинига тикилганча ҳикоясини давом эттирди:

– От минмаган от минса, чово-чово ўлтирар, тўн киймаган тўн кийса силой-силой тўздирар, дейишади биз томонларда. Олти ёшимда онамдан айрилиб ўксиниб қолгандим. Болалик кечинмаларим, изтиробларимни ёлғиз опам тушунар эди. Мени ҳар куни бағрига босиб, ўзининг ўғилчасига қўшиб алла айтарди. Етим қолганимда опамнинг бағри менга паноҳ бўлди.

Барчиной опамнинг эри – Ўрол жездам узун бўйли, сурнайдек ингичка, тик қоматли йигит эди. Фермада мол боқарди. Кўп ичар, маст бўлса, бирор баҳона топиб опамни аямай калтакларди. Мен опамнинг ўғилчасини етаклаб, уйга қочиб кириб кетардим. Айтдим-ку, Барчиной опам паҳлавон келбатли аёл. Аммо эрининг хурмача қилиқларигаюм, аямасдан уриш-сўқишларигаюм миқ этмасдан чидарди. Ким билсин, балки мен учун чидагандир...

Бир куни Ўрол жездам ҳовлидаги ёнғоқ остида қирғиз жўраси билан улфатчилик қилиб ўтирарди. Иккисиниям кайфи ошиб, алжираб қолишди. Ўрталарида нимадандир жанжал чиқди.

– Менга қара, Ўрол, ҳозир бир кўтаришда улоқтириб юбораман, анов бойловдаги итингди олдиға бориб тушасан! – деди жўраси хезланиб.

Ўрол жездам арақ кайфидан мастона кўзларини ола-кула қилиб, эшкаксиз қолган қайиқдек чайкала-чайкала ўрнидан турди.

– Чиранма, ғазанак! – бармоғини бигиз қилиб ғўлдиради у. – Сен-н хотинимди бир силтовига тоб беролмайсан!

Қирғиз жўраси муштини ўкталиб жездамга ташланди. Ўрол жездам пишқириб келган жўрасининг билагидан ушлаб қолди. Икки эракк бир-бирини ғажиб ташламоқчи бўлган йиртқишлардек тишларини ғижирлатиб, юзма-юз туришарди. Шу пайтда залворли қадамлар билан Барчиной опам келиб қолди-ю:

– Ҳой, бас қилинглар! – деб бақириб юборди.

Бу овоз иккала эраккакяам электр токи мисоли таъсир қилди. Қўллари чирмовуқдек туташганча, буйруқ берилган аскарлардек овоз келган томонга ўгирилишди.

– Кураш тушир! – дея бўкирди жездамнинг жўраси сурбетларча.

– Эй, Анқа! Бу билан кураш туш! – буюрди жездам. У опамни камситибми, полвон келбатига нисбат берибми “Анқа” деб чақирарди.

– Ай, Анқа! – жездам яна овози борича бўкирди.

Барчиной опамнинг паҳлавон гавдаси эгилди. Йиртқиш бўридек юзи тиришиб турган эрига мутелик билан қаради.

– Бу билан кураш туш! – Ўрол жездамнинг ғазабнок буйруғи тагин ҳовлимизда акс садо берди.

Опам қаловланиб туриб қолди. Оғирлигини у оёғидан бу оёғига солиб, нима

қиларини билмасди шўрлик. Рад этай деса, шайтондек ўқрайиб турган эрининг ит феълини билади: қўлига тушган нарсани улоқтириб чилпарчин қилади у, кўзига кўринган кимсани – болами, каттами – дўппослашга тушади. Уни бу жазавадан ҳеч ким тўхтатолмайди.

– Туш деяпман! – таҳдидли ўқрайган жездам қўлларини мушт қилиб, Барчиной опам томонга бир қадам ташлади.

Мен жажжи Ортиқбой укачамнинг қўлидан тутганча, уйимизнинг очик эшигидан мўралаб бу даҳшатли манзарани кўрқув билан кузатиб турардим. Отасининг овозидан чўчиб кетган Ортиқбой йиғлаб юборди. Уни кучоклаб, бағримга босдим. Барчиной опам ялт этиб биз томонга қаради. Қўли билан “уйга киринглар”, дегандек ишора қилди. Биз жойимиздан қимир эта олмасдик. Мезон шамоллари эсаётган куз фасли эди. Ҳовлидаги ёнғоқ барглари бир нохушликдан хабар бераётгандек қалтираб, шилдирай бошлади. Аммо мендан бошқа ҳеч ким бунга эътибор бермади. Мен ёнғоқ остида турган меҳрибоним, ҳимоячим бўлган Барчиной опамдан кўзимни узмасдим. Опамнинг эри талаб қилаётган буйруққа бўйсунибдан ўзга иложи қолмаганди. У кескин ўгирилди-да, жездамнинг қирғиз жўраси томонга бир қадам ташлади. Бояги йигит бундай бўлишини кутмаганди чамаси, оёғига занжир боғлангандай жойида қотиб қолди.

– Анқа, ҳе, энангди... сени! Бўл дедим! – Ўрол жездам бу сафар овози борица кичкириб юборди.

Барчиной опам шуни кутиб тургандек, рўпарасида анграйиб турган рақибига ташланди. Эркак ўзини ўнглаб олгунича, белидан даст кўтарди-да, улфатлар ўтирган зулбаракдан нарига улоқтириб юборди. Кўз олдимда жездамнинг бўйни йўғон қирғиз жўраси ерпарчин бўлиб ётарди. Бир зумда ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Ўрол жездамнинг кўзи ярқ этиб очилди. Ҳозир ўйлаб кўрсам, ўшанда жездамнинг кайфиям тарқаб кетган эди. Барчиной опам эса нима қилиб қўйганини тушунолмай, тош ҳайкалдек жимгина турарди.

Бир пайт ерда чалқанчасига ётган қирғиз йигит қимирлаб қолди. Овоз чиқармай, қўлини тупроқ ерга тираб секин ўрнидан турди. Эғнидаги кўк катакли пахмок қўйлаги, қора шими тупроққа беланган, аммо у бунга эътибор берадиган аҳволда эмасди. Четан девор томонга кўзини тикканча, ўмовини сийпалаб, бир-икки қадам ташлади. Нимадир эсига тушгандек ортига ўгирилди. Шу пайт ҳалиям ўша жойда қотиб турган опамга кўзи тушиб, бошини чайқади. Аста келиб зулбарак этагидаги чанг ўтирган қора туфлисини оёғига илди-да, шох-шаббалардан жуфтланган қийшиқ дарвоза томонга қараб кетди.

* * *

Илҳомнинг овози нохун билан чертилган тордек титраб, бирдан жимиб қолди. Хаёлан ўша болалик даврига қайтган эди у. Мен мухбирлик хизмат сафаримда топган дўстимнинг ҳикоясидан қаттиқ таъсирландим. Эртакка ўхшаган бу ажиб воқеалар бутун вужудимни куюндек чирмаб олди. Эҳ, дедим, ахир буларнинг бари унинг ҳаёти-ку! Ҳозир болаликдаги ўша изтиробларни қайта бошидан кечиряпти. Қалбида жўш урган хотиралар туғёнини босолмасдан қийналяпти!..

Биз ёғоч харракда ёнма-ён ўтирардик. Ойдин кеча сирли ва шукуҳли эди. Қаршимиздаги улкан сайхонликда қўланкалар ўйини бошланди. Узоқ-узоқлардаги уйларнинг чироқлари ёниқ. Мирзачўл тун оғушида ором олаётир. Илҳом иккимиз беҳудуд кенгликларнинг овлоқ пучмоғида ёнма-ён ўтирардик. Бир пайтлар бу

жойлардан эшилиб-ёйилиб оққувчи азим Сирдарёнинг эски ўзанлари ўтган. Ой шуъласида солланаётган сайхонликнинг сўл этаги қамишзор тўқай. Ундан нарисси кўл. Шу томондан чиябўрининг увуллаган овози келди.

– Қишлоқ ёнбошида жўхоризор бор, – деди Илҳом ғалати овозларга диққат қилаётганимни сезиб. – Чиябўри пишган макка сўталарини кемиради.

– Ғалати жойлар экан.

– Мана бу сайхонликни шўр босган, сувсиз қақраб ётибди. Кўл бўйида жуда катта ажриқзор яйлов бор, – деди Илҳом. – У ерда чим кесувчилар ишлашади. Қишлоқдагилар чимдан ҳам уй кўтаришади. Арзон, пухта қурилиш маҳсулоти-да, чим. Қишда иссиқ, ёзда салқин бўлади ундан қурилган уйлар. Ажриқзорда чим кесувчилар ўзларини “чиморез” дейишади. Шундай ғалати жой бу – Мирзачўл.

Илҳом кўнглида ғалаён қилган изтиробларни қувиш учунми, суҳбат ўзанини бошқа томонга буриб юборди. Мен ҳамон унинг ҳикояси таъсирида ўтирардим.

– Наҳотки опанг аёл боши билан?.. – тилимнинг учигаги гапни айтишдан ўзимни зўрға тийиб қолдим. – Бу воқеа айнан шундай бўлганмиди?

Илҳом нима демоқчилигимни тушунди. Иккала қўлини кўксига қўйди-да, тўлиной нур тўккан сайхонликка тикилиб қолди. Сўнгра бирдан менга ўгирилиб, тез-тез гапира кетди:

– Барчиной опам полвон аёл эди ўша пайтларда. Кунлардан бирида мана бундай воқеа бўлган. Кузнинг серёгин кунларидан бири эди. Эрта тонгдан куёш чарақлаб чиққани учун уйга сира киргимиз келмади. Мен укачам билан ҳовлида ўйнаб юрардим. Олапар итимиз ҳам тилини осилтириб атрофимизда айланади. Ўрол жездам молларга пичан олиш учун болохонага тираб қўйилган ёғоч нарвондан томга чиқа бошлади. Бироқ айна томга етиб қолганида, ёмғирда туравериш намиққан эски нарвоннинг у оёқ қўйган поғонаси синиб кетди. Олапар кўрққанидан ангиллаб юборди. Ўрол жездам нарвоннинг ёғочига осилиб қолди. Мен эса унга анграйганча тикилиб турардим. Тасаввур қилаяпсанми, жездамнинг ҳавода муаллақ қолган оёқлари лапанглайди. Ҳам кўрқинчли, ҳам қулгили эди аҳволи.

– Анка-а! – у овозининг борица кичкириб, опамни чақирди.

Барчиной опам уйдан югуриб чиқди. Ҳамир қораётган экан – қўллари оппоқ унга беланганди. Нарвонда муаллақ осилиб, оёқларини лапанглатаётган жездамга тикилганича қотиб қолди.

– Эй, Анка, қара! – деди Ўрол жездам жон ҳолатда чинқириб.

Барчиной опам буйруқ берилган аскардек нарвон томонга отилди. Хаёлимда ер гурсиллаб, зириллаб кетгандек бўлди. Сўнг Ўрол жездамни оёқларидан қучоқлаб, ёш боладек даст кўтарди. Нарвоннинг ёғочидан қўлини қўйиб юборган жездам шувуллаб опамнинг қучоғига тушди.

– Нега дарров келмадинг, анграймай ўл! – ерга тушгач, у қўлларини силай-силаи, сўкиниб нари кетди.

Жездам ана шундай ғаддор одам эди. Бу ёғи мен оиласига юк... Барчиной опам эр шундай бўлади, деб ҳаммасига чидарди. Бардошли, вазмин эди у. Мени ўз ўғлидан ортиқ эркалар, “отам” дерди доим. Ҳозир ҳам шундай.

Болалигим новдаси чилпилган ниҳолдек кемтиклик билан ўтди. Ўрол жездамнинг опамга берган азоблари бола кўнглимни азобларди. Ичимда Барчиной апчамга бирор гап бўлмасин, деган ҳадик яшарди. Ўша ҳадик ғазабга айланарди айрим вақтларда. Хаёлан забардаст йигитга эврилиб, опамни ураётган золим жездамнинг қўлларини қайириб ташлардим. Опам бўлса: қўй укача, отагинам,

Ўзингнинг жезданг-ку, феъли бор-да, – деб мени муросага чақирарди. Мен шунақа, ҳаёт гул ва булбулдан иборат эмаслигини англаб улғайдим. Аммо Яратган Эгам кўнгил эзгулигига ёвуқлик ато этса, буни ҳеч қандай жаҳолат енга олмас, ўрнини эгаллай олмас экан. Ҳаётдан доим яхшилик кутиб яшадим. Тушларимда улғайиб, Барчиной опамга дунёдаги энг тансиқ таомларни олиб келардим, эғнидаги кўримсиз чит кўйлаги ёқинкирамай, қимматбаҳо шоҳи либослар совға қилардим. Барчиной опам ҳам менга онамдек меҳрибон эдилар. Бироқ ҳаётда ҳамма одамлар ҳам, ҳамма болалар ҳам бир хил бўлавермас экан.

Тез орада мактабга, биринчи синфга бордим. Мактаб мен учун янги очилган олам бўлди. Ўртоқларим кўпайди, йиллар ўтиб, улар орасида рақибим ҳам пайдо бўлди. Бу воқеа кўкларда юз берганди.

Тўртинчи синфда ўқирдик. Синфимизда йигирма нафар бола бор. Муаллимамиз Кумри опа билан тушган оқ-қора фото суратимиз ўша пайтлардан эсдалик бўлиб ҳозир ҳам сақланиб қолган. Суратни мактаб ҳовлисидаги катта чинор соясида тушганмиз. Мактабимизга ҳар йили бир марта келадиган Илья Кирилович деган рус фотограф биз ўқувчиларни гуруҳ қилиб суратга оларди. “Менга каранг, менгааа, ана, кушча учиб чиқади”, дея содда қишлоқ болаларини ўзига қаратарди. Биз мактабдан бўшаганимиз ҳамон қишлоқ четидаги адирга кўйларимизни ўтлатгани олиб чиқамиз. Бу ернинг табиати жудаям чиройли. Бир томонда Туркистон тоғининг ўркач-ўркач тизмалари чексиз замин узра оқсоқол боболардек ёнбошлаган. Тоғ этагидаги адирлик эрта кўклардан ям-яшил майса билан қопланади. Нарироқдаги қирликларда ҳам ўт-ўланлар гиламдек тўшалган. Айни баҳор фасли. Осмон кўм-кўк. Ҳар-ҳар ерида оппоқ парку булутлар оқ атиргулнинг япроқларидек сочилиб ётибди. Олапар итимиз ҳам доим мен билан адирга чиқади. Жонивор жуда ақлли, завкланиб у ёқдан, бу ёққа чопади. Чақирсам, тилини осилтирганича югуриб келади-да, эркаланиб, оёғимга суйкалади. Хумдек бошини силасам, талтайганидан олдинги оёқларини елкамга тираб, мени йиқитмоқчи бўлади. Олапар энг яқин, садоқатли дўстим эди ўша вақтлар.

Қишлоғимиз болалари кўйларини Оқбулоқ адирларида ўтлатишади. Орасида битта рақибим бор. Кўшни синфда ўқийдиган Тошқул. У ўрта бўй, микти, жуда чайир бола эди. Аммо ўйлаган ўйи, қилган иши ёмонлик. Айниқса менга кўп тегажоглик қиларди. “Етимча – етти кулча”, деб масхараларди доим. Ўтлоққа ўнта кўйимизни ҳайдаб келаман. Ораларида кўзилаган совлиқлар бор. Тошқул шунчаки ўтиб кетаётиб ҳам бирорта кўзичоғимни қулоғидан тортиб, судраб қолади. Совлиқ эса “ба-ба”лаб кўзисига талпиниб нола қилади. Мен, “Кўй, кўйиб юбор!”, деб қичқираман жон ҳолатда. Тошқул тилини чиқариб, масхара қилганча нари кетади. Бир куни шу қилигини такрорлаганда ёқалашиб кетдик. Мен калтак едим. Чунки у мендан анча бакувват, ўзгир эди. Шундан буён зориллайману олдида боришга юрагим бетламайди.

Ўша куни Тошқулнинг яна жини қўзиди. Рогаткаси билан тош отиб ҳамма болаларнинг кўйларини тирқиратиб юрди. Бир пайт Олапар итим жон ҳолатда ангилаб ўзини ерга отди. Югуриб олдида бордим. Қорнига ўткир тигли тош санчилибди.

– Итингди ўлдираман! – Тошқулнинг совуқ дағдағаси эшитилди орқадан.

Қарасам, қўлида рогатка билан ўқрайиб турибди.

– Итинг кўйларимди ҳуркитди, етимча! – у кучаниб қичқирди. – Ўлдираман унингди!

Мен Олапарни тўсиб туриб олдим. Ҳайтовур, ярамас Тошқул ортига ўгирилиб, ўзининг қўйлари ёққа кетди. Олапарнинг кўзидан ёш оқарди. Оғриққа чидолмасдан одамдек йиғларди. Қорнининг тош санчилган жойида қон юқи кўзга ташланарди. Барчиной опамнинг киссамга тоза рўмолча солиб қўядиган одати бор эди. Ўша рўмолчамни чиқариб, итимнинг жароҳатига босдим. Олапар бир-икки типирчилаб, ўрнидан турмоқчи бўлди. Бошини силагандим, мени тушунгандек тинчланиб, яна ётиб олди. Бироз шундай ўтиргач, рўмолчамни оламан десам, у жароҳатга ёпишиб қолибди. Тегмай қўя қолдим. Қўйларимни ҳайдаб уйга қайтдим. Олапар ўзини авайлаб, ортимдан эргашиди.

“Оврувдон чанчув жомон, гаптан қонқув”, дейишади Зомин томонларда. Касалликлар орасида санчик, гаплар орасида кесатиқ ёмон дагани-да. Тошқул етимча – етти кулча, деб кўнглимни яралади, камига рогаткадан тош отиб, итимнинг танасини жароҳатлади.

Қўйларни ҳайдаб, Олапар билан ҳовлимизга кириб келганимизда уйда ҳеч ким йўқ эди. Жездам фермада – ишда. Барчиной опам ҳам қаергадир чиқиб кетган экан. Олапарни етаклаб бориб, ини олдига ётқиздим.

Итим тузалиб қолганди. Лекин Тошқулни эсласам, ғазабим қайнайди. Бугундан у махлукни яқинимга йўлатмайман, деб ўзимга сўз бердим. Керак бўлса муштлашаман! Калтак есам ҳам, барибир ундан ҳақимни оламан!

Шу пайт бирдан каттиқ шамол туриб, ёмғир томчилади. Уйга қайтаётганимда тоғ томонда қора булут пайдо бўлганини эсладим. Кўп ўтмай, ёмғир томчилари йириклашиб, ҳовлидаги тўнтарилган кир тоғорани даранглатганча савалай бошлади. Бир зумда шаррос сел қуйиб берди. Олапарни инига киргиздим. Барчиной опам тикиб берган эғнимдаги қўйлагим шалаббо бўлиб кетган, мен эса қўлларимни мушт қилиб, қаршимдаги кўринмас рақибимга ташланмоқчидек тишланиб жойимдан жилмасдим. Шу дақиқадан эътиборан айтганини қиладиган, ўзи учун, севимли ити Олапар учун кураша оладиган Илҳомга айландим.

Бу вақтда бутун ҳовлимизни тақира-тукур овозлар босиб кетганди. Ялангбош бўлганим учун менинг бошимга ҳам катта-ката дўл доналари келиб туша бошлади. Инида ётган Олапаримга қараб олдим-да, уйга томон югурдим. Шу пайт кўчадан қўй туёқларининг дупури, болаларнинг қичқирган товушлари келди. Улар адирдаги қўйларини ҳайдаб қайтишаётган эди.

Барчиной опам кўчадан кириб келганида дўл ҳам, ёмғир ҳам тинганди. Мен итимнинг ини олдида чўнқайиб ўтириб, Олапарга нон бераётгандим.

- Илҳом, Илҳомжон! – опамнинг ҳаяжонли овози эшитилди.
- Ҳов, опча? – итнинг ини ортидан бошимни кўтардим.
- Хайрият! Қўйларинг бутунми?
- Ҳаммасини кўрага қамадим, кўзиларниям.
- Дўконга, харажатга чиқиб эдим. Сел каттиқ келди! Тагин дўлга айланганини кара-я! Дўл тинган ҳамон буёнга югурдим. Сен адирда эдинг-да, хавотир олдим.
- Мен аввалроқ қайтган эдим.
- Хайрият, яхши қилибсан, отам. Тошқул жўрангнинг совлиғи жарга кулаб нобуд бўлибди-ку, ҳали эшитмагандирсан?
- Йўқ-қ... – гапим оғзимда қолди.

Опамга нима деб жавоб қилишни билмадим. Ичимдаги бир овоз, “Қилмишига яраша бўлибди”, деди. Бошқа, ундан кучлироқ ҳайкирик эса, “Уйидагилардан калтак еётгандир, бечора”, дея уни босиб кетди. Тошқулга раҳмим келишини ўзим кутмагандим. Жуда чаток бўлибди... Адирдан қишлоққа кираверишда чуқур

жарлик бор. Баҳор ойларида пастдаги сойдан лойқаланиб ёмғир суви оқиб ўтади. Тошқулнинг кўйи шу жарликка кулаган. Инида жимгина ётган Олапарнинг бошини силаб ўтириб, ўша совлиққа жуда-жуда ачиниб кетдим.

Шу куннинг эртасига Тошқулни мактабда учратдим. Биз ёнма-ён синфларда ўқирдик. Қишлоғимизнинг ўртасидаги мактаб биноси аввал “сельсовет” бўлган. Поллари эскириб, юрганимизда нола чекаётгандек гижирлайди. Синфларга кираверишдаги йўлакда бир-биримизга рўпара келдик. Тошқулнинг қовоғи солиқ, уйқутираётгандек бошини эгиб олганди. Яқин келганида чап юзи қизариб, шишганига кўзим тушди. У менга ўқрайиб қаради-да, индамасдан синфига кириб кетди. Демак, ўлган совлиқ учун калтак еган. Ферма мудури бўлиб ишлайдиган отаси ичкиликка муккасидан кетган, башараси совуқ одам эди. Барчиной опам менга айрим кунлари жўрангни уйи яна нотинч, деб қоларди. Тошқулнинг шафқатсизлиги шунданми, деб ўйлайман баъзи пайтлар.

* * *

Ойдин кеча сирли ва сокин эди. Иккимизнинг ҳам бирдай уйқимиз келмаётган, мен Илҳомнинг ҳикоясини берилиб тинглардим. Қамишзордан кўтарилиб, тунги базмларини қураётган чивинлар чақиб безор қила бошлади. Шундай бўлсаям, дим хонадан кўра ташқаридаги салқин тун ҳавосида ўтириш мароқли эди. Бир пайт узокда машғала ёқилди. Ярим кечаси ёнган бу гулханга ажабланиб тикилиб қолдим.

– Чўпонлар ёқишди, – деди Илҳом менинг ўша ёққа қараб қолганимни кўриб. – Тўқайдан чиққан бирорта йиртқичнинг шарпасини сезишса шундай қилишади.

Дарҳақиқат, яқин-атрофда чиябўрилардан бошқа йиртқичлар ҳам бор. Сирдарёнинг эски ўзанлари ботқоқлик, тўқайзорларга айланган. Шу ерлардан минг бир жониворлар бошпана тутишган.

– Энди кириб ётайлик, – деди Илҳом. – Саҳарда фермага борамиз, касал сигирларни кўришимиз керак.

– Кейинги ҳаётингни билишга қизиқиб қолдим.

Илҳом менга бир қараб олди. “Бу журналистлар ғалати-да”, деб ўйлади, чамаси. Ҳар қалай сўзсиз нигоҳини шундай тушундим.

– Эртага гаплашамиз, – деб қўя қолди кейин.

Биз дарвозани ичкаридан қулфлаб, уйга кирдик. Ётоқ хонасида тўртта қаравот бор эди. Чивин кирмаслиги учун симтўр тутилган деразалар ланг очик, шундан хона салқин тортибди. Узок йўл босиб келганим учун чарчабман. Илҳомни билмадим, мен қотиб ухлабман.

Хонага тонгги куёшнинг илк нурлари тушганда тиникиб уйғондим. Илҳом ўрнида йўқ эди. Қаравот тутқичига илиб қўйилган сочиқни олиб, ҳовлига чиқдим. Чўлнинг саҳарги ҳавоси ниҳоятда ёқимли. Илҳом кеча “умивальник”, деб кўрсатган бет-қўл ювгичда муздек сувни сачратиб ювингач, бардамлашдим. Ветеринария бўлимига келганимдан буён кўрганларим хотирамга мустаҳкам ўрнашиб қолаётган эди. Бир лаҳза шуларни ҳаёлимдан ўтказдим. Бинони айланиб ўтганимда ҳовлида Илҳом кўринди.

– Яхши ётиб турдингми, Азиз? – деди самимий жилмайиб. – Бу ерда шаҳар шароити йўқ.

– Аскар бўлганман-ку, қоровулда қуруқ тахтага ётиб ухлардик. Сен эрқалатиб юбординг аслида.

Биз ошхонага кириб, тез нонушта килдик-да, сўнгра фермага жўнадик. Чўлдаги давлат хўжалигининг чорвачилик фермасигача тахминан уч чақирим йўл юрдик. Илҳом йўл-йўлакай ўзи тадқиқот олиб бораётган тейлериоз касаллиги ҳақида гапириб борди. Унинг айтишича, касалликни жуда тез аниқласа бўлади. Молнинг лимфа тугуни катталашиши, танасида ҳарорат кўтарилиши, юрагининг безовта уриши тейлериозга хос экан. “Касал сигир ориқлаб кетади, тез чора кўрилмаса, нобуд бўлади”, деди у ачиниш билан бош чайқаб.

Ферма қишлоқдан анча четда эди. Қўш тавақали дарвозадан кирганимизда кеча мен кўрган йигит Ортиқбой қаршимиздан чиқди. У фермада қолган экан. Қўлида қалин дафтар бор. Кўзлари қизариб, қовоқлари салқиганидан тун бўйи ухламагани билиниб турибди. Шундай бўлсаям, такаллуф билан кулимсиради.

– Ака, яхши дам олдингизми? – деди саломлашаётиб.

– Яна ухламабсан-да! Укам бўлсанг ҳам жазолайман энди, – Илҳомнинг овозида жаҳлдан кўра меҳр кўпроқ эди.

Мен унга қарадим. “Наҳотки опасининг ўғли, ўша, болалигида етаклаб юрган “укача”си шу девдек лаборант йигит бўлса?!” деган ўй ўтди хаёлимдан. Адашмаган эканман.

– Ортиқбой ўзимнинг укам, – Илҳом кулимсиради. – У ҳам институтимизнинг ветеринария факультетини тугатган. Илмий иш қилмоқчи. Аммо биринчи навбатда олимнинг ўзи соғлом бўлиши кераклигини унутиб қўяди. Илм излаган одам саломатлигига қараши шарт.

– Ухлолмадим, ака, – Ортиқбой узрхоҳлик билан бошини эгди. – Сигирларни олдидан кетиб бўлмади. Бирови бўғоз экан, бола ташлаб қўйди.

– Шундай, де?.. Афсуус, ёмон бўлибди, – Илҳом лабини тишлаб, бош чайқади. – Тейлериозга кучимиз етмаяпти! Энди қолган сигирларнинг жонини асраб қолиш керак!

– Ҳамма кўрсаткичларни соатма-соат ёзиб боряпман, – Ортиқбой қўлидаги қора муқовали қалин дафтарига ишора қилди.

Илҳомнинг кайфияти тушиб кетганди. Қўлини силтаб, молхоналар томонга тез-тез юриб кетди. Биз ортидан эргашдик. У қаторасига қурилган бешта катта-катта, узун молхоналар ёнбошидаги чоғроқ бино олдида тўхтаб, кескин ортига ўгирилди:

– Қани, хаста сигирларни кўрайлик-чи, – деди Ортиқбойга жиддий тикилиб.

Биз бирин-кетин бино ичкарасига кирдик. Бу қорамоллар учун мўлжалланган ветеринария шифохонаси эди. Кенг, яхлит уйнинг бурчагига моллар маҳкамланадиган тўсиқли мослама – “фиксатор” ўрнатилган. Мен бундай мосламани илгари ҳам кўрганман. Унда ветеринар касал молни кўрикдан ўтказиши, муолажа қилишини олдиндан билардим. Атрофдаги деворлар оппоқ қилиб оқланган. Оқланган тахта тўсиқ билан ажратилган бўлмаларда иккита оқ-қора тусли сигир ётибди. Чапдагисининг бошини ёш молбоқар йигит ушлаб ўтирибди. Оқ халатли ўрта ёш киши чўккалаб, сигирнинг бўйин томирига игна санчди. Биз унга ҳалал бермаслик учун кираверишда кутиб турдик. Ветеринар қўлидаги пахтани игна санчилган жойга босди. “Худди одамни эмлагандек-а!” деган ўй кечди менинг хаёлимдан.

– Ҳорманг, Ҳасан ака, – деди Илҳом укаси Ортиқбой тутган оқ халатни кияётиб.

Бу пайтда Ҳасан ака таҳлил учун олинган қонни столдаги пробиркага бўшатарди. У ўрганиб қолган ишини чаққон битирди-да, биз томонга келди.

– Илҳомжон, сизни кутаётгандик, – деди самимий сўрашиб. – Ортиқбой укангиздан тайинлаб юборган экансиз, қон олиб қўйдим.

– Раҳмат, ака, – Илҳом ўзи билан олиб келган тиббиётчилар қутисидан стетоскопини олиб, сигирнинг олдига борди. Юрагини эшитиб, иккинчи сигирга ўтди.

– Ортиқбой туни билан ухламабди, – Ҳасан ака Илҳомга гапира туриб бошини чайқади. – Укангиз куйинчак йигит-да, молларга ўзининг жигаридай ачинади. Кўк ўт, илдизмеваларни майдалаб берди. Ҳар ярим соатда сув тутади.

– Шундай қилсак, сигирлар омон қолишади. Тейлериоз оғир дардлигини биздан ҳам кўп кўргансиз.

– Шундай-шундай, Илҳомжон. Касал бошланганда шу ердалигингиз яхши бўлди дейман-да, – Ҳасан ака қўлини кўксига қўйиб гапирарди. – Ҳар гал бирор кори ҳолнинг олдини олиб қоласиз.

– Мақтаб юбордингиз, Ҳасан ака, – Илҳом хижолат тортиб кулимсиради. – Аслида, сизнинг тажрибангиздан фойдаланяпман.

– Балки шунақадир, ука, – Ҳасан ака чуқур тин олди. – Аммо сиз катта олимсиз.

– Унчаликмас, Ҳасан ака, тажрибада гап кўп.

– Ўтган йили тейлериозга йўлиққан сигирни бир ҳафтага қолмасдан тузатганингизни кўрган эдим. Баъзан ишингизни кузатиб, ҳайрон қоламан, жудаям берилиб кетасиз. Балли, ука! Олим деган шундай бўлибди-да.

Илҳом, Ҳасан ака, Ортиқбойлар шу ерда узоқ қолишди. Гоҳ сигирларнинг елинини пайпаслашар, гоҳ оғзини очиб, тилини кўришар, кўзи ёшланиб, қурук йўтал тутаетган жониворларни силаб-сийпалашдан чарчашмасди.

Биз фермадан кеч кирганда қайтдик.

– Ҳасан ака сигирларни мен ишлаб чиққан тавсиялар бўйича даволаяпти, – Илҳом йўл-йўлакай тушунтириб борди. – Бунда қорамолнинг соғайиш муддати икки бараварга қискарди. Бу жудаям яхши кўрсаткич! Янги услуб тажрибадан яхши ўтса, қанчалик иқтисодий фойда беришини тасаввур қилолмайсан...

Журналистнинг иши қизиқ-да, бугун ўзимни бутун умр мана шу одамлар билан яшаётгандек ҳис қилдим.

– Илҳом, молларга шу ёвуз касалликни таркатаётган каналарни қириб юбориш керак! – дедим ҳаёлимга келган ажойиб фикрдан завқланиб. – Бунинг иложи бор-ку? Бизда кимё саноати ривожланган!

Илҳом менга кулимсираб қаради. Кейин қўли билан қаршимиздаги кенгликларга ишора қилди:

– Бу ерларда ўт-ўланлар кўп. Қанчадан-қанча йирик, майда жонивор, ҳашаротлар бор. Табиатнинг ўзи шундай мувозанатни яратганки, четдан бирор таъсир қилиш хатарли. Уни бузсак, ҳайвонот оламида ҳалокат содир бўлади. Биргина канани йўқ қиламан, деб бу ўтлоқларнинг бошқа фуқароларини ҳам қириб юборишимиз мумкин. Билсанг, эллигинчи йилларда Хитойда чумчуқларга қирон келтиришган. Натижада турли чивинлар кўпайиб кетган...

Илҳом билан суҳбатга берилиб кетиб, ветеринария бўлимига етганимизни сезмай қолибман. Узоқдан таниш оқ бино кўринганда кун ботаётган эди. Бу ерда узоқ қолиб кетаётганимни таҳририятга хабар қилолмаганимни ўйлаб, безовталандим. Уйдагилар ҳам хавотир олишади...

– Бугун ҳам қолишимни хабар қилолмаганим чатоқ бўлди-да, – дедим ветеринария бўлими дарвозасидан кираётганимизда.

– Қўнғироқ қилсанг бўлади-ку, бизда алоқа яхши, – Илҳом хотиржам овозда шундай деди.

– Қандай?..

– Столимдаги телефон апаратыга кўзинг тушмабди-да ҳали?.. Э-э, кечирасан, ҳисобот ёзаётганимда суғуриб қўйгандим, шу бўйи қолиб кетибди.

– Ҳа-я, бирор марта кўнғироқ бўлмади. Бу овлоқ жойда телефон алоқаси бўлмайди, деб ўйлаганимдан мен ҳам сўрамабман.

– Икки чакирим наридаги автобазадан сим тортиб келтиришган, – изоҳ берди Илҳом. – Алоқа яхши.

У хонага кирганимиз ҳамон телефон симини улади. Шу заҳоти коммутатор билан боғланиб, мен берган рақамни айтди. Гўшакдан газетамизнинг масъул котиби, устозим Раҳматулла Исломовнинг таниш овози эшитилди. Газета саҳифаланаётгани, бу сонга ўзи навбатчи эканини айтди у киши. Тез-тез гапириб, уч-тўрт кун қолиб бўлса ҳам ишимни битириб келишимни тайинлади. Шундан кейин уйга, дадамнинг хонасидаги телефонга кўнғироқ қилдим. Дадамга ҳар эҳтимолга қарши бир неча кун қолишим мумкин, деб қўя қолдим.

Ошхонага кирганимда Илҳом кечки овқат тайёрлашга киришиб кетганди.

– Бугун флотча макарон еймиз, – деди капгир билан чўян қозончада жизиллаб қовурилаётган қиймани айлантларкан.

– Яхши ошпаз экансан, оғайни.

– Талабаликда ўрганганмиз. Бошқа пайт қозон-ўчоққа лаборант йигитлар қарашади.

Биз кун бўйи фермада тик оёқда туриб чарчаган эдик. Тушлик ҳам ҳаминқадар бўлган. Аввалги кундагидек бирга ўтириб, Илҳомнинг флотча макаронини паққос тушириб, косаларимизниям ялаб-юлқаб қўйдик. Чарчоқ енгаётган бўлсаям, мен дастурхон тезроқ йиғиштирилиб, кечагидек сайхонликка чиқишимизни кутдим. Шундай ҳам бўлди. Биз яна ветеринария бўлими ташқарисига чиқиб, тол остидаги харракка ўтирдик. Сайхонликка тун пардасини ёя бошлаган. Мирзачўл замини кундузги офтоб жазирамасидан кутулиб, ором олаётир. Тун салқинида инидан чиққан бирорта жонивор қамишларни шилдиратганча ҳар замон қаёққадир югуриб қолади. Кўланка сингари куюқлашиб бораётган кеча ботиний туйғуларимизни уйғотади.

Бироз вақт иккимиз ҳам қоронғилик қўйнига сингиб бораётган сайхонликка тикилиб ўтирдик. Ҳар ким ўзининг хаёллари билан банд эди. Илҳом, молларга чунон азоб бераётган ғаддор касалликни енгиш режасини ўйида пиштаётган бўлса ажаб эмас. Мен эса унинг кеча, ойдин тунда айтган ҳикоясини эслаб кетдим. Дўстимнинг полвон келбатли Барчиной опаси, узун бўй, коп-қора, чиллашир ўрол жездаси бир-бир хаёлимда жонланди. Рогаткадан ўткир қиррали тош отиб Олапарни яралаган Тошкулнинг совуқ башараси кўз олдимдан ўтди...

– Кейин-чи, кейин Тошкул ўзгардимиз?! – деб юбордим беҳосдан. Гапирганимни ўзим ҳам сезмай қолгандим. Чунки Илҳом кеча айтиб берган воқеалар бутун борлиғимни қамраб олганди. Тол остидаги харракда – ёнгинамда ўтирган Илҳом туйқусдан берган саволимдан ажабланиб, менга қаради.

– Кеча айтганларинг ёдимга тушди, – узрхоҳлик билан изоҳладим мен.

– Журналистлар қизиқувчан бўлишади, – Илҳом очикқўнғиллик билан кулимсиради. – Йўқ, Тошкул сираям ўзгармади, Азиз. Айтган эдим-ку, менга кўланкадек эргашиб юради, деб... Қора кигиз ювган билан оқармайди, дейишади. Олапар воқеасидан кейин, аксинча, Тошкул ёвуз рақибимга айланди. Ундан кўрқмай қўйдим. Бирор ишқал чиқарса, муштлашаман, деб кута бошладим. “Қалтак есам ҳам майли, аммо ўзининг-да оғзи-бурнини қонга тўлдираман!”, деган сўзлар айланарди хаёлимда. Ниҳоят қаҳратон қиш чилласида шундай воқеа рўй берди.

Мен тўртинчи синфда ўқиётганимда Барчиной опамнинг ўғли Ортиқбой биринчи синфга борди. Укамни ўзим етаклаб, катта қилганман. Унга озор етса жонимни қўйгани жой тополмасдим. Бир куни Ортиқбой уйга кўзида ёш билан келди. Қўлидаги яп-янги портфели ғижимланган қоғозга ўхшаб қолибди: майишиб, бир ёни йиртилган, дафтар-китоблариям жикқа ҳўл.

– Нима бўлди?! – укамнинг аҳволини кўриб капалагим учди.

– Тошкул папкада муз учди, – кўзини ишқалаб йиғлаб юборди Ортиқбой.

Уйда ҳеч ким йўқ эди. Ўрол жездам фермада. Опам у пайтлар сут соғувчи бўлиб ишлар, сигирларнинг соғин пайти аллақачон тугаган бўлсаям, ҳали фермадан қайтишмаганди. Мен дераза олдида қўйилган хонтахтада дарс тайёрлаб ўтирган жойимдан сакраб турдим. Ортиқбойнинг қўлидан портфелини олиб, укамни кучокладим.

– Йиғлама, ўғил бола йиғламайди.

– Попкам... – энди у бор овозда йиғлаб юборди.

– Сенга ўзимникини бераман!

Соддагина укачам бурнини тортиб, менга умид-ла қаради:

– Ростдан берасизми?

Ўша йили иккимизгаям янги портфель олиб беришганди. Уники кўк, меники жигарранг. Иккимиз ажратиб олишимиз осон бўлсин, деб шундай қилишган. Ичимдаги ғазабимни базўр босиб турардим. Тошкул укамни мазах қилиб устидан кулаётгани, яп-янги портфелига ўтириб, музламада учаётгани хаёлимдан кетмасди. “Ҳали сенга кўрсатиб қўяман, Тошкул! – дедим ўзимча. – Энди, тинка-мадорим қуригунча сен билан муштлашаман! Укамниям, Олапар итимниям ўчини оламан!”

Мен дарров ўзимнинг жигарранг портфелимдан китоб-дафтарларимни чиқариб олдим-да, уни укамнинг қўлига тутқаздим. Укамнинг портфелини бўшатаётиб, иккита китобу бир нечта дафтардан иборат бисотини қуриштириш учун печка олдида териб қўйдим. Портфелнинг бир ёнбоши чокидан сўкилиб кетганди. Бунга эътибор бермасдан, қуруқ латта билан артиб тозалагач, унга ўзимнинг китобларимни жойладим. Ортиқбойнинг анча қўнгли тинчиди.

Барчиной опам фермадан қайтганида ҳеч гап бўлмагандек кутиб олдик. Ортиқбойга портфель воқеасини айтмасликни тайинлаган эдим. Менинг портфелимга эга бўлгани учун у айтганимга кўнди. Укамнинг булар барини кейинчалик опамгаям, Ўрол жездамгаям оқизмай-томизмай етказишини билардим. Аммо Тошкул билан ҳисоб-китоб қилиб олгунимча сир бўлиб тургани маъқул, дея ўйлардим.

Мақтабимизда синфхоналар етишмагани боис биз тушдан кейин ўқирдик. Дарслар бошланишига ҳали вақтли эди. Укамни ёлғиз қолдирдим-да, Тошкулни излаб, кўчага чиқдим. Бунинг учун Барчиной опамдан дакки эшитишимни билардим. Шундай бўлсаям, мен ғазабимга чидолмаётган эдим. Ахир укамнинг кўзёшларидан ташқари Тошкулнинг ҳар дуч келганда масхаралаб камситишларидан ўзим ҳам роса тўйгандим.

Ўша куни қишининг изғирини авжига чиқди. Мен калта қора тўнимга ўраниб олганман. Кўчада у ёқ-бу ёққа аланглаб, бироз турдим. Сўнг таваккал қилиб, Тошкулларнинг уйи томонга юрдим. Биз қишлоқ ичкарасида турамиз, уларники эса адирликка яқин. Йўлда дўнглик бор эди. Ўша ерда Тошкулнинг қораси кўринди. Этаги узун қора чопонда, телпагининг кулоқчини ҳавода ҳилпираб муз учарди. Яқинлашиб қараганимда у менинг кўзимга ириллаб ҳезланган итга ўхшаб кўринди. Шу кутурган итнинг ташланишини кутмасдан, шиддат билан

у томонга юриндим. Тошкул дўннга чиқиб, энди пастликка сирпанмоқчи бўлиб турганида менга кўзи тушди. Илгари ҳам бир-икки марта сен-менга борганимиз учун, у менинг нима мақсадда югуриб келаётганимни тушунди. Жим туриб кута бошлади. Атрофда музлама учаётган тўрт-бешта бола ҳар томондан келиб, бизнинг яқинимизда тўпланишди. Мен қаққайиб турган Тошкулнинг ёнига қандай етиб борганимни билмайман.

– Нимага ҳовлиқиб юрибсан?! – деди у қўлларини мушт қилиб. – Укангни ўчини олгани келдингми?!

– Ҳа!

– Етимча! – шунда мен томонга чигирткадек сакради Тошкул.

У чайир, жуда чаққон эди, қандай келиб юзимга мушт туширганини англамай қолдим. Бурним оғриди, лабимга илиқ бир нарса оқди. Бу қон эди. Елимдек ёпишқоқ қонни кафтим билан сидириб тушладим-да, жон-жаҳдим билан Тўшкулнинг бўйнидан бўғдим. Биз бир-биримизга чирмашиб, ерга қуладик. Шундаям у яна бир мушт туширишга улгурди. Мен юзига калла қўйдим. Икковимиз думалашиб, музламадан пастликка сирпаниб тушиб кетдик. Болалар атрофимизда чувуллашар, биз бир-биримизга аямай мушт туширардик. Шу дам бизларнинг томиримизда қадим аجدодларимизга хос жангарилик қони кўпирганди. Гўё вақтдан ажралиб, ўзга бир қабоҳат оламига тушиб қолгандек эдик.

– Тур ўрнингдан! – шу пайт кучли бир қўл елкамдан тортиб, ўзимга келтирди.

Бу Ўрол жездам эди. У оппоқ қорли заминда чақмоқ урган дарахтдек қорайиб кўринар, бурнини тортиб, шумшайиб турган Тошкулга дакки берарди. Уйга етиб келгунимизча жездам бошқа бир оғиз ҳам гапирмади. Бизни фермадан қайтган Барчиной опам қарши олди. Аҳволимни кўриб, унинг капалаги учиб кетди. Жездам Тошкул билан муштлашганимни айтганида:

– Отам, нега уйтдинг? – деди лабини тишлаб.

Ортиқбой укам онасига портфель воқеасини айтган экан. Бироз вақт мен билан ҳеч кимнинг иши бўлмади. Юз-қўлимни ювдим. Лабимнинг шилинган жойи ачишиб оғрирди. Ўрол жездамнинг соқол олишда ишлатадиган юмалоқ ойнасига қараб, энди мактабдагиларга қандай кўринаман, деган хаёлдан ичим шувуллаб кетди. Ахир лабим бўғирсоқдек шишиб чиққан, бурнимнинг бир четида қон қотиб ётар, ўнг кўзимнинг атрофи сиёҳ суртилгандек кўкариб кетганди. Очик эшикдан Барчиной опам билан жездамнинг гаплари эшитилди. “Безори бўлиб кетса, қайтамиз?!” деди опам хавотирланиб. Ўрол жездам эса бу хотиржам эди. “Кўйбер, укачасини қўриқласа ёмонми?” деб қўя қолди у. Жездамнинг гапини эшитиб, кўнглим таскин топди. Қаҳри қаттиқ Ўрол жездам ҳақиқатпарвар, меҳрибон одамдек кўрина бошлади кўзларимга.

* * *

Йиллар ўтиб борарди. Бўйим чўзилиб, оқ-қорани ажратадиган бўлдим. Барчиной опам аввалгидек меҳрибон, Ўрол жездамнинг эса мен билан иши йўқ эди. Улар Ортиқбойдан ташқари яна уч ўғил кўришди: Усмонқул, Мелобой, Тўйчибой. Мен ҳамма укаларимни яхши кўрардим. Ўзимни тўртала укамдан айро тасаввур қила олмасдим. Аммо шундай бўлсаям, онамни бот-бот эслайверардим. Айниқса, Барчиной опам ўғилларини эркалатганида онамнинг иссиқ кучоғи ёдимга тушарди. Ахир онанинг қўйнига олиб ётиб ухлатганларини унутиб

бўларканми! Онам оламдан ўтган йиллари гўдак бўлсам ҳам, унинг қатиклаб ювилган икки ўрим сочининг ҳидини ҳанузгача туйгандек бўламан.

Ҳаёт етимчага бол тутмайди, деганлари рост экан. Яхши-ёмоннинг фарқига бориб, эркаклик ғурури уйғона бошлаган ўспиринлик давримда синик кўнглим яна бир зарбага дуч келди...

Ўшанда ўнинчи синфда ўқирдик. Синфдошим Гулқизга муносабатим ўзгара бошлаганини ўзим ҳам сезмай қолибман. Улар бизга кўшни туришар, биринчи синфда ўқийдиган пайтларимиз кўпинча мактабга бирга кетардик. У жажжигина, ёқимтой қизалоқ эди. Отаси узоқ жойларга қатнайидиган шофёр бўлгани учун, кийган кўйлақлариям бошқа қизларникидан ажралиб турарди. Айниқса, синфдош қизларимиз “шакар шойи”, деб мақтайдиган қора-қизил барг нусха кўйлагини кийганида очилиб кетарди. Ўзим улғайганимиз сари, Гулқизга бўлган меҳрим ҳам ўса борди. Бора-бора уни бошқа болалардан қизғанадиган одат чиқардим.

Мактабимизнинг орқа ҳовлисида бир туп чинор бор эди. Ажин қоплаган йўғон танасига катта одамнинг кучоғи етмайди. Биз ҳар куни танаффусда синфдошларимиз билан ушбу чинор соясида ўралашиб юрардик. Бир куни шу ерда Гулқиз билан узоқ гаплашдим. У ҳамширалик билим юртига ўқишга кирмоқчи бўлиб юрар, биология фанини жон-дилимдан яхши кўришимни билгани учун мендан нуклеин кислоталар ҳақида сўраб қолди. Бу ирсий материал хужайра ядросида бўлгани сабаб, хужайра тузилишидан бошлаб узоқ тушунтирдим. Сезмаган эканман, бизни ўзларининг синфи деразасидан Тошқул кузатиб турган экан. Мактабдан қайтаётганимда, у кўчанинг овлоқ жойида рўпарамдан чиқди. Ғазабдан башараси тиришиб кетган.

– Илҳом, сенда гап бор, – деди илондек совуқ тикилиб.

Зомин томонларда айтишганидек, Тошқулнинг оти кўндаланг чопади: ҳамиша бир терс гап гапириб турмаса бўлмайди. Биз йўлдан четга бурилдик. Иккала синф болаларининг ҳам ўтиб кетишларини кутдик. Тошқул қовоғини уйиб олган. Сезиб турибман, бугун ундан яхшилик чикмайди. Бу аламини зўрға ютиб, қизариб-бўзаришидан кўриниб турарди. Фақат гап нимада эканини тушунмасдим, холос.

Кеч кузак пайт эди. Охирги мактаб ўқувчилари ҳам ўтиб кетгач, Тошқул шиддат билан олдинга ўтиб, қишлоқ четидаги адир томонга юрди. Худди буйруқ берилгандек унинг ортидан эргашдим. Хаёлимда минг битта ўй. Менда нима дарди бор, билмайман.

Адирдаги жарликка етганимизни сезмай қолибман. Бу ўша – дўл ёккан кунда Тошқулнинг совлиғи қулаб нобуд бўлган жой. Тез-тез юриб кетаётган Тошқул шу ерга етганда тўхтаб, кескин ортига ўтирилди. Бу вақтда қоронғи туша бошлаганди. Қулранг туман ортидан унинг қонга тўлган иккала кўзи ялтираб кетди.

– Нимага бу ерга келганимизни биласанми?! – деди менга қараб хезланаркан.

Унинг муштлашмоқчилигини пайқагач, мен ҳам хужумга тайёрлана бошладим. У бир сакраб, жигарранг костюмининг ёқасидан олмоқчи бўлди. Ўзимни тортганимдан сўнг, иккала билагимга чанг солди. Тирсакларимни кериб, мен унга юзма-юз туриб қолдим. Тошқул ҳансирар, ёқимсиз иссиқ нафаси тинмай юзимга уриларди. Қўлларимни бўшатишга уриниб кўрдиму, удалолмагач, пешонасига жон-жаҳдим билан калла кўйдим. Икки қўли ҳавода муаллақ қолган Тошқул гандираклаб кетди. Кўзларидан ўт чикиб кетгандир ўзиям. Жарликка қулашига бир қадам қолганда, ўзини зўрға ўнглаб:

– Гулқизга яқинлашсанг ўлдирамаан! – дея бўкириб юборди.

Мен унга анграйганимча қотиб турардим. Таним бирдан бўшашди. Гулқиз?..

Тўхта, у нега Гулқизни тилга олади? Нега-а?! Кўнглимда ғалаён кўпди. Шунда Тошқул яна овози борича қичқирди:

– Гулқиз менга бешиккертти қилинган! У буни билади! Тушундингми-и?!

Унинг ушбу гаплари миямга кетма-кет отилган ўқдек санчилди.

Тошқул билан Гулқизнинг оталари тенгдош жўралар. Буни билар эдим. Демак, болаларини бешиқдалигидаёқ унаштириб қўйишган. Гулқиз! Шўрлик Гулқиз мана шу ипириқси Тошқулга бешиккертти қилиб қўйилган...

– Итсан! Илонсан! – дедим унга ғазаб билан тикилиб. Овозим жарлик деворларига урилиб, акс садо берди...

Биз томонларда бешиккертга ўхшаган алмисокдан қолган одатлар ҳанузгача бор. Катталарнинг ўйламай қилган битимлари қанчалаб йигит-қизларнинг кўнгилларини вайрон қилган. Ахир севги юракка сендан сўрамасдан киради. Бу олий туйғунинг сир-асрорини бирорта донишманд еча олганми экан? Қалбингда ёнган оловни ўчириб бўлармиди... Ўшанда Тошқул бошқа бир сўз айтмасдан жўнаб қолди. Мен жар ёқасида афтодаҳол, ҳайкалдек қотиб турардим. Дилим вайрон бўлди. Дунёдаги энг азиз нарсамдан айрилиб қолаётгандай эдим. Ичимга чироқ ёқса ёримайди. Бирдан ўзимни жарликка ташлагим келди. Жиннилик қилиб қўйишим ҳам мумкин эди-ю, Барчиной опамни ўйладим. Опам ўзининг паҳлавон гавдасига номуносиб ғарибгина боқиб турарди ҳаёлим кўзгусида. “Сенга нима бўлди, отам, – дея сўрарди у гинахонлик билан. – Укачам жигит бўлиб қолганидан севиниб эдим... Ўзинг биласан, айна, ҳаётда бирам кўп азобларга чидадим. Бунинг роҳатини сендан кўрсам, деб эдим. Сенинг бўлса ҳаётнинг бир зарбасига бардошинг етмадими?”

Барчиной опамнинг ҳаёлимда жаранг сочган овози такрорланаверди. Мен фикримдан қайтиб, индамай уйимизга қайтдим. Аҳволим абгор эди. Уйга кириб келганим ҳамон Барчиной опам бир нима рўй берганини сезди.

– Отам, ким хафа қилди? – дея сўроқлай бошлади.

– Ўқишга киришни ўйлаяпман, – деган гап келди тилимга.

– Кирасан ўқишга, сен кирмай ким кирсин, Илҳомжон? Мактабнинг олди ўқувчиси ўзинг-ку.

Дарҳақиқат, мактабдаги баҳоларим фақат аъло эди. Олтин медаль олишим аниқ бўлиб қолганди. Қишлоқ хўжалик институтига киришга, ветеринар бўлишга аҳд қилиб қўйгандим.

Эртаси куни мактабга ҳаёлим паришон бўлиб келдим. Биринчи дарс биология. Дарс қулоғимга кирмади. Дераза ойнасидан ташқарига қарайман. Шохлари баҳор шабадасида енгил силкинаётган чинорга тикилиб ўй сура кетаман. Кечагина шу чинор остида Гулқиз билан ёнма-ён эдик. Аста Гулқизнинг партасига қарайман. У ҳеч гапдан беҳабар, янги мавзуни ўтаётган ўқитувчимизга тикилганича ўтирибди. Энди унга яқинлашишга ҳаддим сиғадими? Ахир Гулқиз Тошқул тўнкага бешиккертти қилинган. Ўзи ҳам буни билармиш... Мен эса Гулқизга бўлган туйғуларим китобларда битиладиганга ўхшаш севги эканини аллақачон тушуниб етгандим. Назаримда у ҳам менга бефарқ эмасдек эди. Ё мен адашдимми? Бу шунчаки ҳамсоялик, синфдошлик риштасими?..

– Илҳом! – биология муаллимимиз Тўхтасин аканинг овози ҳаёлимни бўлди.

– Лаббай, устоз? – дарров ўрнимдан турдим.

– Сенга нима бўлди, гапирсам эшитмайсан? Фикрингни жамла, янги мавзуни бошладик.

Мен партага ўтириб, энди Тўхтасин акага тикиламан. У эндигина педагогика

институтини битириб келган янги муаллимимиз. Ниҳоятда озода, тартибли кийинади. Дарсни майин, осойишта овозда шунақаям берилиб ўтади-ки, беихтиёр махлиё бўлиб қоласан киши. Мана, ҳозир ҳам одам ва бошқа жониворлар танасидаги ҳаётӣ жараёнлар ҳақида худди дўхтирларга ўхшаб гапиряпти. Одатда Тўхтасин аканинг дарсларини қулогимга қуйиб, ёдлаб оламан. Ҳозир бўлса миямдаги хотира кутичаси иккига бўлинган. Бир томонига Тўхтасин аканинг мароқли ҳикоясини жойлаб олишга тиришаман, бошқа қисмида эса Тошқулнинг совуқ овози эшитилади. Секин бошимни буриб, тагин Гулқизга қарадим. Унинг мен билан иши йўқ, диққат билан дарсни тинглаяпти. Ниманиям ўйласин, Тошқул билан жанжалимиздан беҳабар-ку! Хабардор бўлганда-чи?..

Тўхтасин ака эса парталар оралаб юриб, янги мавзунини тушунтиришда давом этади. Тингламаётганимни пайқаб, олдимга келганида қўлидаги “указка” чўпи билан секингина партамга уриб қўйди. Уялиб кетдим...

Дардни яширсанг, иситмаси ошкор қилади, дейдилар. Мендаги ўзгаришни Ортиқбой укам ҳам сезд. Бу пайтда у еттинчи синфда ўқирди. Катта йигит бўлиб қолган. Гўдаклигидан мени яхши кўради. Тақлид қилишларини-ку, айтманг. Уям қишлоқ хўжалик институтига ўқишга киришни кўзлаб юрарди.

– Ака, нима бўлди? – деди мактабдан қайтганимда. – Ўзгариб қолибсиз?

Дардни бардош енгади. Мен бардошли эдим. Етимлик шунга ўргатди. Ота-онамдан айрилган кунимдан эътиборан ҳаётнинг ўзи чархлади мени. Аммо йигитнинг шаҳди қайтгунча, хўкизнинг шохи синсин экан. Жудаям тушқун аҳволда эдим.

– Гулқиз... – деб юборганимни билмай қолибман.

– Акааа! – ҳаяжонга тушди Ортиқбой. – Яхши кўрасизми, Гулқиз опамди?! – у Гулқизларнинг уйи томонга ишора қилди.

– Тошқулга бешиккертти қилинган экан.

– Ўша қўйнинг қийигами? Уни ҳамма шундай дейди... Гулқиз опамни шунга бешиккертти қилишибдимикан?! Шундай чиройли кизни-я?!..

Мен укамга ажабланиб қарадим. Унинг – кечагина ўзим эркалаб юрган укачамнинг гапи кўнглимга бироз таскин берди. Ҳа, катта йигит бўлиб қолибди Ортиқбой. Кўнгил ишларини тушуна бошлабди. Хаёлимда ўша “бешиккертти” ҳеч қачон амалга ошмайдиган, шунчаки бир гапдай туюлди. Ортиқбойга тикилдим. Қошлари қоп-қора, лабининг устида ниш ураётган майсалар қорача юзидаям билиниб қолибди. Ўша жажжигина Ортиқбой йигит бўлаётганди. Укамнинг олдида ғалати аҳволга тушдим. Мени ноқулайликдан яна унинг ўзи қутқарди. Ҳали ёш бола, деб ўйлар эканман, у бўлса катталардек гапира бошлади:

– Ака, сизни бундай тушқун, ночор кўришни истамайман, – деди шартта. – Бунақа қилманг, ака, бўлмайди!

– Нима бўлмайди? – унинг эътирозли гап оҳангидан ҳайратим янаям ортди.

– Ҳар доим сизга ҳавас қилганман, – укам илк бор кўзимга тик қараб гапирарди. – Энди бўлса... Бу йил шаҳарга кетасиз, деб кутаётгандим. Ўқишингиз керак! Катта одам бўласиз, ака! Онам шундай дейдилар доим. Мен...

Ортиқбойнинг тутила-тутила айтаётган узук-юлуқ гаплари менга қаттиқ таъсир қилди. Шу ёшимда илк бор масъулият нималигини англаб етдим. Ҳаётимдаги воқеалар, ҳатто ташлайдиган қадамим ҳам энди фақат ўзимгагина тегишли эмаслигини тушундим. Гўё хаёлимда зилзила содир бўлди-ю, ер қаттиқ силкиниб, миямдаги мискин ўйларни пароканда қилиб юборди...

Мактабдаги ўқув йилимиз якунланишига саноқли кунлар қолганди. Кимнинг

Ўқишга бориши ёки бирор ишга кириши маълум. Менинг ветеринар врач бўлишга аҳд қилганимни ҳам синфдошларим яхши билишади. Бу орзу кўпдан кўнглимга ўрнашган. Тошқул рогаткасидан тош отиб Олапарни яралагани, вафодор итимнинг қанчалар азоблангани сира ёдимдан чиқмади. Ўшанда жониворнинг жароҳатини ҳар куни ўзимча муолажа қилардим. “Отагинам, сен фермамизда катта дўхтир бўласан-ов”, деган эди, ҳаракатларимни кузатиб турган Барчиной опам. Фермадаги “катта дўхтир” кишлоқдаги энг обрўли одам. Шу ўй хаёлимга ўрнашиб олган. Кейинчалик Ўрол жездам билан фермага бориб, ишларига қарашиб юрдим. Кўп бор молбоқарларнинг “ветврач келаётир”, деб хушёр тортганларини кўрдим. Ўшанда мен ҳам ветеринар бўлишга қарор қилганман. “Тапнинг жони бор, – дерди адабиёт ўқитувчимиз Бакир ака. – Одамни ўлдиришим, ўликни тирилтиришим мумкин”. Ортиқбой укамнинг алам билан айтган гаплари менга жон бағишлади. Шу кундан яна дарсларга берилиб кетдим. Кимё, биологияни такрорлашга киришдим. Ўқишга кираман, деб каттиқ мақсад қилдим.

Шу йили баҳор жуда тез тугагандек бўлди. Кўклам адоғига бориб ўқув йили якунланди. Мен мактабни олтин медаль билан тугатдим. Жажжигина медалимни туман марказида, катта йиғилишда тантанали қилиб топширишди. Йиғилишга Барчиной опам ҳам борди. Мени кучоқлаб йиғлаб юборганлари ҳозир ҳам кечагидек эсимда.

– Ўзимдинг укам, отагинам! Онамдан қолган ёдгорим, – пичирлар эди опам йиғламосираб. – Айланай сендан...

– Опа, йиғламанг, – дейман атрофдагилардан уялиб.

– Фермамизда катта дўхтир бўласан-а? – опам эса ҳеч кимга эътибор бермасдан мени маҳкам кучоқлаб олган эди.

– Хўп, опа, ветврач бўламан! Ортиқбойниям ўқишга олиб бораман.

Бу Барчиной опамнинг ҳаётидаги энг бахтли кун эди. Уйга кела-келгунимизча мени алқаб, тинмай гапирди. Отамиз, онамизни эслади. Уларнинг руҳлари шод бўлаётганини айтиб, тавоф қилди...

Битирув кечасини Гулқизларнинг уйида ўтказадиган бўлдик. Синфимиздаги қизлар шундай келишишди. Гулқизларнинг ҳовлилари катта эди-да, гулхан ёқилишини ҳам ўйлашган. Қишлоқда одатимиз шундай – мактабни битирув кечаси гулхан ёқиб, ўйин-кулги қиламиз. Гулнора, Махсума, Тўфанисалар елиб-югуриб зиёфат дастурхонини тайёрлашди.

Ҳовлидаги гулхан чирс-чирс қилиб ёнарди. Мен зимдан Гулқизни кузатдим. У елиб-югуриб хизмат қиларди-ю, чехраси ташвишли эди. Олдига бориб гаплашай десам, атрофидан синфдош қизлар кетишмайди. Бирови кўрпача, бошқаси бориб чойнак каердалигини сўроқлайди. Ҳовли ўртасига ёқилган гулханга ўтин ташлаб ўтириб, унинг ёлғиз қолишини пойладим. Ниҳоят қизлар чуғурлашиб ҳар ёққа тарқалишди. Гулқиз бостирма остидаги ошхонада ўчоқнинг чўғини торта бошлади. Шошилгандан юрагим гуп-гуп уриб олдига бордим.

– Гулқиз! – дедим ҳаяжондан овозим бўғилиб.

У чўчиб ортига ўгирилди. Қўлидаги косов чўп тушиб кетиб, атрофга чўғ сачради. Тезда унинг олдига бориб, ерга сочилган қип-қизил чўғларни туфлим билан босиб ўчирдим.

– Илҳом?! – у менга тикилиб қолди.

Саратоннинг боши, кунлар узайган, кишлоққа оқшом кўна бошлаган бўлсаям, бир-биримизни аниқ-равшан кўриб турардик. Мен унинг июнь ойи иссиғи-ю, ўчоқдаги чўғ тафтидан терлаган пешонаси, сўлим чехрасига тикилдим. Кўз кўзга

тушса, муҳаббат юракка тушади, дейишади. Юрагим орзикиб кетди. Қаршимдаги гўзалга шу қадар мафтун бўлиб қолган эдим. Гулқиз билан ўн йил, балки ундан ҳам ортиқ бирга бўлганман. Шу вақт оралигида юзи ҳамиша кулимсираб турар эди. Энди бўлса, чеҳрасига андуҳ соя солибди... Мен Тошқулнинг жар ёқасидаги тўқнашувимизда ғазабланиб айтган “бешиккертти” ҳақидаги гапини эсладим. Аммо ботинимдаги бир овоз буларнинг бари бекор, биз қайси замонда яшаямиз ахир, тақдирини Гулқизнинг ўзи ҳал қилади, дер эди тинмай. Ҳолбуки, илгариттан унинг менга қилган муомаласида ҳурмат, балки ундан-да каттароқ туйғу борлигини ҳис этардим. Бироқ жудаям ориятли эдик: ботинимиздаги ҳиссиётларни бир-биримизга ошкор қилмасликка тиришардик. Ўртамызда Қора ботир борлигини мен билдим. У-чи?! Тошқул “Гулқиз буни билади”, деганди. Наҳот шундай бўлса?

– Гулқиз нега хомушсан? – дедим бор меҳр-муҳаббатимни шу сўзларга жамлаб.

Овозим ҳар доимгидан бошқача, эҳтиросли эди. Бундан ўзим ҳам ҳайрон бўлдим. Гулқизга яна нималардир дегим, ичимга ютиб юрган ширин сўзларни қаторлаштириб ташлагим келди. У қўлини кўтариб, пешонасига тушган сочларини тўғрилади. Қўлини олганида унинг кўзлари ўчоқда жимираётган алвонранг чўққа қадалганди.

– Ўқишга кетасизми? – деди саволимни эшитмагандай.

– Ҳа, Гулқиз, Самарқандга бораман. Қишлоқ хўжалик институтига кирмоқчиман, ветеринария факультетига.

Шундай дедиму, юрагим шув этди. “Тўхта, – дедим ўзимга, – у мени “сиз” дедими? Биз шунчалар ўзгариб кетдикми? Энди бир-биримиз билан аввалгидек бемалол учрашиб, кўнглимиз тортганича гаплаша олмаймизми?”

– Гулқиз, сен-чи? – дедим уни йўқотиб қўяётгандек шошиб.

– Мен... Мени узатишмоқчи! – Гулқиз юзини қўллари билан ёпиб олди. – Йўқса, оқ қиламан, деди отам, бундан ўлганим яхши!

Электр токи ургандек сапчиб кетдим. Уни эрга беришмоқчи! Тошқулгами?! “Бу мумкинмас! Бўлмагур гап! – дерди ички бир овоз. – Ишонма! Ундаймас! Гулни асов новвос олдига ташлаб бўладими? Мол гул нималигини биладими?!”

– Тошқулгами?! – бу сўз лабларимдан беихтиёр учди.

Гулқиз юзидан қўлларини олиб, менга тикилди. Унинг ҳайрат билан бокиб турган кўзлари юрагимга ўқдек қадалди. Нима дейишимни билмай қолдим. Шу пайт синфдош қизларимиз Гулнора билан Махсума келиб қолишди. Иккимиз ҳам ҳеч нарса бўлмагандай қизларга пешвоз чиқдик. Ботинимизда эса ҳамон ўша ҳис-ҳаяжон ғалаён қилар, жавобсиз саволлар бир-бирига қоришиб, юрак-бағримизни эзарди. Ахир севгининг баҳори билан шодланма, ёзу қиши ҳам бор, дейишади-ку. Ҳиссиётларга бой ўсмирликдаги Гулқизга бўлган туйғуларим – покиза севгимнинг баҳори эди. Энди бўлса, бу ишқнинг қаҳратон қиши қаршимга қилич яланғочлаб чиқди. Инсон тақдирини бешикдалигидаёқ ҳал қилиб қўйишлари ана шу қонхўр қиличнинг тиғи эмасми, ахир! Отаси, қабиҳ “битим”га рози бўлмаса оқ қиламан дегани-чи?!..

Шу окшомда ҳамма синфдошлар ўйнаб-кулишди. Ҳамид рубоб чалиб, туркманча “Елпессе” кўшиғини айтди, яна кимдир “Лайло”ни. Қулоғимга оҳанглар эшитиларди-ю, атрофда бўлаётган ишларни англамасдим. Тушқунлик гирдоб каби мени ўз домига тортарди. Гулқизни олиб бир ёқларга кетсамми, деб ўйладим. Лекин у, “Отам оқ қиламан деди”, деб турса, менинг бунга қўлим борармиди..

Ишқ йўлида шоҳ ҳам бир, гадо ҳам бир, деган ўша кўҳна гап тўғри экан. Аслида поччамнинг қўлида боқиманда бўлсам ҳам, кўнгил кенгликларида севги куши чарх уриб парвоз қилар эди. Гулқизни ҳар куни кўрардим. Бир-биримизга талпинишларимизни фақат иккимизгина биламиз. Буни ҳеч қачон сўз билан ошкор этмаганмиз. Кўришганда ҳиссиётларимизни кўзларимиз айтиб турарди. Бу ҳақда шеър ҳам ёзганман. Ўша шеър мана бундай бошланади:

*“Севаман деб айтмадим бир бор,
Сен ҳам ишқинг этмадинг изҳор.
Сукут сақлаб севдиг-у бизлар,
Ўт нигоҳлар боқди фусункор”*

Шундай давримиз эди-да, шеър ҳам ёзасан, кези келса қўшиқ ҳам куйлаб қоласан. Синфимиздаги деворий газетага шеър керак бўлиб қолса, мавзусини айтишса бас, шеър тўкиб ташлайверардим. Адабиёт ўқитувчимиз Бакир ака сен дўхтир эмас, шоир бўласан, дер эдилар. Шоир бўлмадим, кўнгил ишига келганда шоирлардек девона бўлдим.

Самарқандга кетишимдан олдин Гулқизга кўнглимни ёрдим. Ўша куни синфдошлар – йигирма нафар йигит-қиз мактабимиз билан хайрлашдик. Биздан аввалги битирувчилар ҳам шундай қилишган. Биз ҳам акаларимиз, опаларимизнинг йўлларини четлаб ўтолмаймиз-да. Чошгоҳда мактабга келдик. Аввал синфимизга кирдик. Ҳамма ўзининг партасига ўтириб олди. Таътилга чиқмаган ўқитувчиларимиз бир-бир синфга киришди. Улар ҳар биримизни суйиб, эркалаб чиқиб кетишди. Ўзимизни яна ўқувчилардек ҳис қилдик. Бир-биримизга гап ташлашиб, шовқин-сурон кўтардик. Очик эшикдан кузатиб ўтирдим: бу вақт йўлакдан ўқитувчилар ўтиб-қайтишди. Аммо ҳеч бирлари синфга бош суқиб, бизга танбەҳ беришмади. Ниҳоят бақир-чақирлардан чарчаб, мактаб ҳовлисига чиқдик. Гулқизга ўша баҳайбат чинор остида юзма-юз келдим. Бу тасодифмиди ёки иккимиз ҳам шу учрашувни истадикми – билмайман. Гулқизнинг лаблари кулимсирар эди-ю, кўзлари ўйчан боқарди. Биламан, дили ғаш. Кўзларини олиб қочиб, узоқдаги тоғларга тикилади. Ёпирай! Ҳамма синфдошларимиз шодланиб ўйнаб-қулаётганларида унинг кўзлари ёшсиз йиғлар эди! Ичим ёниб кетди. “Сени мана шу тоғларнинг дараларига олиб кетайми? – дедим ўзимча. – Сен-у мен, фақат иккимиз бўламиз. Сенга кўнглимда борини айтаман. Дилинг ёришади, кўзларинг қулади ўшанда”. Бироқ буларнинг бари ҳаёлимда эди.

- Гулқиз, эртага Самарқандга жўнайман.
- Яхши боринг, Илҳом.
- Нега “сиз” деяпсан?
- Ўзим... Энди катта бўлиб қолдик.
- Жудаям тез катта бўлдик, Гулқиз! Қўл ушлашиб биринчи синфга борганимизни эслайсанми?
- Энди ундай бўлмайди.
- Самарқандга бирга кетайлик, Гулқиз! Сен ҳам ўқишга кирасан. Ҳамшира бўлмоқчи эдинг-ку?
- Рухсат беришмади, – Гулқизнинг овози титраб кетди. – Рухсат беришмайдиам!
- у пиқиллаб йиғлаб юборди.

Шу пайт синфдош қизларимиз чувуллашиб биз томонга кела бошлашди. Гулқиз тезда кўзёшларини сидириб, қизлар томонга юрди.

– Мени кут, бирор йўлини топаман, – дейишга улгурдим.

Чинор остини қий-чув овозлар босиб кетди.

* * *

Кунлар шамолдек елиб ўта бошлади. Вақт кўзга кўринмайдиган учкур отлигини беғам ўқувчилик давримизда сезмаган эканман. Энди ҳаммаси бошқача: кундалик ишларингни ўзинг белгилайсан. Муаллимлар интизомли бўлишни талаб қилишмайди-ю, лекин тиришиб-тирмашаверасан. Шуларни бажармасанг, ўша учкур отдан йиқилишингни биласан.

Самарқандга келиб, кишлоқ хўжалик институтининг ветеринария факультетига хужжатларимни топширдим. Ётоқхонадан жой беришди. Имтиҳонларга тайёрлана бошладим. Институтга кирувчилар учун дарслар ташкил қилинганди. Устозлар ўтаётган мавзуларни яхши билардим. Шундай бўлсаям, буларни қайта эсга олишим, дарсликларни яна бир кўздан кечирганим беҳуда кетмади. Кириш имтиҳонларини фақат аъло баҳоларга топширдим.

Талаба бўлиб уйга келганимда Барчиной опамнинг қувонганларини кўриб, ўзим ҳам ҳаяжонланиб кетдим.

– Отам, сендан умидим катта, – опам мени кучоқлаб кўзига ёш олди. – Онамдан қолган ёдгорим, қора тунларимнинг чироғисан!

– Опа, йиғламанг, – Барчиной опамнинг кўзёшларини кафтим билан артдим, – ҳали Ортиқбой, ундан кейин Усмонқул, Мелибой, Тўйчибойлар ҳам ўқишади.

– Айтганинг келсин, Илҳомжон, ўзимди укажоним!

Ортиқбойнинг елкамга осилиб олганиничи! Бўйи мендан баланд бўлиб қолган эди унинг. Шу куни уйимизда байрам бўлиб кетди. Ҳатто Ўрол жездам ҳам елкамга қоқиб:

– Қайним, сенинг калланг бутун, – дея мақтади, – зав ферма бўласан. Анов Тошқул жўрангди отаси мижинглайвериб жонга тегди. Раҳбар ўзимиздан чикса, бизгаям кун кулиб қолади-да. Шундай, қайним!

Тошқулнинг номини эшитганимда юрагим шув этди. Гулқизнинг аҳволи қандай экан? Уйдагилар ўқишга юборишмади. Наҳот ўша гап рост бўлса?! Уни Тошқулга беришмоқчимиз? Кўз олдимга Тошқулнинг совуқ башараси келиб, ёмон нарсани босиб олгандек ижирғандим.

Шу лаҳзанинг ўзидан тезроқ Гулқиз билан учрашишни ўйлай бошладим. Жоним ҳалак эди. Бу ноҳақликка чидолмаётгандим. Шу куннинг эртасига унинг ўзи бизникига чиқиб қолди. Чошгоҳ пайти, Ортиқбой иккимизнинг хонамизда ўйчан ўтирардим. Очқ деразадан Барчиной опамнинг овози эшитилди:

– Кел, айна, синфдошинг ўқишга кирди, эшитиб эдингми?

– Эшитдим, Барчоной чеча, шу... Табриклай деб чикдим.

Гулқизнинг овози чиннидек жарангдор, булоқ сувидек тиниқ эди. Бу майин, ширали овозни юзлаб қизларнинг овозлари орасидан ҳам ажратиб олар эдим. Туйғуларим жўш уриб, нафас ололмай қолдим. Сапчиб ўрнимдан турдим-да, деразага яқин бормасдан ҳовлига қарадим. Гулқиз майда гулли оддий қизил кўйлақда эди. Машриқдан кўтарилган қуёшнинг олтинранг нурлари юзига тушиб турибди. Бошида оқиш дуррача. Офтоб нури фарқи очилган сочининг сиёҳранг толаларига сингиб кетаётганга ўхшайди. Гулқизни жудаям соғингандим. Узоқ тикилиб қолдим.

– Илҳомжон, чик бу ёққа, – ҳовлидан опамнинг овози эшитилди, – Гулқиз келди.

Юрагим гуп-гуп уриб кетди. Ўзимни эшикка урдим. Ҳовлида опам кўринмади, Гулқизнинг бир ўзи.

– Гулқиз! – дедим уни энди кўраётгандек ҳаяжонланиб.

– Илҳом, ўқишга кирибсиз, табриклайман! – Гулқиз жилмайди.

– Раҳмат, синфдошлардан биринчи бўлиб табрикладинг. Сен доим менга яқин бўлгансан, Гулқиз!

– Шундай...

Ҳеч ким йўқми деган хавотирда атрофга алангладим. Ҳеч ким кўринмади. Бундай имкониятни бой бермаслигим керак эди.

– Гулқиз, сен Тошқулга тегма! – дедим овозимни пасайтириб дабдурустдан.

Гулқиз кўзларини катта-катта очиб менга қаради. Унинг маъноли нигоҳида ҳайрат, алам, иштибоҳ бор эди.

– Нима қилай, иложи борми? – кўзларига ёш қалқди унинг. – Ўзим ҳам қийналиб кетдим!

У шундай деб, ортига бурилди-да, четан дарвоза томонга тез-тез юриб кетди. Турган жойимда тошдек қотиб қолдим. Ичимда бир нарса ёнди. Довдираб, бир неча қадам ташладим. Ёғочдек қотган оёқларим чалишди... Мен жездамнинг кўлида бир етимчаман. Буни бутун кишлок билади. Дардимни Барчиной опамга айтайми? У киши Гулқизларникига совчиликка чиқадими? Қизнинг Тошқулга бешиккертти қилингани катталарга аён. Бу чегарани бузишга, бизнинг кўнглимизни вайрон қилаётган тўфонни бостиришга ким ботинади? Қишлоғимизда шундай воқеа бўлган: бешиккертти қилинган қизни бошқа йигитга беришган. Улар фарзанд кўрмасдан ажрашиб кетишди. Кейин аёл хотини кўзи ёриш пайтида ўлган бошқа бир эркакка тегди. Бироқ бу эридан ҳам фарзанд кўрмади. Одамлар буни хануз гапириб юришади...

– Илҳомжон, нега индамайсан? – қаршимда турган Барчиной опамнинг овозидан ўзимга келдим. – Ҳамсояларникига чиқиб эдим, қайтиб келсам куннинг тигида турибсан, қайта-қайта чақирдим, эшитмайсан?

– Ўй суриб қолибман

– Гулқиз кўнглингни буздими?

– ...

– Бу дард журакка мугиз бўлип санчилади.

– А?..

– Биладан, ука, Гулқизни суйдингу, азобдасан. Қиз бешиккертти қилинган, йўқса ўзимиз келин қилар эдик.

– Опа-а?!.

– Бунинг иложи йўқ, Илҳомжон! Сени ўзим уйлантираман, лекин Гулқизга эмас. Бу имконсиз, ўзингни қийнама.

Шу туни ухламадим. Узоқ-узоқларга бош олиб кетгим келди. Сиқилиб, ярим тунда кўчага чиқдим. Ботинимдан ўксик-ўксик туйғулар ғалаён қилади. Қалбимда довул кўзғалиб, тўполон кўпаётганга ўхшайди. Мен шу қуюн чангалида ёғоч парчасидек чирпирак бўлиб учар эдим. Ҳаётимдаги энг улуғ орзуимга эришганимда – талаба бўлиб, бошим кўкка етган кунларда ана шундай аҳволга тушаман деб ким ўйлабди. Муҳаббат – дилнинг меваси. Бу тансиқ мевани ўзга бир кимса юлиб олаётган эди мендан.

Алмисокдан қолган удумларимиз биздан бошқа яна нечалаб севишганларнинг ҳаётларини заҳарлаб, оппоқ тонгларини зулумотга айлантирган экан-а?! Дунёга келганиндаёқ кўнгил уйингга қулф солсалар, унга ўзинг эгалик қилолмасанг. Ахир шунчалик ҳам ваҳшийлик бўладими?!

* * *

Август ойининг охирида Самарқандга жўнаб кетдим. Гулқиз билан бир кун аввал хайрлашдим. Тасодифми ёки кўнгил яқинлигими, саҳарда иккаламиз барабар кўчага чиқиб қолдик. У ўша майда гулли кизил кўйлагига, бошига оқиш рўмол ўраб олганди. Қўлида челак билан супурги. Опам: “Биз томонниям чиннидек қилиб супуриб кўяди, барака топсин”, дер эди доим. Бугун ҳам четан дарвоза олдини супургани чиқибди. Уни учратиш иложини тополмай турган эдим, севиниб кетдим.

- Гулқиз, яхшимисан? – дедим юрагим гупуриб.
- Яхшиман, – у ёқимли жилмайди.
- Гулқиз?
- Нима?
- Мен...
- Биламан, бугун Самарқандга кетасиз.
- Қайдан билдинг?
- Барчиной янгамдан.

Шу пайт атроф ёришиб кетди. Йўл четидаги теракларнинг учида тилларанг нурлар жимирлай бошлади. Кўча сокин. Кечаси билан дайдиган кишлоқ итлариям аллақаерларда мудрашмоқда. Ҳар замонда кимдир у ёқ-бу ёққа ўтиб қолади. Шунинг учунми, Гулқиз қимтиниб, челакдаги сувни селгитиб сепа бошлади.

– Мени кут! Сени соғинаман! – дедим-да, Гулқизни ноқулайликдан қутқариш учун ҳовлимизга кириб кетдим.

Бешиккертти ҳақидаги ўй уни азоблаётгандир, дея ўйладим. Мени кўрганида бу туйғулар жунбушга келгандир? Гулқизга ачиниб кетдим. Ўзимнинг ич-этимни кемираётган дард Гулқиз бечорани ҳам чорасиз аҳволга солиб кўйганди. Дарҳақиқат, отасининг юзига тик қарай олмайдиган қиз нимаям қила оларди? Мен-чи? Ахир мен йигит кишиман! Бирор иложини топишим керак, топаман ҳам! Лекин вақт керак! Бир-икки йиллик фурсат борми?! Бизнинг бир-биримизга бўлган ҳиссиётларимиз билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Аммо кўнглимда бир илинж бор: нимадир содир бўлади-ю, Гулқиз билан бирга бўламиз, деб ўзимни овутардим. Ўша “нимадир” ер кимирашидек даҳшатли, сув тошқинидек вайронкор бўлишини эса ҳали билмас эдим...

Сентябрдан ўқишлар бошланиб кетди. Ўқув йили мактабларда “Биринчи кўнғироқ” байрами билан очилади. Биринчи сентябрни институтимиздаям қувониб қарши олдик. Катта ҳовлида талабалару устозлар саф тортдик. Биз жудаям кўпчилик эканмиз. Ўзбекистондаги ҳамма йигит-қизлар бизнинг институтимизга йиғилиб келишганга ўхшарди. Эндигина талабалик бахтига эришган бари ёшларнинг бошлари осмонда! Бу бахтга бир ишониб, бир ишонмаймиз денг. Курсдошлар илк марта бир-биримиз билан кўришдик. Рост, кириш имтиҳонларидаям бирга эдик. Бироқ у пайт жуда кўпчилик бўлганмиз. Энди бўлса, ўттиз нафар сараланганлар бахт нашидасини сурмоқдамиз. Гуруҳимизда асосан йигитлар йиғилишибди. Иккита қиз ҳам бор. Ёқимтой, сочини ихчам турмаклагани Дилором, шўхгина дугонасининг исми Заҳро экан. Улар атлас кўйлақда жудаям чиройли кўринишарди. Ораста, озода қизлар эмин-эркин, нимтабассум билан гапиришарди. Аммо бу Самарқанд гўзалларини Гулқизга ўхшатолмадим. Менинг Гулқизим бошқача эди!

Талабалик ҳаётимга ҳар кунда эмас, ҳар нафасда янгилик олиб кира бошлади. Бу жараён баҳорнинг ўйноқи шабадаларидек ёқимли эди. Мен ҳаяжон оғушида сармаст эдим. Бу орада Гулқизнинг бошидаги ташвишни унутиб қўйдим. Муҳими бизнинг бир-биримизга талпинишимиз деб ўйлабман. Тобора яқинлашиб келаётган хатардан эса беҳабар эдим...

Самарқанддаги талабалик ҳаётим бир уммон эди. Мен унга бошим билан шўнғиб кетдим. Қишлоқни соғинганимда кўз олдимга Гулқиз келарди. У билан қўл ушлашиб биринчи синфга борганимиз, йироқларда қолган болалигимизни, юракларимиз бир-бирига талпинган чоғларни ёдга оламан... Бамисоли дилимни ёритиб турган офтоб эди Гулқиз. Менда унинг сурати бор. У бу суратни саккизинчи синфни битираётганимизда тушган. Ўзим сўраб олганман. Ул суратни ҳеч ким тегмайдиган китобимнинг қатида асрайман. Соғинганимда олиб, тикилиб ўтираман. Мен сира ҳам ундан ажраб қоламан, деб ўйламасдим. Бир куни мўъжиза содир бўлади-ю, Гулқиз билан топишамиз, у менга бефарқ эмас-ку, муҳими шу, деб билардим ўзимча.

* * *

Институтдаги ўқишлар авж олган. Талабаликнинг жозиб олами мени қайноқ бағрига олди. Ҳамма фанлардан ўқиётган маърузаларни жон қулоғим билан тинглаб, домлаларнинг айтганларини қалин дафтарларимга сўзма-сўз ёзиб оламан. Ветеринария факультетининг биринчи босқичида кимё ўтиларкан. Буни ўзлаштириш унчалик қийин эмасди. Мактабда кимёни берилиб ўқиганман. Аммо ҳайвонлар анатомияси, ҳайвонлар физиологияси фанлари анча тер тўкишни талаб қилди. Шундай қилиб, кунлар сезилмай ўта бошлади.

Ортиқбой укам саккизинчи синфда ўқирди. Овози дўриллаб, катта йигит бўлиб қолган. Бўйи мендан баланд, ўзи ҳам Алпомишдек бақувват. У менга хат ёзиб, қишлоқдаги гапларни етказиб турарди. Бир гал Гулқиз фермага соғувчи бўлиб ишга кирганини ёзди-ю, шундан кейин бу ҳақда жимиб кетди. Укамдан Гулқизни суриштиравериш эриш туюлиб, сабр қилдим.

Менга пул юбормасликни Барчиной опамдан ўзим ўтиниб сўраганман. Стипендиямга яшардим. Талаба бўлганлар билишади, бу осонмас. Биринчи босқич талабасининг ёмоқ-ичмоқдан бошқа харажатлариям бор: китоб-дафтар, юриш-туриш дегандек. Якшанба кунлари менга ўхшаб узоқ қишлоқдан келган жўрам Асрор билан бозорга чиқиб, юк ташиш-туширишга ўхшаган ишларни қилиб юрдик. Ҳарна чўнтакка фойда. Кунларнинг бирида Асрор институтимиз яқинидаги почта бўлимида иш бор деб қолди. Шу кунёқ биргалашиб, ўша почтага бордик. Кираверишига катта-катта оқ ҳарфлар билан “Почта”, деб ёзилган темир қутилари бор, бир қаватли кўҳна бино экан. Почтачининг ойлиги кам, ишлари мўл. Оёқда юриб хатлар, газета-журналларни тарқатишнинг ўзи бўлмайди. Шунинг учун ёш, чаққон йигитларни излаб қолишган экан. Асрор иккимиз дарслардан кейин келиб ишлайдиган бўлдик. Почта бўлимининг ҳисобчиси Ситора опа билан шунга келишдик.

Почтачи бўлиш осон эмас экан. Айниқса, энди ишга кирганимизда Самарқанднинг боши берк кўчаларини излайвериш роса ҳолдан тойдик. Бироқ чидаш керак эди: бу иш бозорда юк ташишдан ҳам обрўли, ҳам қизиқарли, яна энг асосийси, ойма-ой нақд маош олиб турасан. Шундай қилиб, ишлик ҳам бўлдик. Хонадонлар, турфа феълли одамлар билан танишдик. Ишдан чарчасам

хам, кўпинча ярим тунгача дарс тайёрлардим. Вакт тез ўтди. Бирпасда биринчи семестр якунланди. Ярим йиллик имтиҳонларни аълога топширдим. Мени оширилган стипендияга ўтказишди. Бир неча марта ўзим ишлаётган почтадан Барчиной опамга пул жўнатдим. Иш ўрнимни йўқотмай, деб кишки таътилдаям қишлоққа боролмадим.

Баҳор охирлаганда биринчи босқич имтиҳонлариниям фақат аълога топширдим. Асрор иккимиз уйни соғинган эдик. Уям узоқ Форишнинг тоғли Осмонсой қишлоғидан. Қаттиқчиликни бўйнига олиб, янги йил байрамига берилган таътилда Самарқандда қолган. Қисқаси, у ҳам мен сингари уйдагиларни соғинган.

Ситора опанинг маслаҳатига кўра, жўрам билан почта бошлиғининг олдига кирдик. Бошлиқ хушфёъл одам эди.

– Бизда аввал ҳам студентлар ишлашган, – у кулимсираб, бизга тикилди. – Уйни соғинибсизлар-да, а? Ҳа майли, вақтинчага одам топиб қўйганман. Қишлоқларингга бориб, яхшилаб дам олинглар. Қайтганларингга яна ишга оламан.

Асрор ҳам, мен ҳам шу куннинг ўзидаёқ поездга чипта олиб, жўнаб кетдик. Уйимизни жудаям қумсагандим. Гулқиз билан учрашишимни ўйлаб, юрагим кинидан чиқиб кетай дерди. Афсуски, олдинда мени мангу музликлардан ҳам совуқ бир хабар кутаётганини билмас эдим.

* * *

Поезд Жиззах вокзалига кириб келаётганда юрагим ҳаприкиб кетди. Поезддан тушдим, Зомин автобусига ўтирдим. Пурвиқор Туркистон тоғлари соясидаги Оқбулоқ қишлоғим, сени соғиндим, – дея пичирлайман йўлда кетаётиб. Барчиной опам, укаларим, Ўрол жездамнинг қиёфаси кўз олдимда намоён бўлади. Уларни қаттиқ соғинганимни ҳис қиламан. Айниқса, Гулқизни! Севиклим нима қилаётган экан? Тошқулни отаси Олмазор деган йироқ кўрғондаги техникумга ўқишга жойлаштирган эди. Унинг йироқдалиги мени анча хотиржам қилади. Аммо “Бешиккертти” деган балони эслаб, хавотирим ҳам йўқ эмас. Юрагим безовта бўла бошлади. Тезроқ Оқбулоққа етиб олишни, Гулқизни кўришни, кўнглимдаги ғашликни тарқатишни истадим. О, бу кўнгли! Шунчалик ҳам талпинадим висолга! Бас, энди Гулқизни ўзим билан Самарқандга олиб кетаман! Ҳамширалик билим юрти қаердалигиниям билиб олдим. Ҳам ўкиб, ҳам ишлайман. Уни ҳеч нарсага зориктириб қўймайман. Албатта, албатта шундай қиламан! Автобус ойнасидан дилимга ёвуқ манзараларга тикилиб борарканман, шундай режалар билан ўзимни овутдим.

Аср намози вақти яқинлашиб, куёш мағрибга ёнбошлаганда автобусдан тушдим. Қишлоққа олиб борадиган йўл кўзимга чўғдек кўринди. Оқбулоққа адирликдан юриб борилади. Йўл бошида Бўривойга дуч келдим. Бўривой – синфдош жўрам бўлади. У қирчанғи отига икки той сомонни ортиб олган, отининг юганидан ушлаб, тўхтаган автобусга тикилиб турарди.

– Илҳом, жўра, ўзингмиини?! – Бўривой севинганидан кичқириб юборди-да, кўлидаги қайишни қўйиб юбориб, мен томонга отилди.

– Ий-е, Бўривой! – мен эгилиб, қора чарм сўмкамни ерга қўйдим.

Кучоқлашиб кўришдик. Мактаб даврида у билан жуда яқин бўлмаганмиз, бироқ ўша дамда энг яқин кишимни учратгандек тўлқинланиб кетдим. Ахир Бўривойнинг қиёфасида қишлоғимни, жигарларимни кўргандек бўлдим-да. Унинг болаликдан ўқишга унчалик хуши йўқ эди, аммо кўнгли тоза, самимий йигит. Бир

йилда улғайибди: оёғида кўнжи қайрилган этик, енги узун катак кўйлагининг кўкрак тугмалари қадалмаган, бошида эса қуёшдан пана қиладиган ғалати кепка.

– Жўражон, ўзгариб кетибсан, – деди у билагимдан маҳкам тутиб. – Муаллимга ўхшайсан-ей!

Бир-биримизнинг елкамизга қўл ташлашиб, Бўривойнинг озгин қирчанғиси томонга юрдик. Беғам от йўл четидаги ажриқларни чимдиб, кавшаниб турарди. Бўривой юганга қўл юборганида норози бўлиб, хумдек бошини силкитди.

– Тис-ей, жонивор, ҳаддингдан ошма! – Бўривой қайишни маҳкам ушлаб, менга ўгирилди. – Илҳом, тўйдан кеч қолдинг-да, ҳамма синфдошлар бирга эдик.

– Кимди тўйи?! – юрагим шув этди.

– Гулқиз билан Тошкул тентакди-да, бешиккертти қилинган экан-ку...

Олдинда от етаклаб кетаётган Бўривойнинг кейинги сўзлари кулоғимга кирмади. Устимга совуқ сув қуйиб юборилгандек сесканиб, тўхтадим. Қўлларим ўз-ўзидан мушт бўлиб тугилди. Ўнг қўлимдаги чарм сўмкамнинг банди ғижирлади. Тошкулнинг бўйнидан бўғаётгандек хезландим. Бўривой ҳамон нималарнидир гапириб, олдинда отини етаклаб борарди.

– Нега тўхтаб қолдинг, юр, жўра. Биз ҳам сенга ўхшаб ҳайрон бўлдик. Билмаган эканмиз-да, бешиккертти қилинганини.

Осмонда момақалдиروق гумбурлаб, улкан тош бошимга урилгандек бўлди. Кўз олдим қоронғилашиб, кўнглим айнади. Бўғзимга тикилган ингроқнинг чиқиб кетмаслиги учун тишларимни синдириб юборгудек куч билан бир-бирига босдим.

– Сенга нима бўлди? – Бўривойнинг овози ўзимга келтирди. – Ўқиш осонмас, жўра, қаттиқ чарчабсан-да.

Кўзимни юмиб-очдим. Хушимни йиғиб, Бўривойнинг ортидан зўрға эргашидим. У эса очикқўнгиллик билан ҳамон қишлоқдаги янгиликларни гапириб борарди. Овози элас-элас кулоғимга киради-ю, нима деётганини англамайман. Тўй тафсилотларини айта бошлаганида кўнглим озиб, мендан бир гап сўрамаса дедим. Барибир гапира олмасдим ўша пайт. Ичимдан бир нидо отилиб чикарди-ю, умримнинг мазмуни бўлган муҳаббатим ва унинг жудолик алами фош бўлиб қолар эди.

– Бўривой, сен боравер, – дедим қишлоққа етиб қолганимизда адир томонга бурилиб.

– Ий-е, жўра, бирга қўй боққан адирларимизни соғинибсан-да, а? – Бўривой соддадиллик билан кулимсираб, менга қаради. – Салкам бир йил кўринмай кетдинг-да ўзиям. Ўқишга қаттиқ берилгансан. Майли, адирни биийр айланиб, кейин қишлоққа киргин. Сени тушунаман.

У шундай деб, отига миниб олди. Қирчанғи от қишлоқ йўлидан секин йўрғалаб кетди. Бўривой кўздан узоқлашган заҳоти адир бўйлаб югурдим. Нафасим оғзимга тикилиб, хансираб, оёғим остидаги беозор майсалардан аламимни олмоқчидек тепкилаб борардим. Бир зумда ўша дўл ёққан кунда Тошкулнинг қўйи нобуд бўлган жарликка етдим. Шу ерда тўхтаб, қўлимдаги сўмкамни адирга улоқтириб юбордим. Жарликка тикилиб, иккала қўлимни олдинга чўздим. “Тошкул, сениям шу жарга қулатама-ан!” дедим ғазаб билан хириллаб. Аламимга чидолмасдан ўзимни ерга отдим. Нималарнидир гўлдираб, хаёлан рақибим билан олишдим... Бирпасдан кейин кўм-кўк ёвшанлар орасида ғариб бўлиб ётган сўмкамни олдимда, қишлоқ томонга тез-тез юриб кетдим.

Ўзимни жудаям ғариб, ношуд ҳис қилардим. Ҳамма айб менда! Қўлимга кўнган бахт қушини учириб юбордим. Яратган Эгам кўнглимга солган табаррук

туйгу – мухаббатимни асрай олмадим. Шунинг учун ҳам Гулқизни мендан тортиб олдилар. Шу пайтда қишлоқдошларим ҳам кўзимга хунук кўриниб кетди. Бўриной тўнанинг гапини қаранг: “бешиккертти қилинган”, эмиш. Бутун қишлоқ шу битта сўз билан сеҳрлаб қўйилган эканда, а?! Одам чегараси йўқ қоинотга учаётган даврда-я! Бу қандай бедодлик! Итфеъл Тошқулни бўлса, мен аллақачон ҳаёлан жарликнинг қоронғи тубига улоқтириб юборганман. Нима қилай, бу таъвиянинг хунук башараси қийшиқ ойнада кўрингандек тасаввуримга кириб келаверди. Уйимизга етганимда Гулқизларнинг ҳовлиларига кўзим ташиб, ҳаёлимдаги ўша қийшиқ ойнани жон-жаҳдим билан кўчага улоқтирдим. Ўйимдаги ойна чил-чил бўлиб синди, синган парчалари ҳар тарафга сочилиб кетди. Шундан кейин озгина бўлсаям тинчланиб, четан дарвозамизга қўл юбордим. Шу пайт ичкаридан оёқ товушлари эшитилди. Четаннинг бир палласини очганимда тез-тез юриб Барчиной опам келаётганди. Кун ботаётган бўлсаям аниқ кўрдим, юзлари ҳаяжондан қизариб кетган. Аммо кўзлари, опамнинг менга доим адоқсиз меҳр билан боқадиган кўзлари йигитларникидек қатъият билан чақнади. Беҳосдан четан сурилганда опам чўчиб кетиб, тўхтади. Сўнгга:

– Илҳомжон, отам, сенмисан! – дея мен томонга отилди. Кучоқлаб, елкамга бошини қўйиб йиғлаб юборди. – Сени соғиниб кетдим-ку! Отамдан, онамдан қолган ёлғизим!..

Опамнинг кўзларидан тинмай ёш қуйиларди. Мени қўйиб юбормасдан унсиз йиғлар эди бечора. Мен бу иссиқ кучоқда она бағридаги боладек бир зум ором топдим. Юрагимдаги алам ўти пича босилгандек бўлди.

– Ака-а! – ҳовли томондан Ортиқбойнинг ёш болаларникидек қувноқ овози келди.

– Сен кир, қирақол, укаларинг соғинишган ахир, – опам елкамдан қўлларини олмасдан юзимга тикилди. – Жезданг ҳам охириги пайтда сўроқлаб қолди. Кир, қиравер ичкарига, мен ҳозир қайтаман.

Ҳовлимиз шовқин-сурон бўлиб кетди. Ортиқбойнинг ортидан қолган укаларим чувуллашиб чиқишди. Улар севинганларидан нималардир дея қичқариб, мени ҳар томондан тортқилашганча ҳовлига олиб киришди. Қий-чув овозларини эшитган Ўрол жездам ҳам уйдан чиқиб, биз томонга кела бошлади. Ўғилларига ўшқирмоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, менга кўзи тушиб, туриб қолди.

– Ий-е, қайним, келдингма, дов йигит бўп кетибсан-ку, – деди жилмайиб.

Очиқ чехралик бу одамга ярашар экан. Қўл ташлашиб, бир-биримизнинг елкамиздан кучиб кўришдик. Бўйи мендан баланд бўлиб қолган Ортиқбой, унинг ортида укалари Усмонқул, Мелибой, Тўйчибойлар бизга тикилиб туришарди. Усмонқулнинг ҳам бўйи анча чўзилибди. Вақтнинг тез ўтишини қаранг, энди у олтинчи синф бўлса, Мелибой тўртинчи синф ўқувчиси. Кенжатайимиз Тўйчибой ҳам биринчи синфни тугатган. Кечагина қўлларидан етаклаб юрган жианларим бир йилда улғайишиб қолгандек эдилар.

Мен ҳаяжондан юзларим ёниб уйимизга қираётганимда, жездам “Анка-а!” дея опамни чақирганича ҳовлида қолди. Барчиной опам бунчалик шошиб қаерга чиқдилар экан? Бир нимадан қаттиқ ҳаяжонда эди, назаримда...

Ғазабнинг боши – ақлсизлик, охири – пушаймонлик, дейишади. Ўшанда мен ўн саккиз ёшда эдим. Шу ёшимгача етимлик азобини билдим, изтироб чекдим. Аммо суйганингни тортиб олсалар алами ёмон бўлар экан. Ичимдаги ғазабимни сира босолмаётгандим. Ахир Гулқизга етишиш ҳақидаги орзу-умидларим бир онда чиппакка чиққан эди-да. Буларнинг барига болаликдан рақибимга айланган Тошкулни айбдор санардим. У кўнглим мулкининг маликасини тортиб олди. Гулқиз унга тегмайди, бунга асло рози бўлмайди деб қаттиқ ишонардим. Ишончим тошга урилиб синган шишадек чил-парчин бўлди. Дил уйим кимсасиз, мана шу сайхонликдек бўм-бўш маконга айланди. Ичимга чироқ ёкса ёришмайди. Мени Ортиқбой, Усмонқул, Мелибой, Тўйчибойларнинг атрофимда гирдикапалак бўлиб алқашлари бирор жиннилик қилиб қўйишдан тийиб турарди. Айниқса, кичкина Тўйчибойнинг мен – катта акаси кўтариб олган чарм сўмкани тортқилаб, унга нима олиб келганимни сўроқлашлари, мунчоқ кўзлари билан мўлтираб тикилишлари эритиб юборди. Шундайям юрагимга дориган алам таркамайди. Суратим уйини соғиниб келган Илҳомники-ю, ботиним зардобга тўлган. Аммо воқеалар оқимининг бутунлай бошқа ўзанга туша бошлаганини ҳали билмасдим. Мен-ку, мен, ҳозирча буни қишлоқдаги бошқа бирорта одам ҳам билмас эди...

Кеч бўлиб қолганди. Саратон қуёши Зомин тоғлари ортига яширинди. Шу пайт биз укаларим билан ўтирган хонага ранги ўчиб Барчиной опам кирди. Шифтдаги лампочканинг ёруғида кўзларидаги ҳайрат, қўрқув инъикосини дарров пайқадим. Опамни ҳеч қачон бунчалик умидсиз ҳолда кўрмагандим. Ҳозир эса у киши бор-йўғини ўғрига олдириб қўйган кимсага ўхшаб кетардилар.

– Опа! – деб ўрнимдан туриб кетдим.

– Илҳомжон, мен билан юр-чи! – деди опам сирли қилиб.

Кичик укаларим Самарқанддан олиб келган совғаларимни бўлиб олиш билан овора. Ортиқбой жездамга аталган чет эл кўйлагини кўтариб чиқиб кетган. Мен опамнинг аҳволидан хавотирга туша бошладим. Нима бўлди экан? Ўрол жездам ҳеч гап бўлмагандек бемалол юрибди, опам бўлса мен билан кўришди-ю, ранги бир аҳволда кўчага чиқиб кетди. Бир йилдан буён кўрмаган укасини ташлаб-а?..

– Отам, эшикни беркит, – деди Барчиной опам катта уйга (биз меҳмонхонани шундай атардик) кирганимизда. – Биласанми...

Афтидан, опам гапни нимадан бошлашни билмасди. Дераза олдида бориб ташқарига тикилди. Тилини тақиллатиб, бошини чайқади. Одми чит кўйлагининг ёқасини тутамлаб, кўксига туфлади.

– Опа, нима бўлди?! – дедим сабрим чидамасдан.

– Илҳомжон, Гулқиз қайтиб келган! – Барчиной опам ниҳоят ёрилди.

– Ним-маа?! – мен эсанкираб қолдим.

– Ўзингни бос, отам... У... Тошкулни ёнига йўлатмабди... Шайтонлаб қолаверибди, – опам энди тез-тез гапира бошлади. – Дўхтир чақиришибди. Уйига олиб боринглар, бир гап бўлса жавобгарликка тортиласизлар, дебди дўхтир!.. Гулқиз ҳозир уйида... Овқат емайди, чўпдек озиб кетган! Онаси бошида йиғлаб ўтирибди.

Барчиной опамнинг мен сира кутмаган бу гаплари юрагимни ларзага солди. Ер кимираётгандек вужудим қалқиди. Оёқларимда мадор қочди. Катта уйга онам ҳаётлигида ўз қўли билан тўқиган катта зулбарақ гилам тўшалган эди. Унга ўтириб, ок, кизил, қора нақшларига тикилиб қолдим.

– Энди нима бўлади?! – Барчиной опамнинг хавотирли овози кулоғимга кирди. Мен онамнинг қўллари теккан рангин нақшлардан кўзимни узмасдим.

* * *

Шу тунда ухлолмадим. Кўзимни юмсам, Гулқизнинг сўлгин чехраси хаёлимга кириб келаверди. Қовоғини уйиб олган. Гапирмайди-ю, мендан ўпкалагандек таънаомуз тикилади. Унинг бу қарашларидан юрагим эзилиб кетади. Кўзимни очаманда, ой нурида бўзариб кўринаётган очик деразага нигоҳ ташлайман. Менга қарама-қарши томонда Ортиқбой укам пишиллаб ухлаб ётибди. Уям олдимда ўзини айбдор ҳис қиляпти: кам гапириб, кўпроқ ерга қарайди. Гўё Гулқизни асрай олмаганига айбдордек. Тўй ҳақида ҳам менга хабар қилишга ботинолмаган. У ҳали ёш, энди ўн бешга қиряпти. Нима ҳам қила оларди, акаси учун Гулқизни талашиб-тортишсинми? Йўқ, бизда ҳаммасини катталар ҳал қилишади. Катталар эса бизни доим ҳам тушунавермайдилар. Минг далил-дастаклар келтирсанг-да, ўзларининг айтганларидан қолишмайди. Каттанинг хоҳиш-иродаси қонундай гап. Уни бузсанг, бебошсан. Бебош эса жазога мустаҳик: дўк уришлар бошланади, ғийбатлар болалайди, ҳатто оқ қилиш билан қўрқитишади.

Тонг оқара бошлаганда ўрнимдан туриб кетдим. Ўрол жездам билан Барчиной опам аллақачон фермага отланишаётганди.

– Ҳа, қайним, эрта туриб олибсан? – деди жездам. – Қишлоқди соғингансан-да. Майли, укаларингди бағрингга олииб ўтир.

Барчиной опам бўлса менга хомуш боқиб, жездамнинг ортидан эргашди. Юз-қўлимни ювиб, ҳовлини бемақсад айлана бошладим. Олапарнинг инидаги ит ириллаб ўрнидан турди. “Олапар, ёт!” дейишим билан таниди-ю, думини ликиллатиб, бошини силкита бошлади. Чунки бу итимизнинг номи ҳам Олапар. Аммо аввалгисидан бошқа Олапар... Энди ҳаммаси аввалгидек эмас. Вақт – илоҳий ҳакам, шамолга ўхшайди, уни ортга қайтариб бўлмайди. Тагин ичимда ғалаён кўтарилганди. Гулқиз кўз олдимдан ўтавериб, қийналиб кетдим. Хаёлимда унинг қаршисига Тошқулнинг қаҳрли башараси сузиб келади. Рашк, алам, эркаклик тутуми қийнади мени. Яна опам айтган гаплар – унинг аҳволини ўйлаб эзиламан... Гулқизни севдим, бу туйғуни йиллар мобайнида қалбимнинг тўрида асраб келдим, аммо муҳаббатимга ажр бўлмади... Лекин нимага у Тошқулни ёнига йўлатмабди?.. Менинг туйғуларимга оқибат сақлаганиданми? Шундай бўлсаям, барибир эрга тегиб чиққан... Одамлар нима дейишади энди?.. Йўқ, қишлоқдагилар нима дейишлари билан ишим йўқ! Мен, ўзим қандай қабул қиламан?.. Кўнглимга кулоқ соламан, энг тўғри йўл шу!

Хаёлимда дарахтдан кўтарилган қушлардай чарх ураётган сўроқларга жавоб изладим. Гулқиз, менинг шўрлик Гулқизим, нега бундай бўлди-а? Нега тақдиримиз бунчалар аччиқ?!

Аросат ўйлар исканжасида кўчага чиқдим. Жездам айтганидек, қишлоғимизни соғингандим. Шилдираб сув оқаётган жилға, қадрдон кўчамиз болалигимни ёдимга солди. Оламда содиқ сахар ҳукмрон эди. Мен бедор ўтказган тун осмонидаги ой ва юлдузлар фалак токига беркинган. Шу дамда мактабимизни кўргим келди. Мусаффо тонг ҳавосидан симириб, мактаб томонга юрдим. Кўчада фермага кетаётган бир-икки одам учради. Салом берсам алик олишарди, ҳол-аҳвол сўрашарди-ю, қишлоқда ҳеч қандай воқеа бўлмагандек шошиб ўтиб кетишарди. Мактабга етганимда атрофда ҳеч ким кўринмади. Қоровул чол бомдод намозини

ўқиб бўлиб, мизғиб қолгандир деб ўйладим-да, темир панжаранинг эшигини суриб, ҳовлига кирдим. Қадрдон чиноримизни кўргим келди. Мактаб ортига ўтганимда, улкан чинор ўша-ўша: қуюқ барглари қорайиб, метиндек танаси савлат тўкиб турарди. Шу пайт тоғ ортида олмос жилосидек бир кучок нур ялтираб кетди. "Аз-зуҳо" – ёришиб бораётган фалак чинор остидаги қарияга бир кафт нур йўллади. Қуёшнинг илк зар толалари япроқлар аро ўйноқлай бошлади. Чинор остида бошига қадимги қулоқ кийган, оппоқ соқолли чол ўтирарди. У чинордан ёғилаётган нурлар шалоласига юзини тутди. Ажойиб манзарага тикилиб қолдим. Баҳайбат дарахт ости – айланасига ўн беш қулоч сайхонлик. Юз йил, балки икки юз йиллик маҳобатли дарахтнинг тупроқни ёриб чиққан, силлиқ харракка ўхшаган томирида қўлида китоб билан ўтирган оқсоқолни танидим. Бу – қишлоғимизнинг муллasi Ашрафхон домла эди.

– Ассалому алайкум, Ашрафхон бобо, – дедим кўлимни кўксимга қўйиб.

Ўша алфозда ҳануз нурлар ёмғирига юзини тутиб ўтирган Ашрафхон домла чўчиб мен томонга қаради. Қўлидаги қалин муқовали кўҳна китоби тушиб кетай деди. Толиққан, нурсиз кўзларини пирпиратиб бироз тикилиб турди-да:

– Ваалайкум ассалом, – деди бўғиқ ички овозда.

Ашрафхон домла Оқбулоқ қишлоғининг ёши улуги. Ундан дуо олгани атрофдаги бошқа қишлоқ, овуллардан ҳам одамлар келиб туришади. Хаёл билан ўтирган отани чўчитиб юборганимдан мулзам тортдим. Нима дейишимни билмай қолдим.

– Кимсан, болам? – Ашрафхон домла ҳамон менга тикилиб турарди.

– Илҳомман, бобо, Ўрол молбоқарнинг қайниси.

– Барчинойнинг укасиман, де... Кўринмай кетдинг?

– Ҳа, бобо, Самарқандга ўқишга кетиб эдим.

– Ўқиб ким бўласан, бўтам?

– Ветеринар, мол дўхтир бўламан, Худо хоҳласа.

– Балли, балли бўтам. Мол боққаннинг бармоғидан мой томар, дейди. Молни даволасанг барака топасан.

– Қўлингиздаги қандай китоб, бобо? – Ашрафхон домлага яқинроқ келдим.

– Бу, ўғлим, "Паҳлавон Аҳмад замчи" китоби.

Энди биз юзма-юз турар эдик. Ашрафхон домла билан гаплашар эдим, изтиробда ўртанаётган кўнглим борган сари таскин топарди. Кеча Гулқизнинг Тошкулга текканини билиб, кўнгил уйим вайрон бўлди. Барчиной опамдан унинг уйига қайтиб келгани, хаста эканини эшитганим. Буларнинг бари ёмон тушмиди ёки узоқ ўтмишда юз берганим, ажратолмайман. Ашрафхон домладан ёғилаётган тафт юрагимда қотиб қолган музни эритаётганга ўхшарди. Беихтиёр нурлар оғушида ўтирган қария томонга яна бир қадам ташладим.

– Ким бўлган экан, Аҳмад замчи?

Ашрафхон домла сарғимтил муқовага тикилди. Тиззасидаги китобни, озор беришни истамагандек, авайлабгина кафти билан силади. Оғир тин олиб, менга қаради-да, тиловат қилаётгандек сокин овозда шундай деди:

– Замчи ичига тош солиб отиладиган палахмонни улоқтиради. Бўтам, у паҳлавон жангчи... Аҳмад замчи хоразмшоҳлар даврида яшаган. Абу Муслимнинг ҳаммаслаги эди. Адолатсизликка, зулмга қарши курашган... Ана шундай музаффарлар ўтган бу тупроқдан, – Ашрафхон домла чинор ортидаги сайхонликка кўз тикди. – Мен ҳам, сен ҳам шундай улуғлар авлодиданмиз. Дилингда изтироб бор... Аммо сени фаришталар қўллайди.

– Фаришталар? – ажабланиб Ашрафхон домлага тикилдим. Бошқа пайт

бўлганда қариянинг гаплари ғалати, эриш туюларди балки. Бироқ юрагим зардобга тўлган ўша тонгда отамдек меҳрибон оқсоқолнинг сўзларини жон қулоғим билан тинглардим.

– Шундай, бўтам, фаришталар Оллоҳнинг топшириқларини бажарадилар, – Ашрафхон домла чинор барглари оралаб ёғилаётган офтоб нурларига қаради.

– Бобо, ёшингиз нечада?

– Юздан ошдим, – у оппоқ соқолини силади.

– Фаришталар дедингиз?..

– Фаришталар яхши одамларга жаннатнинг кавсар сувидан олиб келиб ичиришади, – Ашрафхон домла машрикдан тобора кўтарилаётган қуёш нурларига кафтини тутди.

Мен оппоқ ятак кийганча, қўлида кўҳна китоб билан кекса чинорнинг тупрокни ёриб чиққан силлиқ томирида ўтирган Ашрафхон домлани хаёли олиб қочди, деб ўйладим. У офтоб тафтини йиғиб олгандек кафтларини жуфтлаб, юзига тортиди. Чинор япроқларига урилиб жимираётган нурли йўлларга тикилди.

– Ана, фаришталар нур бўлиб келдилар, – деди сокин овозда. – Руҳлардан мужда йўллайдилар... Устозларим дуоларимдан ризодурлар.

– Бобо, ахир...

– Сен буларга ишонмайсан-да, бўтам... Қулоқ сол: улуғ табиб ва файласуф Абу Али ибн Сино муаллими соний Арастуни ўзига устоз билди. У “Маъод ёхут азҳавия” номли асар битди. Бу – Қуръони каримдаги “Аз-зуҳро”, яъники “Тонг ёришуви” маъносидан олинган. Ибн Сино дейдики, руҳ тана билан бирга пайдо бўлади, аммо танадан ажралгандан кейин, қайтиб танага қовушмайди.

Мен учун бу гаплар жуда ғалати эди. Буларни бизга мактаб дарсликларидаям, институтдаям ўқитишмаган. Ашрафхон домла мадраса кўрган, мадрасада эса диний билимлар ўқитилади. Офтоб нурлари оғушида ўтирган оппоқ соқолли бобо шунчалар ишонч билан гапирардики, мен буни ҳис қилиб, ҳар битта сўзини жон қулоғим билан тингладим. Эшитганларимни онгимда таҳлил қиларканман, саволлар ёмғирдек ёғиларди:

– Руҳлар кўзга кўринмайди, бироқ бизга ёндош оламда барҳаёт демоқчимисиз?

– Шундай, бўтам, – Ашрафхон домла гапимни ишонч билан тасдиқлади. – Бундан ташқари, инсонларнинггина эмас, жамики тирик жоннинг руҳи мавжуд.

– Ундай бўлса, қассоблар бўғизлаган қўй-молларнинг руҳларига қандай жавоб берадилар?

– Уларни дуо асрайди. Аввал тиловат қилиб, шундан кейин пичоқ тортадилар. Бунга амал қилмаган қассоб хасталанур... Бўтам, мен сингари кексайиб бораётган мана шу чинорнинг ҳам руҳи бор, – Ашрафхон домла ёнбошига қўлини узатиб, ўзи ўтирган баҳайбат томирни аста силади.

– Руҳлар қандай хабар олиб келдилар? – мен ўзимнинг дардим билан қарахт эдим. Улкан дарахтнинг новдаларига инган қуёш нурларига тикилдим.

– Бир яхши, яна бир бадқор кас аъмолидан хабар келди.

Шу дамда Ашрафхон домланинг ўзигагина хос бўлган оҳангга йўғрилган айтимлари таъсирига тушиб қолдим.

– Яхшисини ҳам, бадқор кас ҳақидагисиниям айтинг, бобо? – Ашрафхон домланинг қаршисига чўк тушиб, бошимни эгдим.

– Унда, эшит бўтам. Кў-ўп йиллар аввал сендек кўзлари чакноқ, ўт-олов йигит эдим. Бу жойда катта олмабоғ бўлган, – у чинор ортидаги қишлоқ уйларига ишора қилди. – Бу уйлар кейин қурилган. Боғ эгаси кексайиб қолганда иккита

йигитни ёрдамчи қилиб олди. Йигитлар олма дарахтларини парвариш қилиб юриб, боғбоннинг қизига ошиқ бўлиб қолишди. Йигитлардан бири бадкирдор, бошқаси хокисор, содда эди. Кунлардан бирида ана ўша бадкирдор боғбоннинг қизини булғаб қўйди. Қилғиликни қилди-ю, аллақайларга қочиб, йўқ бўлиб кетди. Қизга эса дунё қоронғи бўлиб, ғам-алам оташида ақлини йўқотди. Бу машъум сирни – киздаги маҳзунликнинг боисини фақат иккинчи боғбон йигит биларди. Кунлардан бирида алам ўтида қовурилган киз ўзини боғдаги олма дарахтига осди. Бунни кўриб қолган йигит дор арқонни кесиб юбориб, қизни ўз жонига қасд қилишдек иккинчи гуноҳи азимдан асраб қолди.

– Кейин, кейин нима бўлди?! – мен Ашрафхон домланинг хотирасида жонланган ҳаётий воқеага берилиб кетганимдан қичқириб юбордим.

– Нима бўларди, хоксор йигит мард ҳамда мурувватли эди. Қизга уйланажagini айтди.

– Кейин-чи?!

– Кейин боғбоннинг қизига уйланди. Оллоҳ йигитга ажр берди. Серфарзанд, сердават бўлиб кетди. У менинг жўрам эди. Умрининг охирида ҳеч кимга айтмаган сирини менга ошкор қилди. Жўрамни дуо қилдим. Жаннати жўрам эди у...

– Бадкирдор шериги-чи?

– Унинг қайдалигини ҳеч ким билмайди.

...Ашрафхон домла кўнглимдаги изтиробни билиб олгандай эди. Балки шундай ҳам бўлгандир. Менга хоксор боғбон йигит воқеасини шунчаки айтмаган чиқар... Шунда Гулқизнинг сўлиган атиргулдек маҳзун чехраси ҳаёлимда фариштага айлангандек бўлди. Бу вақтда қариянинг ўтмишдан келаётгандек бўғиқ овозини эшитардим-у, миямда ўзимнинг ташвишли ўйларим аридек ғужғон ўйнарди. Энди нима бўлади? Мен нима қилай? Гулқизни азоблаётган дард – менинг ҳам дардим. У энди Тошқулнинг олдига қайтиб бормайди! Ҳеч қачон қайтмайди у хонадонга! Шўрлик Гулқиз... Менинг Гулқизим! Сени Самарқандга олиб кетайми?.. Ахир одамлар энди сен ҳақингда “Эрга тегиб чиққан” дейишади... Кўнглим, кўнглим алағда, қийналиб кетдим! Бари ширин, тотли кунларимиз тугадими? Гулқиз! Нега рози бўлдинг бу никоҳга! Биламан, отангнинг оқ қилишидан қўрққансан. Сенда гуноҳ йўқ. Сен булоқ сувидек покизасан. Мен, мен ўзим айбдорман ҳаммасига. Сени ҳимоя қилолмадим. Вақтни бой бериб қўйдим. Бўш-баёвлик қилдим...

– Сени фариштадек бир қиз кутмоқда, – ҳаёл суриб турганимда Ашрафхон домланинг овози ўзимга келтирди. – Сенинг бахтинг у, иккиланма, бўтам.

Ашрафхон домла қўлидаги китобини очди-да, сарғайган саҳифадаги арабий имлоларга тикилди. Суяги бўртган бармоғини сатрлар устига қўйиб, мутолаага киришди. Мен афтодаҳол ўрнимдан турдим-да, секин-аста чинордан узоқлашдим. Кўнглимда бир илинж пайдо бўлганди.

* * *

Гулқизнинг аҳволи мен ўйлаганимдан ҳам чатоқ экан. Барчиной опам ҳамсоямизникидан ҳеч бўлмаганда кунига бир марта хабар оларди. Қайтиб чиққанида лабини тишлаб, бошини чайқайди-ю, индамайди. Менинг юрагим эзилади, иложсизликдан бўғиламан. Мук тушиб ўтириб оламан, дунё кўзимга қоронғи. Миямда минг хил ўй айланади, на боши, на охири бор. Икки кун шундай ўтди. Охири сабрим чидамасдан, опамга ёпишдим.

– Опа, ҳамсояларникида нима гап? – дедим ёлғиз қолганимизда.

– Илҳомжон, сенга нима дейишгаям ҳайронман, – Барчиной опам хонтахтага суяниб ўйчан ўтирарди. – Гулқиз ўзида эмас, еган-ичганиниям билмайди. Тик этган товушдан кўриб, сапчиб ўрнидан туриб кетади, ғалати бўлиб қолган. Ашрафхон домла ўкиб кетганидан кейин бироз ўзгариш бўлди. Домла у ёкка юборманглар, қиздан айрилиб қоласизлар, дебди.

– Дўхтирга кўрсатиш керак! – кизишиб ўрнимдан туриб кетганимни билмай қолдим.

Ҳозироқ Гулқизнинг олдига чикиб уни овутгим, ширин сўзлар айтиб кўнглини кўтаргим келди. Аммо опамнинг олдиларида истиҳола қилиб, ўзимни босдим. Ичимдан тошиб келаётган ҳиссиётларимни шу уч сўзга жамлагандим.

– Дўхтир ҳар куни келиб хабар олаётир, – опам менга қараб тушунтира кетди. – Самарқандга, катта дўхтирларга олиб борасизлар, деганмиш.

Мен ҳамон ўзимни босолмасдан тик турардим. Бошимга қон тепди. Юзим қизиб кетди. Ҳаяжонимни опамдан яшириш учун деразанинг олдига бориб, ҳовлига тикилдим.

– Олиб боришсин-да, опа, айтинг уларга! – овозимни баландлатдим.

– Илҳомжон, онаси шундай қилмоқчи. Қизини Самарқандга олиб кетмоқчи. Гулқизди отаси билан ҳар куни жанжаллашади. “Бешиккертти”, деб қизимди бошига етдинг, дея эрини янигани-яниган.

Шўрлик Гулқизнинг касали кун сайин оғирлашарди. Опам мени тинчлантирадиган гап айтмай қўйди. Орадан бир ҳафта ўтиб ҳам аҳвол ўзгармади. Мен ўзимни қўйгани жой тополмасдим. Шундай азобли кунларнинг бирида опам Гулқизнинг онасини – Чечак момони етаклаб чиқди. Чечак момо мени кўрди-ю, юраги тўлиб, йиғлаб юборди.

– Илҳомжон, қизим билан бирга ўсдинглар, айна-а, – деди кўз ёшларини дакана қилиб ўраган рўмолининг учи билан артиб. – Энди қизимдан айрилиб қолай деб ўтирибман... Икки қўлим отасининг ёқасида! – Чечак момо алам билан чинқириб юборди. – Мабодо қизим ўлса!..

– Опа, ундай деманг, жаҳлга ҳай беринг, – Барчиной опам қон йиғлаётган Чечак момони овута бошлади. – Илҳомжон Самарқандни яхши билади, сизларни ўзи олиб боради, дўхтирлар билан ҳам гаплашади.

Бирчиной опам тез-тез гапириб шундай деди. Мен анграйганча опамга тикилиб қолдим. Юрагим гупиллаб тез ура бошлади. Бундай гапни кутмагандим. Бахт эшиги очилгандек бўлди хаёлимда: Гулқизни Самарқандга олиб кетаман, у мен билан кетади! Умидларим амалга ошаётган, тушларим ўнгидан келаётгандай эди. Барчиной опамнинг гаплари Чечак момогаям дарҳол таъсир қилди.

– Айна, болажоним, шундай қил! – момо менга ялина бошлади. – Сен ҳам боламсан. Қизим отасини кўрсаям шайтонлаб қолаётир. Отаси билан боролмаймаан! – у ўқириб йиғлай бошлади. – Ёлғиз қизимдан айрилиб қолсам-а, бешиккертти қилмай...

Чечак момо у ёғини айтмай, қафти билан оғзини ёпди. Мен бу гапларни эшитиб, ҳатто севиниб кетдим. Ичимдаги зимистонда чироқ ёнгандек бўлиб, кўзларимдан ёш чиқди. Бу шукроналик ёшлари эди. Ахир нима қиларимни билмасдан аросатда эмасмидим? Энди бўлса, Гулқизнинг болалигимдан кадрдон чехрасини кўраман, уни ўзим даволатаман! Ашрафхон домланинг чинор остида айтганлари ижобат бўла бошлаган эди.

* * *

Илҳом ой тўлишган сокин тунда ҳаяжоннинг зўридан овози титраб долғаларга бой ҳаёти ҳақида мана шундай ҳикоя қиларди. Баъзида тўхтаб тин олади, ахён-ахёнда ойдин тун кучоғига сингиб кетаётгандек жимиб қолади.

– Азиз, дам олайлик, – у ўрнидан тураётиб ҳорғин овозда ҳикоясини яқунлади.

...Эртасига мен яна куёш кўтарила бошлаганда уйғондим. Илҳом ҳар кунгидек вақтли туриб кетганди. Уни ўзининг хонасида учратдим. Катта столдаги қалин дафтарга шошиб бир нималарни ёзаётган экан. Кирганимда “сабр қил” маъносида чап қўлининг кўрсаткич бармоғини кўтарди-да, яна тез-тез ёза кетди.

– Бўлди, энди фермага жўнаймиз, – деди ниҳоят дафтарини ёпаркан. – Шошмасак бўлмайди, нонуштани ҳам ўша ерда қиламиз.

Фермага етиб келганимизда катта ҳовли саҳни молбоқар эркаклару соғувчи аёллар билан гавжум эди. Кимдир елкасига паншаҳасини ташлаб, молхона ортидаги пичан ғарамига шошади. Бошқа бир ёш йигит ҳовлига аллақандай суюқлик пуркаётир. Оқ халат кийган соғувчи қизлар қатор қилиб териб қўйилган сут бидонлари олдида уймалашиб юришибди. Биз сут соғувчиларнинг кунлик кўрсаткичлари оқ бўр билан ёзиб қўйилган қора доска олдидан тез юриб ўтиб, ўзимизга таниш кичик молхонага кирдик. Бўйдор, қотма ветеринар Ҳасан ака, Ортиқбой ва яна иккита ёш молбоқар шу ерда эди. Ортиқбой касал сигирлардан бирининг тепасида тик турганича дафтарига кўрик натижаларини ёзарди.

– Илҳомжон, келинг, кутавериб кўзимиз тўрт бўлди-ку! – Ҳасан ака бизни кўргани ҳамон қувониб кетди.

– Нима бўлди? – Илҳом бир Ортиқбойга, бир Ҳасан акага қараб олдида, касал сигирлар томонга юрди.

– Икки сигирдинг ҳам аҳволи яхши! – Ортиқбой ҳовлиқиб Илҳомнинг олдида югургилаб келди. – Аввал сира бундай бўлмаган, ака!

– Нима қилган эдинглар? – Илҳом сигирларга синчковлик билан тикилди.

– Сиз айтгандек, “Бупарвалек” дорисини кунига уч ярим миллиграммданмас, кунора икки марта етти миллиграммдан қилгандик. Албатта, сигирлар вазнининг килограммига...

Улар яна алланималарни муҳокама қила кетишди. Мен билан ҳеч кимнинг иши бўлмай қолди. Шу ерда ҳамон Ҳасан аканинг буйруғини кутиб турган ёш йигитлардан бири “Ака, сиз ўтириб олинг”, деб менга суянчиқсиз курси келтириб берди.

* * *

Биз фермага кираверишдаги уйда енгил нонушта қилиб олдик. Сўнгра Илҳом кун бўйи Ҳасан ака билан ферма айланди. Мен эса Ортиқбойнинг ёнида бўлдим. Ёш тадқиқотчи сигирларнинг ёнидан жилмасди. Қўлидан қўймаётган қалин дафтари турли тиббий истилоҳлар, рақамларга тўлиб кетди. Саволларимга қисқа-қисқа жавоб беради-да, яна ишига шўнғийди. Мен ҳам кўрганларимни ён дафтаримга ёзиб бораман. Ветеринария бўлими ва фермадаги таассуротларим тобора қизиқарли бўла бошлади. Шундай бўлсаям ҳануз ойдин кечаларда Илҳом айтган ҳикоя ҳаёлимдан кетмаётганди. Илҳом билан Гулқизнинг кейинги тақдирларини билиб олишга шошилиб, кеч бўлишини кутардим.

Ниҳоят Илҳом фермадаги ишларини тугатди. Шу ерда қолаётган Ортиқбойга анча пайт алланарсаларни тушунтирди. Биз ветеринария бўлимига қайтдик. Сайхонликка етиб келганимизда, тол остидаги таниш харракка кўзим тушди. Шунда яна Гулқизнинг қиёфаси кўз олдимда жонланди. Унинг мунгли кўзлари мени тинмай таъқиб қиларди. Шўрлик қизнинг кейинги тақдири нима бўлди? Фикримда шу савол чархпалакдек айланади. Тўғри, буни Илҳомдан сўраб билиб олсам ҳам бўларди. Бироқ, Илҳомнинг ҳикояси аянчли якун топса-чи! Шундай бўлса-я? Унда дўстимнинг дардини янгилаб қўйишим аниқ. Эркаклар ўзларининг ҳаётларини дoston қилишни ёқтиришмайди. Илҳом кўнгил уйининг эшигини менга очган экан, бу ҳам бўлса тақдир инояти, Тангрининг туҳфаси...

Кутганимдек, кечки овқатдан кейин яна тол тагидаги жойимизга чиқдик. Фалакдан тўлиной мўралайди. Тун қўйнидаги сайхонлик этагидан чиябўрининг чакалоқ йиғисига ўхшаб чинкиргани эшитилди.

– Албатта кечаги айтганларимнинг давомини эшитгинг келяпти, – деди Илҳом қўлидаги сигаретасини ёндираётиб. – Хуллас, менга омад кулди ўшанда. Кўнглимдаги галаёни босиб олишим, бир қарорга келишим учун имкон эди бу.

Оқбулоқда биргина тожик таксичи бўларди. Уни – Бобо акани ҳамма танийди. Ёши элликдан ўтган, ўрта бўй, қорача, қотма одам. Бобо ака ўзининг “Жигули” машинаси билан кира қилиб, истаган ерингизга олиб боради. Ўша қизил “Жигули” эрта тонгда қўшни ҳовли олдида келиб тўхтади. Гулқизни онаси – Чечак момо етаклаб чиқди. Қизнинг аҳволини кўриб, эсхонам чиқиб кетди: рангида қон йўқ, озиб кетганидан рангпар юзидаги ёноқ суяклари бўртиб чиққан. Киртайган кўзлариям катта-катта бўлиб қолганди. Атрофга бефарқ аланглайди. Эгилиб-букилиб қадам ташлаётган бу хаста тана аввалги, мен билган Гулқизга сираям ўхшамасди. Худди Гулқизнинг ўрнига бошқа бировни алмаштириб қўйишгандек. “Жигули”нинг эшиклари очик, мен Бобо аканинг ёнида серрайиб турардим. Бехосдан Гулқизнинг нигоҳи менга тушди. Онасининг етовида юриб келаётган жойида бирдан тўхтади. Кўзларида йилт этган учкун пайдо бўлди. Бу қувончмиди, қўрқувмиди ё шунчаки ҳайратми – билмадим. Қуруқшаган лаблари титради: жилмаймоқчи бўлдим, нимадир дея шивирладими – англамадим. Ўзимнинг аҳволим ҳам униқидан яхши эмас эди. Ичимдан бир нима томоғимга тиқилиб келди. Ночор аҳволимни фош қилиб қўймаслик учун бошимни ерга эгиб олдим. Бобо ака тирсагимга туртганида ўзимга келибман.

– Ҳамсоянгга қарашмайсанми, – деди у ўзининг тожикча лаҳжасида.

Алҳол нима қилишимни билмасдан бир лаҳза каловландим. Шундан сўнгга ёш боладек мўлтираб, Чечак момонинг олдида келдим.

– Қаршиб юборайми, момо? – дедим.

– Эшик ёпилиб қолмасин, тутиб тур, айна, – деди у Гулқизни орқа ўриндиққа ўтказаятиб.

Қулундек сакраб кабина эшигининг ортига ўтиб олдим. Ниҳоятда беҳол бўлиб қолган Гулқиз оёқларини базўр кўтариб ичкарига олаётганида нигоҳи бир сония менга қадалди. Унинг кўзларида овчи қўлига тушган охуниқидек мунг бор эди. Юрагим ҳаприқиб кетди. Туйғуларим ботинимдан вулқондек отилмаслиги учун тишимни тишимга босдим. Терлаб кетган кафтларим билан темир эшикни жонжаҳд ила тутамладим. Ҳаёт шунчалар ҳам бешафқат бўладими?! Мен билган гўзал, қувнок, ёқимтой Гулқиз нахотки йўқ энди?!

Мен машинанинг олдинги ўриндиғида Бобо ака билан ёнма-ён ўтирдим. У камгап одам эди. Қишлоқ йўли ортда қолиб, трассага чиқиб олганимиздаям оғзига

толқон солгандек бир оғиз гапирмади. Ҳар-ҳар замонда тепадаги ойнадан ортки ўриндикқа ўгринча кўз ташлайман: Гулқиз онасининг елкасига бошини қўйиб кўзини юмган. Шўрлик қиз фақат онасининг ёнидагина ўзини бежавотир ҳис қилаётганини тушундим. Шу пайтда уни сўлиб қолган гулга ўхшатдим. Юрагини ишга солиб турадиган қувват тугаб бораётгандек. Адабиёт ўқитувчимиз Бакир ака бир куни “сувайдо” сўзининг маъносини узоқ тушунтирган эди. Бу – юракда ишқ туфайли пайдо бўладиган куюк нукта эмиш. Нимагадир ўқитувчимизнинг ўша гапини эсладим. Гулқизнинг юрагидаги қувват берадиган нуктаси заифлашдими? У менга бефарққа ўхшайди... Ё ҳаммаси дармонсизлик туфайлимикан?..

Самарқандга пешинга яқин етиб келдик. Неча асрларга гувоҳ бўлган миноралар шаҳри бизни кучоқ очиб қарши олди. Шаҳар осмонда куёш чарақлаб турарди. Кўчаларни автобус, машиналар тўлдирган. Шошиб кетаётган одамлар орасида қора кўзойнак таққан, ғалати шляпадаги чет элликлар ҳам кўриниб қолишади. Сиёб бозори ёнидан ўтаётганимизда Бибихоним мадрасасига тикилиб қолдим. Бу мадрасани Амир Темури суюкли хотини Бибихоним – Сароймулкхонимга атаб курдирган. Буюк инсоннинг суюкли аёлига муҳаббати, эътибори мана шу сервиқор иншоотдек улуғвор ва кўркем! Мен Гулқиз учун нима қилдим? Унинг, ўзимнинг бахтим учун кураша олмадим, дея ич-этимни кемирам эдим ҳамон. Шуларни ўйлаб, аъзойи баданимда титроқ турди... Бобо ака вилоят касалхонасини билар экан. Машина Рудакий кўчасидан ғизиллаб борарди. Асад ойи яқинлашиб қолган. Тиниқ осмондаги парча-парча оқ булутлар қадим шаҳарнинг юксак минораларига қўнаётганга ўхшайди. Шу пайт бир тўп оқ каптарлар учиб ўтишди. Мен бир йил давомида кадрдон бўлиб қолган Самарқанд манзараларига махлиё бўлиб тиббиёт институтининг клиникасига етганимизни сезмабман. Тепадаги ойнадан орқа ўриндикқа кўз ташладим. Гулқиз ҳамон Чечак момонинг пинжиги суқилиб ўтирибди. Қани эди, ҳозир унга осмонда яйраб учаётган оппоқ каптарлардан биттасини тутиб берсам. У бирдан қувониб, аввалгидек чехраси очилиб кетса. Каптарни кўм-кўк осмонга қўйиб юбориб, севинчдан қулиб юборса... Қани энди шундай бўлақолса, қани энди!.. Аммо буларнинг бари фақат хаёл қилиш мумкин бўлган, имконсиз ишлар эди...

“Биринчи клиника” деб аташадиган ўша машҳур касалхона улкан эман, арчалар қуршовидаги бири кўҳна, бошқаси янги қурилган биноларда жойлашган. Гулқизни туманимиз поликлиникаси йўлланмаси билан дарҳол қабул қилишди. Тилларанг гардишли кўзойнак таққан, тўлача аёл уни узоқ текширди. Чечак момони алоҳида хонага олиб кириб, сўроққа тутди. Шундан сўнг Гулқизни терапия бўлимига ётқизишди. Чечак момо эса қизимнинг ёнида қоламан, деб туриб олди.

– Қизингизни соғайтириб қайтарамиз, – деди дўхтир жиддий қилиб. – Бизга ишонинг, опа. Бироқ узоқ даволанишига тўғри келади. Бу бир-икки кунлик иш эмас.

Гулқиз асаб касалликлари бўлимига эмас, оддий хасталар даволанадиган бўлимга қабул қилинди. Қишлоқда, “Гулқиз жинни бўп қопти”, деган совуқ гап тарқала бошлаганди. Менинг куйиб-ёнганимга бир томондан шу узунқулоқ ғийбатлар сабаб бўлган эди. Энди дўхтирнинг гаплари кўнглимга таскин берди. Ашрафхон домланинг “Аҳмад замчидек музаффар азаматлар ўтган бу тупроқда”, дегани эсимга тушди. “Сени фаришталар қўллайди”, деган эди у яна. Мени фаришталар қўллаётгани шу бўлса керак: Гулқизим соғайиб кетади, аввалгидек ой кизга айланади. Менга шунинг ўзи етарли. Одамлар нима дейишса деяверишсин. Тошкул билан жангда мен музаффарман. Гулқиз билан муҳаббатимиз ғолиб бўлди.

Тақдирнинг бизга аталган улуг саодати бу! Бундан кейин ўзимни қандай тутишим, энди нима қилишим кераклигини яхши билардим. Ақлим билагимдаги “Зим” соатимдек аниқ ишлай бошлади.

– Момо, мен сизни бир уйга жойлаштираман, Гулқиздан ҳар куни келиб хабар оламиз, – дедим Чечак момога. У суюнганидан йиғлаб юборди.

– Илҳомжон, қизим жинни эмас-а? – деди Гулқизни бўлимга олиб кириб кетишаётганида. – Сен ҳам дўхтирликка ўқийсан, биласан-ку, айт, улим?

Чечак момонинг “ўғлим” дегани мени эритиб юборди. Уни ўзимнинг онамдек кўриб, меҳрим жўшиб кетди.

– Гулқиз соппа-соғ, момо, – дея ишонч билан гапирдим. – Мана кўрасиз, уям келажакда ҳамшираликка ўқийди! – деб юборганимни билмай қолдим.

– Шуннай, шуннай, улим, у ҳам дўхтир бўламан деб эди!

Чечак момо қизимдан айрилиб қоламан деган хавотирда адойитамом бўлганди. Шунинг учун ҳам, айти пайтда Гулқизнинг соғайиб кетиши учун ҳар нега тайёр эди.

Момо шу вақтгача Тошкул куёви ҳақида гап очмаганди. Клиникадан чиқиб кетаётганимизда ичини ёрди.

– Сени улим деганман, Илҳомжон, Барчиной опанг ҳам туғишганимдай, – у ҳамон кўз ёшларини тия олмасди. – Онангман киз дугона эдик. Шўрликкана тушларимга киради. Барака топ, Барчиной ҳолимиздан хабар олмаганида, сен бўлмаганинга нима қилар эдим... Энди анавиларди оstonасига қадам босмайди қизим! Шуларди номини эшитса шайтонлаб қолаётир. Ортиқ ёнига йўлатмаган анави ҳўкизни... Оҳ, қизим-а! – Чечак момо алланималар дея гуврана-гуврана ув тортиб йиғлаб юборди.

* * *

Чечак момони ўзим ишлаган почта бўлимига бошлаб бордим. У менга ёш боладек бўйсунар, худди ўз ўғлидек яқин олиб муомала қиларди. Ахир айти пайтда бу жабрдийда аёлнинг ёлғиз суянчиғи бўлиб қолгандим.

Почта бўлимимиз ҳисобчиси Ситора опа кўнгли очик, меҳрибон аёл. Мени ўзининг укасидек кўриб қўллаб юрар, ҳатто ортиқча пулимниям у кишига бериб қўярдим. Биз почта бўлимига келганимизда Ситора опа ўзининг хонасида экан. Аҳволни батафсил тушунтириб ўтирмадим. Шунчаки қизи касалхонада эканини айтиб, Чечак момога ижара уй топиб беришини илтимос қилдим.

– Илҳомжон, уй излаб нима қиласан, гардам, – деди Ситора опа ўйлаб ўтирмасдан. – Ҳамсоянг меникида тураверадилар. Рамазон ойи яқин, савоб амал қилай манам.

Суюниб кетдим. Ситора опа Бибихоним мадрасаси ортидаги маҳаллада яшарди. Туш пайтида опанинг уйига биргалашиб бордик. Чечак момони ўша ерда қолдирдим-да, ўзим институтимизнинг ётоқхонасига кетдим.

Ҳаётимда фавқулудда ҳодисалар содир бўлаётган эди. Бу воқеаларнинг рўй беришини сира кутмаган эдим. Гулқиз билан муносабатларимиз борасида ҳали фурсат бор, бу фурсат бизнинг фойдамизга ишлайди, дердим доимо. Бироқ эзгу ўйларимни ўша вақт ўз гирдоби ютиб юборди. Ёшлигим, соддалигим, балки бўш-баёвлигим панд бергандир... Энди бўлса, ҳаммаси изга тушаётгандек. Ашрафхон домла Хизр экан, чиндан ҳам фаришталар қўллашди бизни. Бахт қуши тагин бошимда чарх ура бошлади...

Мен Чечак момони ҳар куни клиникага олиб борардим. Секинлик билан Гулқизда ўзгариш сезила бошлади. Чечак момо қизининг олдига кириб янги гаплар топиб чиқар эди: “Гулқиз иштаҳага кира бошлабди, фақат суюқ овқат ичиришар эмиш. Кўп ухлаётгани яхшиликка экан, дўхтир шундай дебди...”

Дунёда яхшилар кўп. Почтадаги ҳисобчимиз Ситора опа Чечак момога бағрини очди. У ҳатто ўз кўллари билан Гулқиз учун мастава, угра ош қилиб берарди. Бир ҳафта ўтиб эса мени ишга таклиф қилишди. Бундан чунонам суюндимки, асти қўяверасиз. Охирги кунларда ҳамёнимнинг ҳам таги кўриниб қолаётган эди-да. Шундай қилиб, газета-журнал ва хатларни саралаш бўлимида ишлай бошладим. Ситора опа аванс сифатида маошим ҳисобидан пича пул ҳам олиб берди.

– Гулқиз сени сўраётир, улим, – деб қолди бир куни Чечак момо.

Суюниб кетдим. Аммо буни Чечак момога билдирмадим. Она-бола ўртасида қандай гап бўлганидан беҳабар эдим-да. Клиникага борганимда мен билан кўришиш учун Гулқизнинг ўзи ҳовлига чикди. Уни кўриб анграйиб қолибман: мен томонга озғин, юзлари оппоқ, шабада эсса қулаб тушадиган бир қиз секин-аста юриб келарди. Чошгоҳ куёши фарқи очилган силлиқ сочларида жилваланди. Унинг қайтадан жонланиб, ёшлик учкунлари пайдо бўлган кўзларигина менинг Гулқизимни эслатиб турарди. Жудаям туйғун йигит эдим ўша даврлар. Туйғуларимни фош қилиб қўймаслик учун қулимсираб истикболига юрдим. Биз улкан эман дарахтлари соясида бир-биримизга дуч келдик. У бир оғиз сўз айтмасдан, кўлини кўксига қўйиб, бошини эгди.

– Гулқиз! – дедим ҳаяжонимни яширолмай.

У менга қаради. Кўзларидан тинмай ёш оқарди. Қонсиз лабларида эса табассум. Мен бу ҳолатдан пол эдим. Унинг ботинидаги оғрик менинг танамга кўчди. Дод деб юборишдан ўзимни базўр тўхтатдим. “Ҳаёт бунчалар азоб берди бизга?! Бизнинг ҳам бошқалардек севиш, ишқ оташида ёниб яшашга ҳақимиз бор эди-ку?! Бир кам дунё деганлари шуми?!” ушбу сўзларни Гулқизнинг кўзларидан ўкиб турардим. Иккимиз ҳам бир хил изтироблар оташида ёнар, бироқ бир-биримизга бутунлай бошқа, узук-юлуқ сўзларни айта бошладик.

– Гулқиз, тузукмисан? – дедим титроқ овозда.

– Яхши... Илҳом!

– Лаббай?

– Онам сендан миннатдор.

– Чечак момо қаттиқ кўрқди.

– Мен оёкка турдим.

– Энди ҳаммаси яхши бўлади, Гулқиз!

– Қишлоққа қайтиб бормаيمان.

– Аа?!

– Онам рози... Шу ерда қолиб, ҳамшираликка ўқийман.

– Яхши ўйлабсан, Гулқиз, Шундай қиламиз!

– Менга қўлиниям теккизгани йўқ! – Гулқиз кафтлари билан юзини яширди. Елкаси кўтарилиб туша бошлади. У унсиз йиғларди. Шу чоққача чеккан аламлари, чеккан азоблари икки юзига маржон-маржон ёш бўлиб оқди.

– Гулқиз! Ҳамшираликка ўқийсан, йиғлама, – мен уни овута бошладим. – Ўзим ёрдам бераман, ўқишга кирасан. Фақат йиғлама, йиғлама, Гулқиз! Иккимиз ҳам ўқиймиз, бирга ўқиймиз!

– Ростми?! – Гулқиз қўлларини тушириб, менга тикилди.

– Рост, энди сени ёлғиз қўймайман!

* * *

Мен клиникага ҳар куни борадиган бўлдим. Ҳаётимдаги энг ширин дамлар бошланган эди. Уни кўриш, бирга, ёнма-ён ўтириш, ширин сўзлар айтиб кўнглини кўтариш менга чексиз ҳузур бағишларди. Умрим бўйи излаган таянч нуқтамни топиб олгандек эдим гўё. Гулқизнинг ҳам кун сайин чехраси очилиб, юзига қон югура бошлади. Касалхонада роппа-роса йигирма кун ётди. Соғайиб чиқаётганида, бироз озиб қолганини айтмаса, деярли аввалги соғлом ҳолига қайтганди. Даволанаётган кунларида ўқишга киришини узил-кесил ҳал қилдик. Бунини онаси билан ҳам маслаҳатлашди. Чечак момо қизининг соғайиши, бахтли бўлиши учун нима деса шунга рози бўлди. “Энди қизимнинг тақдирини отаси эмас, ўзим ҳал қиламан, ҳамшира бўлгиси келса, ўқий қолсин”, деди иккиланмай.

Гулқизни клиникадан тўғри Ситора опанинг уйига олиб бордик. Ўқишга киргунича шу ерда турадиган бўлди. Чечак момогаям, Ситора опагаям Гулқиз билан муносабатларимиз аён бўлиб қолган эди. Бизни Ашрафхон домла айтган фаришталар қўллашди, зимистонга айланган ҳаёт йўлимиз ёришиб кетди. Чечак момо кишлоқдан Гулқизнинг ҳужжатларини олиб келиб, менга топширди.

– Улим, ўртоғингга ўзинг ёрдам қил, сенга ишондим, – деди катъий қилиб...

...Шу йили Гулқиз тиббиёт билим юртига ўқишга кирди. Ётоқхонага жойлашиб, дарсларга берилиб кетди. Ҳаётимиз бир маромда давом этарди. Энди бизга ҳеч ким тўсқинлик қилмасди. Иккимиз ҳам бор кучимизни ўқишга сарфладик. Инсон ўзи учун улуғ бир мақсадни кўзлаб, ирода билан ҳаракат қилса, интиланган орзусига эришар экан. Уч йилдан сўнг – у ўқишини битирган йили турмуш курдик. Гулқиз ўз айтганида туриб олиб, кишлоққа қайтиб бормади. Тўйимиз Самарқандда, институтимизнинг маданият саройида бўлди.

* * *

Вақт ярим тунга яқинлашиб қолганди. Илҳом: ҳикоямни тугатдим маъносида менга бир қараб олди-да, ўрнидан кўзгалди. Мен ҳам ўтирган харрагимиздан турдим.

– Ҳозир Самарқандда яшаймиз, институтимиз томонидан уй беришган. Иккита ўғлимиз бор, – Илҳом шундай деб, дарвоза томонга юриб кетди.

Мен жойимдан жилмасдан. Тунги шарпадек, тол остида қотиб турардим. Ҳаёлимда эса “Наҳотки изтиробли ишқ ҳикояси шунчалик тез яқунланса?” деган сўроқ бор эди...

Фалакдан тўлиной мўралайди. Сайхонликнинг йироқ-йироқларидан чиябўрининг чинкириғи эшитилганда Илҳомнинг ортидан эргашдим.

– Тошқул қаерда ҳозир? – шу савол оғзимдан чиқиб кетди беихтиёр.

Илҳом юриб кетаётган жойида тўхтаб, ортига ўгирилди. Ойдин кечада унинг юзи кўринмасди. Аммо метиндек гавдаси кўз ўнгимда турарди.

– У ўша, ўқишга кетган томонларда қолиб кетди, – деди бефарқ овозда. – Қайтиб келмади. Оқбулоққа келолмади...

Илҳомнинг овози тун қўйнига сингиб кетди. Шу тобда унинг овозиям бошқача эшитилди. Момақалди роқ мисоли залворли эди бу овоз...

МУХТАСАР ХОТИМА ЁХУД ҚИССАНИНГ ДАВОМИ

Йиллар чўл шамолларидек елиб ўтарди. Ҳаёт ташвишлари тугай демайди. Кундалик ишлар газета мухбирини тўқилган толчивиқдек ўраб-чирмаб олаверади. Илҳом

билан баъзи-баъзида кўришиб турардик. У Мирзачўлдаги тадқиқотларини якунлаб, Самарқандга қайтиб кетди. Шу билан бизнинг алоқаларимиз ҳам узилиб қолди.

Илҳом билан Гулқизни эслаганимда ойдин кечаларда тинглаганим ўша ишқ киссаси, улар чеккан изтироблар ёдимга тушаверади. Одамлар бир-бирларининг дардларига бефарқ қарашмайди. Биламан, Гулқизнинг аччиқ кечмиши, Илҳомнинг аламлари қишлоқ кишиларини ҳам лоқайд қолдирмаган. Айниқса, уларнинг синфдошлари бу иккала дўсти учун қаттиқ қайғуришган. Имоним комилки, қишлоқда Гулқиз билан Илҳомнинг юзлари ёруғ. Ахир ҳар ишга вақт энг одил ҳакам.

Баъзи-баъзида ўша сайҳонлик олдидан машинада ўтиб қоламан. Энди бу ерларда қўш қаватли уйлар қурилиб, шаҳарча бунёд этилган. Мирзачўлнинг шу овлоқ бурчаги кечагина қамишлар ўсган сайҳонлик бўлгани, аллақайлардан чиябўриларнинг чинқиришлари эшитилиб турганига ўзим ҳам ишоналмай қоламан. Гўё буларнинг бари тушда содир бўлгандек. Фақат шаҳарчанинг бир четида мунғайиб қолган ветеринария бўлимининг бир қаватли биноси ўша даврларни эслатади.

Кунлардан бирида Самарқанддан хат олдим. Юборилган манзилида Илҳомнинг исмига кўзим тушиб, севиниб кетдим. Шошиб хатжилдни очдим. Унда ушбу гаплар ёзилганди:

“Ассалому алайкум, қадрли дўстим Азиз! Биламан, ишларинг кўп. Газетчилар фидойи кишилар бўлишади. Бунга бирга юрган кунларимизда амин бўлганман. Албатта, ишинг бошингдан ошиб ётибди. Шундай бўлсаям, сени докторлик диссертациянинг ҳимоясига таклиф қиламан. Ҳимоя Самарқандда, институтимизда бўлади. Аввалдан айтиб қўяй, келсанг, албатта бизнинг уйимизда меҳмон бўлишинг шарт”.

Мен Илҳомнинг фан докторлиги иши ҳимоясига боришга қарор қилдим. Шунда яна Мирзачўлнинг ойдин кечаларида айтилган ҳикояни эсладим. Тақдири ҳеч кимникига ўхшамаган Гулқизни кўргим келди.

Тошкент – Самарқанд йўловчи поезди Самарқандга тушдан кейин етиб келди. Темирйўл вокзалида одам кўп эди. Илҳом менга телеграмма йўллаб, ўзи кутиб олишини хабар қилган. Шунинг учун вагондан тушганим ҳамон атрофга аланглаб, одамлар орасидан таниш чеҳрани излай бошладим. Издиҳомдан узун бўйли йигит мен томонга тикилиб турарди. Ғўлабирдан келган, дароз йигитни таниб, қувониб кетдим. Бу, Ортиқбой эди! Одамлар орасидан тикилиб, ўша томонга силжий бошладим. Бироқ олдинга жилиш қийин эди. Оломонда туйғунлик билан топган кишимни кўздан кочирмасликка тиришардим. Шунда Ортиқбойнинг ўзи дарёда сузган балиқдек яқинлаша бошлади. Биз бир-биримизга дуч келганимизда унинг ёнидаги Илҳомга кўзим тушди. Ўрта бўй, қорача йигит ўша-ўша ақлли нигоҳини менга қадаб жилмайиб турарди. Биз кучоқлашиб кўриша кетдик. Яшил вагонлардан селдек ёпирилиб тушаётган йўловчилар, уларни кутиб олишга келган ёш-қари гуррос-гуррос у ёқдан-бу ёққа ўтишади. Дароз Ортиқбой бизни денгиздек чайқалаётган одамлар орасидан четга олиб чиқди. Ҳали-бери одам сийраклашадиганга ўхшамасди.

Биз таксига чиқиб, Илҳомларнинг уйига жўнадик. Ёнимда ўтирган Илҳомнинг ҳам ўзимдек сочлари оқариб қолгани, бироз тўлишганига энди эътибор бердим. У ўзи ишлаётган институт яқинидаги кўп қаватли уйда тураркан. Эшикни Гулқизнинг ўзи очди. Бошига парча-парча тўқ жигарранг гулли қирмизи рўмол ўраган аёлнинг чеҳраси ниҳоятда самимий эди. Аммо вақт қурмағур гўзал ёшликнинг изи қолган мунчоқ кўзлар теграсига айри нусха чизиклар тортибди...

Кузга кириб борар дарахтлар қатор

ФАХРИЁР

Сангижумон манзумаси

1

баҳор шаклланиб бўлди ниҳоят
сангижумонда.

дарахтларни япроқлатди,
куш улашиб чиқди шохларга,
арикқа сув берди,
ерга – ўт-ўлан.

қалдирғочу кўкқарғаларни
нусратуллабой
отажан худойшукурни
ўғилларин суннат тўйига
чакириб келгандай
жанубга буюртма бериб олдирди.

дарахтларни гуллатиб,
хашаротлар,
асалари топиб берди чанглатмоқ учун.

бунда фақат майна –
афғон қуши етарли эди,
уни ясамоқ ҳам ёки буюртма бериб

ФАХРИЁР – 1963 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Дарднинг шакли”, “Аёлғу”, “Геометрик баҳор”, француз тилида “L’os des larmes” (“Кўзёши сояси”, Париж), “Ислам” шеърый китоблари, “Янгиланиш анъанаси” публицистик мақолалар тўплами ва “Метаҳикоялар оралаб” адабий-танқидий мақолалар, интервьюлар тўплами нашр этилган.

олдирмоққа дейлик афғонистондан
ҳожат бўлмади.

зулфиянинг шеърларини ўқиб кўрмаган,
ҳадисларни ёдламаган
бозорчи хотинлардай
уришқоқ куш,
шаддод куш.

у
ҳар қандай фаслга тайёр.
айириб олади ҳаққини доим
фаслдан ҳам,
одамлардан ҳам.
баҳор кўк жиякдан булутларни момикдай узиб
осмонга сочар
ёмғир умид қилиб
кувраб қолган адир устига –
ёбонлар қуриди, энди ҳечкурса,
умид ўлмасин.

аллоҳ баҳор бўлиб қарашади бандаларига
умиддан.
йиртиқ булут билан ямалади умидсизликлар –
тўсилади шайтоннинг йўли.

қосим оқсоқол айтар,
савр ёмғир берса ҳам энди
алангга фойдаси йўқ,
заранг наф олар фақат.

баҳор берган жониворлар насибасини
қуёш ёки ойлаб эсган шамоллар
тортиб олади
қайси бир болшовой киносида
халққа бермай буғдойни ёкқан
бахил бой каби.

2

табиат – сармаст:
илиб қолган намхуш ҳавони
булбул чаҳ-чаҳин
қокигул мисол
тузга белаганча газак қилиб симирар –
семирар,

семирамида боғларидан қайси жойи кам
тоғолди қишлоғи кўкламларининг?
гуруч тошидай
териб ташлар ғуррак чуғурларини
булбул чаҳ-чаҳининг ичидан.
тузланган чаҳ-чаҳ таъм берар оғизга.

кейин чаҳ-чаҳ бузилмайди
дудлаб қуритилган балиқдай.
қишга олиб қўйса бўлар бемалол
корли кунларда
татиб турмоқ учун оз-оздан
тумов мавсуми
терафлю ўрнига.

қишки сандал устида
соат ё телевизор
ва ёки офат бўлган
қўл телефон ўрнига
янграб турса
тузланган ё қуритилган булбул чуғури.

ёки ҳозир тошкент тўйларида
урф бўлган
унолғига ёзилган қуш сайроғи ўрнига
дастурхонга тортилса
неъмат қилиб
булбулнинг
тузлаб қуритилган чаҳ-чаҳи
синиб кетар эди қанча отарчиларнинг
компьютерда йўниб ёзилган,
кепак пулига бормас
қўшиқлари дафъатан.

қўшиқ бозори эмас,
ҳатто трамплинг
twitterдаги twitларини
касод қилар булбул чаҳ-чаҳи.

3

қўшни қишлоқдан
дарсга кеч қолиб келган
этикчаси лой қизалоқдай
тоғ қишлоғига
ҳар йили кечикиб келади кўклам

йигирма ё ўттиз чақирим
наридаги ўлаҳатдан ҳам.

дарахтлар,
майсалар,
ҳашарот,
қушлар – бари-бари
кўзи тўрт бўлиб кутар уни.

фақат қишдан зўр-базўр чиққан
мардикорнинг вақти йўқ –
ёзлаб,
бир-икки сўлкавой ишлаб келгани –
сигир сотиб олгани
шимолга –
йўл олар кўчманчи қушлардай.

уч-тўрт бола билан қолар хотини,
аммо уйда оқлик қолмаган:
қишнинг чилласида сотилиб кетган
битта сигир ҳам.

оғил бўш турибди ўшандан бери,
дўкондаги эгин кўрмаган
зарбофт тўнлардай:
эгиннинг пули йўқ,
тўннинг – одами,
оғилнинг – моли.

4

бу йил баҳор бошқача келди,
адирларни қизғалдоқ билан
бўяб чиқди алвонга –
ҳаёт умиди.

баҳор бўйи
сойлар селдан бўшамади,
осмон – қалдироғу яшиндан.
гумбурламай қўйган тоғлар эҳтимол
кўзғатгандир қаҳҳор қаҳрини?

негадир мусаффо эмас,
қарсиллаган осмон, қора булутлар
чақмоқ чақиб, новвотқанддай ушатиб

берар элнинг насибасини,
ёмғир қилиб,
жала қилиб элнинг устидан
сочаладай сочади –
кўк тангри ёди.

5

– фақат нам кўплигидан
ток қорасон бўлди, энди узумнинг
ҳосили бўлмайди, – дейди отам куюниб.
далда бермоқчи бўлиб:
– ўзим қарашаман, – десам,
– барибир ер чопиб топган нонингнинг
баракаси бошқа, – дейди унамай.
– бу йил – чорваники,
деҳқончиликдан
лалми буғдой йили бўлди, лекин қишлоқда
ҳеч ким буғдой экмабди, қара,
ёмғирни кеч берди худойим.
кўкка чўпчиб кетди ўт-ўлан.
– ҳеч бўлмаса, чорва тўяди.
умидини арқон билан қўлига
итдай боғлаб олган отам кўнглини
туякаш бобомнинг туяларидай
ерга чўктирмас.

6

ҳали ўзгармаган минг йиллик тутим:
деҳқон қўш қўшади,
токзорини ҳайдар омочи билан,
гавроннинг зўридан
қўш эшак ё қўш ҳўкиз
у бошдан бу бошга бориб келади
юз йиллик омочни судраганича.

* * *

мана шу
тоғларни сенга рўбарў
қилмоқ учун шамоллар билан
тарошлади одам ота замонларидан
бери

мана шу
уммонни тиндириб
кўзларингга мовий қилиб кўрсатмоқ учун

етти қароқчининг чўмичи билан
милён йиллар шопирди тинмай

мана шу
булбулнинг навосин
тингламоғинг учун тонглари
туман йил сайроқни ёдлатди унга
дарахт япроғи билан
битилган нотага қўшиб астойдил

мана шу
чечакни ундирди сўнгра
тупроқдан
аёлга тортиқ эттали

мана шу
ховузга ойни ташлади
юлдузларни тўшади пояндоз қилиб
келар йўлингга

кейин
майга чўкиб ётган сени тополмай
минг йил сарсон юрди табиат
фаслларни оралаб

* * *

*walking the streets
wrapped in an identity like a coat...*
Жон ЭШБЕРИ

кимлигингга тўндай ўраниб,
кезасан хазонли боғларни,
жунжиктирар кузнинг салқини,
қўзғатар дилдаги титроқларни.

кенгайиб боради тўлқиндай
борган сайин титроқ қамрови.
бир тебрам қўпади вужудда,
зилзила маркази – ўмровинг.

зил кетар кимлигинг, титроқлар
тобора мавжланиб боради,
жуводдизга айланиб қўққис
ернинг шар пуфагин ёради.

тева ўрқачидай титроқлар
ўтмас жуводизнинг қўзидан.
сингиб кетмас номаълумликка
ва умидлар каби тўзимас.

мушукчани тўнга солгандай
кимлигинга титроқни гизлаб,
хазонли боғларни кезасан
кўҳна муҳаббатингни излаб.

Сунбула

1

Хазон нафаси келар ҳаводан
Севиб бўлган юракдай
совий бошлар
тина бошлар сув

дарёларнинг мавжлари тинар

кузга кириб борар дарахтлар қатор
жума намозига келган
масжид олдидаги жамоатдайн
ҳаммасининг эғнида
барглардан қуралган
мингямоқ чопон

2

Ёз бўйи
Куёшда тобланиб эриган тошлар
Косасини кийиб олар бирма-бир
Театрдан чиқиб палтосин
Гардеробдан олаётган томошабиндай

3

табиат
турналарнинг видо қўшиғига
ҳозирланади
терақларга чиқиб осмонни
парча булут билан шишадай тоза
қилиб артар

офтоб ҳароратини
секин пасайтиради
ва шамолни қўшиб юборар
қулоғини бураб оҳиста

4

Кузнинг қаҳри қаттиқ
Ҳар бир нарсани
бўйсундирар измига

хазонларни эзиб
тўзғитиб
ва учириб юрган шамолдай
умидларни пийпалаб ташлар

совуқ урган сабза мисоли
сарғайиб қолади
юракка кечикиб келган ишқ

мажруҳ умидларни дорилаб кетар
турналарнинг видо қўшиғи

5

ковунлар тарсиллаб ёрилар
умидларини
куз тортиб олган юракдай

ё қаландарнинг
қашшоқлиги учун тўланган
товони мисол

6

куз
ҳар япроғи тиллога дўнган
дарахтларни
шип-шийдам қилиб
ўтказиб юборади қишнинг салтанатига
очкўз божхоначидай

қайлардадир адашиб юрган
ажалнинг ҳам
урён дарахтларга раҳми келмайди

ўтин қилишга
муҳит қўмитаси бермайди изн

шу қўйи
уларни ажал ҳам
қўмита ҳам

ташлаб қўяр
қишнинг измига

7

Энди бу ёғига нима фарқи бор
Умидлар таланган
Муҳаббат сўлган

Видолар айтилди
Қолгани бекор

Армон ҳам
Боғичи узилган шиппак
Мисол қолиб кетди ёзнинг ортида

энди
бу дунёда қилар иши қолмаган
ярим кўнгил бор

бир қаноти синиб
илонга айланган бургут сингари
ўрмалайди
қумлар оша
қуйган муҳаббатнинг
култепаси оша
нотовон кўнгил

Ҳижрат

(термаларга татаббу)

Аттанглар ухлаб ётар,
харсанглар ухлаб ётар,
сатанглар ухлаб ётар,
ватан кетиб боради.

Ҳижрат замони етар,
имконлар қўлдан кетар,
хоин муродга етар,
Ватан кетиб боради.

Заҳарланади муҳит,
Қарғар боболар руҳи,
Жадидларнинг андуҳи –
Ватан кетиб боради

Ернинг дини ўзгарар,
Қилич қини ўзгарар,
оға, ини ўзгарар,
ватан кетиб боради.

Ҳар қадамнинг пойлоқчи,
сарҳадда ётлар соқчи,
қол дегувчи зот тақчил,
ватан кетиб боради.

тилни эгаси зўрлар,
томоша қилар кўрлар,
фиғон фалакка ўрлар,
ватан кетиб боради.

борар манзилин айтмас,
на хорижмас, на сайтмас,
кетар, ортига қайтмас,
ватан кетиб боради.

қайтаргувчи бир зот йўк,
Ҳайдагич кўп, имдод йўк,
атар, минар бир от йўк
ватан кетиб боради.

Булутларга тўқнашар,
ою юлдуздан ошар,
билмам, қайларга шошар,
ватан кетиб боради.

Эр қолмас, қуллар қолар,
мардикор, туллар қолар,
эгасиз гуллар қолар,
ватан кетиб боради.

Хоинлар ҳайдаб солар,
қилич забтига олар,
мунғайиб бир эл қолар,
ватан кетиб боради.

Умрим ҳали бошлангани йўқ

**Наргиза
ОДИНАЕВА**

* * *

Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир*:
Ўлимларга туташган йўл елкасида,
Ҳақиқатни уйғотган дор ҳалқасида,
Қабоклари кизарган кун орқасида...

...Эй замин ёқалаб юриб кетганлар,
Умрини қор кечган, шамол ичганлар,
Бир каклик айланиб кўзимда донлар,
Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир.

Бир даҳшат келадир ундан от суриб,
Алпнинг уйқусига, тўшига кириб.
Отолмаган тонглар, хўроз қичқириб,
Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир.

Бахтнинг баҳосини савдога солма,
Ошиқ, товонингдан тиконни олма.
Нари бўл, бери бўл – ўртада қолма,
Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир.

Қўлингни тутиб тур, эй бемор дунё,
Эй мўътадил дунё, асов, шор дунё.
Бахти яккамахов, ғами ҳашар дунё,
Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир.

**Азиз САИД сатри*

Наргиза ОДИНАЕВА – 1988 йилда туғилган. Термиз давлат университетини тамомлаган. Унинг "Йўлдаги мактублар", "Тўрт томон", "Муаллақ лаҳза" номли шеърый тўпламлари нашр этилган.

Бўғзида сўз куйган, кўзида йиғи,
Баҳодир, умрингда исённинг тиғи,
Бу такрор оҳанглар ишқнинг қобиғи,
Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир.

Дунё, шартларингдан уни озод эт,
Йўллари, дорлари кунига етсин!
Қайси алфоздадир дарёдан у бет –
Осмони оғриган ерларга кетсин.

Тун. Қайдадир, нимадир чархланаётир...

* * *

Менинг умрим ҳали бошлангани йўқ,
Кутган рангига оч ҳали кўзларим.
Лабим қуригани билан қорним тўқ,
Такдирнинг муҳридай ботиқ изларим.

Тухум босаяпти какку инида,
Ўтиб кетаяпти дунё ҳувуллаб.
Оғриқлар уйғонган қадр тунида
Ўзингга етолсанг Ўзига йиғлаб.

Бир зум тингани йўқ томирда пойга,
Кулдим пойимдаги ерни аллалаб.
Доғи тўлган сайин шайдоман ойга,
Бўри “ув”идаги бахтни чамалаб.

Дўмбиранинг тори бўзлаб ўқиган
Достондаги “оҳ”дай кўнгил жазодир.
Чакмоқ, шамол, ёмғир, шомдан тўкилган
Бари вазнсизлик ичимда содир.

Баҳор осилади олча шохига,
Пастларга обқочар дарё сувини.
Яшагиси келар одам гоҳида
Эшитмоқлик учун руҳнинг “ув”ини.

* * *

Кетаверсанг бир йўл ахтариб,
Бисмилло гулласа сўнгақларингда.
Дунёни кўрмасанг киприк кўтариб,
Бир У айланса бош чаноқларингда.

Дарддан ортиқ бўлса кўкайингдаги,
Эгнингдаги фақат тақдир бўлмаса.
Қўлни қаритмаса ташвиш кундаги,
Ичингдаги бирор азоб ўлмаса.

Кунлар тортқиласа "салом" билмаган,
Бир "оҳ"ча ҳам сириг чикмаса тандан.
Қор, ёмғир, шувот деб ном қўйилмаган
Ҳодисалар ёғса осмон томондан.

Шундай тенгсиз борсанг борарингача,
Нигоҳидан бошқа ҳеч не сезмасанг.
Жонинг Азроилни топар онгача
Заминдаги бирор ҳолга сиғмасанг.

* * *

Шамол тебратади августни,
Қўйлагини ечар саратон.
Рангпар бўлиб қолди ер усти,
Этагини тўлдир, куз, уйғон.

Тўлғоқ тутган шомни оралаб
Шошилади қушлар инига.
Кимдир шунда шамсни авайлаб
Солиб қўяр кўк хуржунига.

Минг йилларки дунё пойлоқчи,
Қувиб борар юлдуз юлдузни.
Қачонлардир етти қароқчи
Ўғирлаган пари бир қизни.

Этак тутар янги бугунлар,
“Алиф”, “бе” дан бошлар илмни.
Уйғонмаган ҳали бу тунлар
Танимайди менинг кўнглимни.

На баҳору, кузга киради,
Ҳатлаб кўрдим – умр бир қадам.
Юрагимни тошлаб юради,
Кунларига сиғмаган одам.

Августдаги тонгни ёқалаб,
Йўлга чиқдим пою-пиёда.
Бораяпман кузни орқалаб
Қаршимдаги сўнгсиз дунёга.

* * *

Мен ўзим томонга қараёлмайман,
Юрак бетламайди сен ёқларга ҳам.
Туя бўйнидаги қўнғирокдайман,
Йўлларга тўкилиб боряпман кам-кам.

Қушлар осмонидан такрор ўтолди,
Сочларим райҳонга айланолмади.
Бир улкан исмлар кафтимда толди,
Замин изларимни ёдлаёлмади.

Оғриқлар – мўъжиза, сукут – катта сир,
Ҳар заррам юракка айланиб турдим.
Фасллар рангларда такрор келгандир,
Мен эса бир тушни бир марта қўрдим.

Ёмғир, шамолларда ўйнайвераман,
Туя саҳроларга манзил солади.
Муаллақ лаҳзаман, номсиз эраман,
Қуёш томоғимда қотиб қолади.

* * *

Кетсам, товонимдан тишлаб олган ер,
Бошимда кўз узмай турибди осмон.
Ўзимга етишга имконият бер –
Эй бешинчи томон, олтинчи томон.

Қўнғлимга экканман нечта юлдузни,
Етаклашиб юрдим қанча ой билан.
Елкамда яшинлар қолдирган изни
Ёпиб келаяпман синиқ най билан.

Қўзимда бир тартиб айланар тасма,
Мен юрган томони оғади замин.
Эй хутнинг шамоли, тескари эсма,
Қишлар олиб қолган умримнинг ярмин.

Қулгимни шафакдан қайтаради тонг,
Йиғимни уфқдан ўтказмайди шом.
Такдир, менда қилган энг катта хатонг:
Шундай йўлларимга қўймагансан ном.

* * *

Қайтариб бўлмайди оғиздагини,
Мен ширин деб айтган сувлар шўр эди.
Бир жунун ўзини қайдан топади,
Суяк ичидаги илик қуриди.

Умр қаерларда беради нишон,
Кимни соғинамиз уфққа қараб биз.
Кетиб бораяпмиз бўшлиқлар томон
Ёнган гугуртчўпдай тугаб-тугаб биз.

Момом дуо қилди какликдек сайраб,
Қолган айтимини шамолга илди.
Тўрт фасли куз бўлган боғларга қараб
Менинг ҳам елкамдан тутлар тўкилди.

Тарози ўлчайди нима билан у,
Кўринмай савдолар кўринмас бозор.
Қўллари қорайиб кетган бойлар-у,
Яна тиши бутун тиланчилар бор.

Нега ҳамма таъмга қоришади туз,
Нега ўйин тусмол, рақам алдамчи?
Келолмадим битта қарорга хануз,
Баҳор деёлмайман баҳорнинг ичи.

Гарчи олисларда қолди болалик,
Гарчи кўзларимга боқмади дунё.
Гарчи кўксимдаги ғуссам минг йиллик,
Мудом мусичаман, гўдакман аммо.

Бободехқоним

Сенга боқар тунлар безаб ой ёкни,
Ўркач-ўркач турган қирлар, отажон.
Рўз бўлади гуллаб-гуллаб тупроқни
Манглайингдан оққан терлар, отажон.

Ўғил-кизинг мурод кутган эртақдай
Тинолмайсан, кўҳна кетмон елкангда.
Даланг чорлар меҳри илҳақ юракдай,
Кўрилмаган тушлар қолар кўрпангда.

Кунларингга сингиб оққан онангнинг
Ариқдаги сувлар елкадоши-да.
Бўйларига ўхшаб кетса отангнинг
Неларни ўйлайсан хирмон бошида.

Асли бир кафтинг ҳам осмондан кенгрок,
Қуёшни опичлаб ерда юрган жон.
Ечолмайди сендан олдин қўйлагин
Юзларингда изи қолган саратон.

Дунёнинг бўйига кўкламлар илган
Қалдирғоч ин курсин айвонларингга.
Тиловати уфқдан шом кечиб келган
Йўлман, – кесак ботган товонларингга.

Нони бутун элдан дуолар олиб,
Тотингани она сутдай ҳалолсан.
Даштда фаслларга беланчак солиб,
Заҳматидан бахт яратган кулолсан.

Номингга нима бор дунёда арзир,
Сочган меҳринг қолар ернинг ёдида.
Тупроқни оралаб юрган, эй Хизр,
Юзинг ёруғ бўлсин кузлар олдида.

Сафар

Ҳикоя

Шодмон
СУЛАЙМОН

"Айрилиқ они яқиндур, кема йўл бонгин чолур..."
Эркин ВОХИДОВ

1

Ҳаётимиз эртакка ўхшар эдими ёхуд ҳаётнинг ўзи эртак экану, биз бунга кейинроқ англаганмизми, ҳуллас, ҳаммаси эртакдаги каби жуда ғаройиб ва андак хавотирли эди.

Кечмишларимизни эртакка дахлдор қилган бирламчи омил, шубҳасиз, оилада уч ўғил вояга етганимиз эди. Ўйинжўраларнинг уч оға-ини ботирлар дея алқашлари бизга жуда ёқар, бола кўнглимизда уйғонган эзгу ҳислар бу ифтихор туйғуси ила жамулжам бўлиб, ўзимизни ҳақиқий баҳодирларга хос, зоҳиру ботинимизни аллақандай масъуллик юки остида тутишга уринардик. Аммо ҳар қанча истаганимиз билан эртакдаги ботирлар бўла олмас, зотан, подшоҳзода ёхуд чўпонзода ҳам эмас, умрида от минмаган, қилич тутмаган, қишлоқ кўчаларини чангитиб ўсган, совуқда қалтирагувчи, иссиқда сарғайгувчи анчайин заиф болақайлар эдик.

Етти синф маълумотига эга, чегарасиз машаққат ила ризқ териб, фарзандларига улашувчи отамизга кийимларимиз уриниб қолганидан уялишимизни, тушликда мактаб ошхонасида овқатланадиган ўртоқларимизга ҳавасимиз келишини айтиб ташвиш орттирмаслигимиз ҳам бизни эртакдаги оға-инилардан фарқлаб турарди. Бироқ буларнинг бирортаси бизни эртакларнинг ғаройиб олаmidан уза олмас, аксинча, руҳ ва тафаккурнинг чексиз миқёслари аро тобора кенгрок қулоқ ёзар эканмиз, ишончимиз ортар, баҳодирларникидан анча фарқли жуссамиз идрок қувватидан баҳра олиб, руҳимиз улканлашаётганини ҳис этардик.

Узун қиш кечалари қадрдон танча кодагига тикилиб, ёши тўқсонга тўқнашган, дунёнинг иссиқ-совуғини кўравериш, сабр паймонаси тўлавериш, иродаси

Шодмон СУЛАЙМОН – 1975 йилда туғилган. Бухоро давлат университети филология факультетини тамомлаган. “Хосиятли кун”, “Куз ҳаёли”, “Туғилган кун”, “Мен бахтли яралдим”, “Отамнинг айвони”, “Одамнинг сояси” сингари шеърӣ ва насрий китоблар муаллифи.

заранг қотган бобом ва бувимнинг ҳикмат тўла нақл ва эртақларини тинглаш биз – болаларнинг чин байрамимиз эди. Бунақа пайтларда туннинг чўзилгандан чўзилишини, танча оташдонидаги чўғнинг ўчиб қолмаслигини мурғак тасаввуримиздаги илоҳий қудратдан илтижо қилиб сўрар, ғира-шира уйқуга кетарканмиз, бобомнинг ҳикояларидаги тулпори эгарига қапишиб, елиб бораётган чавандозлар тушимизга кўчар, элас-элас хаёлот пучмоқларида чавандозларнинг уч оға-ини ботирлар эканига гувоҳ бўлар, ниҳоят, бу учовлоннинг биз – ака-укалар эканимиз аёнлашиб, ўнгу тушимиз бирлашиб кетар эди.

Эҳтимол, бобом ва бувим эртақгўйлик окшомларини бизни олдинда кутиб турган сафар ва унинг хатарларидан огоҳ этиш мақсадида атайлаб уюштиришгандир. Аммо на улар, на ота-онамиз ва на бошқа қариндош-уруғлар бу ҳақда ошкор гапиришмас, эҳтимолки, бизни аяшар, дунёнинг ҳоким, одамзоднинг муте; дунёнинг бешафқат, одамзоднинг мўрт; дунёнинг бетокат, одамзоднинг муваққат эканини вақти келиб ўзимиз англаб олишимизга умид боғлашарди. Шунга қарамай, биз қон билан кўчган аллақандай сезги кўмагидами, бир кун келиб албатта сафарга чиқишимизни, дунёга келган зотки бор, сафарга чиқмай қўймаслигини англар, бола тасаввуримиз ва тириклик оташгоҳида тобланиб улгурмаган танамизда муқаррар сафарга тайёргарлик аллақачон бошланиб кетганини ҳис қилардик...

2

Мен, эҳтимол, ўзим шуни истаганим учундир, жуда тез улғайдим. Ақл тишим чиқиб улгурмай, салмоқлаб гапирадиган, даҳри дуннинг ўнқир-чўнқирлари ҳақида бош қотириб, адоқсиз ва фойдасиз ўйлар гирдобидида жон талашадиган бўлиб қолдим. Акаларимни жуда яхши кўрар, шу боис улардан илгарироқ манзилга етиб боришни хоҳлар эдим.

Болалигимда, “Тунлар бунча қисқа, кунлар бунча узун”, дея инжиқланган бўлсам, бунинг акси ўлароқ, “Тунлар бунча узун, кунлар бунча қисқа”, деган хулосага келмагунимча шошавердим. Бу – катта сафарга тайёрлигимдан дарак эди.

Отам, аввалига, акаларимдан илгарироқ йўлга отланаётганимни кўриб, хайрон бўлди. У ҳар сафар бўйимдан баланд мулоҳазаларимни эшитиб, аллақандай хайронлик ва мунг аралаш бош чайқар, бунақа пайтда отамнинг мен мурғак полапонини жонидан ортиқ кўришини, аммо мулоҳазаларимга бефарқ ҳам эмаслигини сезиб, ўзимни катталардек тутиш ҳаракатига тушиб қолардим.

Бу гал отам қарорим қатъий эканлигини сизди, шекилли, кўзларимга оғир тикилди. Унинг нигоҳида замонлар етказган чексиз заҳматлар боис, беҳол шалвираб тушган қанотлари остида – болу пари чиқиб улгурмай, даврон синовларига рўбарў бўлган полапонларини авайлаб, асрлар оша ҳаёт чироғини ўчирмай келаётган қадим боболар кўзидаги ташвиш қўланкаси зоҳир эди. Кўзимни олиб қочдим. Муқаррар айрилик боис, кўнглимизга оралаган совуқ ҳисдан жунжикиб, беихтиёр бағирлашдик. Чексиз мунг букчайтирган, алам ва хўрликдан қалт-қалт титраётган кадрдон вужуд анча кичрайиб, бағримга сингиб кетгандек бўлди. Начора, йўл серхатар, сафар эса муқаррар эди...

3

Отамнинг сафаримизга биздан-да илгарироқ тадорик кўра бошлаганини бостирмага кетма-кет уч тулпор қантарганидан сезиб қолган эдим. Сезгим алдамади: сафар бургўси чалинган куни отам отлардан бирини етаклаб келди-да,

жиловини кўлимга тутқазди. Отамнинг бундан ўзга кўмакка иложсиз эканлигини ҳис қилдим. Зил-замбил сафархалтамни эгарга ташлаб, отни етакладим. Отамнинг елкасига суяниб, дув-дув ёш тўкаётган онамнинг фарёди сафар арқонимни узмасин дея, шитоб билан жадалладим. Олис сафарнинг йўли-да олис эди...

4

Олис сафарнинг йўли-да олис бўлди.

Болалик чоғимдан кўнгил қўйганим саёҳат йўллари тошдан бўлди. Унинг мен ўйлаган ғаройиб саргузаштлар олами эмаслиги аён бўлгани сари ўтим сўнар, юрагим торайгандан-тораярди. Зотан, ҳар қанча шошганим, ўртанганим, риёзат чекганим билан оддий бир банда; уринишларим вақтни тезлаштириб, масофани кутилганидан кўпроқ қисқартиришга кифоя қилмас, кун ва туннинг бир-бирига ўрин бериши-да одатдагидек эди. Болаликнинг шаддод тезлиги тобора сўниб бораётганини ҳис қилар, хаёл қанотида олис эртаклар оламига саёҳат қилганим онларни соғинар, умидсизлик гирдобига ғарқ бўлган эдим. Умр дунё ила жангдан иборатлигини теран тушунсам-да, бу жангнинг ҳеч қачон осон бўлмаганини ва бундан кейин ҳам асло осон кечмаслигини яхши билмас эканман. Йўлим унмади, толеим қулмади. Кўзим очиклиги учун кўрар, юрагим уриб тургани учун нафас олар эдим гўё. Буларнинг барчаси сафаримнинг бир бўлаги эканлигини тан олгим келмас, ёхуд тан олишга кучим етмас эди.

Ййдоқ отимни эргаштирганча тириклик сўқмоқлари аро адоқсиз йўл босар эканман, мангу сафар кўнғироғининг овозигина оғриқларимга малҳам бўлиши мумкинлигини такрор-такрор эътироф этишга мажбур бўлардим. Сафардошларим бот-бот сийратини унутган, суратини кўтариб юрган телбага дуч келишар ва бу, шубҳасиз, мен эдим.

Тўғри таёқ бўлдим: турмушнинг илонизи йўлларида юриш азобга айланди. Бошимни гоҳ у, гоҳ бу деворга уриб, олдинлар эканман, майдонга чиқиб олиш умидидан кўнгил узмас, аммо тағин-да илонизи йўллар бошланар, тағин-да бош ёришга тўғри келар эди.

Бундай пайтларда бепарво қўл силтардим. Буларнинг барчаси менга кераклигини, буларнинг барчаси юрагимнинг овозига ҳамоҳанг, мақсадларимга уйғун эканлигини ўйлаб, ўзимни тинчлантиришга уринардим.

Сафарга чиққанимдан, манзилга шошаётганимдан беҳабар одамларга раҳмим келарди...

5

Отамнинг дуоларини елкалаб олган от менга чин ҳамроҳ бўлди. Менга қўшилиб такдир тўфонларига кўксини тутгани етмагандай, сафар ҳоритиб, дунё кўзимга тор бўлганида, ҳаммасига шу жонивор айбдордек сағрисиға қамчи солиб қолар, шу тариқа дунёда мендан бахтсизроқ одам йўқлигини исботламоқчи бўлардим гўё. Бундай пайтларда шўрлик тулпорим менга андух тўла кўзларини қадаб, алланелар демоқчи бўлар, сўзларини англаган каби қамчини ташлаб, ночор бош эгсам, кўлимга тумшугини суртиб, эркаланар эди. Шунда ҳаммасини англар, бу тоштуёқ жониворнинг-да менга қисматдошлигини, хатарли сафарга чиқмоғи муқаррарлигини, инон-ихтиёри Оламлар Эгаси қўлида бўлган оддий йўловчилардан бири эканлигини эътироф этмоққа мажбур бўлардим. Бинобарин, у менга ҳамроҳ бўлмаганда, бошқа бир йўловчига насиб этмоғи муқаррар, бусиз унинг-да ҳаёти мазмунсиз, англардимки, у менга ҳамроҳ бўлганидан афсусда эмас эди.

Ўжарлик билан илгарилайвердим. Аввал жисмим, кейин руҳим қаридими ёхуд аввал руҳим, кейин жисмим эскирдими, хуллас, йўлнинг ярмига етар-етмас кексаяётганимни ҳис қила бошладим. Ҳаракат – фароғатга, фаолиятсизлик – азобга айланди; изтироб чекиб роҳатланадиган, кулиб туриб йиғлайдиган бўлдим. Чексиз саҳро барханларини титиб, топганим – қорачиққа заҳарли найза янглиғ ботгувчи тўзон бўлди. Бироқ йўл машаққатлари ортган сари ўжар ҳиссиётларим жунбушга келар, телбалик гирдобига тобора теранроқ ғарқ бўлаётганимни англаб, роҳатланар эдим. Зотан, бундан ўзга йўл йўқ, мен гардини ютаётган йўл, сўзсиз, ўз суворийсини телбалик сари олиб борар, бу қисматнинг безавол тантанасини нишонламоқ учун барча чораларни кўрган эди...

Бунинг устига, отим саҳро мушукларидан хуркадиган одат чиқариб, анча-мунча ҳалак қилди. Ҳар гал уларнинг хунук овози эшитилганда, тулпорим бир сапчиб тушар, ногаҳон тирноқларини найза қилиб, нақ кўзингни нишонга олиб сапчигувчи саҳро махлуклари, дарҳақиқат, анча хатарли эди. Шу боис отимни мушуклар учрамайдиган сайҳон ерлардан етаклар, бироқ бу бадбахт махлуклар менгами, отимгами қасдма-қасд – биз қай йўлдан юрсак, ўша йўлда пайдо эди.

Бора-бора барчаси – саҳро йиртқиқларига сафархалтам кераклиги, улар бизни на тунда, на кундузда, на саҳро, на денгизда тинч қўймаслиги аён бўлди. Йўқ-йўқ, уларга сафархалтамдаги егуликлар эмас, унинг ичидаги кутида сақланаётган битиклар – охири кўринмайдиган сафарнинг серхатар саргузаштлари ҳақидаги қораламаларим керак эди. Олис сафар анча-мунча тоблаган, сергак ва мушоҳадакор қилиб қўйган бўлса-да, болалик йилларидан бери ҳайвон зотининг қоғозга меҳр қўйганини кўрмаган ёхуд эшитмаганим учунми, мушукларга қоғозларимнинг не сабаб зарур бўлиб қолганини тушунолмас эдим...

Тулпоримнинг ҳушёрлиги эвазига менга ҳам, қоғозларимга ҳам ҳеч бир зиён етмас, аммо беомон олишувлар тулпоримни ҳолдан тойдираётганини, жуссаси кичрайиб, кўзларидаги чакноқ нур ўрнини ҳорғинлик ва ҳўрлик кўланкаси қоплаётганини сезиб турардим. Саҳро йиртқиқлари кўзларидан ўт чақнатиб, бизни ўраб олганида, отим тинимсиз ер тепиб, улар томон қум зарраларини сочар, мушуклар ожиз миёвлаб, ҳар томонга тарқаб кетмагунча, ер тепишдан тўхтамас эди. Унга қийинлигини тушунар, аммо уни бу йўлдан қайтаришга, бирор кўмак бермоқча-да ожиз эдим.

Мушукларнинг ногаҳоний ҳужумлари саҳро тугаб, тақир сўқмоққа чиқиб олгунимизга қадар бизни қадам-бақадам таъкиб этди. Алам юкидан қадди букчайган тулпорим тишини-тишига босиб, саҳро барханлари ортда қолишини кутиб келаётган эканми, тақир сайҳонга чиқишимиз билан, аянчли алпозда кишнаб юборди. Илкис ортга ўгирилдим. Мен сари чексиз азоб ила одим ташлаб келаётган тулпоримнинг мунчоқ кўзларидан дув-дув ёш тўкилар эди. Юмшоқ қумда юраверганидан мўрт бўлиб кетган туёқлари тақир йўлда чатнаб, бўлақлари ҳар томон учаётганини кўриб, даҳшат ва хавотир ила унга томон югурдим. Сафарнинг дастлабки кунларидан бери мушфиқ кўмакчим бўлиб келаётган чин ҳамроҳимнинг эгик бошини бағримга босиб, ўксик кўнглига мадор солмоққа уриндим. Жонивор шуни кутиб тургандек чуқур "ох" тортди-да, гурсиллаб кулади. Шунда... кўзим у юриб келган тақир сўқмоқ аро чўзилган қонли изларга тушди...

Қадрдон ҳимоячимнинг боши узра беҳол чўккаладим. Унинг оғриқларига малҳам бўлишимга, ҳеч бўлмаса, ширин сўз айтиб, жонига мадор солишимга илҳақ ётганини сезиб, кўнглим бузилди. Совуқ тунда нигоҳбоним, иссиқ кунда соябоним бўлган титроқ вужудни қучганча, беармон ёш тўқдим. Саҳро тўзонлари бешафқат

тирнаган кўзларимдан томган ёш тулпоримнинг қип-қизил гўштга айланган туёқларидан оққан қон билан коришиб, тупроқни қора қилди... Фарёдким, бундан ўзгасига чорасиз эдим. Ярадор отини елкалаб, йўлида давом этган алпларнинг қуввати, ўткир нафаси билан ўликка жон бағишлаган валийларнинг қудрати менда йўқ эди.

Сафар бурғуси чалинган куни муштипар онам елкамга ёпган, йиллар давомида тўзиб, қирқямоқ бўлиб кетган тўнимни парча-парча қилиб, тулпоримнинг қон силқиб турган оёқларига ўрадим. Жонивор жони ором олган каби кўзларини юмиб, тиззамга бош қўйди. Тулпорим менинг бағримда, мен унинг тафти тобора сўниб бораётган нафасида исиниб, кунларни тунларга, тунларни тонгларга уладик.

Уни бағримга босиб, жисмим бироз ором топгани билан, руҳимнинг аллақайси пучмоқларини ваҳимали қора кўланка аёвсиз эзаётганини ҳис қилдим. Шунда англадим: отим фақат оёқлари қақшаб оғриётгани учун эмас, тобора кичрайиб, тупроққа сингиб бораётгани учун ҳам безовталанаётган эди. Шунда англадим: руҳимни ўртаган қора кўланканинг исми кулфат эди.

Тулпорим қайта ўнганмади...

6

Ёлғизлик ёмон эди... Шундоқ ҳам бутун сафар давомида ўзимни ёлғиз ҳис этганим етмагандай, бугун отимдан айрилиб, батамом ёлғизланиб қолгандим. Тагин тулпоримнинг бардоши манзилга атиги бир неча одим қолганда ниҳоя топиши мени умидсизлик гирдобига тортаётган эди. Зотан, боражак манзилимда мени нималар кутаётгани ноаён, оғир дамларда тулпоримнинг мададига суянавериб, иродам заифлашиб қолган, ўзимга бўлган ишончимни йўқотаёзган эдим. Бироқ иродали бўлишга ҳар қанча уринмай, гувоҳ бўлаётганларимнинг барчаси аллақандай қонуният асосида рўй бераётганини эътироф этишга мажбур эдим: тулпорим йўлнинг айни шу ерига келганда мени ёлғиз қолдириши, даричаси ёқимсиз ғичирлаб, бетиним имлаётган дарвозадан фақат ўзим киришим керак эди.

Шу он қадим подшоҳлардан бирининг ўзи билибми-билмайми, Оламлар Эгасининг амри биланми, дарвозадан оту анжони билан киргани-ю, шўрлик отнинг зулмат шивирига дош бера олмай, жон таслим қилгани ҳақидаги кўҳна ривоятни хотирлаб, қисматимдан қониқиш ҳис этгандек бўлдим. Бу – Улуғ Китобга ихлосу эътиқодим бесамар кетмаганидан далолат эди гўё... Бу ишора мени ҳимоячисиз қолган сафархалтамнинг тақдирига нисбатан таваккал қилишга ундади. Сахро тўзонида сарғайган қўлёмаларимни яна бир бор назардан ўтказар эканман, кўнглим хуфтон бўлиб, кўзимга ёш келди. Сафархалтам бурчагида ожиз мунғайиб турган бу дафтарлар оқу қора ранглар йўғрилиб битилган таржимаи ҳолимнинг, кечмишларимнинг бетартиб сочилган парчалари эди.

Ўзга тадбирга иложим ҳам, ҳақим ҳам йўқ эди: сафархалтамни дарахт айрисига солиб, тулпоримни кузак салқинида титраган япроқлар ихтиёрига бериб, илгариладим. Масофани қисқартириш учун ошиққанларим беҳуда кетмаган, манзилга акаларимдан олдинроқ етиб келган эдим. Қаршимдаги – анча қуюқ туман аро қад ростлаган уч дарвозага бир-бир назар солдим.

Биринчи дарвоза пештоқиға “Борса – келар” дея ёзилган эди. Дафъатан, тўнғич акамнинг фарзандлари кўплигини, уларни тинчитгунча анча-мунча сарсон бўлишини эсладим. Унинг ташвиш юки эзган эгик комати кўз олдимга келиб, дарвозадан узоқлашдим. Биринчи йўлдан тўнғич акам кетгани маъқул кўринди...

Иккинчи дарвоза олдида ҳам узоқ турмадим. Пештоқиға “Борса – хатар” дея

битилган бу дарвозани меҳнат қилавериб, машаққат чекавериб, иродаси анча-мунча тобланган ўртанча акамга муносиб кўрдим. Дарвоза етаклаган йўлдан борган акамнинг ҳаётини фаровон этишга етгулик неъмат топишига умид боғладим...

Пештоқиға “Борса – келмас” дея ёзилган дарвоза, шубҳасиз, мени сафарга отлангирган, йўл машаққатларига рўбарў қилган, акаларимдан ва ҳатто ота-онамдан кизғанганим учинчи дарвоза эди. Олис сафарнинг дастлабки кунларидан бери интилганим манзилга етиб келган эдим.

Хаяжондан кўксим қалқиб кетди. Мени дарвозадан ташқаридаги оламга боғлаб турган ришталарни узиш оғир кечиши муқаррар, бутун жисмимга титроқ солган ҳам айна шу теран андуҳ эди. Тулпорим куз япроқлари каби аллақачон ерга сингиб улгурганини ўйлаб, ортга йўл йўқлигини тан олишга мажбур бўлдим.

Тобора олисда қолаётган, жабру жафоси, қувончу ташвиши билан умрим йўлларини гоҳ ғам, гоҳ зиёга тўлдирган чексиз сахрога, дарахт айрисиди менга гўё аллақандай мунг ила боқиб турган қўлёмаларимга сўнгги бор, армон билан тикилдим. Йиллар давомида мени кутавериб, анча-мунча уринган дарича дастагига аста қўл узатдим. Муҳташам дарвозанинг ҳар бир узви, уни бутун залвори билан кўтариб турган ер ҳам титради гўё. Кўксимни аёвсиз чўқиётган ҳасрат зарбига кулоқ тутиб, секин ичкариладим. Қоронғи йўлак тубсиз ғор каби кўнгилга ваҳм соларди. Хавотирим беиз кетмади. Йўлакка қадам кўяр-қўймас, бошимга тушган кучли зарбдан жисму жоним ларзага келиб, беҳуш қуладим...

7

– Оёғингизни ичкарига тортиб олмагунингизча бу манзилда ҳаловат тополмайсиз...

Рухимни қашатган мислсиз оғриқдан ҳушимга келиб, биринчи эшитган гапим шу бўлди. Овоз эгаси нимани назарда тутаётганини англаб-англамай, ётган қўйи ён-веримга алангладим. Оёғимни қисиб қолган дарича тиркишидан тушиб турган бир қатимгина нур қоронғи йўлакни ғира-шира ёритар, йўлак тўридаги қора шарпа, афтидан, менга сўз қотган овоз эгаси эди. Рухимни чексиз азоб исканжага олаётганига қарамай, оёғимни тортиб олишни истамас эдим...

– Шу тариқа яна юз йил ётишингиз мумкин. Аммо билиб қўйинг: оёғингизни тортиб олмагунингизча, сиз учун бу йўлак зулмат уяси каби ваҳимали туюлаверади. Ўзингизни азобдан халос этинг, ахир...

Қайсарланиб ётавердим. Дарвозадан кириб олгач, ҳафсалам пир бўлган, тагин илгарилашга ҳушим келмаётганди. Қолаверса, ўзим билмаган, танимаган аллақандай қора шарпага эргашиб, қоронғи йўлак бўйлаб ичкарилашга юрагим бетламаётган эди.

– Мен ҳам ҳақиқатни англаб етмагунимча анча муддат ётганман, бу дарвоза остида, – тагин сўз қотди нотаниш кимса бир лаҳзалик сукутдан сўнг ўйимни ўқиган каби оҳиста бош чайқаб. – Биламан, тулпорингизни ўз қаърига торгган, сафархалтангизга шафқатсизларча эга чиққан бўлса-да, сахродан кўнгил узолмаяпсиз. Афсуски, мен сиздан кўра кўпроқ асир бўлганман бу туйғуга. Ҳақиқатни англаб етгунимча, эҳ-ҳе, қанча замонлар ўтиб кетмади?!... Эҳтимол, пешонамга айна шундай қисмат битилгандир: йўлак тупроғи бўғзимга қадар кўтарилмагунча, сахродан кўнгил узолмай ётаверганман. Бугун оёқларим мени дарвоза томон судраганида, тагин ўша зимистон тунларни эсладим. Аслида менинг эмас, сизнинг қисматингиз рўбарў қияпти бизни...

Овоз эгасининг бу узундан-узоқ мулоҳазасидан кўп нарса англамадим. Зотан,

ҳали келган жойимнинг на баланду пастини, на узоғу яқинини, на яхшию ёмонини тасаввур қила олмас эдим. Шу боис ўзим билмаган томонга юриш, мавҳум сўзлагувчи нотаниш кимсага эргашишдан кўра, умримнинг ўнқир-чўнқир дамлари кечган саҳро нафасини ҳис қилиб ётавериш маъқул кўринди. Аммо овоз эгасининг кетиб қолишини ҳам истамаётган эдим.

– Ихтиёрингиз... – узоқ сукутдан сўнг ортига қайрилиб кета бошлади шарпа.

Устимга ёлғизлик ва зимистон ваҳимаси залворли юк бўлиб босиб кела бошлади. Ортиқ чидолмадим. Ўжар ҳиссиётимга бўйсунмаган овозим бўғзимдан аянчли фарёд бўлиб отилди:

– Оёғимни тортиб олиш учун нима қилай, ахир?!

Шарпа ўз ҳақиқатига иқрор бўлишимни кутиб турган каби зум ўтмай қаршимда пайдо бўлди.

– Сизга кўмак бериш қўлимдан келмайди. Бироқ ўз кечмишимда синовдан ўтган бир ҳақиқатни айтишим мумкин. Оёғингизни тортиб олишни чин дилдан истаётганингизга тўла ишонч ҳосил қилмагунингизча, ташқари билан боғлиқ ўй-хаёлингиз ичкаридаги олам учун ўз ўрнини бўшатиб бермагунча, дарвоза сизни қўйиб юбормайди... Бу ёғи ўзингизга ҳавола.

Шарпа шундай дея, сассиз қадам ташлаганча мендан узоқлашди.

Чексиз саҳрода – издиҳом орасида ўзимни ёлғиз ҳис этиб яшаш қисматимга айлангандек кўрингани билан, шу пайтга қадар ёлғизликнинг чинакам фожиа эканлигини тушуниб етмаган эканман. Бунинг устига, зах ва қоронғи йўлакда, қоп-қора шифтга термилганча йиллар каби адоқсиз кунларни кузатиш, асрлар каби чўзилган тунларни ўтказиш чинакам даҳшат эди.

Зулмат йўлак иродамни синаган каби рўпарамда хунук ёнбошлаганча бор ваҳимасини намоиш этишни қасд қилган, вақтдан адашиб, замону макон чегараларини фарқлай олмай қолганим – унинг шафқатсиз ғалабасидан далолат эди.

Совуқ суяк-суягимдан ўтди, заранг котган тупроқ пажмурда танамга ботди. Қайдан келганиму қайга шошганим, ғамга тўлганиму саҳро ошганим ҳеч бир аҳамият касб этмай қўйди. Музлаб бораётган кўзимни йўлак бурчагига қадаб, фарёд чекдим. Бардошим тутаган, зулмат йўлак васвасасига ортиқ тоқат қила олмас эдим...

Ногоҳ руҳим оғриқ ва ваҳимадан халос бўлди. Йўлак бирдан ёришиб, оёғимни банддан озод этган дарича ғийқиллаб ёпилди. Йўлак деворларидан таралаётган ажиб нур кўзимни камаштираётганига, қадамим қовушмаётганига парво ҳам қилмай, ҳовлиқиб югурдим. Шу пайтга қадар ҳис қилмаганим ажиб енгиллик ичида руҳим яйраб, тобора қуюқлашаётган сирли ёғду тўлқинига сингиб кетдим...

**Вафо
ФАЙЗУЛЛОХ**

Аямажуз — айём кампир видоси

1. Балки у жаложинхон аёз ботир онаси,
Айгоқчига демасман, аниқ хабар бермаган.
Эрта кўклам дабдуруст сезилади даъвоси,
Фитна кўзғар, ёпирай, падарлаънат мегажин...
Ўрик оқ кўйлагида мисоли энди келин,
Гўшангада субҳидам хаёллар сурганида.
Яйловда диркиллаган кишнаб яна шўх қулун,
Жужукдай бош тебратиб майсалар кулганида.

2. Қўлингдан келмаса бер ҳукуматни дегандай,
Борки оқ, яшил қавм этмоқчи бўлиб сургун.
Ўрикни шамол билан гуноҳини билгандай,
Қадахин музлатади, бу қандай қасди жунун.
Кеча эрк йўлчилари тахтга лойиқ баҳодир,
Қуёшнинг байроғида ўлкага кирган эди.
Гул сочиб йўлларига ял-ял ёнган кир-адир,
Булутнинг ўқларидан бугун қон қусар бўлди.

3. Қаттол қиш қўшинлари ваҳм солиб томларни,
Дўмбира қилиб чалди, зулмнинг қўли баланд,

Вафо ФАЙЗУЛЛОХ – 1963 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини ҳамда Москвадаги Адабиёт институтининг Олий адабиёт курсини тамомлаган. Унинг “Хут”, “Хабарсиз севинч”, “Мангу лаҳза”, “Жон йўли”, “Чақмоқ ёруғи”, “Азалий гусса”, “Оқ лайлак” – “Белый аист”, “Қоядаги дафтар”, “Навоий назми рангин”, “Қуртакда дарахтни кўрмоқ”, “Ҳақ ва ҳақиқат хаёли” каби шеърӣй ва насрий китоблари чоп этилган. Шунингдек, Ф.Кафканинг “Жараён”, “Қалъа” романлари, “Отамга хат” биографик асари, Г.Маркеснинг “Полковникка ҳеч ким хат ёзмайди” қиссаси, М.Метерлинкнинг “Сўқирлар” драмаси, Х.Борхес, Р.Акутагава, К.Ҳамсун, Ч.Айтматовнинг қатор ҳикоялари, дунё шеърятининг ўттиздан ортиқ забардаст вакиллари шеърларини тилимизга ўғирган.

Туманларга буркади гул искаган шомларни,
Тарновларда саф тортди сумалаклар хўрозқанд.
Ёруғ из солган бека лойга ботди кўк сўқмоқ,
Шафаққа олиб борар кўринмай қолди манзил.
Хато қилдимми дея кўксига урган чакмоқ
Беҳилар сой рошида тапталган синиқ кўнгил.

4. Кун бўйи чопти ваҳший Аямажуз чериги,
Осмонда турналарнинг қолдирилди парвози.
Одамлар уйга тутқун, Айём кампир, ҳей жўғи,
Кўзин боғлаб фаслнинг вақтдан урар тарози.
Дарз кетди ишончига хандон-хушон ғунчанинг,
Жувонмарг кетган умид, гул-мевалар ҳисобсиз.
Юз йил ҳукм сургандай амал-тақал шунчалик,
Айём кампир қиш момо куни битган инсофсиз...

5. Эрта яна саҳарлаб тупроқ кўтарди ҳовур,
Дунёда бўлмагандай қор-қиров эриб битди.
Шамолларнинг рақсида ўзгача ғала-ғовур,
Қиш эртак эди асли, эртакдек келиб-кетди.
Аямажуз холажон, навбат билан чўмич ҳам,
Афв этсин Ўзи сизни, асалдек тотли заҳри.
Адолат тикланганча, оқланар, оҳ, зулм ҳам,
Қуёшнинг қиличида охир чопилган қаҳри...

Шоирнинг сўнгги йили

Хотирасин йўқотган осмон,
Жаҳли билан сарғайган дарахт.
Қарға кўрасида бермай жон,
Хаёллари озурда, қарахт,
Бўғзини чирмаган саратон
Булбулжон дарёга кетяпти...
Иродаси синган Чин чинни,
Тупроқ мисол қорайган сўзи.
Эсидамас ҳақиқат – дини,
Чохдан чиқармикин бир ўзи,
Бўлмай дея ханжарнинг қини,
Дарёга кетяпти булбулжон...

Алвон кўприклари нураган,
Ортида баҳор бор, етолмас.
Баҳорга талпиниб қулаган,
Қаттол қиш таъмирга йўл бермас.
Юк эзган юраги қанотсиз,
Булбулжон кетяпти дарёга...

Сув етмас саҳродир довати,
Бекинмачоқ ўйнар қалами.

Тўхтаган жонсарақ соати,
Сирлашар нотаваон куз билан.
Пўлатдан бўлса ҳам бошмоғи,
Булбулжон дарёга кетяпти...
Керакдир тоғлардан ошмоғи!..

* * *

Гурбатларга дўст бўларсан, итлардан паст бўларсан,
Ниманики қасд қиларсан, ёлғон, майхўр дўстим.

Боланг ғамни этар ошно, яйрамайди онанг асло,
Ниманики топсанг аммо, армон, майхўр дўстим.

Йўллариингни чимлар босар, неъматингни ари босар,
Дарахтларинг ўзинг осар, арқон, майхўр дўстим.

Кўзларингдир хира фонус, болалигинг боқар маъюс,
Баҳор кетмай бошингда куз, ишон, майхўр дўстим.

Ким ошингга қўшди захар, мусибатга бошлаб сахар,
Улфатингми, ё алҳазар, қобон, майхўр дўстим...

Ёнингдан хун, йиғлаб ўтдим, Худойимдан умид этдим,
Демасман мен олис кетдим, қарвон, майхўр дўстим...

Йўл

Йўловчимиз, йўл овчимиз, хазонларга гоҳ совчимиз,
Тўлгунича ҳовучимиз, мангуликка кетар бу йўл!

Торайтирсанг дил торидан, қишни ғамлаб баҳоридан,
Ғофилдирсан аҳроридан, мангуликни битар бу йўл!

Ўстир шўра, ғамла ғўра, мол боғла-ю молдан сўра,
Ўткинчимиз, ахир, жўра, ном-нишонсиз йитар бу йўл!

Тонгга етсанг чошиб юргин, ҳикматларни топиб юргин,
Қўлдан келса созла, кургин, мангуликда кутар бу йўл!

Тобутимиз кўтарса эл, елка тутар тошлар, билгил,
Юртдошига берган кўнгил, йиғлаб ёқа йиртар бу йўл!..

Сентябрь

Сентябрь тушиди пилдираб...

Одил ҲОТАМОВ

Янтоқлар гуллади яна бир қарра,
Арилар учади визиллаб тонгдан.
Мозор деворига ўтирган қарға,

Огоҳ этмоқчидек яна бир бонгдан
Йўлимга қарайди, итлар ҳамроҳи,
Каллакланган тутлар яна ям-яшил.
Қурашдир борликнинг ёлғиз гуноҳи,
Жар солмоқ истайди ҳар бир кесик тил...
Тераклар япроғи шовуллаб ҳазин,
Лоқайд йўловчига сўйлар ривоят.
Ҳеч ким тингламайди уларнинг арзин,
Тупрокка қорилиб борар ҳақиқат.
Гуллаган юлғунлар барибир гўзал,
Қиё боқмаса ҳам баҳорги омад.
Хазонрезгиларда жонланар азал,
Кечиккан майсалар тиклайди қомат.

* * *

Чумчуқ чирқ-чирки
Хаёлимни олди,
Олди хаёлимни тамоман.
Майсаларнинг йўқдир оқ-қора ирқи,
Бўлмасайдим юраги сомон
Тоғларга ошна
Кетардим,
Базмда бинафшалар олия
Қўлга олиб тош ойна,
Яйратиб тунларни, кунларни,
Қўк қарғаларга уя
Тепа ўнгирларида
Созлар эдим чодирим елдан.
Кетган-келган мени билмасди,
Ошиқ-маъшуқ фано-ю бақо,
Излаганча шувоқ исидан.
Дунёга ҳеч қайтиб келмасдим,
Шоирлиги унут бир вафо,
Қайтмаганча асл сўзидан...

* * *

Ҳаммага ўхшашни истаган маймун –
Йўқ бу Доминикнинг ўтмиши эмас,
Ўлик шоирларни итқит нарига,
Навоийни уйғот,
Мажнунни силкит,
Турнанинг қаерда йитди овози...
Ҳаммага ўхшашни истаган Маймун –
Шамол тушларингни шудгорлаб қўйди,
Шамол юрагингда ўчирган олов,
Шамол эрта кузда кўзингни ўйди,
Ўзингни танимассан, ўзингни ҳеч ҳам...

Ўттиз йилдан олдин куз совуқ урган,
Токларнинг новдалари остида хотир,
Сен чиябўрига тикилишдан уялган,
Бир кундасан,
Кунмас, исми ҳам сарик,
Ниманидир қайтарасан бетиним,
сочмасдан тарик,
Далаларинг бўшдир, фарқи бор тулдан...
Баҳорнинг сўқмоғида товони ёрик...
Ҳаммага ўхшашни истаган маймун –
Токқа етолмаган, Бухорийнинг изи бор,
Кўлда ўтлолмаган кўзичоқ,
Синони дашт биқинида танима,
Йироқ уммон ортида тўзиган
Пўла пўртахолнинг изидан
Югурган...
Ҳаммага ўхшашни истаган маймун –
Фақат тушларингда даҳосан,
Истаган шаклдан ясарсан сиймо,
Сийратингни дарё бўйида ташлаб.
Кўзингни ёшлаганнинг ортида гадо
Дилини хушлаб,
Лайлда Лайлини қарғаган,
Нон-ош емас мусаллас,
Хаёлини дорга чулғаган,
Балчиқдаги гўё
Офтоб токидаги рўё,
Ўзининг устидан умрида бир бор кулмаган,
Тонгнинг бўғзига изгин туйғу сирмаган
Ернинг остидаги қилични
Истаган илло...
Ҳаммага ўхшашни истаган маймун...

* * *

Бир кун олға боссам,
Ўн куни ортга
Кетаман...
Мени жин урганми?
Тавбамас тавба.
Пайдар-пай шайтонларга мактуб битаман,
Топширганча борар манзилим ёвга...

Қуш инидир кўнгил –
Хас-хазон босган,
Ёмғирлар савалаган
Эрта-кеч тинмай...
Гоҳо тушларимда сайрар бир булбул,
Кўк токида битик.

Руҳим кўр мисол,
Ёруғликка ташна қушнинг инидай...

Ҳис этганим ханжар,
Занглаган ханжар
Юракка урмоқликка бормидир кучим,
Ичимда моликини маҳв этар аждар,
Мени жарга отган,
Тирик-ку ўчим!..

Етар!
Ҳали омон
Солиҳ идроким.
Тоғларни кўпоргудек,
Елни жиловлар.
Занжир узиб-узиб
Қисмат яшамоқ,
Қилдай ориқ ҳаёт
Қордан қалови,
Ғафлатдан уйғонингиз оловлар!
Эски дафтаримни титаман,
Малак ёзган хатлар йиртилган.
Юрак нишонида қоида –
Ўн кун ортга кетсам,
Қонлар ютаман.
Инсонман, кечир Танграм,
Фитратим замзам,
Йиқилаётган чоғи бўлса ҳам,
Босмоғлигим керакдир олдга!!!

Хотирамни тикла...

Ҳар кун муҳим недир чиқар эсимдан,
Баҳор чўнтагимдан тушгандай қолиб.
Шоир учун фоже тонмоқ қасдидан,
Хотирамни тикла, дейман ёлвориб.
Онамни унутмоқлик қандай жиноят,
Отамдаги қарзим елларда учса.
Юртимнинг туз-нонига будир хиёнат,
Ўғил ғофил қолиб, қарвонлар кўчса...
...Уйғониб кетдим саҳар, маконим мубҳам,
Асл ҳиссиётлар қайдандир дориб.
Қайси фаслдаман, билмасман ҳеч ҳам,
Хотирамни тикла! – дейман ёлвориб...

* * *

Бир кўчадан ўтдим қирқ йил эрта-кеч
Қайтганимда шомда итлар ҳам танир.
Бошмоғимнинг таги ейлангани ҳеч,
Одамлар тушунмайди мени барибир.
Дарахтларда ғунча ҳайрон йўлимда,
Гул бўлиб очилганда отади ханда.
Севинч-ғуссасини солдим кўнглимга,
Тўзимас устимдаги азалий жанда.
Такрор-такрор тошлар тилин ўкидим,
Такрор-такрор тупроқ хаёли бошда.
Бужур чехрасида ҳикматдир тилим,
Савдолари эса ҳамон талошда.
Қушлар ҳамроҳимдир қўнмай елкамга,
Тилларин билмасимдан этишмас гина.
Қадрдон кўрадилар ғариб қўлкамни,
Дарвиш сочларимдан ривоят тинглаб.
Бир қавм деб билар дайди булутлар,
Қора-оқлари ҳам айиришмас ирқ.
Ёмғир ёғдирганда тутгандай сутлар,
Юрагимни тўқлаб, йиғлайман пик-пик.
Қуёш бобом каби дакки берди гоҳ,
Ойнинг шуъласидан йиғдим бисотим.
Бир довулда кетган укамдай ногоҳ,
Билмайман қандай тугар менинг ҳаётим.
Тилидаги ҳар сўз, минг бир каломлар,
Қай фикрга борар, маънолари мўл,
Бегона санар мени фақат одамлар,
Шундан қанотим йўқ, тилимдадир ғул...

Илтижо

Эртага дунёдан кетсам узилиб,
Мендан нима қолар бир сўздан ўзга.
Кўкда турналардай борар тизилиб,
Ваъдаларим, куни қолганча кузга.
Навқирон фурсатларга этдим хиёнат,
Қари бир гумроҳдай ҳаётим аянч.
Шаффоф кўнглим қани, билмаган миннат,
Йўлга чиққан эдим ул бўлиб суянч.
Ҳеч нарса ёқмайди, нафсу манфаат
Бўлиб кўринади теграмдагилар.
Адолат излар эдим, енгдими иллат,
Нимани истайди йўлимдагилар?
Дўстлар десам, бари асл, киройи,
Аслига боқиб гоҳо босади даҳшат.
Юраги кибр жойи, сўзи ер мойи,
Ботинидан сургун этилган шафқат.

Ютум ҳавога зор қилар олам бу,
Судраламан фақат тиланиб имкон.
Сўзга айлантиргин ҳар бир жоламини,
Бўғзимдан отилиб чиққунича қон!..

Сув ва нон

Нолисам ношукурлик бўлиши тайин,
Камимни ҳар лаҳзада тўлдирди иймон.
Ўн саккиз минг олам соҳиби – Ғаний,
Туганмас хазиналар айлади эҳсон!
Солмаса бас энди нафсим ларзага,
Тоабад неъматидан ёруғдир юзим!
Сувга зор қилмаса сўнгги лаҳзада,
Нонини дор қилмаса оримга, Дўстим.

* * *

Хиёнатга мойил кундузлар кечар,
Қудуқ тубларидан тортиб қонингни.
Нигоҳ арқонида ютоқиб ичар.
Кимларга қурбон қилдинг тоза онингни?
Эй дил, эй йўловчи, таланган карвон!
Саробдан умидингни узолмассан ҳеч,
Асал каби оғу тушларинг титар,
Қуёш заррасидек уйғотар ҳар кеч,
Сенга ҳеч вақт вафо қилмас сукутлар...
Эй дил, эй йўловчи, бесамар армон!

Боқмассан, юрагингнинг куясин артиб,
Тегрангда чирпанади иймон жонсарак.
Тоққа чирмашасан гуноҳлар ортиб,
Қазоси аник, қадри ҳамон бедарак.
Эй дил, эй йўловчи, бежон палахмон!

Узсанг-чи узук дорни, сайр этиб ғорни!
Ҳақнинг ризоси деб қалдирғоч учар.
Нафсининг қозиси бўл, ишқ-ла беморни
Давола! Давола! Сароблар кўчар!
Эй дил, эй йўловчи, нияти талқон!..

Доирага тушган қуёшлар, ойлар,
Доирадан чиқ деб оғулар ичар.
Сени нишон олиб тортилган ёйлар,
Хиёнатга дохил кечалар кечар...
Эй дил, эй йўловчи, бўғзида арқон!..

Бошқача тикланар шеърда ҳар бино...

**Илҳом
АХРОР**

* * *

Атай ерга боқар, кўтармайди бош,
Негаки кўзлари сўзиникидир.
Сен кимдандир олган бўлишинг мумкин,
Аммо унинг кўзи ўзиникидир.

Тилингдан аримас саробий мақом,
Унинг эса йўли тузиникидир.
Сен қўя оласан шаънин савдога,
Лек сотилмас дили ўзиникидир.

Сенга уни билиш этмагай насиб,
Сендан асролгани юзиникидир.
Юз топта, у юртин ўйлар барибир,
Ахир, Ватани ҳам ўзиникидир.

* * *

Эшитилди ногоҳ қарға овози,
Тинмай қағиллади, англай олмадим.
Ҳисларим қамради кўримсиз олов,
Ҳатто кўз ёшим-ла ўчиролмадим.

Айтмадим: қолмади дарахтда мевам,
Юрмадим ҳеч қачон миннатли йўлдан.
Зада бўлавергач зулмидан, айтдим:
“Кўнғироқ кутияпман, кечир, булбулдан?!”

Илҳом АХРОР – филология фанлари номзоди. 1960 йили туғилган. Тошкент давлат маданият институтини (ҳозирги ЎзДСМИ) тамомлаган. Унинг “Тадорик”, “Гулчин чиройлар”, “Тонгни қўриқлайман”, “Уйқуга кўниккан тоғлар” каби шеърӣй, болаларга бағишланган “Бозорга юзланган бола” ҳикоялар тўплами, “Қалбни яшириб бўлмайди”, “Ўз кўнглининг мусаввири” илмӣй-бадиӣй рисолалари нашр этилган.

* * *

Чинқираб йиғлайди болалар,
Изтироб нелигин билмайин.
Нима у малолу нолалар,
Камситиш нелигин сезмайин.

Ёнида гиргиттон ғамхўри,
Онаси – жонининг гадоси.
Бу йиғи – ишора, башорат:
Аламнинг асосий нидоси.

Қарашлар

1

Шарафланган инсон азал-азалдан,
Қуръон ҳам бахшида бўлгач одамга.
Сен-чи, сен... бўшамай эски ғазалдан,
Борни такрорлайсан ҳар бир кадамда.

Ибодатга хосдир ҳамду санолар,
Қалбнинг мўъжизаси тавба, шукрлар.
Бошқача тикланар шеърда ҳар бино,
Ўзгача оҳангда бўлар зикрлар...

2

Бори ҳикмат Қуръонда, дўстим,
Бир таъсири йўқ сенда, дўстим.
Яна ўша гап: нени ёзсам,
Кўрсатади шуни ҳаётим...

3

Ўйлаб етолмайман ўйимга асло,
Инсон изми доим бир сирда экан.
Чорловлар хуш олар, ҳар кўйга солар:
Жаннатнинг эшиги қаерда экан?

О, Қодир Аллоҳим, бу тану жоним,
Ўйларим тавбангга доим бандадир.
То қусру фазилат ҳамроҳдир бизга,
Ул эшик тутқичи шу дунёдадир.

* * *

Фақат эртаклардан юрмангиз излаб:
Сўзлайдиган қарға ҳаётда ҳам бор.

Бетайин кўнгиллар кири олдида.
Жисмдаги қусур эмасдир ғубор.
Чанг ва нам соғлиққа эмасдир зарар,
Ғамнинг оқ сочига тил эрур тилмоч.
Тик хода қувватин осилган билар,
Тўқнинг найрангини билиб турар оч.

* * *

Турмушнинг тоши оғир,
Ҳаёт чигаллиги кўп.
Ўртаниб кетар бағир,
Сув оласан сув тўкиб.
Бор савдолар кўздандир,
Қалбга бошлар у ғамни.
Кейинги дард сўздандир,
Ёвлаштирар одамни.
Мушуклар йўлбарс бўлар,
Ташланади кўққисдан.
Шерлар сичқонга дўнар,
Ночорсан шу боисдан.
Ёшлигингда ўйлатган,
Кемирар ичларингни.
Сочларини силатган,
Юлади сочларингни.
Аёлни аёл демай,
Ит кунига соларлар.
Шу аҳволда ажралмай,
Қаригаилар, ўларлар.
Яшаш деган битта сўз,
Йўқ рўзғор луғатида.
Кўз кўрар, афсус, эсиз
Танлар кул ўз ўтида?!
Ўртаниб кетар бағир,
Сув оласан сув тўкиб.
Турмушнинг тоши оғир,
Ҳаёт чигаллиги кўп.

* * *

Ғиждувонлик гулчи Пулат Йўлдошга

Гуллар орасида қаршилар тонгни,
Руҳан суҳбатдадир кетар чоғи ҳам.
Кўпга аралашар чиқиб гулзордан,
Ажиб ишқ ўрнини эгаллайди ғам.
Лоқайдлар қўшини қаршилар шодон,
Рўзғор ҳам ҳисобга олмас кўнглини.
Кўрган каби бўлар ораликда у,
Одамларнинг гуллар билан жангини.

* * *

Тоза дерлар навбаҳорнинг нафасин,
Ҳатто севинч ёши – шабнам, дилники.
Нафис дерлар боғда еллар ҳавасин,
Гўё кўклам дер: бу олам меники.

Биз ҳам чикдик шу баҳорни кутгани,
Майса, гуллар чикди биздан кейинроқ.
Ечиб отдинг тандан неки – қишники,
Сочинг кўрдим Наврўздан ҳам олдинроқ.

* * *

Жанозада ўйнаб юрар болалар,
Гирён қарашларга боқишар кулиб.
Изтироб нелигин билмайди улар,
Билишмас, бир инсон ётибди ўлиб.

Катталар ўлтирар, чеҳралар сўлгин,
Йиғи юракларни олгандай юлиб.
Кимдир болаларни тергайди тагин,
Ўлим нелигини билгандай бўлиб?!

Қизилқум

Узоқдан саксовул гулга ўхшайди,
Униб қолган ялпиз кулга ўхшайди.
Кўз етмаган жойга кўнгил талпинар,
Янтоқ ўсмаган ер йўлга ўхшайди.

* * *

Аён, тунлар юлдуз, ойсиз ёришмас,
Шабнам кўз ёшидай дил ғамин емас.
Баргларни сарин ел севмасин қанча,
Улар барибир сенинг юрагинг эмас.

* * *

Ҳаёт йўлимизни нур-ла безатди,
Дилларимиз меҳри ила ясатди.
Юзим ардоғида порласин мудом,
Ахир, шу кўзларим сени кўрсатди.

**Хуршид
ДЎСТМУҲАММАД**

Сувратдан сийратни излаган нигоҳ

Эссе-ҳикоя

Кимлар ўтмаган бу йўллардан!..

Азиз китобхон! Ижозат беринг, қўлингиздаги эссе қаҳрамонига бағишланган ҳикоямизни узоқдан бошлайлик.

Киндик қони тўкилган, шўх-шодон болалиги ўтган маскану манзилларни бу қадар ҳаяжон, бу қадар батафсил, бу қадар шоирона меҳр-муҳаббатга тўлиб-тошиб тасвирлаган одамни кўп учратмаганиз десам, ишонасизми?.. Қодир табиат юртимизга мана шундай ажойиб ва бетакрор гўшаларни инъом этганига қаҳрамонимизга жўровозликда шукроналар айтишингизга эса биз ишонамиз.

Номлар-чи, жой номлари-атамаларни айтмайсизми?! Халқимиз табиатан шоирлигини билиш, ҳис этиш учун олис қишлоқларимизни пойи-пиёда кезайлик, бобожон-моможонларимиз билан суҳбатлар қурайлик, ёдимиздан кўтарилиб бораётган тарихий номлар унут бўлмаслиги учун ёзиб қўяйлик уларни, ўчмайдиган, унутилмайдиган қилиб ёзайлик! Бирга-бирга баҳра олайлик у ўлмас ва ўчмас номлар, атамалар жарангидан, суруридан!..

Қаҳрамонимиз хотирларидан

Хатирчи билан ҳозирги Навбаҳор туманларининг чегарасида Зарафшон совхўзига қарашли жой бўлган. “Туркистон” деб аталмиш ҳудуд этагида Зарафшон дарёсидан кечув жойини “Кама” деб аташган. Унинг нариги қирғоғи бўйида Буркут қишлоғи бор, онам ўша ерли. Қишлоқнинг тепасидан чўзилиб кетган Тошкент-Самарқанд-Бухоро йўлидан тинимсиз ўтадиган мошинлар қарвони изидан адоқсиз орзу-ниятларга тўйинган шамоллар, бўронлар, тўфонлар

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД – 1951 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Ҳовли этагидаги уй”, “Паноҳ”, “Оромкурси”, “Сўроқ”, “Соф ўзбекча қотиллик”, “Маҳзуна”, “Ибн Муғанний”, “Ёлғизим – Сиз”, “Кўз қорачигидаги уй”, “Жажман” асарлари, шунингдек, “Ҳижроним мингдир менинг” қисса ва ҳикоялар тўплами, “Бозор” романи нашр этилган. “Ҳамид Аъламовнинг айтолмаган гаплари” хотира-эссеси ва “Журналист бўлмоқчимисиз?” рисоласи, “Чаёнгул” киносценарийси муаллифи. А. Рюноскеннинг “Расёмон дарвозаси” ҳикоясини, Т. Пўлатовнинг “Етти ҳузур-ҳаловат ва қирқ қайгу-алам” романини ўзбек тилига таржима қилган.

тиним билмайди. Ўтган асрнинг 60-йиллар охирлари буркутликлар кўч-кўронни ортмоқлаб жануб томонга – Қизбуви тоғи томон, даштга кўчишган. Тўрт ёшимда “Кама”дан ўтганим хануз ёдимда, у ҳозир ҳам бормикан?.. Бор бўлса, ҳамон бу ёруғ оламга изма-из келиб кетаётган авлодлар узоғини яқин қилаётганмикан?..

Дарёнинг ўнг қирғоғи тўқайзор, юлғун тиғиз ўсади у ерларда. Юлғун чаппар уриб гуллаганини кўрмабсиз, дунёга келмабсиз! Лов-лов ёнади денг! Кўз узолмайсиз!

Ўсмирмиз, таътил кунлари “Туркистон”дан дарё томон энадиган йўл орқали қирғоққа яқин олиб боришади. Йигирма-ўттиз чоғли йигитчалар шу ерда кўниб, ҳафталаб чорва учун ем-хашак ўрамыз. Ёзда дарё суви лойка, шитоб ила оқади, биригадир-назоратчиларнинг кўзини шамғалат қилиб, чўмилиб ҳам оламыз.

“Туркистон”дан тепароқдаги Чалли деган жойдан бош олган катта ва қадимий Қалқонота канали тоғ этаги бўйлаб икки йўлда “Қаҳрамон”, “Олчин”, “Учтут”, “Кавоби”, “Халоватепа”, “Шайхлар” каби кўҳна қишлоқлар аҳолисини сув билан таъминлай-таъминлай йирик чорраҳа-манзилгоҳга лиммо-лим обихаёт билан етиб келади. Қизиқ, йўл-йўлакай қанча-қанча дала-тузу тирик жонни обихаёт билан таъмин эта-эта келган каналнинг суви сира озаймайди, сувнинг сатҳи пасаймайди, чунки у ўзандан сув эмас, барака оқади, барака!

Билиб қўйинг, Қалқонота тарихий манбаларда “Ҳарақон” (“Ҳарқона”) деб тилга олинган...

Сувнинг борлиги, баракаси-тириклиги унинг тиним билмай оқишида! Бинобарин, Қалқонота-Ҳарақон йўлдан тўхтамайди, балки йўл-йўлакай яна Ғужбоқ, Ковракбий, Бурқуб, Эшонтўп, Кескантерак, Бешрабат каби ўнлаб қишлоқларни обод қилади. Наршахийнинг “Бухоро тарихи” асарида “Ҳарқонат ул Улвиё” деб тасвирланган, бизнинг тилимиздаги мазкур канал суғдийчада “катта ариқ” маъносини англатади. Дарҳақиқат, бу ерлар қадимий Миёнқол худуди, суғдийлар ватани ҳисобланади. Жўғрофий жиҳатдан Нурота тоғ тизмасига кирувчи Қоратовнинг этаги, “Зарафшон” воҳасининг бир бўлаги бўлган, каминанинг киндик қони тўкилган, тенгқурларимиз болалигида бағрига олиб, эркалаган-суйган бебаҳо юртимдир. Тарихий Ҳарқона (Ҳарақон) Қалқонота манзилгоҳига доир айрим маълумотларни айтмасак, кўнгил таскин топмайди.

Қалқонота қишлоқ, шаҳар ёки қалъа деб тилга олинмайди. Ёшлигимизда “Сарбозор” ҳам дейиларди. Бундан хулоса қилиш мумкинки, йирик чорраҳа ҳисобланган Қалқонота мозийда савдо йўлидаги йирик марказ бўлган. Карманадан шимол томон икки фарсах йўл юрилса, Қалқонотага етамиз, шу жойда йўл иккига айрилади. Чап шохи Нуротага, ўнгга қайрилган йўл Хатирчига олиб боради. Қадим-қадимда савдо қарвонлари тўхтаган манзилларда бозор авж олган, шундан Қалқонота (Сарбозор)да сешанба куни, Хатирчида чоршанба куни, Пайшанба қалъасида пайшанба, Жумабозорда (Тойлоқ тумани) жума кунлари бозор йиғини тартибга солинган. Ўтироф этилишича, ўтган асрларда бу минтақада Шаҳрисабз, Ғиждувон, Хатирчи, Жумабозор бозорлари энг қизгин савдо манзиллари сифатида донг таратган.

Болалигимизда Қалқонотадан бошланадиган тоғ йўли Нуротага олиб боражанини, нуроталиклар Қалқонотани, бизникилар Нуротани кутлуғ қадамжо деб таовф қилишларини кўрардик. Ўқитувчиларимиз баъзан бу ҳақдаги саволларга “Икки ака-ука ботирлар бўлган, улар ўз куч-қудрати билан ёв йўлига қалқон бўлиб, халқни ҳимоя қилишган”, қабилдаги афсоналарни ҳикоя қилишарди.

Бешинчи синфдамидим, Худо, дин ҳақида эшитганларимни айтганимда, отам қулоғимга шипшигандилар: “Худо бўлмаса бу дунё яралмас эди, Ундан ҳеч нимани, ҳатто ҳаёлингдан кечганини ҳам яширолмайсан. У ҳамма нарсани кўриб, билиб туради”.

Юқорида келтирилган муайян жўғрофий маълумотлардан, шунингдек, қатор тарихий манбалардан равшан бўлишича, она юртим тупроғига, фахр ва гурур билан айтайки, не-не улуғларнинг ҳам киндик суви томган экан! Аҳоли “Қалқонота” деб эъзозлаб келган бу улуғ зот Нақшбандий тариқати силсиласида ўз ўрнига эга Шайх Боязид Бастомий (883 йилда вафот этган)дан таълим олган ориф ва шайх Абул Ҳасан Ҳараконий эканлар. Табаррук Нурота азизи авлиё ҳам Валий Шайх Абул Ҳусан Нурий (вафоти 907 йил) пиру муршид эканлар. Кўриниб турибдики, ҳар икки мақомати улуғ аллома бир замонда яшаганлар. Тарихий асарларда келтирилишича, ҳар икки зот босқинчиларга қарши бор қудрати ва кучини сарфлаб халқ ҳимояси тарафида бўлганлар. 1220 йилда Чингизхон Бухорони босиб олгач, номи тилга олинган жамики қишлоқларни хонавайрон қилган. Соҳибқирон Амир Темур даврига келиб унинг эътибори билан (она томонидан бобоси Карманада истиқомат қилган) бу томонларда ҳаёт қайта тикланган, бундай тарихий маълумотлар кейинги ўттиз йиллар халқ орасида оммалашаётган бўлса-да, бизнинг болалигимизда оддий одамлар орасида халқ тилида “Ҳазрати Баҳовуддин балогардон”, “авлиёи Қарахоната”, “пири Нурота”, “Худойдоди азиз” номлари тилга олинарди. Ҳазрати Шайх Худойдод Валий (1461–1532) ватани Кармана, демак, номи анча машҳур Султон Абдуллахоннинг пири Қосимшайх Азизондан (1578 йилда вафот этган) аввал етишган Шайх ва мутасаввуф шоир бўлган. Унинг ҳозирда эълон қилинган ўзбек ҳамда форс тилидаги назмий асарларида Бобораҳим Машраб, Султон Аҳмад Яссавий ҳикматлари билан муштараклик борлигини ҳис қилгандай бўламан. Унинг шеърларини ҳам жуда ёшлик чоғларимда эшитгандайман:

*Худойдод найласин тирлик ҳолинда
Жаҳон ичра жаҳон сенсиз керакмас!*

Яна:

*Сенинг ишқинг мени девона қилди,
Ўзимдан уздию бегона қилди.*

Ёки:

*Худойдод найласун мулки вуҷудда
Ўзини дард ила ҳамхона қилди.*

Шайх Абул Ҳасан Ҳараконийнинг қабри Ҳарқонру ариғининг ўнг ғарбий томонида бўлиб, оралиқ чамаси 90–100 одимлик масофа. Манбаларда Абдуллахон Шайбоний қабр устига мақбара қурдирган. Аммо мақбара бизнинг ёшлик давримизда ҳам йўқ эди. Бир неча йил бурун бу кўҳна манзилда шу ерлик савобгир бир йигит Нурота йўлининг шундоқ ўнг томонида, қирликда муҳташам мачит қурилишига бош-қош бўлди. Тадқиқотчилар маълумотларига қараганда, эрамиздан аввалги 329–324 йилларда Ўрта Осиёга бостириб қирган Александр Македонский Спитаменни қўлга тушириш мақсадида бутун Зарафшон воҳасини яқсон қилиб, 120 минг кишининг ёстиғини қуритган. Ҳарқона ва унинг атрофида яшовчи барча манзилгоҳлардаги сўғдийларни ҳам хароб этган. Чунки Спитамен босқинчидан паноҳ излаб Қизилкум сари йўнала туриб Ҳараконга қўниб ўтган. Менимча, у бугунги Қалқонота ариғи бўйлаб ҳозирги Конимех орқали кетган, бунда масофа йигирма чақиримга

етмайди. Нурота қалъаси эса олтмиш километр узоқликда, тоғда. Боскинчи Александр Нуротани ҳам ишғол қилганига муқаддас чашма тепасида ҳозиргача сақланиб қолган истеъҳком қолдиқлари шоҳид. Ҳар қалай афсоналар бежиз сақланмаган.

Қадим йўллар, манзиллар, дашту далалар, шамоллар... Хотирага муҳрланган азиз манзаралар. Ҳамма-ҳаммаси суюкли, арзанда, бетакрор. Кучоғингга олгинг, бағрингга босгинг келади барини!

Халкимизда бир лутф бор, эшитгансиз, биласиз: “Кимлар ўтмаган дейсиз, бу йўллардан?!”

Бобом Жумабой ҳофиз

Элас-элас эслайман. Отам, онам, уч фарзанд Хатирчидан отамиз юрти бўлмиш Ғужбоқ қишлоғига кўчдик. Аввалбошда “қора уй” – ертўлада яшадик. Кўклам келиб, кунлар илиганда отамнинг Сапокул исмли амакисиникига вақтинча кўчиб ўтганмиз. Уй бекаси Тиниқчеча (биз момо дердик) жуда меҳрибон аёл эди. Ўсмир Абдуназар ва Сойибназар исмли ўғиллари биз уч болани ҳар хил ўйинлар билан овутишарди. Бу орада отам томорқа олиб, янги уй тиклашга киришдилар. Ўша кезлар отам ғайратли, кучга тўлган, ўттизни қоралаган, ишнинг кўзини, тадбирини биладиган йигит эди. Нима иш бўлса, қўл-билак кучи билан ўхшатиб битирган.

Колхоз “ҳукумати” яккам-дуккам сочилиб яшаган оилаларни янги йўл бўйига кўчирган. Ўша кўчманчилик бизнинг оилага ҳам “тегиб” ўтган. 1956 йилнинг адоғи, оиламизни янги қурилган икки даҳлиз-бир хонали уйга кўчириб келган.

Уч фарзандмиз, камина – ўртанча. Эшигимиз икки табақали, қалин ва оғир гужумдан ишланган ироқи ўймали – томоша қиласиз. Занжир билан танбалаймиз. Даҳлиздан икки деразали катта хонага кириларди. Кираверишда ўнг томонда “буржуй” печка, ёнида сандал. Қишнинг узоқ тунлари сандални бозиллатиб, лампачироқ ёруғида отамдан масалу дostonлар тинглаймиз. Қачон уйқуга кетганимизни ҳам билмаймиз. Тонг отгач кўзимни очаману, деразадан тушган ёруғда товланиб кўринган – етти болорлик (тўсинлик) каттагина хонанинг вассажуфт шифтига термилганча қоламан. Зич қадалган тоқиларни гоҳ у-гоҳ бу томондан санайман, шу саноклар замирида қандайдир маънолар яширинганга ўхшайверади. Отам: “Бобонгнинг уйи бузилганда колхўздан бизга теккани шу” деганини эслайман. Тўрт ёшга тўлмаган болакай пайтларим...

1957 йилнинг феввалида оилада тўртинчи фарзанд туғилгач, барчамизга “метрка” – туғилганлик ҳақидаги далолатнома олинган. Шунга кўра биз Бухоро вилояти, Навоий тумани “Қизил октябрь” қишлоқ совети ҳудудида, боболаримиз юртида “туғилган” бўлиб расмийлаштирилганмиз.

Алқисса, тупроғи-замини табаррук Ҳорақон-Қалқонотага ёндаш Ғужбоқ қишлоғида яшаб ўтган катта бобом (отамнинг отаси) Элибой қирғиз уруғига мансуб, ўзига тўқ киши бўлган. Унинг Қиличбой, Жумабой, Рўзимбой исмли ўғиллари ва қизи бўлган. Бобом Жумабой эл-юртда “Жумабой ҳофиз” деган ном билан танилган. Тахмин қилиш мумкинки, Элибой бобом маърифатли киши, камида, дostonчи бўлган.

Катта-ю кичик боболаримизнинг ҳаёти большевиклар даврида фожиеа билан тугаган, назаримда. Шулардан бири – Рўзимбой қайтмас ва кўркмас, бир сўзли йигит. Шўро раҳбарларидан бирига суиқасд қилиб, ўч олгану тоққа жўнаворган. Ўша ёқларда юравермай, қишнинг аёзли, қорли кунларининг бирида тунда уйда

ёлғиз қолган синглисини кўргани келган. Неча туну кун томда пойлоқчилик қилиб, пусиб ётган НКВД ходими бешотар милтиқдан тиккасига отиб ташлаган.

Бобом Жумабой ҳофиз эса, отамнинг айтишича, 1937 йилда қирчиллама ўттиз тўрт ёшида бир кечада дом-дараксиз кетган.

Отам, онам...

Ақлимни таний бошлаганимдан отамнинг кўнглида қанчалар армону дард-андухлар пинҳонлигини ўзимча тасаввур қилардим. Бор-йўғи тўрт синф маълумот кўрган инсон авлиё донишмандлар янглиғ дарди ичида, бутун аламини меҳнатдан, турмуш машаққатларидан олган. Умрини, куч-қудратини биз фарзандларнинг келажагини тиклаш йўлига сафарбар қилди. Туриш-турмуши темир ирода, ҳалол ва тўғрисўзликдан ташкил топганди, очиккўнгил эди. Дилидаги тилига кўчган маҳаллар, “Ўқиганимда яхши муаллим бўлардим, – деб кўяр, – ўқинглар, элнинг олди бўлинглар!” деганча олис-олисларга умидвор кўз тикар эдилар.

Яхши ният ярим мол экан, дурустроқ мактаб кўрмаган, оддий колхўзчи отанинг ўн нафар фарзандининг барчаси (!) олий маълумотли мутахассислар бўлиб элга, юртга нафи тегаётганининг ўзи заҳматкаш падари бузрукворимиз ва муштипар онамиз (“Қаҳрамон она”) орзу армонларининг ушалишидир.

Болалигимда, ўсмирлигимда кўрган-кечирган, эшитган воқеа-ҳодисаларимнинг бирортаси изсиз кетмаганига аминман, зеро, уларнинг барчаси таассуроту хотираларим тахларида муҳрланиб қолган, яна шунга аминманки, улардан ҳосил бўлган руҳий кечинмаларим кейинги бир умрлик шахсим, сийрату суратим, фаолиятим, ва муқаррар, мени ўраб турган оламга бўлган муносабатимни шакллантирган. Хаёлпарастлик, янгиликка ўчлик, болаларча беғуборлик, самимият – бари-бари ҳў-ў-ў ўша оли-и-и-с-с болаликдан қолган ўчмас ва ўлмас, қолаверса, мен тиллоларга алмашмайдиган жавоҳир-бисот!

...Тўрт-беш ёшдаман. Қиш, совуқ. Кунлардан тунлар узок. Янги ўнинчи лампа чироғимиз сандалнинг тепасига, шифтга осилган. Даладан қайтган отамнинг овқатланиб бўлишини сандал атрофига тизилганча илҳақ кутамиз. Уй совуқ, сандалга суқилган оёқларимиз қизигандан-қизийди. Отам эртақ-маталлар айта бошлайди. Уйнинг тўрида, сандиклар устига йиғилган кўрпа-тўшак олдига осилган палак менинг тасаввуримда кинотеатр экранига ўхшаб кетади. Бамисоли матал ёки эртақдаги воқеалар палакда аксланаётгандек туюлади...

Кунлардан бир куни кеч оқшом уйимизга меҳмон келди. Уни эски танишлардай илиқ кутиб олишди. Елкасидаги ҳар икки кўзига иккита ёғоч қути солинган хуржинини даҳлиздаги тахта устига қўйди-да, юз-қўлини ювгач, ичкарига, сандалга таклиф қилинди. Чойдан сўнг кимларнидир сўраб-суриштирди. Акам, синглим ухлаб қолишди. Кенжамиз бешиқда.

Эсимда, меҳмонни бошдан-оёқ кузатдим, кийим-бошлари бошқача, чамаси эллик беш ёшларда, жуссаси кичик, калта қора соқолли, тим қора қошига довури бостириб кийиб олган телпагининг тепаси думалоқ гумбаз гардиши ости бурама, айланаси қорақўл тери билан қопланган. Тишлари майда, текис, ўзи эса босиқ-вазмин, кўлларини ҳаракатлантириб, суҳбатни бир маромда олиб борарди.

Меҳмон секин-аста шеър ўқишга киришди. Эсимда, аввал ўзбекча, кейин бошқа тилда (форсча) ўқий бошлади. Бир меъёрда, гўё аллаловчи оҳангда деярли узмасдан ёд айтарди. Мени ҳам уйқу элита бошлади, ухлаб қолсам, шеър эшитолмайман. Меҳмоннинг шеър ўқиши Қуръон ўқиётгандек эшитиларди менга. Кўз ўнгимда: меҳмон чиндан ҳам тиловат қилаётгандек бош тебратар, гоҳ-гоҳи тишлари ялтираб кетарди.

Уйку қуткусига бас келолмай, мудраяпману, меҳмоннинг аллақандай сирли бир оҳангда тинимсиз “мано, мано” деган такрори қулоқларимга, қулоқларимдан мурғак қалбимга сингиб қолаётганини ҳис этардим...

Эрта тонгда биз уйкудан уйғонгунимизча, меҳмон нонушта қилиб, ўз йўлида равона бўлган экан. Маълум бўлишича, бу киши бухоролик мисгар, у манзилдан бошқасига кўчиб, бирор-бир белгили хонадонда тўхтаб, тирикчилик кўйида аҳолининг мис идиш-асбобларини (у пайтларда шундай идиш-асбоблар кўп ишлатиларди) таъмирлаш билан шуғулланар экан.

Орадан ўттиз йиллар ўтди чоғи, нима сабаб, ёдимда йўқ, Чимкент шаҳрига бордим, шунда бир неча дафтар варағига ёзилган шеърлар қўлимга тушиб қолди. Ўқидиму, юрагим ҳаприқиб кетди! Ҳар тўртликнинг охири “айтдим мано”, “бердим мано”, “солдим мано” каби сўзлар билан якунланарди. Такрор-такрор ўқияпману, қулоқларим остида ўша олис болаликда қулоғимга қуйилган меҳмон кишининг овози жаранглаб садо бераётгандек эди. Бу ўша даврларда халқдан яширилган, ҳатто зарарли адабиёт деб ман қилинган Султон Аҳмад Яссавий ҳикматлари экан!

Мен шу вилоят газетаси редакциясидан дўстларим ҳамроҳлигида улуг мутасаввуф бобомизнинг биринчи марта газетада эълон қилинган ҳикматларини ўзим ишлаётган “Ёшлик” журнаliga олиб келдим. Шеърлар шоирнинг Туркистон шаҳридаги қутлуг қадамжосининг рангли суратлари билан босилди.

Сўнгра қизиқдим, ўргандим, халқимиз орасида аввалдан маснавийхонлик йиғинлари бўлган, йиғинларда Яссавий, Румий ва бошқалар ёддан ўқилган. Ўзимча фараз қилдим: ўша шеърхонлик давраларида Нақшбанд тариқати силсиласида ўз ўрнига эга карманалик шайх Худойдод Вали Азизон (1532 йилда вафот этган) нинг ҳам шеърлари (ўзбек ва форс тилида ижод қилган) ҳам ўқилган бўлиши муқаррар. Ҳамқишлоғимиз, одамлар орасида ҳурматли Қудрат бувадан эшитганларим ёдимда: “Қишнинг узун кечаларида биз йигитлар (20–30 йиллар асноси) бобонгнинг уйида йиғилардик. Тўққиз болорли меҳмонхонанинг тўрида ёши катталар, бўсаға томонда биз йигитлар, юқоридагиларнинг ҳурматини жойига қўйиб жойлашардик. Баъзида йигирма соатлаб одоб сақлаб, тинглаб ўтирардик”.

Қаранг, тасаввур қилинг, бобом Жумабой ҳофиз уйида дostonлар айтилган, маснавийхонлик бўлган! Бухоролик мисгар амакининг уйимизда қўноқ бўлиб қолиши тасодиф эмасдир. Алқисса, отамнинг отаси Элибой бобом зиёли, маърифатли, элнинг олди инсонларидан бўлган дейишга асосларим бор.

1962 йилда янги кўп хонали “типовой” уй қуриб, кўчиб ўтдик. Бир йилдан сўнг электр-чирок ҳам келди. Янги уйдан бир хона ажратилиб, алоҳида дарсхона бўлди. Тўрда китоб жавони, унинг тепасига Алишер Навоийнинг портретини илиб қўйдик (Таниқли рассом Кайдалов ишлаган машҳур портрет, оқ-қора рангда чоп этилган).

Дарс тайёрлаб ўтиргандим, отам ёнимга кириб бирпас суратга термилиб жим қолдилар, сўнг: “Буванг Навоийга ўхшар эди”, – дедилар.

Шу бир оғиз жумла дунёга, одамларга, ўзимиздан ўтган ота-боболаримга бўлган меҳрим-эҳтиромимни шу қадар ошириб юбордики!..

Отам тун кечалари эртақ, матал, ҳикматли воқеалар айтиб берганини кўп-кўп, бот-бот эслайман. Ҳаммадан кўп “Алпомиш” дostonини тинглашни яхши кўрардим. Отамнинг айтиш тарзи жуда мароқли эди. Дoston тугагач, яна қайта бошдан давом эттирарди...

Олти ёшимда дostonни бошдан-оёқ ёд олгандим. Кейин-кейин ўйласам, отамнинг тунги ҳикоянависликларининг ҳаммаси мазмунан тўғри, ҳалол, ботир бўлишга, оқилу доно, ориф бўлишга, юртсевар бўлишга даъватлар экан. Тарбия, истак, орзу экан!

Уйимиздан икки чақирим чиқар-чиқмас дайровот томондан Конимех (асли Кони Миғ) канали ёз ойларида тўлиб-тошиб оқарди. Биз уни қисқа қилиб “Кон” дердик. Кон йўлда ўнга яқин қишлоқдан ўтиб ҳозирги Конимех тумани марказигача Зарафшон дарёси сувини олиб борган. Оралиқда, табиий ботикликда эса қадимдан Ойдинкўл бўлган. Айтишларича, бу кўл бир замонлар Зарафшон дарёси тошқинидан ҳосил бўлган. Нурота шаҳрига отланган йўловчилар ой тўлган маҳал тоғдан туриб қараганда кўл сатҳида бир бутун қумуш оймўма ярқираб кўринган, Ойдинкўл номи шундан ҳосил бўлган. Яна айтишларича, Ойкўлнинг (шундай атама ҳам бор) ўртасидан уч отлиқ ёнма-ён юрадиган кенгликда йўл бўлган. Кўлда турфа балиқлар, товуслар бўлиб, Бухоро амирлари бу ерда истироҳат қилишган, шу йўлдан ўтиб ўз тасарруфидаги Қалқонота орқали Нуротани зиёрат қилиб қайтишган.

Ойкўл, Ойдинкўл!

Бизнинг болалик давримиздан кўл пахта далаларининг “сиқуви” ортидан йил сайин кичрая бориб, сувқамиш-тўқайзорга айлана бошлади. Ёзда лайлақлар издиҳомига айланарди. Ҳамқишлоқ болалар бу ерда қўй, эчки, сигир-бузоқ боқар эдик. Кўлнинг атроф қирғоқлари тақир чимзор бўлгани учун, сигир-бузоқларнинг арқонини шохларига ўраб “озодлик” бериб юборилса бас, болалар эмин-эркин ўйинга берилиб кетардик. Баъзан биздан хиёл ёши катталаримиз менга “Алпомиш” достонини айтиришарди. Болалар гоҳ кўксини тақир чимга бериб, гоҳ чалқанчасига айлана бўлиб ётиб олишарди. Менинг отамга таассуб қилиб достон айтишимни йиғилганлар чурқ этмай соатлаб тинглашар, мен эса бор-йўғи олти-етти ёш эдим ўшанда.

Суви кўзёшидек тиниқ Ойдинкўл, пахтадай оппоқ, парча-парча булутлар сузиб юрган Ойдинкўл осмони, лайлақлар ошёнига айланган Ойдинкўл соҳиллари, қувалашиб толиқмаган, достон тинглаб зерикмаган биз Ойдинкўл шумтакалари! Қани, ўша қайтмас дамлар, қани ўша даври даврадорлар, онажоним, Ойкўл, Ойдинкўл?!

Танишайлик: ҳикоямиз Қаҳрамони!

Азиз китобхон! Сўзимиз даромади чўзилгани бежиз эмас. Гапнинг узоқдан бошлангани ҳам, очиғи, бесабаб-беҳикмат эмас.

Қўлимиздаги эссе-портретимиз, яъни ҳикоямиз қаҳрамони ким? Ким ҳақда бормоқда сўз? Ўйлаб кўрдингизми? Тахмин қилдингизми?

– Шоирга ўхшайди...

– Тўғри.

– Адибмикан?

– Бу ҳам тўғри?

– Муסיқачими?

– Чакки эмас.

– Рассомми?

– Жудаям яқинлашдингиз?

– Айтилмаган қайси касб қолди?

– Ҳатто ушбу тахминингизда ҳам жон бор.

– Яъни?

– Яъни, туғилиб ўсган азиз гўшаларини, табиат инъом этган ажиб манзараларни

унутмаган, нафақат унутиш, балки уларнинг ҳар бир нафаси, кўрки, нафосатини умр бўйи қалбида, тийнатида авайлаб-ардоқлаб келаётган, дунёни, теварак-атрофидаги одамларни, борлиқ воқеа-ҳодисаларни ўша хотиралар призмаси юксаклигидан кўрадиган, баҳолайдиган, ўша маърифатли оила муҳити назар-нигоҳи билан ёндашадиган инсонни шоир, адиб десак ҳам, мусиқачи-ю мусаввир десак ҳам адашмаймиз. Қолаверса, фото суратга тушириш санъатини чинакам бадий ижод даражасига кўтарган инсонни бокира болалик туйғуларисиз зинҳор тасаввур қилиб бўлмаслиги яна бир ҳақиқат.

Мамлакатимиздаги кўп йиллик адабий-маънавий-маърифий жамоатчилик орасида ҳикоямиз қаҳрамонини танимаган, билмаганлар кўп эмас, бу инсон – Абдуғани Жума! Ҳа, адашмадингиз, ўша – ҳаммамизга таниш фотосанъат фидойиси, устаси, бирсўзли, оқибатли, садоқатли, жўмард, тиниб-тинчимас Инсон – Абдуғани Жума!

Арастудан бошланган мўъжиза

XXI асрда давру даврон суриб яшаётган ўзбек фотосанъати устаси Абдуғани Жума билан милоддан қарийб тўрт юз йил муқаддам яшаб ўтган машҳур юнон донишманди Аристотель-Арасту орасида қандай яқинлик, муштараклик бўлиши мумкин?

Буни қарангки, бор экан!

Жуда кўплаб илмлар отаси ҳисобланган файласуф кунларнинг бирида кичик дарча туйнугидан қоронғи хонага тушаётган нурдан хонанинг қарама-қарши деворида ташқаридаги нарсаларнинг ёруғлик тасвири ҳосил бўлишини кўриб қолган. “Ия, – деган, – бу қизиқ-ку, мўъжиза-ку!” деб юборган. Ана шу фавқулудда кашфиётни орадан ўн саккиз аср ўтгач, машҳур итальян рассоми ва ҳайкалтароши Леонардо да Винчи амалиётда қўллаган, яъни айни шу услубда нарсаларнинг тасвирини қоғозга туширган. Орада яна икки аср ортда қолган. Немис олими Киплер икки линзадан иборат телескоп асбоб ихтиро қилган. 1840 йилда австриялик олим И.Пецвал бир нечта линзадан иборат оптик қурилмани ҳисоблаб чиққан. Ўша асрда фарнцуз Жиро катта кассетали ёғоч камерани, XX аср бўсағасида эса америкалик ихтирочи Истмен роликка ўралган фотоплёнка ўрнатилган фотоаппаратни яратган!

Фотография ўзлаштира қўшимча сўзларнинг бирикуви ҳосиласи бўлиб, “фото” – юнонча нур, ёруғлик деган маънони, “графия” эса чизиш, расм солишни билдиради.

Фотография ихтиро қилинган вақт 1826 йил январь ҳисобланади. Шу куни Дагер деган француз рассоми фотографиянинг илк намунасини яратган. Янгилик 1839 йилда Ньепси томонидан тақдим этилган ҳужжатлар асосида Париж Фанлар академияси илмий кенгаши томонидан кашфиёт сифатида эътироф этилган.

(Ушбу маълумотлар таниқли адиб Абдусайд Кўчимовнинг Абдуғани Жума ижодига бағишланган ғоятда ўқишли “Фотограф” эссесидан олинди. “Эл сув ичган дарёлар”. Т.: 2009.)

Шундай қилиб, аллазамонлар қадим юнонистонлик Арасту томонидан воқеликка айланган ноёб ихтиро XX асрнинг иккинчи ярмига келиб ўзбекистонлик Абдуғани Жума томонидан давом эттирилди, яъни у бири-бирдан ажойиб фото санъати усталарининг энг гўзал анъаналарини давом эттирган ҳолда дунё кезиб, шунча йўл босиб келган ихтиро-ю кашфиётлар самараси бўлмиш фотоаппарат воситаси-ла суратга олишни том маънодаги бадий санъат даражасига кўтаришга бутун умрини, маҳоратини, саъй-ҳаракатини сафарбар қилди.

Қаҳрамонимиз ҳикояси:

– Талаба эдим. “ФЕД-3” фотоаппаратини сотиб олдим. Ўша кезлар дўкондан фотолентага йўриқнома қўшиб берилар эди. Ижикилаб ўқидим. Ўргандим. Фотографиянинг туб моҳиятини тушуниш қаерда?! Ҳаваскорлик-да!

Фотоаппаратни қўлига тутган ҳаваскор борки, яқинларини, атрофидагиларни суратга туширади. Камина ҳам кўп қатори, деганларидек... 1976 йили ёзда ишхонамиздан (Ахборат ҳисоблаш маркази) биз ходимларни Паркент туманининг Намданак қишлоғига пичан ўришга жўнатишди. Мен фотоаппаратни олволдим. Бемалолчилик, уни беармон чиқиллатдим. Омад кулиб, десангиз, трестимиз профессионал фотографи Серафим Стефанович (кўриниши ўша вақтларда “Кавказ асираси” фильмида машҳур бўлган “Шурик”нинг ўзгинаси!) кутилмаганда, “Плёнкаларингни менга бер, кўрай-чи”, деб қолди.

Икки кун ўтди. “Шурик” бир халта фотосурат кўтариб келиб, барчага тарқата бошлади. Ва менга қараб, “Сен бошқача туширар экансан, ўзига хос нигоҳинг борлиги сезиляпти, қара, ҳаммасини чиқариб келдим!”

“Шурик”нинг шу бир оғиз мактови, эътирофи менга қанот бўлди. Ўзим туширган суратларни кўриб, завқим келар, ўзимга хослик нимада эканини билгим келаверди. У пайтларда фотографиянинг техник ва назарий жиҳатларидан беҳабар эдим.

“Шурик” устоз сифатида қўлимдан етаклаб Тошкентда, “Панорама” фотоклубига бошлаб олиб борди. Бири-биридан ажойиб фото санъати усталари билан ўша ерда танишдим, тажриба алмашдим. Бошим осмонга етди.

Умрнинг ҳар лаҳзаси ғанимат!

Бадий ижод ҳақида сўз борса, одатда шоир ва адиблик, мусиқа ва рассомлик назарда тутилади. Ваҳоланки, юрак-юрагини бадий тафаккур ташкил этадиган ижод тури, йўналишлари ниҳоятда хилма-хил. Кино ё театр актёри, ҳайкалтарош ё наққош қалбида, шуурида ҳам дунёни бадий идрок этиш майли мужассам. Журналистика эса адабиётга бамисоли ука, бинобарин, журналист учун ҳам бирламчи қурол – сўз! Шундай экан, журналист ижодини бадий тафаккурсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Абдуғани Жума бутун дунёқараши, ижодий фаолияти, изланишлари билан фотожурналистикани бадий ижоднинг бошқа барча турлари қаторида, сафида тенгма-тенг туришга ҳақли санъат эканини кўрсатишга интилди. Бу ажиб туйғунинг замирида нима ётибди?

Касбга адоқсиз муҳаббат, садоқат ва... болаликдан мерос табиатга чексиз ошуфталик ҳислари, дунёни, инсонларни гўзал ва нафис лаҳзалар орқали кашф этиш истаги, керак бўлса, ҳаётий-ижодий концепция ётибди! Абдуғани учун фотосурат фақат қизиқиш, ҳаваскорлик эмас, балки тақдир, бадий ижоднинг бошқа ҳеч бир ижод йўналишидан кам бўлмаган ўзига хос ва мустақил йўналиши! Фотода ҳам маъно-мазмун қўлами бор, фалсафа бор, ҳаётнинг англаш, “тутиб” олиш қийин бўлган жилва-ю мавжлари бор.

...Болалигидан фотоаппаратни қўлдан қўймаган Алфред Эйзенштадт Иккинчи жаҳон уруши йиллари Берлинда нацистлар чангалига илинди. Минг-минглаб миллатдошлари қатори тутқунлик азобида ўлимга юз тутиш онларини бошдан кечирди. Ажали етмаган экан, иттифоқо қочишга муваффақ бўлди, жони омон қолди. АҚШдан паноҳ топди. Ўша-ўша шундай фалсафий хулосага келди: “Инсон умрининг ҳар лаҳзаси ғанимат, мен ҳаётимни мана шундай лаҳзаларни сақлаб қолиш учун бағишлайман!”

АҚШда чоп этиладиган газеталардан бирида шу сўзларни ўқидиму, адиб дўстимиз Абдусайд Кўчимовнинг Абдуғанига бағишланган эссесидаги “Фоторассом лаҳзалар ичида лаҳзаларни тасвирга олади. ...Фотограф – лаҳзанинг тарихчиси” деган таъбирини эсладим. Тўғри гап қаерда – улкан уммоннинг нариги соҳилида айтиладими, биз томонимиздами, қатъий назар, ҳикматли нақл каби дилга муҳрланади, ёдда қолади.

“Январь” шеърига ҳамнафас манзара

Ҳар бир вилоятда маҳаллий адабий-маданий муҳитнинг ўзига хос дарғалари бўлади. Улар янгидан-янги истеъдодларнинг кашф этилишида, ёшларни катта ижод майдонига йўллаш ишларида бош-қош бўладилар. Навоий вилоятида кўзга кўринган, эътироф этилган камтар-камсукум, дилбар шоир Одил Ҳотамов Абдуғани билан мактабдош бўлишган. “Ўқувчилик кезларим “шоир” эдим” деб эслайди Абдуғани (Ваҳоланки, дўстларимиз орасида Абдуғанини ҳозир ҳам “шоир” дея улуғлайдиганлар кўпчилик!).

Мактабдошлик, ижодий қисматдошлик ришталари Тошкентда давом этди. Нисбатан ёши улуғроқ бўлган Одилжон гуруҳ “оқсоқоли” – “староста”си эди. Талабалар шаҳарчасидаги иккинчи ётоқхонанинг иккичи каватидаги Одил “оқсоқол”нинг мўъжаз хонаси ёш ижодкор талабалар йиғиладиган гўшага айланганди. Шеърхонлик, мушоира, янги асарлар муҳокамаларида Абдуғани давранинг гулига айланар, буни кўргани сайин “оқсоқол” уни яна ва яна шеър ёзишга ундар, Абдуғани Жума эса бўлажак адибу шоирлар диққатини фотографияга қаратар, фотографиянинг бошқа ижод турларидан кам эмаслигини уқдиришга уринарди. Кимсан Йўлдош Эшбек, Назар Шукурдек шоирлар фотографияга қизиқиб қолишганини айтмайсизми!..

Нурота тоғ тизмасига “қарашли” Қоратоғ этакларида ястанган яйлов қўйчивонлари хузуридан қайтган Абдуғани келтирган фотосуратлардан кўз узолмай ўтирган устоз Одил Ҳотамов шоирлик дастори ўрнига сураткашлик борасида “тиши” чиқиб қолган шогирдини қўярда-қўймай “Тошкент оқшоми” газетаси таҳририятига олиб борди.

Пойтахт газетаси у пайтлар нафақат вилоятларда, ҳатто қўшни давлатларга ҳам етиб борар, қўлма-қўл ўқилар эди.

Бўлим мудири Ўткир Ҳошимовнинг янги романи оғизга тушган кунлар. Одил ака далдасида ийманибгина кириб келган Абдуғани столга дастурхон қилган суратлардан бир қанчасини танлаб олган Ўткир Ҳошимов билан таниқли журналист Тўлқин Расулов уни таҳририятга тез-тез келиб туришини айтишади. Ўътибор бўлса шунчалар бўлар-да! Кейинги келишида унинг суратлари бош муҳаррир Саъдулла Караматовга ҳам маъқул келганини айтишди.

Бадий ижод соҳасида энг нозик ҳолат – ижодкор меҳнатига ўътибор! Тирноқча ўътибор, тирноқча тасалли тоғдек машаққатларни енгишга ундайди, чоғлантиради одамни! Зеро, ижодкорлик туйғуси, яъни “Менда ижод чўғи бор экан!” деган туйғу ҳар қандай ёшнинг бошини осмонлар қадар кўтаради.

“Тошкент оқшоми” саҳифаларида бот-бот кўзга ташланаётган янги ном соҳибига қўшни таҳририятлардан ҳам харидор чиқа бошлайди. “Тулистон”, “Саодат” журналларида саҳифа-саҳифа фотосуратлари чоп этила бошлаши замонавий ўзбек матбуотида янги ном пайдо бўлаётганидан далолат эди.

Ижодий муҳитда Абдуғани Жума сингари ёшларни катта йўлларга бошлайдиган хайрихоҳлар бор эди. Бундай хайрихоҳларнинг борлиги эса Абдуғани Жумага ўхшаш интилувчан, йўқдан бор қиладиган ёшларнинг бахти эди!

...“Саодат” журналининг масъул котиби Эркин Малик билан бош расоми Лайло Салимжонова уни ўртага олиб, ҳаммаёқни қор қоплаган манзара сурати зарурлигини айтиб қолишди. “Жуда зарур!”лигини таъкидлашди. (1976 йил, декабрь) Абдуғанининг пайтавасига чўғ тушди! Бундай ишончни оқламаслик? Асло! Қандай бўлмасин!.. Бисотини титкилади. Табиатга чикди. Кўча, хиёбон айланди. Ва ниҳоят, “Саодат” журналининг январь оии сониди Абдулла Ориповнинг “Январь” шеъри Абдуғани Жуманинг қорга бурканган ёлғиз арча сурати “жўрлиги-ҳамнафаслиги”да чоп этилди! Тўла бир саҳифа!

Ана, сизга ижод, ана сизга шон-шараф, ана ёш ижодкор бошига ҳумо куши кўнгани! Таҳририятлар жойлашган бинодан чиқиб келаётган Абдуғани рўпарасидан “Тулистон” журнали масъул котиби, шоир Сулаймон Раҳмон чиқиб қолди. “Шеър ёзаркансиз, обкелинг, журналда берамиз”, деди ҳурмат билан. “Мен шоир эмасман, суратга тушираман, суратга!” деди Абдуғани фахр ва ғурур билан. Кўп ўтмай “Тулистон” журналида бир саҳифали фотосурат-лавҳаси босилди (битта суратга ўн рубль қалам ҳақи олганини айтмайсизми!). Ў-ў-ў, кимсан Асқад Мухтор, Ваҳоб Рўзиматов, Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир, Абдулла Шер, Аҳмад Аъзамдек забардаст қалам аҳли ишлайдиган журналда-я! Тасаввур қиламиз, ўша кезларда Абдуғанининг қадамлари илдамлашган, нигоҳи ўткирлашган, диди нозиклашган, топқирлиги ўн-юз ҳисса ошгандан-ошган эди.

Газета ва журнал саҳифаларини безаш, яъни дизайнига эътибор бериш одат тусига кириб бораётганди. “Ғишт” саҳифаларни кўз узмай ўқиш муштарийларга малол кела бошлади. Сарлавҳалар расомлар томонидан кўлда чизишга ўтилди, ҳажмдор матнлар безаксиз босилмади. Матбуотдаги бундай эврилишлар палласида, табиий, айниқса изланувчан, чертиб-чертиб суратга туширадиган диди баланд фотосуратчиларнинг куни туғди. Барча босма нашрларда фотосуратчига бўлган эҳтиёж ҳар қачонгидан ошди. Ҳатто ҳар бир таҳририятда ўз фотомухбири бўлишидан қатъи назар, “чет” фотосуратчига буюртма бериш одатий ҳолга айланди.

Фотосуратчиларда ҳам ихтисослашув жараёни кечди. Қишлоқ ҳаёти дейсизми, илм-фан ёки тиббиёт дейсизми, кундалик ишлаб чиқаришми?.. Бир қатор фотоусталари адабиёт, маданият, санъат соҳасини ўз маҳорат майдонларига айлантиришди. Бу борада улоқ Содиқ Маҳкамовда эди. Абдуғани Содиқ Маҳкам устанинг йўлини тутди. Бамисоли миллий адабиёт ва маънавият дунёси лаҳзаларини, баралла айтишга бурчлимиз, бетакрор ва тиллоларга топилмас лаҳзаларини тарихимиз мулкига айлантириш борасида ҳормай-толмай изланди, ижод қилди, бу йўлда хизматини дариг тутмади. Одил Ёкубов, Абдулла Орипов, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев, Ҳалима Худойбердиева ва бошқа юзлаб адибу шоирларимиз ижоди ва шахсиятига ҳурмат бажо келтирди. Кам бўлмади.

Абдуғани Жуманинг хонадонидаги ижодхона, таҳлам-таҳлам суратлар адабиётимиз, маданиятимиз тарихига етаклайди сизни. Кимларнинг суратлари йўк, дейсиз у ерда! Суратлардан нигоҳингизни узмай, азиз сиймолар билан суҳбатлар қурасиз. Адоқсиз хотираларга бериласиз.

Биттагина ҳикоя ё биттагина шеър ёзиш учун қаламқаш қанча вақт сарфлайди? Қисса ё роман ёзиш учун-чи? Ижод машаққати неча фурсат уни ўз “тегирмони”да айлантиради?..

Фотосанъат устаси ҳам ижодкор сифатида улардан кам меҳнат сарфламайди. Улардан кўра оз машаққат чекмайди. Буни фото санъати сирларини билган, англаган ва албатта қадрлаган одамгина эътироф этади. Битта мисол келтирайлик.

Қахрамонимиз ҳикояси:

– Ўтган асрнинг 70-йиллари адоғида Ёзувчилар уюшмасининг Ҳамид Олимжон номидаги адабиётчилар уйига тез-тез бориб турардим. Бу ерда забардаст ва атоқли ёш шоирлар иштирокидаги мушоиралар жуда қизғин, ранг-баранг овозларда шеърят мусоҳабаларига айланиб кетарди. Мен олдинги қаторга ўтиб олиб, фотоаппаратимни ишга солардим. Эҳ-ҳе, ўша “негатив”лар энди менинг бебаҳо хазинам!

Ёзувчилар орасида Одил Ёқубов, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимовнинг шахси мени кўпроқ қизиқтираётганини ҳис қилардим. Ёши улуг Одил ака ўта жиддий қараши билан вазмин ва салобатли кўринарди. Ҳар бир ҳаракатидан қандайдир маъно уқиш мумкин бўларди. Ёзувчининг ўша пайтгача чоп этилган ҳикоя, қиссаларини ўқигандим. Аммо “Диёнат” романи менга бошқача таъсир қилганди. Назаримда асар орқали айнан ўша йиллар кечаётган жамият руҳий ҳолатини очиқчасига фош этаётгандай, гўёки, “бундай яшаб бўлмайди” деяётгандек бўларди, менга. Одил ака ўзига муносиб вазминлик ва ички “сокин жасорат” билан тузумга қарши исён эълон қилган эди асарида. Шу асосда ёзувчи Одил Ёқубов образини – портретини тасаввур қила бошладим: йирик пландаги кескин нигоҳ, “отилажак” сўзлар арафасидаги қимтиниш ва руҳий қудрат таъсирида қовоқларнинг титраши! Мен бу ҳолатни минбарда кузатганман.

Адиб Одил Ёқубов образи тайёр. Аммо ўзим узоқ тайёргарлик кўрдим. Нимадан бошлашни, қандай қилиб бошлашни билмасдим. Чунки, қахрамоним билан ҳали бирор марта гаплашмаганман. Анча вақт ўтиб кетди. Бу орада мен ҳам “жасоратландим”. Бу ҳақда Одил акага қандай етказганимни, қандай рухсат олганимни ҳозир аниқ эслолмайман. Аммо, улуг ёзувчининг эшигидан киргач, содир бўлган воқеликнинг барча майда-чуйда деталлари аниқ-тиниқ ёдимда. У киши ўз оиласи билан Дархондаги кўп қаватли уйлардан бирида яшарди.

Уйга кирганимда Одил ака бир меҳмон (танимадим) билан бақамти ўтириб ширин суҳбат қуришарди. Улар кенгрок столнинг нариги томонида ўтиришиб, бир-бирига қараб олишган, фонда эса стол тусидаги сирланган жигарранг сервант яқингина. Хона ҳам унчалик кенг эмас. Саломлашдик. Одил ака бу йигитни танийманми-йўқми ўзи, дегандай бир қараш қилди ва аввалги ҳолатда суҳбатни давом эттирди. Апил-тапил иккита катта чирокни икки жойга ўрнатдим. Одил ака оқ, билинар-билинемас нақшинкор матодан тикилган кўйлақда бўлгани учун фонда жиҳознинг тахта қисми туришини маъқул топдим ва икки суҳбатдошнинг жойлашувига таъсир ўтказмаслик учун чирокларни ёқиб, керакли йўналишда сошлаб кўйдим-да, мен тайёрман, дегандай бўйнимга фотоаппаратни осиб эшик томонда шай туриб олдим.

Одил ака бир қараш қилди. “Туришингдан ўргилдим, ўзи қўлингдан бир нима келадими?” дегандай туюлди. Мен ҳам “ҳозир, кўрасиз” дегандай турган жойимдан бир ярим қулоқ чамасида нари-бери ҳаракатлана бошладим. Одил ака кейинги қараши билан қўлини енгилгина силтаб қўйгандай туюлди менга. Ҳолатда эса ўзгариш йўқ. Вазминлик, бамайлихотир суҳбат.

Мен ўша-ўша ҳаракатдаман. Ҳали бирорта кадр олмадим. Кейинги қарашда Одил аканинг нигоҳи менинг тик кузатиб туришимга тўғри келди. “Ўзи оласанми-йўқми?!” деган маънода авзойи бузилди. Ўрнидан туриб кетмасайди, деган хавотирдаман. Мен учун шу ўтиришда гавдаси билан мен томон бурилиб қараши керак, холос. Ахир чироклар йўналиши шунга созланган эди-да!.. Бунинг устига мебель юқори бурчагига ўрнатилган чирок тахтасига тегиб уни қиздира бошлаган,

“ифор” ҳам шунга яраша. Мен тиним билмаяпману, лекин “чик-чик”дан дарак йўқ. Энди Одил аканинг асаби жунбишга келди. Мен томон туйқус қайрилди. Ўқ караш баробарида қовоқлари титраб кетди.

Шу онда чакмоқ чакнади – тугмача босилди! Биринчи, битта кадр – тамом-вассалом!

Аппарат бўйнимда осилган, икки қўлимни баралла кўтариб, “Есть!” деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ҳаяжоннинг зўридан, “Одил ака, марҳамат, энди истаган суратингизни олавераман” дедим дадиллик билан. Бағри кенг одам-да, менинг амримга бўйсунган ҳолда оилавий суратга тушиб бердилар. Тезда хайр-хўш қилдим, уйга учиб жўнадим. Энди тез тонг отса-ю, фотоплёнкани ювиб, томоша қилиб қаноатлансам!..

Фотосурат журналда босилди. Кейинроқ Одил ака, “Сурат ўзимга жуда ўхшабди!” деганларини айтишди.

Эсимда, ўша даврда жасоратли ёзувчимиз Москвадаги марказий нашрларда бир неча бор кескин руҳдаги публицистик мақолалар билан чиқишлар қилган эдилар. Бир сафар шу суратни мендан сўраб олиб, Москвага жўнатдилар. Аммо мақола суратсиз босилди. Одил ака, “Суратим йўқолиб қолганмиш, атайин қилишган”, дедилар. Аслида, эса улар суратни бергиси келмагани аён эди. Ўзбек адабининг қарашига, чакмоқдек нигоҳига дош беришолмаган. Буниси аниқ!..

Шу-шу улугъ ёзувчимиз билан ота-ўғилдек апоқ-чапоқ бўлиб кетдик. Йиллар ўтиб устоз адабнинг яна бир рангли фотосуратини ишладим. Устознинг қувонганини кўрсангиз!..

Атоқли рус адабиётшуноси Виктор Шкловскийнинг “Лев Толстойнинг ноёб фотосурати” номли мақоласи ёдга тушади. Абдуғани Жуманинг ҳозиргина ўқиганимиз хотираси билан атоқли рус адабиётшуносининг хотираси қарийб ўхшаш. “Мен Толстой билан кўришмаганман, – деб ёзади олим, – лекин мана шу суратдаги тасвир орқали биз у билан истаганча суҳбат қуришимиз мумкин”.

Абдуғани Жуманинг Одил Ёкубовнинг суратга туширилиши ҳақидаги хотира-мақоласи ҳам худди шу вазифани адо этмоқда, яъни биз ўзбек адабиёти мухлислари ҳам суратдаги Одил Ёкубов чехрасига термилиб у инсон билан истаганча суҳбат қуришимиз, унинг қаламидан бунёд бўлган асарлар ҳақида истаганча мулоҳазалар юритишимиз мумкин. Фотосанъаткорнинг ижодий жасорати ҳам айни шу каби “дийдорлашувлар” учун беминнат хизмат қилади.

“Бўлдимиз?.. Охиргисими?.. Ёки...”

Фотографлик Абдуғани Жума учун отамерос касб эмас. Боз устига, у вояга етган оилада ҳам ҳеч ким фотография билан шуғулланмаган. Ундан, “Бу соҳага қандай кириб келгансиз?” деб сўралса, у шундай дейди: “Биласизми, фотограф бўлиш ҳаёлимга келмаган. Фотоаппаратни биринчи марта қўлимга олганману суратга тушириб кетаверганман. Худди янги туғилган чақалоқни сувга қўйиб юборганда сузиб кетганидай...”

Бу гапдан қўшиқнинг яралиши ҳақидаги бир ривоят ёдга тушади. Кенг далада бораётган бўз йигит ўзи ҳам сезмаган ҳолда туйқусдан бор овози билан “Яллама ёрим” дея қўшиқ айтиб юборган экан. Бу тасодикий туюлар, бироқ бўз йигитни сайратган баҳона-ю сабаблар, умуман, қўшиқнинг яралиши-ю, унга бўлган эҳтиёжни мулоҳаза қилсангиз, санъатнинг сиру асрорларидан вокиф бўласиз, албатта. Абдуғани Жума фотографияни қўшиқ, рассомлик ёки мусиқа каби санъат турлари билан бир қаторга

қўяди ва бу соҳанинг ўзига муносиб кадр топишига ишонади. Кадр топиш учун эса...

Эътибор берайлик, қатор шеър, мақола ва суҳбатларда Абдуғани Жуманинг суратга тушириш усули ҳақида сўз борар экан, “бошқача ёндашув”, “кутилмаган ҳолат”, “ғалати”, “суратдаги қаҳрамон сийрати” сингари таъриф-тавсифлар учрайди. Тасодиф эмас булар. Зеро, шунга ўхшаш талқинлар ҳам Абдуғананинг фотосуратга тушириш ҳодисасини бадиий санъат даражасига кўтариш йўлидаги ижодкор эканлигидан далолат беради. Кўплаб марта гувоҳи бўлганмиз: Абдуғани объектга рўпара келади-ю, “чик” этиб тугмани босадиганлар тоифасидан эмас. Фотоаппарат тугмасини босиш борингки, бир лаҳзалик иш. Лекин сурат устаси тугмани босгунига қадар қанча вақт ҳозирлик кўради? Изланади, мушоҳада юритади, қиёслайди, кутади, одатда бир марта тугмани босади, баъзан эса такрор ва такрор, қайта ва қайта тугмани “чик”иллатади. “Чик”иллатиш асносида худди ёзувчи ва шоир сингари... олаётган суратини ичида таҳрир қилади. “Бўлдимми?.. Охиргисими?.. Ёки... Ёки...” давом этади. Нечанчи сафарги “чик”иллашдан қониқиш ҳосил қилади – буни ўзи ҳам билмайди – ижодий изланиш давом этади...

“Ҳаётим мазмуни...” Қаҳрамонимиз ҳикояси:

– Мен кўпинча манзаралар суратини олишни ёқтираман. Ватанимиз табиати бу борада битмас-туганмас мавзулар бериши тайин. Шу билан бирга портретлар яратишда ҳам кўп йиллардан бери изланиб келаман. Раҳим Аҳмедов, Рўзи Чориев, Исфандиёр каби таниқли рассомларнинг ҳам бой ички дунёси мен ишлаган фотопортретларда баҳоли қудрат акс этган. Ёзувчилар орасида Шукур Холмирзаев портретининг бир неча вариантларини ишлаганман. Очиғи, ишлаган портретларим орасида машҳур театр режиссёри Баҳодир Йўлдошевнинг портрети ўзимга кўпроқ ёқади. Бу санъаткорнинг билими, интеллекти, дунёқарашининг ниҳоятда кенглиги, фантазиясининг бойлиги мени ҳайратга солади.

Мен шогирдларимга фотография санъати ҳақида гапирганда, бир иборани – “суратнинг ички чизиклари”, деган иборани кўп ишлатаман. Фотограф ўзи суратга тушираётган одамнинг ботинини кўра билиши, тасаввур қилиши қониқарли. Шундагина ўша одамнинг образини бера олиши мумкин. Ўзим сурат олганда, бир томондан, фотография талабларига бўйсунсам, иккинчи томондан, рангтавир-рассомчилик анъаналарига суянаман. Албатта, яхши портрет яратиш учун суратини олмоқчи бўлган кишининг ички дунёсини, ижодини, фаолиятини, шахсини, феъл-атворини чуқур билиш керак. Ва, албатта, бу инсонга нисбатан қалбингизда меҳр-муҳаббат, ҳурмат ва эҳтиром бўлиши лозим. Устозимиз Одил Ёқубов портретини яратишимда менга ана шу туйғулар ёрдам берган, деб ўйлайман.

Умуман, олаётган суратингиз портрет бўладими ёки оддий информация характерида бўладими – бир нарсани ҳисобга олиш лозим, яъни тинч турган объектнинг тирикчилигини, ҳаракатини илғай билиш керак. Шартли равишда, буни тинч ҳолатдаги динамика ҳам дейиш мумкин. Объектнинг ана шу ҳолатдаги ҳаракатини пайқамасангиз, олган суратингиз унинг оддий акси бўлиб қолади, холос. Ҳақиқатда ҳам қор остида ернинг нафас олишини, баҳорда дарахтларнинг шивирлашини, ўйга чўмган одамнинг юрак уришини сезмасангиз сураткашлик санъатига тутинмаган маъқул.

Мен ўз ишларимдан қоникмаётганимни ҳис этиб тураман, чунки юрагимдаги, ўй-фикрларимдаги жуда кўп ижодий режаларни ҳали юзага чиқара олмаганман.

Албатта, бизнинг ишимиз кўп жиҳатдан мукаммал техник воситалар, энг замонавий фотоаппарат ва бошқаларга ҳам боғлиқ. Демак, моддий томонини ҳам ҳисобга олмай илож йўқ. Қолаверса, бизда ҳали фотография санъати бошқа санъат турлари орасида кенг маънода ўз қадрини ва кадрловчиларини топмаган. Ваҳоланки, фотография бугунги кунни тарихга олиб кирадиган энг афзал ва ишончли санъат тури. Бугунги кун манзаралари, шаҳар ва қишлоқлар эртага бошқача бўлади, уларни бугун фотокадрларга муҳрлаб қолиш керак.

Тошкентда Франциянинг машҳур “Магнум шарқи” номли фотография ташкилоти дурдона фотоасарлар кўргазмасини ташкил этди. Уни кўриб, фотографиянинг имконияти нақадар чексизлигини англагандай бўлдим. Кўргазмадаги ҳар бир фотоасарнинг ўзи бир воқеа! Ҳар бири ҳақида алоҳида мунозара қилиш мумкин. Масалан, машҳур фотограф Брессон битта сурат орқали Иккинчи жаҳон урушининг бутун моҳияти-фожиасини очиб бера олган: балконда аскар ўлиб ётибди, қон оққан... Уни кўриш керак, айтган билан тасаввур қилиш қийин. Ваҳоланки, уруш ҳақида қанча китоблар ёзилмади, қанча кинолар суратга олинмади. Фотограф эса ҳаммасини битта суратга жо эта олган. Демокчиманки, фотографияга эътиборни кучайтирсак, бу соҳа санъатимиз, маданиятимиз тараққиётига катта улуш қўшиши шубҳасиз.

Чехияда учта институтда фотография алоҳида ўргатилади. Уч юздан ортик ўрта мактабда фотография фани ўқитилади. Ёки буюк мусаввир Марк Шагалнинг ноёб фотопортрети яратилиши билан боғлиқ воқеани олайлик.

Машҳур фотограф Ларциг бир неча марта мусаввирни суратга олишга ҳаракат қилади. Бироқ бу ҳаракатлари кекса мусаввирнинг инжиқликлари боис кутилгандек самара бермайди. Охириги марта Марк Шагал фотографни Луврга таклиф қилади. Бу ерда фотограф ўз қаҳрамонини Франция президенти Жискаре де Эстен қабулида ўнлаб фотографлар ва вазирлар қуршовида кўради. Ларцигнинг санъатини алоҳида кадрлаган президент барчага жавоб бериб, Марк Шагал билан ёлғиз қолади ва машҳур рассомнинг ноёб фотопортретини бемалол суратга туширишига имконият яратиб беради. Демокчиманки, санъатнинг бир соҳаси сифатида юксак кадрланадиган фотография шу тариқа Ғарб маданиятининг таркибий қисмига айланган. Бугун бу маданиятни фотографиясиз тасаввур этиб бўлмайди.

Очиғини айтсам, менда шеър ёзишга ҳавас бўлган, фақат кимгадир тақлид қилиб ёзганман. Қизиғи, талабалик пайтимда мени “Гулистон” журналига чақиришиб, яхши шеърлар ёзаркансиз, машқларингизни олиб келинг, дейишганда, мен: “Сурат ҳам оламан”, деганман. Ундай бўлса, суратларингизни ҳам олиб келинг, дейишган.

Шеърга, ижодга ҳавас болаликда пайдо бўлади. Беш-олти ёшимда “Алпомиш” достонини отам айтадиган вариантда ёддан ўқирдим. Санъатга, у шеърят бўладими, фотография бўладими, кейинчалик унинг соҳалари ўзгарадими – барибир болаликда кўнгилга тушган сеҳрли нур деймизми, бир кун келиб кишини ижод кўчасига бошлар экан, ҳаётининг мазмуни, яшашнинг моҳиятига айланиб қоларкан. Йигирма бир ёшимдан фотография билан шуғалланаман, ҳаётда ўрнимни шу санъат йўлидан бориб топганимга қувонаман.

Айтдим-ку, фотограф бўлиш ҳаёлимга келмаган, бироқ биринчи марта фотоаппаратни шундай қўлимга олганману ишлаб кетаверганман, худди сувга кўйиб юборилган чақалоқ сузиб кетганидай...

(“Ўзбекистон матбуоти” журнали. 2003 йил, 6-сон.)

Шунақаси ҳам бўлади... Қаҳрамонимиз ҳикояси:

– 1998 йил. “Туркистон” саройида Ўрта Осиё халқлари маданияти Ассамблеяси таъсис мажлиси. Мажлиснинг биринчи қисмида бўлиб ўтган йиғинда буюк адиб Чингиз Айтматов Ассамблея президентлигига сайланди. Танаффусдан сўнг йиғилиш ўз ишини давом эттирди. Залнинг чеккасида бамайлихотир кузатиб тургандим. Саҳна чеккасида тугун кўтарган йигит пайдо бўлди. Залнинг асосий кириш эшиги билан саҳна ораси анчагина. Бунинг устига зудлик билан фотокамерага янги фотоплёнка жойлаштиришим керак. Барча ишни йўл-йўлакай бажариб, икки кўзимни саҳнадан узмай тўғри саҳнанинг ўртасидаги энсиз зинага оёқ қўйдим. Бояги йигитнинг кўлидаги тугундан Одил Ёкубов тўн олди-да, Чингиз оға ёнига борди. Фотоаппаратни кўзимга қўйиб, мўлжал кадрдан узилиб қолишидан хавотирда оёқ остига қарамабман, саҳна чети бўйлаб махсус чироқлар учун мўлжалланган ариқчага оёғим тушиб, чўккалаб қолдим. Ҳамманинг кўз ўнгидан шарманда бўлмайин, деган хаёлни ҳам унутиб, беихтиёр иккинчи оёғимни ҳам атайин букиб, худди атайин тиззалаб суратга олаётгандек, ишни давом эттирдим. Тойиб кетганим унутилар, аммо-лекин, муҳими – ноёб сурат кадрга тушди. У китоб-альбомларда чоп этилди...

Устозларга таъзим

Жаҳон фотография тарихи алоҳида бир дунё. Ўзаро суҳбатларда бу мавзудан сўз очилса, Абдуғани бамисоли сувга қўйиб юборилган балиқдек сузади! Фотография кашфиётчилари французлар Нисефор Непс (1765–1833) ва Луи Жак Манда Дагер (1787–1851) номлари борми, уларнинг кашфиёти 1839 йилнинг 7 январида Париж академиясига тақдим этилиб, кашфиёт янги мўъжизавий тасвир санъати сифатида рўйхатга киритилгани, унинг довруғи шиддат билан ёйила бошлаганини катта ҳаяжон билан ҳикоя қилишга киришади. Англиялик Уильям Генри Фокс Талбот (1800–1877) ўз ихтиросини илмий журналда эълон қилгани, Европа давлатларининг барчасида, жумладан, Германияда, АҚШда ҳам бу янгиликнинг кўплаб издошлари пайдо бўла бошлагани билан жаҳон фотография санъати ҳам назарий, ҳам амалий суръатларда тараққиёт йўлига тушганини тилга олади.

Бошлангич давр ҳақида гап кетганда, юзлаб фотографлар орасида француз Гаспар Феликс Турнашон-Надарнинг (1820–1910) номи тилга олинади. Унинг 1870 йилда Ўрта Осиё заминига сафари, шунингдек, Самарқандда бўлиб кўплаб бебаҳо кадрлар яратгани ўзбек фотосанъати ихлосмандларига маълум. Фотографиянинг техник ва технологик ривожига АҚШлик фидоийларнинг қўшган катта ҳиссаси ҳам тарихда алоҳида эътироф этилади. XX аср бўсағасида бу соҳани эгаллашга киришган ва ўз номи билан бутун бир даврни ифодалаган Алфред Стиглиц эришган натижалар АҚШ фотоусталарининг дурдона асарлари хазинасига киради. “Не бахтки, – дея мароқли суҳбатини давом эттиради Абдуғани Жума, – айти шу давр Кўҳна Хоразмда туғилиб, маърифатли оилада тарбия топган Худойберган Девонов (1878–1938)нинг ҳам фотография билан машғул бўла бошлаган вақтига тўғри келади”.

Дарҳақиқат, тарихдан маълумки, ёш Худойберган Волга бўйидан бутун уруғи билан Хоразмга кўчишга мажбур бўлган Вильгельм Паннер (“Фаннор бобо”) оиласи билан танишади, у киши кўлидаги мўъжизавий аппаратга қизиқиб қолади

ва тезда бу ишга берилиб кетади. Биринчи ишлариданок ўз иқтидорини намойиш эта бошлаган шогирд учун Фаннор бобонинг самимий ёрдами, беғараз қўллаб-қувватлаши унинг нафақат биринчи ўзбек фотографи, балки биринчи ўзбек кинематографисти сифатида ҳам шаклланишида жуда муҳим пойдевор вазифасини ўтайди. Бугунги кунда минглаб негативларда бекиёс образлар орқали ўша давр ҳаёти ва воқеликлари ҳақидаги кадрларда, неча юз метрлаб суратга олинган кинотасмаларда муҳрланган халқимиз тарихи миллий олтин фондимиждир. Ўша даврнинг мураккаб ҳаётдан келиб чиқиб қаралса, Худойберган Девоновнинг энг янги санъат соҳасидаги фаолиятини нафақат ўзни фидо қилиш, масъулият ва Худо юктирган укув ҳамда иқтидор туфайлигина эмас, балки том маънодаги жасорати туфайли амалга оширган. Шу ўринда заҳматкаш тадқиқотчи олим, академик Наим Каримовнинг “Худойберди Девонов” номли салмоқли альбом-китобининг 2019 йилда нашр этилиши ул улуғ зотнинг хотираси, ўзбек фотографияси ва кинематографияси тарихи бобида жуда катта иш бўлди. Халқ душмани (!) сифатида 1938 йилда Тошкентда, Юнусободда отиб ташланган ана шу кутлуғ ном шарафли баҳосини олди. Ҳолбуки, Худойберди Девоновнинг номи Париждаги машҳур Лувр музейининг фотокино залида ўз ўрнини аллақачон эгаллаганди, кўргазма залида унинг портрети асосчилар каторида ардоқланган.

Абдуғани Жума ўз соҳаси тараққиёти қошонасига бир ғишт бўлса-да, қўйган аждодлар номини ҳурмат ила ёдга олади. Жумладан, Тошкентда туғилиб ўсган, халқаро фотография санъати анжуманларида юқори мартабага эга, олий малакали фотожурналист, бетакрор фоторепортёр, фоторассом Георгий Зельма (1906–1984) ана шундай унутилмас сиймолардан бири.

Таниқли устанинг 1976 йилда “Планета” нашретида босилган “Танланган фотосуратлар” (“Избранные фотографии”) фотоальбоми Ўзбекистондан бошланиб Ўзбекистон билан яқунланади. Мазкур нашрнинг ҳатто муқоваларида ҳам – Ўзбекистон!

Бир сўз билан айтганда, Георгий Зельма ўзбекистонлик энг донгдор ва номдор фотоижодкорлардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Содиқ Маҳкамовнинг номи Абдуғани Жуманинг тилидан тушмайди. 1965 йилда “Ўзбекистон маданияти” (ҳозирги “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”) газетаси таҳририятига ишга келиб, қирқ йил мобайнида ушбу даргоҳда хизмат қилган Содиқ Маҳкамов ижодий фаолияти ҳар қандай ижодкор ҳавас қилса арзийдиган олтин фондга лиммо-лим тўлган!

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими фахрий унвонига сазовор бўлган миллий фотожурналистикамиз фидойиси Равиль Албековнинг номи ҳам ҳурмат-эҳтиром билан тилга олинашга муносиб.

Индаллосини айтганда, ўзидан бурун яшаб ўтган ва ҳаётини, ижодини шу соҳага бағишлаган ҳар бир ижодкорга бундайин эҳтиром кўрсатиш Абдуғани Жуманинг қалби дарёлигидан, танти-жўмардлигидан далолат дейиш мумкин.

Жанр – дунёни кўриш, англаш шакли.

Бадий ижоднинг барча турида жанр тушунчаси мавжуд. Жанр – шакл, мавзу йўналиши демакдир. Фотография санъатида бу ҳолат яққол кўзга ташланади. Абдуғани Жуманинг фикрича, натюрморт (жанр) фотографиянинг “алифбо”сини ўрганиш сабоғи-дарсидир. Фотография санъатининг жанрлари, кашф қилинганидан буён техника ва технологик жараёнларининг такомиллашуви билан кенгайиб борган ва бормокда. Фотография ибтидосида асосан натюрморт, пейзаж, портрет жанрлари (дастгоҳли ранг-тасвир жанрлари каби) оммабоп бўлган. Секин-аста репортаж жанри пайдо бўлган. Бу фотокамерадаги конструктив ўзгаришлар негатив материлларнинг сезувчанлигини оширилиши билан боғлиқ.

Фоторепортаж жанрининг пайдо бўлиши билан портрет, пейзаж жанрларининг янги услуб қонуниятлари асосидаги хос кўринишлари пайдо бўлган. Кейин спорт, фотооув, тоғ туризми, экспериментал фотография, сувости фотографияси, реклама каби давр тақозо қилган йўналишдаги янги жанрлар пайдо бўлди.

“Мен ўзимни фоторепортер деб ҳисоблайман”, дейди Абдуғани. Ҳақиқатда ҳам, фоторепортерлик ижтимоий ҳаёт учун энг долзарб ва муҳим ҳисобланади. Зеро, фоторепортер воқеа-ҳодиса, жараён ҳақида тўлақонли, давомли ва тасвири ахборот беради. У томошабин эътиборини тортувчи, жалб этувчи сеҳрга, жозибага эга. Жаҳоннинг энг етакчи фоторепортерлари ўз тўлақонли сюжетлари орқали шон-шухрат топганлар. Турли микёсдаги конкурсларда бир неча суватдан иборат репортаж ва туркум фотосуваатлар намоиши жамоатчилик эътиборини жалб этганини кўриш мумкин.

Фотопортрет – Абдуғани ижодида алоҳида ўрин тутати. Атоқли ижодкорлар, меҳнат фаҳрийлари, таниқли спорт усталари ва оддий фуқаролар портретлари – уларнинг ҳар бири қаҳрамоннинг ички дунёсига урғу бериш, шоир Одил Ҳотам топиб таърифлаганидек, сувратдан сийратни излашга уриниш демакдир.

Ҳақиқатда фотографнинг аксарияти яратиш фаолиятида репортаж усуллари қўлланади. Яъни, динамик ҳаракатдаги объект “мерганлик” ва “стоп-кадрлар” қоришиғида муҳрланади. Бунда албатта ижодкорнинг билими, тажрибаси, чунончи, фазовий кўламда зарур нуқтани топиш, айна аҳамиятли лаҳзани “тутиб” олиш маҳорати иш беради.

Мисол учун юртимизда жадал давом этаётган ислоҳотлар жараёнида қурилиш-бунёдкорлик яққол кўзга ташланмоқда. Бу – бунёдкорлик тарихи айна чоғда бурунги манзараларнинг унутилиши ҳам демакдир. Хусусан, кўҳна шаҳар-қишлоқлардаги кўзга яқин объектларни ёдимизда, хотирамизда олиб қолишнинг бирдан-бир йўли, чораси – фото эмасми?! Ишонинг, қадимги маҳалла-югузарлар, тор ва боши берк кўчалар, лолақизғалдоқгуркираб очилган лой томлар тасвири келажакда ўзгача меҳр ва соғинч билан ардоқланади. Бошқача айтганда, кечаги кунимиздан ҳикоя қилувчи фоторепортажлар яқин ва олис келажакда нодир ва азиз маънавий меросимизга айланишига шак-шубҳа йўқ.

Абдуғани Жуманинг бу борадаги қарашлари, касбий ва инсоний концепцияси аниқ: “Худди ана шу мавзуда ижодий изланиш олиб бориш ҳақиқий фотография-фоторепортер учун ватанпарварликдир, деб ҳисоблайман!” дейди у.

Пейзаж, яъни табиатга гўзаллик ва ҳаёт фалсафаси назар-нигоҳи билан қараш, уни англашга уриниш шакли. Абдуғани кўплаб фотосанъат аҳли сингари юртимизда пиёда кезмаган шаҳар-қишлоқлари қолмаган ҳисоб. Қаерда қандай дарё оқади, тоғ кўкка бўй чўзган ё сўлим боғ бунёд этилган, ё қир, дала ястангани қолиб, қайси қишлоқда куёш қай пайт қайси томондан жамолини сочиб чиқишигача, оқшом қандай чироқлардан чароғон бўлишигача, кўкка юлдузлар сочилган тунлари қандай шабадалар эсишигача ҳаяжон-ла айтиб, мароқ-ла ҳикоя қилишларини тинглаш ҳар қандай суҳбатдошни ром этмай қолмайди.

Фото санъати: кеча, бугун, эртага

Ҳозирги замонамизнинг энг тушуниш мушкул бўлган муаммоларидан бири шундаки, инсоният ўз қўли билан яратаётган, бунёдга келтираётган тараққиёт изидан етолмай қолмоқда. Хусусан, ахборот технологиялари, чунончи, компьютер,

уяли телефон ва интернет тақдим этаётган мўъжизалар оммавий ахборот воситалари, журналистика, кинематография ва албатта, анъанавий фото санъати дунёсини тубдан ўзгартириб юбормоқда. Инсоният ахборотсиз бирор кун, бирор дақиқа яшолмайдиган замонларга келдик. Тинглаш, мутолаага қўшимча ўлароқ КЎРИШ орқали ахборот олишга бўлган ташналик олдинги ўринларга чиқиб улгурмоқда. Яъни, ҳар қандай ахборот матни тасвир билан бойитилмоқда. Ахборот истеъмолчиси сўзни ўқиғунига қадар тасвирни кўришни истамоқда. Бунинг оқибатида энг ёш замонавий ахборот воситалари анъанавий фото санъатини ўзига дўст, ҳамкорликка даъват этмоқда. Жўн қилиб айтганда, дунё кезиб юрган мухбирлар қўлидан залворли фото аппарати тушмаяпти, балки, такомиллашган фотоаппарат БУГУНГИ ахборотга бўлган эҳтиёжни таъмин этишда жуда-жуда асқатмоқда. Бу билан ҳикоямиз қаҳрамони Абдуғани Жуманинг фотография санъати қисматига бўлган ишончи, қатъияти оқланмоқда.

Фотоаппарат “Чик” этган лаҳзада қанча вақт ўтади? Ўтадимми? Фотосуратчининг назарида эса бу “Чик” фурсати оламга татийди, умрга татийди! Зеро, фотокамерани кўз олдига қадаб турган фотограф ғайришуурий тарзда кўз, фикр ва қалбини, умр бўйи тийнатида шакллантирган бадиий дидини бир чизикқа, бир нуқтага жамлайди. Йўқ, созлайди. Йўқ, инсон ҳаётининг бутун мазмун-мундарижасини, таровоти, зарофати-ю аянчи, қулфати... разолатини ана шу сонияни қулоққа чалинган “Чик” ичида кўради. “Чик” – фотограф учун яратиш лаҳзаси. Бунда унинг бир умрлик тажрибаси, ҳаёт тарзи, бадиий тафаккури, маданияти, эҳтироси, тасаввури, тасодифлар ва яна биз билган-билмаган аллақандай сир-синоатлар мужассам топади!

Таникли ўзбек фотожурналисти, фотожурналисткамиз дарғаларидан бири Абдуғани Жуманинг рамзий “Танланган асарлари”га чертиб-чертиб киритиладиган асарлари беҳисоб: “Чўпон портрети” (1976), “Куз оҳанглари” (1968)... Хоразмда экспозицияга қўйилган (1989) фотопортретлар... “Қалбим меҳваримдан ўтаётган дунё” (2006), “Бунёдкорлик эпопеяси”, яна... эҳ-ҳе-е, бир-икки жилдга сиғмайди сара асарлар! Фото санъатидан, маҳоратидан сабоқ беришда қўлланма бўлишга арзирли асарлар!..

Қани эди, мамлакатимизда ўзбек фотосанъати фидойиларининг бошини қовуштирадиган, миллий фото санъатимизни дунёга кўз-кўз қилиш ишларини юқори даражаларда ташкил эта биладиган, маҳорат дарсларини йўлга қўядиган, шунингдек, соҳага илк одим ташлаш истаги-орзусидаги ёшларга етакчиликни зиммасига оладиган ташкилот-бирлашма бўлса, орзулар, эзгу ниятлар рўёбга чиқса...

Ҳаёт олдимизга қўяётган ҳар қандай синовлардан тап тортмай, ҳайиқмай, қаддимизни ғоз тутган ҳолда, очиқ ният ва неқбинлик саодатини қўлдан қўймай озод ва мағрур яшамоқлик барча-барча ижодкорларимизга туганмас парвозлар ато этишини истаб қоламиз!..

Изчиллик ҳосиласи

**Ҳамиджон
ҲОМИДИЙ**

Талабалик ва аспирантлик йилларимдаёқ Ўрта Осиё халқлари адабиёти донишмандларининг пешқадамларидан бири, Тожикистондаги ўзбек адабиётшунослари ҳамда бадиий ижод соҳибларининг саркори, филология фанлари доктори, профессор Эргашали Шодиевнинг мақолаларини ўқиб, ижодларига ҳавас қилиб юрардим. 1973 йилнинг бошларида Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти иттифоқи менга олимнинг “Ўзбек-тожик адабий алоқалари тарихидан” деб номланган монографияларини тақризга беришди. Китобни синчиклаб ўқиб чиқсам:

*“Куйласа чолғуси бир,
Йиғласа қайғуси бир”,*

бўлган бу икки халқ адабий ҳамкорлиги илдизлари кенг қамровли тарзда, дастхат манбаларга таянган ҳолда, мутлақо тоза далиллар асосида тадқиқ этилиб, жиддий илмий хулосаларга олиб келинган эди. Ижобий тақриз ёзиб нашриётга топширдим. Шу-шу бу ижодкор фаолиятига маҳлиё бўлиб қолдим ва муттасил ундан маърифат олиб юрдим.

Адабиётшунослигимизнинг бўлғуси донишманди Эргашали Шодиев 1932 йили Конибодомда хизматчи хонадонида дунёга келди. Ўрта мактаб хатмидан сўнг у Конибодом эрлар педагогика билим юртида ўқиди ва 1951 йили Хўжанд педагогика институтининг “Ўзбек тили ва адабиёти” факультетига дохил бўлди. Э.Шодиев институтдаги ўқишнинг дастлабки йиллариданоқ барча фанларни аъло даражада ўзлаштиришга интилди, жамоат ишларида, илмий тўғараклар машғулотларида фаол қатнаша бошлади. Талабадаги фавқулодда иқтидорни сезган факультет раҳбарияти уни “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси лаборантлигига жалб этишди. Шу кундан эътиборан Э.Шодиевнинг фикру хаёли илмий кузатиш,

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ – “Дўстлик” ордени билан мукофотланган. Филология фанлари доктори, профессор. 1935 йилда туғилган. Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ТДПУ) тарих-филология факультетини тамомлаган. Унинг “Тасаввуф алломалари”, “Авесто” файзлари”, “Фирдавсий ва ўзбек адабиёти” каби ўттиздан зиёд китоблари чоп этилган.

изланишда бўлди. Хусусан, буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ижодини ўрганишга шўнғиб кетди. Олий даргоҳ хатмидан сўнг шу институтда ўқитувчи, катта ўқитувчи, доцент, кафедра мудир вазифаларини бажарган.

Илмий фаолиятининг дастлабки йилларидан бошлаб замонамиз алломаси, атоқли навоийшунос Абдуқодир Ҳайитметов раҳнамолигида навоийшунослик ҳамда ўзбек-тожик адабий алоқалари тарихини тадқиқ этиб, аввал “Алишер Навоийнинг форс-тожик адабиётига муносабати масаласига доир” мавзусида номзодлик, орадан кўп ўтмай “XIX аср Хўжанд шоирлари ижодида зуллисонайнлик анъаналари” мавзусида докторлик диссертацияларини ҳимоя қилди. Кейинчалик унга профессорлик унвони берилди. Умр бўйи тиним билмай илмий изланиш билан машғул бўлган заҳматкаш олимнинг бисотиға назар солсангиз, қирқдан зиёд китоблар, кўплаб илмий мақолаларга кўзингиз тушади. Улар мавзу доираси жиҳатидан ҳам, ҳар бир мақола ёки китобда муайян янгилик борлиги нуқтаи назаридан ҳам кенг қамровлидир. Шунинг учун биз профессор Эргашали Шодиев ижодини тўрт йўналишда тасниф этишни лозим кўрдик.

Биринчидан, Тожикистондаги ўзбек навоийшунослигининг асосчиси Эргашали Шодиев турли йилларда Навоий ижоди ҳақида ўзбек ва тожик тилларида фақат қаламий манбалардаги далиллар асосида бир қанча мақолалар ёзди: “Алишер Навоийнинг тожик адабиётига муносабати масаласига доир” (1964), “Тожикистонда навоийшунослик” (1960), “Алишер Навоий ва унинг салафлари” (1967), “Алишер Навоий ва тожик адиблари” (1969), “Алишер Навоий ва форс-тожик адиблари” (1989), “Ҳазрати Навоий фазилатлари” (1994) сингари китобларини нашр эттирди. Бу тадқиқотлар бир томондан, Навоий ҳаёти ва ижодий меросини Тожикистон халқларига бутунлигича етказишда катта илмий-маърифий вазифани бажарган. Иккинчи томондан, муаллиф ўтган асрнинг 60-йилларидаёқ Навоий таҳаллуслари, шоирнинг тожикча шеърларининг мавзу кўлами, хусусан, қिताъларидаги ижтимоий, ахлоқий-таълимий рух, Фонийнинг санъаткорлик маҳорати ҳақида мутлақо янги мулоҳазаларини изҳор этиб, илмий йжамоатчилик эътирофига муяссар бўлган эди.

Маълумки, профессор Эргашали Шодиев ижодининг илк палласидаёқ ўзбек ва тожик халқлари адабиётларининг ўзаро таъсири, бадиий ижодда икки тилда бирдай бадиият неъматларини яратиш анъанасини тадқиқ этишга махсус эътибор бериб, ўзбек ва тожик тилларида бесаноқ мақолалар эълон қилдилар. Пировард натижада эса “Ўзбек-тожик адабий алоқалари тарихидан”, “Адабиётда зуллисонайнлик анъанаси”, “Адабий алоқалар саҳифалари” каби салмоқдор, янги далилларга бой асарлар нашр юзини кўрди. Илмий моҳияти ўта юксак бу китобларда муаллиф адабий ўзаро ҳамкорликлар, ижодий таъсир масалалари хусусида теран фикрлар изҳор этиш билан бирга Юсуф Сарёмий, Фаҳрий Рўмоний, Тошхўжа Асирӣ, Зуфархон Жавҳарӣ, Фаёз, Хокий, Тўғрал, Нозил, Носих, Кошиф, Ҳотиф, Қамбархон, Бибишарифа сингари номлари илм-адаб аҳлига номаълум зуллисонайн шоирлар ижоди ва меросини анча батафсил таҳлил қилган, тугал илмий биографиясини яратишга интилган. Уларнинг айримлари илк бора илмий истеъмолга жалб қилинган эди.

Хўжанд қадим туронзаминнинг кўҳна манзилгоҳларидан бўлиб, барча замонларда илм-фан, маданият, адабий ҳаёт марказларидан бири бўлган. Буюк бобомиз Беруний томонидан “замонасининг яғонаси” деб эътироф этилган фалакиёт донишманди Абу Маҳмуд ҳам Хўжандий бўлган. Профессор Эргашали Шодиев умрларининг охирларигача (2005) Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Тожикистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институти

ҳамда Қўқон адабиёт музейлари қўлёзма захираларида сақланаётган тазкиралар, тарих асарлари, баёзлар, девонларни бир неча йиллар давомида зукколик билан ўрганиб чиқиб, матншунослик салиқаси билан кузатиб, ўттиздан ортиқ Хўжанд адабий муҳити вакиллари ҳаёти ҳамда ижодий меросини аниқлаб, уларнинг ўзбек ва тожик тилларидаги асарларини кенг ўқувчилар оммасига етказдилар, кўплаб мақолалар иншо этдилар. Натижада бир неча йиллик игна билан қудуқ қазигандай ижодий меҳнат ҳосиласи ўлароқ ўзбек ва тожик тилларида “Тазкираи шоирони Хўжанд” (1966), “Хўжанд шоирлари тазкираси” (2001), “Фазлий Намангоний ва Хўжанд шоирлари” (1993), “Нозил Хўжандий ва ўзбек адабиёти” (1993), “Бибишарифа Ожиз Хўжандий” китоблари нашр қилинди. Устоз тадқиқоти туфайли “Хўжанд адабий муҳити” ибораси илмий истеъмолга олиб кирилди.

Бу тадқиқотлар асл манбалар-дастхат далиллар асосида ёзилганлиги учун мутлақо янги маълумотларга бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Улар тожик ва ўзбек адабиётларининг муайян тоза саҳифаларини ташкил қилади. Мазкур рисоаларнинг яна бир ўзига хос жиҳати шундаки, зуллисонан муаллиф тожик шоирлари асарларини таҳлилга жалб қилар экан, худди устоз Ш.Шомухамедов сингари назм намуналарининг ўзбекча таржималарини ҳам ўзлари бажарган. Улар ўқувчига оламжаҳон адабий-эстетик завқ бағишлайди. Шунинг учун ҳам ана шу “Тазкираи шоирони Хўжанд” китоблари учун Камол Хўжандий мукофотини (1999) олишга муяссар бўлдилар. Устоз илмий ва бадиий ижодни доим бақамти олиб боришга интилан кенг қамровли мусанниф эдилар. Табиатан нозим бўлганлари учун тожик тилидангина эмас, рус тилидан ҳам бир неча асарларни ўзбек тилига ўгирганлар. Александр Каваленко, Степан Шчипаев, Сергей Смирнов, Алексей Сурковларнинг бир қанча шеърлари ҳам Эргашали Шодиев таржимаси орқали ўзбек китобхонларининг маънавий мулкига айланган.

Бутун умрини таълим-тарбия билан вобаста билган Эргашали Шодиев турли йилларда ҳозирги академик Бобожон Ғафуров номидаги Хўжанд университетига кафедра мудир, партия ташкилотининг котиби, катта илмий ходим вазифаларида ишлаб, республика илм-фани, халқ маорифи ҳамда Олий таълими равнақи йўлида жонқидолик билан заҳмат чекди. У турли йилларда Тожикистондаги ўзбекзабон талабалар учун дастурлар тузди, адабиёт фанидан мажмуалар яратди. Муҳаммад Солиҳ, Заҳриддин Муҳаммад Бобур ҳақидаги ўқув қўлланмалари шулар жумласидандир.

Юксак салоҳият соҳиби, Тожикистонда хизмат кўрсатган фан ва техника арбоби Эргашали Шодиев иқтидорли ёшларнинг бетамаъ раҳнамоси эди. У кишининг бевоста раҳбарлиги остида ўзбекистонлик ва тожикистонлик бир неча илм лабташналари адабиётшуносликнинг турли йўналишлари бўйича фан чўққиларини забт этишган. Улар орасида элга машҳур олимлардан филология фанлари докторлари, профессорлар Раҳим Воҳидов, Шариф Юсупов, Раҳмонкул Орзибеков ҳамда Бегали Қосимовлар ҳам бор.

Атоқли олимнинг республика халқ маорифи, Олий таълими, илм-фани равнақи йўлидаги кўп йиллик меҳнати кадрланиб, у 1994 йили Марказий Осиё халқлари академияси академиклигига, 2001 йилда эса Россия халқаро педагогика фанлари академиясининг ҳақиқий аъзолигига сайланган.

Эргашали Шодиевнинг асрлар қаъридан инжулар териб, яратган фундаментал моҳиятдаги тадқиқотлари, бадиий пухта таржималари ҳамон китобхонлар қалбига шуур ва нур бахш этиб келмоқда.

**Шахло
МУСАЕВА**

Адабий қаҳрамонлар характери эволюцияси

Носир Фозилов Исмоил Оллоберганов билан суҳбатида “Саратон” қиссасининг ёзилиш тарихи ҳақида тўхталар экан, мухбирнинг “Лев Толстой: “Анна Каренина – менинг ўзим” деган экан. “Саратон”даги воқеалар сизнинг ҳаётигизга нечоғлик яқин?” деган саволига жавобан: “Саратон”даги бола ўзимман... Мен уруш фарзандиман, айти Иккинчи жаҳон уруши бошланганда ўн икки ёшда эдим. Ўша уруш йилларидаги кўрган-кечирганларим характеримга обдон сингиб кетган. Шу ёшда ғўза оралаб, сув тараганман, культивация қилганман, хирмон совурганман. Шунинг учун тенгқурларимдан уч йил кейин дорилфунунга ўқишга кирганман. Ёзувчилик фаолиятим бошланганда, нимани ёзиш керак, нимадан бошлаш керак, деган савол туғилди. Шунда бошимдан ўтган воқеаларни асарларимга сингдириб ёздим. Деярли барча қиссаларимда уруш давридаги фронторти воқеалари акс этган” дея эътироф этади.

Дарҳақиқат, унинг кўплаб асарларида уруш вақти машаққатлари бошқа халқлар сингари қозоқ ва ўзбек халқини ҳам четлаб ўтмагани, фронт ортида ўзбек ва қозоқлар ёнма-ён туриб фидокорона меҳнат қилганлари тасвирланган. Носир Фозиловнинг бошқа ҳикоя ва қиссаларидаги сингари, “Саратон” қиссасида ҳам асосан Иккинчи жаҳон урушининг фронторти воқеалари ёритилган бўлса-да, аммо асарда уруш даври ўспиринлари ҳаётидаги ўзгаришлар, ўсмир ёшидаги йигит-қизларнинг нозик ҳис-туйғулари, балоғатга етаётган ёшларнинг бошидан кечирган ҳолатлари тасвирлари алоҳида ўрин тутди.

Маълумки, муайян асар ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда унинг қаҳрамонлари кўз олдингизда гавдаланади. Масалан, “Ўткан кунлар” деганда Қумуш ва Отабек, “Меҳробдан чаён” деганда Анвар ва Раъно, “Юлдузли тунлар” деганда Бобур кўз олдимизга келишини адабиётшунослар кўп бора таъкидлайдилар. “Саратон” қиссасини ўқиганингизда ёки қисса номини тилга олганингиздаёқ Тўра ва Камола кўз олдингизга келиши ҳам худди шундай.

Шахло МУСАЕВА – 1984 йилди туғилган. Навоий давлат педагогика институтини тамомлаган. Мақолалари ва услубий қўлланмалари чоп этилган.

Қисса, юқорида қайд этилганидек, бош қаҳрамон 15–16 ёшли ўспирин Тўракул ва муаллиф тилидан ҳикоя қилинади. Асарнинг аламзадалигини кимдан олишини билмай юрган яна бир қаҳрамони Зулайҳо холанинг (эридан қорахат келгани боис шу ҳолатда эди) ноўрин, ўйламай айтган фикри билан қаҳрамонларимиз Тўра ва Камоланинг тақдири ўзгариб кетади ва улар аллақандай ҳисларни туюшларига туртки бўлади. Юзага чиқиши қийин бўлган туйғуларни кўрсатиш учун ёзувчи жуда қулай ва табиий, китобхонни ҳеч шубҳага ўйғотмайдиган воситалар топади.

“...Тўранинг орқасига Зулайҳо холанинг таёғи шақ этиб тегди. Қаёқдан пайдо бўлиб қолганини ким билсин Камола кўндаланг туриб қолди.

– Келинойи!.. – унинг товуши аччиқ чиқди.

– Қоч нари, юзсиз!

– Келинойи!...

– Сен ҳали уни ҳимоя қиладиган бўлиб қолдингмиа? Ҳа, яшшамагур, битта боланинг онаси бўлай деб қолганинга... нимага бирга пода боқишиб юрибди, десам....

– Келинойи... – Камола шундай деди-ю кўзларига ёш олганча чопиб кетди.

Атрофдагилар бу гапни эшитиб ҳайратдан қотиб қолишди”.

Ёзувчи Зулайҳо хола образидан персонажлардаги руҳий коллизияни юзага чиқарувчи восита сифатида фойдаланади. Шу қисқа вақтда инсонийлик туйғулари қалбларини қамраб олган қаҳрамонлар болаликни ортда қолдириб балоғатга етганликларини ўйлаб қоладилар. Чунки шу вақтгача Тўракул Камолани “Камол” деб атар, ҳаттоки унинг қиз бола эканлигини ҳам ҳис қилмаган эди.

Раис келиб бош чўпон Ғиёс акани қишлоққа айтиб кетган вақтда Тўра биринчи бор Камолани сувдан чиқаётганда кўриб, ўзининг музлаган ҳолатининг давомини Зулайҳо хола сўзлари билан поёнига етказди. Шу кундан бошлаб Камола пода боқишга чиқмайди ва қиз болаларга хос кийиниб, ўзини бошқача ҳис қила бошлайди. Хуллас, қаҳрамонларнинг одатдаги ҳаёт тарзи ўзгаради, улар характерида сезиларли ўзгариш (эволюция) бошланади. Бу ўзгариш фақат ташқи томондан намоён бўлмай, айна пайтда, улар маънавий оламида ҳам содир бўлади. Шу тариқа қисса ўспиринларнинг ёқимли ҳислар сари ҳам етаклаши билан ўқувчини ўз оламига олиб киради. Адиб маҳорати эса китобхонни қаҳрамонларнинг гап-сўзлари, ҳатти-ҳаракатларига тўла ишонтиришда кўзга ташланади.

“...Кимлардан хат келибди? – сўради раис.

– Ўрмондан, кейин... – Бойғози хатларни қўлига олиб кўра бошлади. – Салимжондан... Ҳой, Тўра тўхта, Камолнинг отасидан хат бор, олиб шиғиб бер...

Тўранинг қаеридир жиз этиб, орқасига қайрилди....

...Идоранинг чироғи ўчди. Ҳамма уй-уйига тарқалди. Тўра қўлидаги хатни авайлаб ушлаб келарди: “Ҳозир ўзим олиб кириб берсаммикан ё ойимдан бериб чиқарсаммикан? Бемаҳалда кирганим қандоқ бўларкан? Ойимдан бериб чиқарганим маъқул”.

...Камола Раҳбар опанинг уйидан анча енгил тортиб чиқди. Ҳали болалар чиқиб ўйнайдиган маҳал бўлмаганидан кўча бўм-бўш, қоронғи эди. Ёлғиз ўзи кўча ўртасида ҳаёл билан келар экан, кимдир биров орқасидан мой тупрокни поп-поп босиб келаётганини эшитди. Ким экан у?

– Камол?!

Бу таниш овозни эшитиб Камоланинг аъзойи баданига титроқ кирди...

– Камол?! – деди у ҳайрон бўлиб.

Ҳалиги одам индамади-ю лекин қадамини секинлатди. Тўра унга бараварлашди: “Бу маҳалда нима қилиб юрибди”.

Камола ҳам тахминан шундай ўйда эди. Улар бири йўлнинг бериги чеккасида, иккинчиси нариги чеккасида секин юриб келишар, нимадан гап бошлашни билмас эдилар. Қизиғи, яқиндагина бирга мол боқишиб, кечқурунлари бирга ўйнаб юрадиган бу икки самимий дўстнинг оралари нега бунчалик узоқлашиб кетди? Нега бир-бири билан гаплашишга юраклари дов бермайди? Нега?

Буни ўзлари ҳам тузукроқ тушунмас, бу туйғудан уларнинг ўзлари ҳам хижолатда, шу чоғда шу туйғудан уларнинг ўзлари ҳам миннатдор, шуниси маъқулдек эди...” (“Саратон”, 89–90; 99–100).

Асарга танланган эпиграфнинг ўзиёқ ўқувчига ёқимли ҳис бағишлайди. Қиссага қозоқ адабиётининг буюк вакили Абай ижодидан қуйидаги эпиграф келтирилган:

*Севги тили Сўзсиз тил,
Кўз билан кўр, дилдан бил.
Бир қараш ё бир имо
Билан боғланар кўнғил (“Саратон”, 3).*

Қиссада фақатгина бош қаҳрамонлар ҳаётида эмас, балки эпизодик образларнинг ҳам характери ва маънавий оламида ҳам ўзгаришлар бўлади. Украинадан кўчириб келинган поляклардан Раис, Буйғози ва Тўра бориб Дворжек чолдан хабар олганда, Раис ишга таклиф қилади, аммо чол уларнинг тилини тушунмайди ёки ишонмайди ва жавоб қайтармайди. Буйғози ва Тўра йиғилган ошиҳалолдан элтиб бергач, чол болаларини колхоз ишига ёрдамлашишга олиб чиқиб, ерлик халқнинг илтифоти ва ғамхўрлигидан миннатдорлигини билдиради ва шу кундан бошлаб қозоқ, ўзбек, рус, украин, поляк каби миллатлар бир тану-бир жон бўлиб ишлай бошлайдилар.

Қисса ўсмир ёшидаги ҳар бир йигит қизни синаб ўтадиган гўзал туйғуларнинг ёрқин ифодаси ила ниҳоясига етади. Бу ҳолатни тасвирлаш орқали ёзувчи эзгулик, албатта, ғалаба қозонишини уқтиради ва уруш тугаётгани, ёруғ кунлар яқинлигини китобхонга ҳис қилдиришга ҳаракат қилади. Асар қаҳрамонлари – Тўра билан Камола шу аснода ўсмирликнинг сеҳрли сарҳадидан балоғат остонасига қадам қўйганларини, анчадан бери ўзларини таҳликага солиб юрган мужмал туйғулари ойдинлашиб, тотли ҳисга, ширин орзуга айланганини сезмай қолишган эди.

“Саратон” қиссасининг яна бир ўзига хос услуби шундаки, ушбу асарида ёзувчи умуман салбий образдан фойдаланмайди, балки ҳар бир қаҳрамон ўз характери ва иши билан китобхонга ўрнак бўладиган ҳолатларни юзага чиқаради.

Мухбирнинг: “Ушбу қиссангизда ўқувчи нафратланадиган бирор бир салбий образ яратмагансиз...” деган саволига ёзувчи шундай жавоб беради:

“Биласизми, уруш азобини гарданига олган фидойи инсонлардан сунъий равишда салбий қаҳрамонлар яратишни ўзимга эп кўрмадим. Бадий асар ҳаётнинг энг характерли жиҳатларини акс эттириши керак”.

Ёзувчининг тасвир услуби, лексик қатлами болалар учун катта хазина. Бундай

ифодалар асарнинг бир неча ўрнида такрорланиб келади. Масалан, “Саратон” қиссаси шундай тасвир билан бошланади: “Арпа бошоқлари сарғайиб, буғдой бошоқларига ранг кира бошлаган, қовун палаклари таноб ёзиб, туйнаклар этик бошидай бўлиб қолган палла. Деҳқонларнинг тили билан айтганда: йўғон чўзилиб, ингичка узиладиган пайт...” (“Саратон”, 5). Шундан кейин асар қаҳрамонлари Камола ва Тўра, уларнинг подачилик касблари ҳақида сўз боради. Подачилик ўзбеку қозоқ, туркману тожик, қирғиз халқларининг қадимий ва азалий касбларидан бири ҳисобланади. Ватан уруши йилларида ҳам бу касб асосий тирикчилик ҳамда меҳр-оқибат манбаи бўлиб хизмат қилган. Шу маънода, унинг ўзига хос машаққатлари, ўсмирларнинг бу касбга муносабати бадиий талқин этилган. Жумладан, кўйидаги сатрларда баайни яйлов манзараси жонланади: “Пода ҳар кун оғтоб тиккага келганида беларик бўйига – сувотга (мол суғориладиган жой) олиб келинади. Ҳозир ҳам Камола билан Тўра пода кетида чангга ботиб келишяпти. Кун иссиқ, дим бўлишига қарамай, улар устиларига қалин фуфайка, пахтали шим, кирза этик кийиб олишган, бошларига қулоч боғичлари қайтарилган қулоқчин. Эғниларига кийимларининг ранги қанақалигини билиш у ёқда турсин, чанг-тўзон орасида уларнинг қайси бири Камола-ю, қайси бири Тўралигини ҳам ажратиш қийин эди... Ёиёс ака поданинг олдида, эшакка миниб олган, устида пахталик сирма чопон, бошида кўҳна тулки тумок... Сувот подачиларнинг, қолаверса, молларнинг бироз ором оладиган жойи... ариқ бўйида худди кампирнинг тишидек сийрак ўн-ўн беш туп тол бор, соя-салқин... тагидан ғир-ғир шабада эсиб туради” (“Саратон”, Б.93). Ҳа, бу тасвир, манзаралар ХХI аср боласига ғайритабиий туюлиши мумкин. Аммо бу ҳақиқатан ХХ асрнинг уруш кетаётган даврида яшаган халқнинг турмуш тарзи эди.

Умуман уруш даври, фронторти воқеалари яратилган асарларга разм соладиган бўлсак, мотив бир хил, масалан, буюк қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматовнинг “Жамила” қиссасини олинг “...фронт ортидаги қирғиз халқининг чекка бир овулида бўлиб ўтади. Ҳамма урушга кетади. Қишлоқда аёллар, кекса эркак ва болалар қолади. Оғир меҳнатни “бир гала ўспирин болалар” далада экин экиб, суғориб, ўт ўриб ҳамма юмушларни ўз зиммасига олади.

“Саратон” қиссасида ҳам воқеалар худди шу тасвир воситалари билан ёритилган, аммо асар ниҳоясига етар экан, инсон ҳар қандай шароитда ҳам ўз туйғуларини ва ўзлигини унутмаслиги билан инсон эканлиги намоён бўлади. Ёзувчи маҳорат билан китобхонга қийинчиликлар, албатта, бирдамлик билан енгилишини таъкидлайди.

АНАР

Мен, сен, у ва телефон

Ҳикоя

*“Телефон рақамлари
ҳеч ўхшамас бир-бирига,
бироқ барчасида
инсон овози бор...
...ёмон кунлар
ҳеч ўхшамас бир-бирига,
бирида ўзинг жим қоласан,
бирида телефон...”*

Воқиф ВАКИЛОВ

Ўтган куни сенинг телефонинг вафот этди. Ўйлама, фақат инсонлар ўлмайди, телефон рақамлари ҳам ўлади.

Умр бўйи кўплаб рақамларни унутасан: паспорт рақамингни, охириги ишингда олган маошингни, дўстингнинг улови номерини, ойга қадар бўлган масофани, яшаётган шаҳрингнинг аҳолиси миқдорини... Шунингдек, бошқа кўпгина рақамларни, барчасини унутасан.

Биргина бу беш рақамдан бошқа барчасини. Бу беш рақам сен учун энг азиз ҳадялардан бири эди. Беш рақам, унинг овози ва телефон дастагидан келган бинафша ифори...

Баъзида мен бу қора телефоннинг дастагини нафис овозли бир роялнинг қопқоғини ёпган каби қўйсам, баъзида тобут қопқоғини ёпгандек чуқур ғамгинлик билан жойига қайтараман.

Энди бу рақам йўқ. Йўқ-йўқ, аслида бор, бироқ мен учун йўқ. Мен учун бу рақам энди тақиқланган ҳудуддир.

Шундоқ бармоқларим ёнида, телефон қорнининг остида жойлашган бу беш рақам эндиликда мен учун босиб ўтиб бўлмас бир масофа – қанчадир километр, қанчадир мил ёхуд қақиримдир.

АНАР – 1938 йили Озарбайжоннинг Боку шаҳрида туғилган. Озарбайжон давлат университетининг филология факультетини, Москвадаги Олий сценарийнавислик курсини тугатган. Унинг “Дантенинг юбилеи”, “Оқ кўрфаз”, “Беш қаватли уйнинг олтинчи қавати”, “Мулоқот”, “Сизсиз” каби китоблари чоп этилган. “Ҳар оқишом ўн бирда”, “Кун келди”, “Тахмина” фильмларининг сценарий муаллифи.

Мен бу масофанинг бешдан тўртини кечиб ўта оламан, яъни тўрт рақамни тўплашим мумкин, аммо ҳеч қачон сўнгги рақамни – бешинчисини боса оламайман. Сенинг рақаминг қулфланган эшиқдир – мен эса калитни йўқотганман.

Сени кўрмасам ҳам қўнғироқ қилардим, масъум овозингни эшитар ва шундай дердим: “Азизим, қўлларинг нега бунчалар совуқ?”

Сени кўрмасам ҳам, олисдан бўлса-да барчасини ҳис қилардим. Сахродаги қишлоқликлар денгизни кўрмасалар ҳам уни ҳис қилишгани каби.

Энди эса денгиз ғойиб бўлди. Йўққа чиқди, йўққа.

Минг марталаб такрорланаётган нарсаси мен, сен, шунингдек, у. Бироқ телефон ҳам бор.

Барчаси Расимнинг тўйидан бошланди.

Феруз унда қадаҳсўз айтарди:

“Биз беш оғайни эдик. Худди ўша филмдагидек, эсингиздами, улар ҳам беш нафар эди. Мен, Камол, Мурод, Расим ва Сеймур. Бизни бирма-бир ишғол қилишди, бирма-бир ушлаб, кишанлашди. Ким қилди бу ишни дейсизми, албатта, мана бу хонимлар. Уйдаги кулфатни айтмаса ҳам бўлади – болаларни. Ҳа, шундай, бизни кулфат босди, босгандаям ёмон босди”.

Ҳамма кулди. У сўзида давом этди:

“Мана бугун Расимни ҳам йўқотдик. Борган жойингда тошдай қот, оғайни. Албатта, булар бир ҳазил. Бахтли бўлинг Фарида, Расим. Мен сизга узоқ умр, саодат, саломатлик тилайман. Фарзандларингиз мўл бўлсин. Сизнинг соғлигингиз учун ичдик, яна ичамиз ҳам. Бироқ қўлимдаги ушбу қадаҳни жон жигаримиз Сеймурнинг соғлиги учун кўтаришни таклиф қилмоқчиман. Сеймур ўз-ўзига хон, ўз-ўзига султон. Соғ бўл дўстим, булбул бўл, қафасда бўлма”.

Ҳамма менга термилар, идишлар орасидан таниш юзларни кўряпман – дўстларимнинг юзларини. Уларнинг юзида севинч билан бир қаторда ҳайрат ифодаси ҳам бор.

Меҳмонлар бир-бир тарқалишни бошлаганда биз ҳам – Феруз, Камол, Мурод аёллари ва мен кўчага чиқдик. Тун қўйнида мудраётган шаҳарнинг сокин кўчасидан юриб борарканмиз, Ферузнинг аёли биқинимдан туртди:

– Сеймур, сенинг тўйингни қачон қиламиз?

– Олис келажакда.

– Нега ахир? Ё сен мана бу бекорчи ошнангнинг сўзларига ишонасанми? – у кулимсираб эрининг қўйнига суқилди, – у айтгандир, оилам жаҳаннам, деб.

Феруз:

– Ўзига лойиқ қиз тополмаяпти, – деди.

– Ростанми? Эшитдингизми болалар? Келинлар, Сеймурга бир қиз топайлик. Сеймур, сен учун Боқунинг энг гўзал қизини топсак, уйланасанми?

– Албатта, – дедим қатъият билан, – фақат бир шарт бор. Шундай экан, ҳозир, айти дақиқада топсангиз розиман. Йўқса фикримни ўзгартираман.

Камол:

– Вой, қўнғилларингдан-эй, – деди, – ярим тунда сенга қаердан қиз топамиз? Кўчадан топмасак керак... Ёки сен туннинг бундай палласида юрган қизга уйланаверасанми?

– Албатта, – дедим, – нима десангиз шу. Бу суҳбатдан уям бохабар бўлсин фақат.

– Менинг бир таклифим бор, келинлар Сеймурга телефон орқали қиз топамиз. Ана, анави ерда автомат ҳам бор экан.

– Жуда яхши фикр, – дедим, – бироқ тангам йўқ.

Ҳар тарафдан менга танга узатишди. Буткага кирдим.

– Қани, рақамни айтинглар, – дедим.

Феруз:

– Жўра, ақлингга келган рақамни тер, – деди. – Масалан...

У сўзини ярим қолдирди.

– Йўқ, дўстим, бўш кема сувга кетмасин. Ёмон қайнона чиқиб қолса менинг ёқамдан оласан, – деди бироз хаёл сургач.

– Кўрқоқ, – дедим, – муаммо ҳам шунда. Уйланмоқ жиддий иш, ҳазилмас. Ҳеч ким масъулиятни бўйнига олишни истамайди. Камол, эҳтимол сен айтарсан-а?

– Менинг бир таклифим бор, – деди Ферузнинг хотини суҳбатга қўшилиб, унинг ўзи ҳамиша бир фикри бўлади, – ҳеч ким бўйнига бундай оғир масъулият олишни истамайди. Келинг, яхшиси масъулиятни ҳаммага тенг бўлайлик. Ҳар ким бир рақам айтсин.

Феруз:

– Маъкул, – деди. Тўғриси айтсам, у ҳамиша аёлининг сўзини маъқуллайди. – Икки, – деди Феруз менга истехзоли қараб.

Ферузнинг аёли:

– Тўққиз, – деди.

Камол:

– Рақамми... – дея ўйланиб хотинига бокди, – сен айтақол, хотинжон.

– Мен? Мен нима дей, билмайман... Майли, тўрт.

Мурод чаққонлик билан:

– Беш, – деди.

Мен айтилган рақамларни тердим, Муроднинг аёли сон айтишга улгурмади, чунки телефондан қисқа сигналлар кела бошлаганди.

– Жуфти ҳалолим уйқуга кетган, шекилли, – дедим.

Ҳамма кулди. Гўшакни жойига қайтардим.

Сўнгра йўлимизда давом этдик, бир-бир уй-уйга тарқалдик. Мен негадир ўзимни ёлғиз ҳис қилардим...

Секин-аста юриб денгиз тарафга қайтдим, узоқ вақт кимсасиз булварда сайр қилдим, қоронғилик кўрпасини ёпиб олган денгиз ва олисдаги ранг-баранг чироқларга термилдим, тўсатдан ўша рақамлар эсимга тушди. Тунги соат икки эди.

Сўнгра яқиндаги автомат буткасига кирдим, танга ташладим ва рақамларни шарақлатиб тердим.

Гўшакдан аёл овози эшитилди. Овоз ухлаётган эмас, бироз ҳорғин ва ҳайратланган одамнинг овози эди:

– Лаббай.

– Салом.

– Салом. Ким бу?

– Менман. Келинг, танишамиз.

Бу гапдан кейин юзимга урилган тарсакидек қаттиқ жавоб кутардим. Ёки ҳайдаб чиқарилган одам эшиги каби телефонни ғазаб билан ўчирилиши ҳақида ўйлардим. Бироқ у на қаттиқ жавоб қайтарди, на ғазабланди. Овози аввалги сокинлик билан янгради:

– Менимча, танишиш учун вақт алламаҳал бўлди.

– Алламаҳал? Йўқ, асло. Айти вақти ҳозир. Мен бироз аввал бир яқин дўстимнинг тўйидан чиқдим. У менинг энг охириги бўйдоқ оғайним эди. Фикримча, бугун унинг тўйи эмас, азаси бўлди.

– Вай, вай, вай. Нималар деяпсиз? Ўзингиз уйланмаганмисиз?

– Албатта, йўқ. Сиз-чи, сиз турмушга чиққанмисиз?

У кулди.

– Танишувнинг илк дақиқасиданоқ ҳамма нарсани билишни истайсизми?

– Маъзур тутинг. Мени телефон безорилардан, деб ўйламанг тагин. Мен, шунчаки, ёлғизликдан кўкси ўт олган бир одамман, холос. Балки шунинг учунам рақамларни тердим, биров билан танишай дедим.

– Шундайми, рақамимни қаердан олдингиз?

– Тасодифан. Хаёлимга келган рақамларни тердим, вассалом.

– Ажабланарли жуда.

– Сизганингиздек, биров сархушман, эҳтимол шу туфайли ўзимни жуда ёлғиз сезаётгандирман.

– Майли, ҳечкиси йўқ.

– Сиз билан учраша оламизми?

– Йўқ, бу тўғри иш эмас. Келинг, яхшиси бундай қиламиз. Ҳозир кеч бўлди, уйингизга бориб дам олинг, тонгда, мен айтди дерсиз, барчаси унутилади.

– Ахир сиз билан кўришишни хоҳлайман, ҳечқурса танишишни...

– Рақамимни биласиз, эртага ўзингизга келгандан кейин, танишишни истасангиз телефон қилинг, қаршилигим йўқ.

– Ростанми?

– Рост. Яхши дам олинг.

– Бахтга қарши эрталаб, албатта, кўнғироқ қиламан.

Жуда кулгили кўринса ҳам, гўшакни жойига илиб, одамсиз кўчада юриб борарканман, ўйлардимки, энди мен ёлғиз эмасман. Гўёки энди кимимдир бор.

Эртаси кун телефон қилмадим. Кун давомида кундалик ишларга қоришиб, ҳаммасини унутдим. Бир неча кундан сўнгра мажлисдан чиқиб лаборатория мудиримиз билан жанжаллашиб қолдим. У менинг илмий раҳбарим ҳам эди.

Музокарадан кейин Феруз мени уйига олиб кетди. Биз у билан бир олий ўқув юртида ишлардик. Йўлда у менга маслаҳатлар берди, ғазабланмаслигимни, ўзимни босиб гапиришим кераклиги ҳақида маъруза қилди. Айтди-ки, ҳаётда агар ҳақ бўлсанг, ўз ҳақиқатингни ҳимоя қилишни минглаган усули бор. Ҳаммани ўзингга душман қилган билан бировни ишонтира олмайсан. Биров келишган маъқул, биров енгилган ҳам. Тасаввур қил, биров тўғри гапирмаяпти. Айтайлик, унга ҳар тарафдан назар солсанг, менга шундай туюлади, бу масалага бир тарафлама боксанг, ҳар ким билан ҳам келиша оласан. Йўқса, ўзинг каби ҳеч нарсанинг тарафини ололмайсан, нодонсан, жоҳилсан. Шунинг учун ҳам...

– Шунинг учун ҳам... – дедим. – Сенинг бу сиёсатинг жонимдан тўйдириб юборди.

– Тушундим, дўстим, тушундим, сендай одам билан келишиб бўлмайди. Кетдик, яхшиси чой-пой ичайлик.

Ферузнинг аёли:

– Биласанки, – деди, – ҳеч биримиз бу сўзларни унга ўргатмаганмиз. Билмайман, бу сўзларни қаердан билади, ўзи топган, дейдики: “О-о-йи, да-а-да”.

Ферузнинг аёли ҳали бир ёшга ҳам кирмаган ўғли ҳақида гапирарди. Шу маҳал Феруз кийимларини алиштириб ёнимизга келди.

– Ҳақиқатдан ғалати, – деди. – Биласан, мен яқинда янги бир назарияни кашф қилдим. Назариямга асосан, тилни болалар яратишган. Катталар эмас, йўқ, айнан болалар. Биз, катталар улар яратган сўзлардан фойдаланамиз. Сеймур амакиси, айт қани, қаерда шундай ширин болани кўргансан, кимнинг шундай ўғли бор, тўғрими гапим?

Қанча уринсам ҳам ўша рақамни эслай олмасдим. Деярли ярми эсимда, бошидаги икки сонни аниқ биламан, учинчи рақами ноль эди, қолганини минг уринсам ҳам ёдимга туширолмадим.

– Менга қара, Самоя, ўша кечаси сен қайси рақамни айтгандинг?

– Қайси кеча? Қанақа рақам?

Унга эслатдим: “Ўшанда, тўйдан чиқиб менга маслаҳат бердинглар уйланиш ҳақида, кейин телефон орқали таништирмоқчи бўлдинглар бўлажак аёлим билан, бирма-бир рақам айтдинглар, эсаяпсанми, сен ўшанда қайси рақамни айтган эдинг?”

Эшикдан чиқарканман у ортимдан бақирди:

– Ҳа, эсладим, тўққиз эди, троллейбусимнинг рақами.

Уйдан чиқишим билан яқиндаги буткадан рақамларни тердим. Гўшак кўтарилди.

– Алло. Салом. Менман.

– Салом. Ким бу?

– Нега дарров унутдингиз. Эсингизда бўлса, мен сизга бир оқшом телефон қилгандим, бундан уч кун аввал, айнан ҳозиргидай вақт эди ўшанда...

– Унда овозингиз бошқача эди, – деди ва истехзо билан қўшиб қўйди, – ёки бу гапирётган одам бошқа биров. Ўтган сафар ёлғизликдан қийналган, бир телефон можаросига қўшилиб қолгандингиз.

У қатъий оҳангда гапирарди.

– Онт ичаман, бу менман. Ўшанда овозим маст одамники эди, шунинг учун ҳам танимаяпсиз ҳозир. Энди-чи, энди танияпсизми, эшитинг.

– Ҳа, энди танидим. Мен бошқа одам деб ўйлабман, маъзур тутинг, – у бемалол кулди, – демак, бугун ўзингиздасиз.

– Юз фоиз. Маст эмас вақтимда кўнғироқ қилишимнинг сабаби мен ҳақда фақат ёмон тасаввурга эга бўлиб қолманг, дедим. Сиз ўйламанг тагин, бу ғирт ичкиликбоз, деб. Ўзи ойда-йилда бир марта ичаман.

– Яхшиям кўнғироқ қилдингиз, бўлмаса бу оқшом зерикиб ўлардим. Радиом бузилиб қолди.

– Сиз ҳар доим шундай кеч ухлайсизми?

– Ҳа, шундай, тун ярмигача радио тинглайман. Бироқ бугун радионинг аҳволи чаток, тентакка ўхшаб қолдим усиз.

Гўшакдан ажойиб бир қуй, пианинонинг овози эшитиларди, бироқ жуда узокдан.

– Сиз саволларга жавоб беришни хуш қўрмайсиз, биламан, аммо мумкин бўлса айтсангиз, ким у тун ярмида пианино чалаётган?

– Ҳа, – у секингина кулди. – Овоз бизнинг уйдан эмас, қўшниларикидан келяпти. Шундай санъатсевар қизки, эрталабдан кечгача пианино чалиш билан машғул. Деворлар қалин эмас, овоз тўғридан-тўғри ўтиб туради, худди икки уй ўртасида ҳеч нарса йўқдек. Ҳечкурса радио ишлаганида унинг овозини эшитмасдим.

– Хўш, нега радио тинглайсиз?

– Радио худди уйимга менгзайди. Масалан, мана бу тўлқинда тунгги эшиттириш бўлади, мана бу тўлқинда эса энг сара қўшиқлар қўйилади... – Мен унинг радио тугмалари узра кезаётган бармоқларини ҳис қилдим, у каналларни бир-бир ўтказарди. – Бу тўлқинда ҳамиша бўрон гувиллайди, бу тўлқинда ҳар доим мен англолмас тилда гапиришади, бу тўлқинда эса ҳамиша хурсандчилик, бу ерда суҳбатлар уюштирилади, халқ кулади, олқишлайди, мен сўзларни тушунолмайман, бироқ мендан бошқа ҳамма кулади, яна қарсак чалади, мен ҳам қўшиламан. Бу ерда тунгги суҳбат, бошловчилар бир-бири билан пичирлаб гаплашишади, микрофондан ҳатто уларнинг нафас олиши ҳам эшитилиб туради... Радио дейиш ҳам ғалати, гўёки бутун дунё менинг хонамга қамалиб олган. Барча тунларим шундай кечмоқда. Осмон, ашулалар, одамлар, тайёралар...

– Тайёралар?

– Кулоқ тутинг, – деди у. Сўнгра орага жимлик чўкди. Мен ҳам кулоқ солдим ва бироздан сўнг тайёра шовқинини эшитдим. Демак, ҳозиргина қўнган учоқ бизнинг уй устидан ҳам учиб ўтади. Унинг уйи қаерда экан-а, шаҳарнинг қайси бурчагида экан?

– Радио ва тайёралар бир-бирига қўшни, шундайми? – дея тўсатдан сўради у.

– Қанақасига қўшни бўлишади, ахир?

– Самодан, – деди ва яна сукутга чўмди. Энди гўшакдан учоқ овози эмас, пианино саси эшитиларди. – Менга қўйиб берсангиз, гапириб ўтиравараман, сиз ҳам нимадир денг ахир?

Ўзим ўзимга хайрон қолдим, билмадим, негадир мен бу бегона одамга ҳеч бировга айтмаганларимни гапира бошладим. Ишдаги муаммо-ю ташвишлар, эски дўстим Феруз билан кундан-кунга узоқлашиб бораётганимиз, илмий раҳбаримни нега ёқтирмаслигим, диплом ҳимоясида ҳар нарса деганим ва бошқа шундай кўплаб нарсалар ҳақида окизмай-томизмай айтиб бердим. Зеро, буларнинг бирортасини унга дахли йўқ эди. Бироқ, тушунмасдим, нега айнан унга булар ҳақида гапирдим? Ўзимни нега тўхтатолмадим?

Тўсатдан тўхтаб, дарров у билан хайр-маъзур қилдим, гўшакни шиддат ила жойига қайтардим.

Уй тарафга одимлаб борар эканман, “Буни кимга айтиб беришимдан қатъий назар аниқ ишонмайди”, деб ўйладим. Ҳақиқатдан ҳам, танимаган, ҳатто юзини кўрмаган одамга қандай қилиб қўнглингни очиш мумкин?

Мен у ҳақида нима билардим? Ҳеч нарса.

Ягона билган нарсам, у кечалар радио тинглашни хуш кўради, санъатсевар қўшниса эса тун бўйи пианино чалади.

Бу ҳикоянинг яна бир иштирокчиси – телефондир. Телефон ҳақида бир-икки жумла айтишни истардим. Айниқса, сўнгги пайтларда телефонлар менга жуда ғаройиб ва бегона туюларди. Лаборатория мудиримизнинг хонасида, столи устида бир қора телефон бор. Ҳамиша унга боққанимда, у хонага қўйилган минадек кўринади кўзимга. Мудирнинг доимо маҳзун, ўйнаб турувчи, кўрқув ичида боқувчи кўзларига қараганимда, бу телефон унинг учун вақтли бомбадек туюлишини ўйлардим. Чунки у ҳар қўнғироқдан, ҳар ҳаракатдан сакраб тушарди. Гўёки бу телефон ҳар дақиқада нохуш хабар сабабли ҳаракатга келиши мумкин. Гўёки бир кун унга қўнғироқ қилиб “Сени ишдан бўшатишди ёки хотининг бошқаси билан қочиб кетди” дейишади.

Канселариямизда ҳам телефон бор эди. Бироқ дискидаги рақамлар тушиб қолган, қора бир доира эди. Менинг тасавурумча, у чамбараксиз машина, манзилсиз мактуб каби мададга зор ва ожиз эди. У гўёки мутеликнинг, эрксизликнинг, пасивлик ва бахтсизликнинг рамзи эди, яъниким, сенга қўнғироқ қила олишади, сен эса йўқ.

Бундай телефонлар қаторида телефон автоматлар ҳам бор. Телефон автоматлар дисксиз телефонларнинг бутунлай акси. Сен қўнғироқ қила оласан, улар эса йўқ. Кимгадир телефон қилиб оғзингга келганини айт, қарға, ким ҳам сени топа оларди? Телефон автоматлари – жазосизликнинг, масъулиятсизликнинг, ўзбошимчаликнинг рамзи. Уларнинг устун тарафи бомбардимончи учоқларнинг қуролсиз кема устида голиб келганига ўхшайди.

Кўрмагансизда, уйимизга телефон келмагунча қанчалик хасис эдим. Қўлимга тушган тангаларни Ҳожи Қора каби хасисларча йиғар, яшириб қўярдим. Таниш-билишдардан, дўстлардан танга олар ва бир жойга тўплар, имкон бўлиши билан оқ купюраларни ҳам тангага алмаштирардим.

Ҳар кеча унга телефон қилардим, фақатгина кечалар, бу худди бир одатга айланганди.

Бу суҳбатларни яхши кўрадим – унинг бироз ҳорғин, бироз истехзоли, бироз ғамгин овозига, девор ортидан эшитилиб турувчи пианинога, радиога, тайёра шовқинига, бари-барига шайдо эдим.

Эндиликда у ҳақда баъзи нарсаларни ҳам билиб олгандим, бироқ жуда кам маълумот. Билишимча, унинг исми Мадина, бир ўзи яшайди, кўзлари кўнғирранг, уйининг рақами 35. Шулардан бошқа ҳеч нарсани билмайман.

Бир сафар ундан:

– Неччи ёшдасиз? – дея сўрадим.

– Эҳ, ёшим ўтиб қолган, набираларим, эвараларим бор, – деди у кулимсираб. Сездимки ҳазил қияпти.

У на ҳаётидан, на ишидан, на оилавий аҳволидан сўз очарди.

Мен ҳам ундан булар борасида сўрамасдим. Унинг ўзи ҳам бундай нарсаларни сўрамасди мендан. Бироқ, ёшим, йигирма тўққиздалиги, бўйдоқлигим ҳамда илмий ташкилотда ишлашимни биларди. Фақатгина исмимни билмасди. Чунки танишганимизда унга ўз исмимни эмас, бошқа бир исмни айтгандим: Рустам. Нега ундай деганман? Билмайман. Эҳтимол унинг ҳам асл исми Мадина эмас, бошқадир.

– Ахир биз қачон кўришамиз, – дедим узоқ жимликдан сўнг.

– Нима қиласиз кўришиб? – деди у жавобан. – Яхши фикр эмас бу. Сизни билмайману менга телефондаги суҳбатлар маъқулроқ. Ҳаётимга янги насимлар олиб киради унда кечган суҳбатлар, устига-устак маълум вақтлардагина телефонда гаплашаман, ўша вақтни кутиб яшайман. Кўнғироқ қилган одамни танимайман, юзини ҳам кўрмаганман, шу туфайли у билан бемалол гаплаша оламан, у ҳам кўрқмай-нетмай менга кўнглини очади. Дейлик, мени ҳеч қачон кўрмаган, қандайлигимни тасаввур ҳам қилмаган. Бу ёмонми? Асло. Мабодо кўришсак, бир-биримизни ёқтирмаймиз, кейин барчаси бузилади. Агар бир-биримизни ёқтирган тақдиримизда ҳам ҳамма нарса ўзгаради, соддалашади, ўз асл маъносини йўқотади. Келинг, муносабатларимиз яхшиси шундай қолсин. Ишонинг, энг тўғри йўл шу. Бу гапларни кўяйлик, яхшиси ишингиздан гапиринг. Ўша масала қандай бўлди? Аризангиз? Ҳал бўлдимми?

– Йўқ. Ариза берганман, кетаман яқин орада у ердан.

– Қаерга?

– Очиғи, қаергалигини билмайман. Сиз нима маслаҳат берасиз?

У бу саволга жавоб қайтармади, гўшакдан фақатгина учоқ шовқини эшитилди.

Янги йилни Ферузларникида кутиб олаётган эдик. Янги келин-қуёв – Расим ва Фарида ҳам келганди. Ўн иккига ўн дақиқа қолганида байрам столи ёнига тизилишдик. Бу столни Ферузнинг аёли ва бошқа хотинлар шундай чиройли безашган эди.

Бу ерга энг охирда келган мен эдим, ташқари жуда совуқ бўлгани учун ичкаридаги қайноқ тафт одамга хуш ёкарди, албатта.

Соат ўн иккига бонг урди, бир-биримизни кучоклаб, оғиз-бурун ўпишдик, бир-бировга бахт ва омад тилаб қадах кўтардик. Феруз ўз сўзида бу йил тарихий йиллигини, бу йилда менинг тўйим бўлишини ҳам сўзига қистириб ўтди. Бир қадах шаробдан кейин Феруз мени бир чеккага олиб чиқди.

У кечадан бери ичаётгани учун маст эди, қўлидаги қадах билан бир мен учун қадах сўзи айтарди. Буни мендан бошқа биров эшитмасди.

– Сенинг соғлигинг учун ичаман. Сен доим худди ҳозиргидек бўлгансан, мард, қатъиятли, шунингдек, бироз шўх, тутқичбермас ва бешафқат. Ҳаётга ҳамиша очик кўз билан қарайсан. Биламан, биламан, бу сўзларимга ичингдан куляпсан ҳозир,

эхтимол нафратланаётгандирсан ҳам. Яхши биласан, мен ҳам, кара, буларнинг барчасидан, – у ялтираб турган янги мебелини кўрсатди, – ёки Самоянинг шубасидан аввал ўзимни сотганман. Йўқ-йўқ, мен ҳеч қачон виждонимга хилоф иш қилмаганман, ҳеч қачон ваъда бермаганманки, виждоним уни қабул қилсин. Бунга ишонишинг мумкин. Аммо... – у бироз тўхтади, – Одамнинг ақли жойида бўлсин экан. Хўроз каби отилавермасин экан ҳар доим ўртага. Шундай ерлар бўладики, таслим бўлиш лозим, яна шундай ерлар борки, сўзингда қатъиян тура олиш шарт. Баъзи ишларда келишган ҳам маъқул аммо.

– Эҳтимол, ҳақлисан. Лекин шахсан мен учун ҳақ-ҳисоб қийин масаладир, бу ерида ортга қайт, у ерида олға юр, мен бундай эрксизликда яшай олмайман.

У қўлини иргитди:

– Ай-хай, кел, яхшиси ичамиз, янги йилдан қаерда иш бошлайсан?

– Газетада, – дедим дадил овозда. – Ўтган куни буйруғим чиқди.

– Ўзинг тушунадиган, яхши иш, бироқ мендан сўрасанг, бекор кетдинг...

У роялнинг орқасига ўтди, чалишни бошлади, аёли эса кўшиқ куйлади. Улар айтаётган кўшиқ радиомизнинг сўнгги кўшиқларидан бири эди. Тўсатдан пианино, сўнг эса радио ёдимга тушди.

– Қадах сўз айтмоқчиман, – дедим, овозим баттар дўриллаб кетди.

Ҳамма таажжуб-ла менга қаради, чунки, шу пайтгача қадах сўз айтган одам эмасдим.

– Қаранг, биз ҳаммамиз шу ердამиз, бир жойда, ҳаммаси жойида, кайфимиз ҳам чоғ. Бироқ келинг, бир бора ўйлаб кўрайлик, бу оқшом ёлғиз қолганлар нима қилишмоқда экан? Дейлик, навбатчилар, йўл кузатувчилари.

– Ким, ким? – дея ҳар тарафдан савол келди.

– Йўл кузатувчилар деяпман. Шундай, улар поездлар жадвалини ёддан билишади, ёп-ёлғиз хонасидан чиқиб айни тун ярмида қору аёзда поездларни кутишади.

Расим:

– Тегманглар, бугун оғайнимиз маст, дунё уники, – деди. Ҳамма кулди. Феруз дарров менга қараб ўрнидан турди:

– Тўхтанглар, бир зумга тўхтанглар, – деди. – Айтайлик, гапинг рост. Илтимос, дўстлар, кулмайлик, масала жиддий. Демак, бугун йўл кузатувчиларининг соғлиги учун ичамизми, Сеймур?

Қадахлар кўтарилди.

– Йўқ, – дедим, – йўл кузатувчиларининг соғлиги учун дейишни истамасдим. Гапимни оғзимдан олдингиз. Мен тамоман бошқа бир одамнинг соғлиги учун ичишни истар эдим ва қаранг, агар тушунмасангиз...

– Хўш-хўш, майли, айт-чи...

– Мен фақат бир инсоннинг, танҳо қалбнинг, ёлғиз кўнгилнинг соғлиги учун ичишни истайман бугун. Ҳозир у ўз хонасида радио тингламоқда. У барча радиоларнинг кунлик жадвалини ёддан билади. Йўл кузатувчилари поездлар олдида чикканидек у ҳам эфирга кетган ҳар бир эшиттиришнинг олдида чиқади. Бутун дунё унинг хонасида, бутун олам у билан бўлишига қарамай у жуда ёлғиз...

Қадахдан бир култум хўплаб, бошим узра кўтардим. Қолганлар ҳам индамайгина ичишди, сўзларимга ҳайратланишди, лекин бирорта савол беришмади. Бироздан кейин эса умуман бошқа нарсалар ҳақида суҳбатга киришишди.

Секингина даҳлизга чиқдим, рақамларни териб, жимгина кулоқ солдим. Телефон кўтарилмади. “Бу ҳам сенинг йўл кўзловчинг”, дея ўйладим. Бекорга унинг ғамини еяпсан. У ҳам ҳаммага ўхшаб қаердадир янги йил кутаётган бўлса керак, эҳтимол, шоддир. Нега қувонмасин, нега байрам қилмасин, ахир?

Хаёлдан ўзимни тортиб яна кўнгиноқ қилдим. Москва вақти билан янги йилни

кутлашни истадим. Барибир телефон кўтарилмади. Бир соат ўтар-ўтмай яна кўнғироқ қилдим, бу сафар Прага вақти билан табриклашни ўйладим, яна жавоб йўқ. Бир соатдан кўпроқ вақт ўтди, яна унинг рақамларини тердим, бу сафар қаернинг вақти билан янги йил эди, билмайман, эҳтимол Гринвич вақти биландир.

Ниҳоят, саҳарга яқин кўчадаги автоматдан кўнғироқ қилганимда у телефонни кўтарди.

– Сизни Атлантик вақтидаги янги йил билан қутлайман, – дедим. У нима демоқчилигимни тушунмади, мен ҳам изоҳламадим.

– Яхшимисиз? Ҳозиргина киргандим ўзи эшикдан.

– Ўзим ҳам ҳали келмаган бўлса керак деб ўйладим. Тун бўйи сизга телефон қилиб чиқдим.

– Дугонамларникида эдим.

– Ҳечкиси йўқ, – дедим, – янги йил совғаси ўлароқ ажойиб бир сўзни айтмоқчиман сизга... Мен сизни севаман. Телбаларча севаман, ҳа-ҳа, жуда яхши кўраман сизни.

– Ия, шундайми? – у оҳиста кулди. – Қандай ажойиб хушхабар. Янги йил ёмон бошланмаяпти.

– Ишонинг, сиз менинг азизим, кўзларимнинг нурисиз, қандай айтсам экан-а, мен ҳеч кимни бунчалик севмаганман. Эҳтимол сизга кулгили туюлар, бир-бировимизни ҳеч кўрмаганмиз. Бироқ нима ҳам қилардик, қисмат экан, учрашдик. Мен энди сизсиз яшолмайман.

– Янаям тўғрироғи, менинг телефонимсиз, – дея сўзимни тўғирлади у. – Биламан, бу сўзлар ҳаммаси ҳавойи гаплар, аммо уларни эшитиш одамга жуда хуш ёқади.

Биринчи марта суҳбатимизни пианино овози бузмас, олисдан куёш кўринаётганди. Қачонлардир мусиқа мактабида ўқиганим сабаб, шекилли, хаёлимга шундай ташбеҳлар келди – ҳаётнинг хромотик овозлари – оқ ва қора пардаларнинг – кундуз ва кечаларнинг, яхши, порлоқ кунларнинг ҳамда ёмон, зулматли тунларнинг кураши....

– Мен қачон сизни кўраман, ахир? Ҳамиша бир гапни қайтарасиз: “Кўришмаганимиз яхши”. Сизнинг фикрингизча, бу муҳаббатнинг энг гўзал кўринишидир, биз бир-биримизга телефон орқали боғланганмиз. Гўзал алоқа бу.

– Фақат бир тарафли алоқа, – деди у, – яъни, сиз менга кўнғироқ қила оласиз, мен эса йўқ.

– Шундай, шунинг учун ҳам сизни кўришни истаяпман. Манзилни айтинг, оёғимни кўлимга олиб ҳозироқ етиб бораман.

– Илтимос қиламан... – деди у қандайдир ғамгин оҳангда. – Ўтинаман, бу севинчни мендан тортиб олманг. Кўпчилик менга бундай таклифни берган. Сиз ҳам уларга ўхшаб буни сўрайверсангиз, салом-алигимиз узилади.

Бироз жим қолди, сўнгра яна сўзида давом этди:

– Аммо сизга жуда суянаман, турмуш ўртоғим ўлганидан кейинги энг яқин одам сизсиз менга...

Январь бошида янги жойда иш бошладим. Куни билан бир материални таҳрир қилдим, ишни якунлаб кўчириш учун машинкачига бердим. “Тонгда тайёр бўлиши шарт”, дедим жиддий оҳангда. Ишга кираверишдаги деворга қора плакат осилган, унда газета ходимларининг исм-фамилияси ҳамда телефон рақамлари ёзиб қўйилганди.

Билдирмайгина уни кўздан кўчирдим, сўнгра бирдан совуқ тер босди бутун баданимни. Чунки нотаниш одамлар орасида таниш бир одамнинг исмига кўзим тушганди.

– Вализода ким? – дея сўрадим ходимларнинг биридан.

– Бизнинг машинкачимиз. Ҳозиргина унга материал бердингиз. Тинчликми?

Секингина деразадан қарадим. Қўнғир кўзли машинкачи зиналардан пастга тушарди. Баланд пошналарининг овози шундай эшитилиб турарди: тақ-тук, тақ-тук...

Бу худди эртакка менгзарди. Қисмат бизни бир ишхонада учраштирганди, лекин у бу ҳақида умуман билмасди. У ёзув машинкасида мен берган материални кўчиракан, буни мен берганимни ақлига ҳам келтирмасди. У биладик, буни мен берганман, бироқ билмайдики, мен – ўшаман, йўқ, янаям тўғрироқ айтсак, мен – менман.

Ҳеч чидай олмасдим, бу янгиликни етказишни истардим, унга автоматдан қўнғироқ қилдим. Бу биринчи марта унга доимга вақтдан олдин телефон қилишим эди, телефон кўтарилмади. “Ҳечкиси йўқ, ҳар доимги вақтда телефон қиламан, сурприз бўлақолсин, майли”, деган хаёл кечди ичимдан.

Кечкурун унга қўнғироқ қилдим ва:

– Яхшимисиз? Икки соат аввал телефон қилгандим, кўтарилмади.

– Бугун анча эрта телефон қилибсизми? Рафиқамгилда эдим. Бошим ишдан чиқмади, шунга бугун кеч чиқдим.

Кулгимни зўрға тўхтатиб:

– Нима иш экан ўша? – дея сўрадим.

– Тугатолмадим, қолганини уйда қиларман деб олиб келдим, янги бўлим бошлиғимизнинг топшириғи.

– Янги бўлим бошлиқ?

– Шундай, бугун ишхонамизга янги бўлим бошлиғи тайинланди.

– Йўғ-е, ажойиб-ку, – дея яна ўзимни зўрға тутиб турдим кулишдан. – Яхши-яхши, қандай экан, у янги бўлим бошлиғи?

– Нима десам экан, ўзи кўпам гаплашмадик, жудаям манман кўринди, аммо илк таассурот билан нимадир дейиш мушкул, ҳар ҳолда...

Нима дейишимни билмай қолдим. Унинг бундай дейиши хаёлимга ҳам келмаганди.

– Нега, сизга манзур келмадимиз? – дедим.

– Хуллас-да, одатда илк таассурот хато бўлади. Эҳтимол, яхши одамдир, ўзини жуда ёмон тутгани йўқ ҳар қалай. Узун бўйли, бакувват йигит, ҳам келишган. Аммо озроқ қаттиққўл. Одамга тепадан қарайди. Гапирганида ҳам қандайдир жаҳл билан гариради, “Тонггача тайёр бўлсин”, деб.

Бу унинг биринчи марта касби ҳақида сўз очиши эди. Бироқ бу сафар унинг касби билан қизиқмадим, ахир шусиз ҳам яхши билардим-да чунки.

– Хўш, ўзингизнинг ишингиз нима бўлди? – дея сўради. – Янги ишга ўтдингизми?

Ҳар ҳолда олдиндан режалаштириб қўйганим йўқ эди ўйин бошлашни, бироқ қандайдир куч мени мажбур қилди-ю шундай дедим:

– Йўқ, фикримни ўзгартирдим. Эски жойимда қолдим.

Эртасига эрталаб Мадинани, менинг Мадинамни кўрдим. Тўғри, ўтган кун ҳам кўргандим уни. Аммо ўша кун у бошқача кўринишда эди, аслида, унинг ҳар бир кўриниши ўзига хос ва гўзал. Оддий бир кўриниш... Эҳтимол унинг гўзаллиги ҳам шунда эди, лекин қандайдир паришон ва хомуш гўзаллик эди у. Булар ўтган куннинг фикрлари. Бугун эса ҳар нарса тамоман бошқача. У кўчирган қоғозларни кўриш билан бирга ўзига ҳам кўз остида назар солардим. Унинг менга буткул ёт бўлган зоҳирий кўриниши билан бу қадар яқин, таниш овози орасида, бу ердаги Мадина билан телефондаги Мадина орасида бир оҳанг, уйғунлик ахтарардим.

Ишхонада у билан меҳрибон, секин овозда гаплаша бошладим ва қизиқардимки, қани кўрай, у бу ўзгаришни сезибдими? Буни билиш учун эса оқшомни кутардим. Қўнғироқ соатини.

– Айтгандима сизга, илк таассурот хато бўлади деб, – деди у бугунги суҳбатда. – Бугун сездим, у жуда хушкўнгил, меҳрли инсон экан...

– Иккинчи таассурот ҳам алдаши мумкин, ахир, – дедим жиддий оҳангда. – Кўпам ишонманг.

– Йўқ-йўқ, биринчи учрашувда унинг кўзларига қарай олмагандим. Бугун яхшилаб қарадим, кўзларида поклик бор, ҳам доно...

Ичимдан қачон, қайси маҳал бокди экан, дея ўйладим.

– Қизғанаман-а сизни, – дедим.

Хуллас калом, бу ўйин шундай бошланди. Мен энди бу ўйиннинг қоидаларини яхши билардим. У эса ҳаммасидан беҳабар эди. Энди қўлимдан бошқа нарсга келмасди, почта қутисига отилган мактуб каби воқеалар менинг назоратимдан чиққанди. Фақат олдга юриш керак эди.

Бу ўйиннинг ўзига хос қийинчилиги ҳам бор бўлиб, барча сўзларни, сўзлаш оҳангини, фикрлашни ўзгартириш даркор эди. Яъни телефонда бошқа, ишхонада бошқа одам бўлиш керак. Ҳар бирининг ўз олами, ўз хатти-ҳаракати, ўз психологияси бор эди.

Ишхонада тамомила бошқа одам эдим. Хайрихоҳ, бироқ ўртада масофа сақлаган, бирмунча уялчанг. Ҳар кеча телефонда у менга ўзим ҳақда гапириб берар, ҳар бир ҳаракатимни, ҳар бир қадамимни, юзимнинг ҳар бир ифодасиги таҳлил қиларди.

Кўп вақтларда ўзим ҳақда суҳбатни ўзим очардим, лекин сўнгги пайтлар сездимки, энди бундай қилишга эҳтиёж йўқ. У ўзи ҳаяжон билан Сеймур муаллим ҳақида сўзлар, бу Рустам билан кечган узундан-узон суҳбатларда юз берарди.

Бироқ Сеймур билан ҳеч қачон Рустам ҳақида гаплашмасди. Умуман айтганда, унинг телефон ҳаёти ҳақида ҳеч кимнинг тасаввури йўқ эди. Мен билмасдим, бунга севинишим керакми ёки қадарланишим. Баъзан менга унинг бу борада ҳеч ким билан гаплашмаслигига сабаб бутун лоқайдлиги, бегоналиги, деган фикр келарди. Баъзида эса аксинча тушунардим.

У буни худди энг ҳаяжонли, энг азиз, энг сирли туйғу каби яширар, ҳеч кимга очишни истамасди. Менинг ҳисларим эса бир-бирига қарама-қарши эди.

Тасаввур қилинг, Сеймур сифатида мен уни кечкурунги телефондаги ўзимдан қизғанардим. Телефондаги суҳбатларда эса Рустамни унинг Сеймур ҳақидаги узундан-узон суҳбатлари асабийлаштирарди.

Бу сафар унга:

– Келинг, – дедим, – бир-биримизга “сен” деб мурожаат қилайлик. Ахир кўпдан бери танишимиз.

– Майли, кел, – деган жавоб келди гўшакдан.

– Раҳмат, хайрли кечалар тилайман, – дедим ва ёш боладай севиндим, энди Мадина мен билан “сен” деб, у билан эса “сиз” дея гаплашади.

Тўсатдан ҳаёлимга биринчи марта ўзим ҳақда, ўзимнинг иккинчи “Мен”им борасида худди бегона одам каби тушунаётганим келди.

– Менимча, сенинг ёшинг кичик ундан, – дедим.

– Қардан биласан? – ўзига ярашган ноз билан жавоб қайтарди, – эҳтимол, у мендан кичкинадир.

Ғазабим кўзиб гўшакни қўйдим. Уч кун давомида бирор марта унга телефон қилмадим.

Ишхонада эса ҳар кун у билан кўз уриштирардик. Ишхонанинг эски ишчиларидан бири менга яқинлашди:

– Қўй, ўзингни қийнама, – деди ва кулимсиради, – ҳали бирор одам бу ёш хонимнинг қалбини фатҳ этолмаган.

Учаламиз ҳам кулдик. Мадина кетганидан кейин мусаҳҳиҳим деди:

– Худди роҳибага ўхшайди. Бирорта инсон унинг юрагига йўл тополмади. Садоқатли рафиқа экан. Эри кўп йиллар аввал вафот этган...

Унинг айтишига қараганда, турмуш ўртоғи учувчи бўлган эмиш, осмонда ҳалок бўлганмиш.

Бир кун ишдан кеч чикдим. Эшикдан чиқаётиб Мадинанинг машинкасида ниманидир ёзаётганини эшитдим. Унинг нозик бармоқлари машинка тугмалари узра ҳаракат қилар экан, бу четдан худди пианино чалаётганга ўхшарди.

Кечқурун, вақт бўлганида унга кўнғироқ қилдим.

– Салом.

– Салом. Демак, сенинг жаҳлинг тез. Тунов кун нега телефонни қўйиб қўйдинг? Сенинг шарофатинг билан бугун Сеймур мени уйга кузатиб қўйди.

– Нима? – дея таажжуб-ла сўрадим, хайратим жуда ишонарли чиқди.

– Ишим жуда қўпайиб кетди. Шу туфайли кеч чикдим. У мени кузатиб қўйди. Чунки жуда илтифотли, яхши одам.

“Янаям тўғрироғи, ақлсиз, аҳмоқ одам у, – дея ўйладим. – Каллам курсин, ростанам кеч эди, ахир, хайрлашиб кетиб қолдим, хаёлимга келмабди, кузатиб қўйсам ўлармидим”.

Унинг сўзларидан англадимки, демак, мен уни кузатиб қўймоқчи бўлсам, албатта, йўқ демайди, қайтанга унга ёкиб тушади. Эҳтимол аччиғ билан айтаётгандир, мени – Рустамни жаҳлини чиқариш учун айтаётгандир. Демак, у менга – Рустамга ҳам бепарво, ёт деб билмайди ўзини. Бироқ бунинг қайбири ҳақиқат? Қачон бунинг тагига етаман?

Гумону фаразлар ичида гаранг қолдим. Бироқ бир нарсани аниқ ва тиниқ билиб олдим, келаси сафар ишдан кеч чиқса нима қилишни яъни. Биз борди-келдисиз озайган шаҳарнинг сокин кўчаларидан ўтиб борардик, мен ундан сўрадим:

– Иш йўқ пайтлари, айнан кечалар нима билан машғул бўласиз?

– Уйда ўтираман, – деди.

– Ёлғиз, бир ўзингиз ўтирасизми уйда?

– Шундай, тинчликми? Китоб ўқийман, радио тинглайман.

Қани кўрамиз, радио ҳақида Рустамга айтганларини Сеймурга ҳам айтиб берармикан. Аммо у умуман бошқа нарса ҳақида сўз очди, бундан ўзимда шод эдим.

– Анави менинг деразам, – учинчи қаватни кўрсатди.

– Эҳтимол падезд коронғидир, келинг, ўзим эшиккача чиқариб қўяман.

– Йўқ, – деди.

Бироқ ортга қайтишни истамадим.

– Балки мени уйингизга таклиф этарсиз? – дедим.

– Албатта, – деди у. – Лекин ҳозир вақт алламаҳал бўлди, – у соатига қаради, сездимки, асабийлашапти.

– Алламаҳал дейсизми? Шунчалик эрта ухлашга ётасизми?

– Йўқ, аммо... – у жуда безовта эди, тили калимага келмасди.

– Майли, менга бир стакан чой беришни истамас экансиз, келинг, унда яхшиси биров кўчада сайр қиламиз, ҳавони қаранг, қандай баҳаво.

У рози бўлмади. Сайр қилдик. Бир неча марта унинг уйи ёнидан ўтдик. Мен унинг уйини жуда кўришни истардим. Фақатгина телефон орқали таниш бўлган уйни, радиони, юмшоқ ўриндикни кўриш якка истагим эди.

Эҳтимол ўша кун мени уйига таклиф қилсайди, ҳаммасини унга айтиб берардим.

Падезд эшиги олдида хайралашар эканмиз, у менга шошилганча қўлини узатди.

– Бўпти, яхши боринг, Сеймур муаллим. Жуда миннатдорман сиздан. Оқшомингиз хайрли бўлсин.

Шундай деди ва майингина жилмайди, сўнгра ортга қарамай кириб кетди. Унинг қадам товушларини эшитар эканман, тўсатдан ҳаммасини англадим. Тушундимки, у нега бунчалик шошилди, асабийлашди, тез-тез соатига қаради. У телефонни кўтаришга кечикишдан қўрқарди. Менинг телефонимни.

Бир неча кундан сўнг масъул котибимиз мажлисда бўлмағур нутқ сўзлади.

Унинг сўзларини кесдим ва аёвсиз танқид қилдим. У менга қаршилик ҳам билдирмади, жавоб ҳам бермади. Унга раҳмим келди. Қанча йиллардан бери газетада ишлайди, шу пайтгача бирор одам у билан бу оҳангда гаплашмаган экан. Камига шунча одам орасида.

Мажлис тугагандан кейин ўзимни жуда ўнғайсиз ҳис қилдим, биринчи сабаби мен тамоман ҳақ эмасдим, иккинчи, Ферузнинг маслаҳатлари ёдимга тушганди, учинчиси эса, ишхонадан бўшатишидан қўрқардим. Аслида, қўрқадиган одам эмасман. Бироқ Мадина бу ерда ишлайди, ундан айрилгим йўқ. Нима бўлса бўлар, деб масъул котибнинг хонасига бордим, узр сўрадим.

Кечкурун Мадинага телефон қилар эканман, нима ҳақида сўзлашини билардим.

У сўз бошлади:

– Рустам, яхши биласан, – унинг овозида жонланиш, ҳаяжон бор эди, – бизнинг Сеймур қанчалик мард инсон. Ўз кўзим билан кўрганим йўқ, лекин бошқаларнинг сўзига қараганда, бугун у мажлисда масъул котибимизни уялтирибди. Сувсиз олиб бориб, сувсиз олиб қайтибди. Оғзига келганни айтибди. Хуллас, ҳамманинг оғзида шу гап. Ахир котибимизнинг гапини шу пайтгача бирор одам икки қилмаганди. Устига-устак, шунча одамнинг ичида, тасаввур қиялпсанми.

– Биладан, – дедим, – бундай кишиларни жуда яхши биладан. Улар мажлисларда оловли нутқлар сўзлашади, одамлар ичида ўзини кўрсатишади, бироқ кейин бориб узр сўрашади. Эҳтимол Сеймур ҳам мажлисдан чиқиб унинг ёнига борган, оёқларига йиқилиб ёлворган, узр сўрагандир.

У ғамгин овозда:

– Нега бунақа дейсан-а? – деди. – Нега сен уни бунчалик ёқтирмайсан.

– Бунинг сабаби битта, чунки сен уни ёқтирасан. Мен эса сени.

– Қандай яхши, зўр. Ҳаммамиз бир-биримизни ёқтирамыз, яхши кўрамыз.

– Албатта, сен эътибор берма. Энг ёмони, сен у билан ҳар кун кўришасан, юзма-юз суҳбатлашасан, киногайм борасан ҳаттоки.

– Кинога? Сен қаердан биласан, нега у билан кинога кетармишман?

– Нега кетмаслигинг керак экан?

У кулди. Демак, бу фикр унга ёқиб тушди.

– Мен билан эса фақатгина телефонда гаплашасан.

– Ахир бу ҳақида сен билан гаплашгандик-ку.

– Айт-чи, мен ҳақда унга бирор нарса айтганмисан?

– Нималар деяпсан? Мен бу ҳақида нафақат у, балки ҳеч кимга, ҳеч қачон бирор сўз ҳам айтмайман. Менинг учун бу худди, нима десам экан, – у бироз жим қолди, чамамда, сўз ахтарди, – муқаддас нарсадир.

Эртаси кун биз у билан кинога бордик. Фильм фидокор учувчилар борасида эди, бундан Мадининг жаҳли чиққанди. Эҳтимол шунинг учун ҳам кўнглини бўшатиб олишни истади, ҳалок бўлган умр йўлдоши ҳақида сўз очди:

“Бизнинг бутун умримиз осмонда ўтди. Осмонда танишдик. У учувчи эди, мен эса оддий бир учоқ хизматкори. Кейинчалик мени стюардессаликка қўйишди, ўшанда менда ҳамиша у билан бўлиш имкони пайдо бўлди. Биз турмуш қурдик. Боқудан –

Москвага, Москвадан – Бокуга учардик, тинч ва кўздан пана жой топишимиз билан ўпишардик. Кейин ҳомиладор бўлдим, таътилга чиқдим. Охириги марта уни тайёрагоҳга кузатиб қўйдим...”

Дарҳақиқат, айрилишганида уларнинг лаблари орасида масофа йўқ эди, бироқ билишмасди-ки, бу масофа ҳаёт ва ўлим орасидаги масофа, абадий кўк, у ҳеч қачон қайтиб келмайдиган само ва ер, Мадинанинг уни ҳамиша кутгувчи ер ўртасидаги масофа эди у. Учоқ жойидан кўзгалганида Мадина унинг орқасидан сув сепган. Яқин ўтмиш тарихида биринчи марта, замонавий ҳаво қушининг ортидан, худди бундан минг йил илгариги одат бўйича сув сепишарди. Кейин учоқ фалакка кўтарилди. Кейин эса ёмғир ёғди...

Мадина бир жойида қотиб ниманидир тинглашни бошлади. Бироздан сўнг бу шовқинни мен ҳам эшитдим ва тушундимки, у бу овозни ҳаммадан аввал эшитади. Осмондаги ҳаракатланаётган ранг-баранг нурларга боқар эканмиз, Мадина:

– Унинг қабри ҳув ўша ёқда, – деди. – Қолган бевалар эрини ёд айлаб қабристонга боришади, мен эса осмонга қарайман.

Сўнгра Мадина баъзида кечалари тайёрагоҳга келиши, бир бурчакда ўтириб учиб-қўнаётган учоқларни кузатиши ҳақида сўзлаб берди. “Фарзандимиз ҳам ўлик туғилди...” деди у баттар маънос овозда.

Бармоқларим билан оҳиста ёноқларига оқиб тушаётган кўзёшларини артдим, кейин жиннидек ўпишни бошладим.

У:

– Йўқ, йўқ, йўқ, керакмас, – дерди, англардимки, бу сўзларни жуда катта дард билан, ҳасрат билан айтарди.

Уни кузатиб қўйдим, уйга тез бордим у кўнғироқ қилдим. Овози бир қадар ҳаяжонли ва ғамгин эди, менинг бутун романтикларга – ҳавода, ерда, денгизда ҳалок бўлган барча бечораларга раҳмим келди.

– Биласан, – дедим, эндиликда ишда ҳам у билан сенсирашни бошлагандик, – ўтган кун ажралганимиздан кейин сенга телефон қилдим, телефонинг банд деди. Тунда ким билан гаплашаётгандинг?

Кутилмаган бу гапдан унинг ранги оқарди, қошлари чимирилди. Бироқ ўзини дарҳол қўлга олиб:

– Адашиб бошқа жойга тушгандирсан, – деди. – Мен уйга киришим билан ётдим.

– Тунов кун сени тушимда кўрдим, – дедим бу кеч ҳам телефонда гаплашар эканмиз.

– Ғалати, – деди у кулимсираб, – ҳаётда бирор марта кўрмаган одамингни қандай қилиб тушда кўриш мумкин?

– Овозингни кўрдим тушимда, шунингдек, “Неринга” радиони ҳам.

– Радио-ку майли, аммо овозимни қандай кўрдинг, ҳеч ақлимга сиғдирилмаяпман. Сенинг-ча, мен қандайман? Тасаввур қила оласанми?

Унга умуман тескари сифатларни айтдим:

– Албатта. Узун бўйли, узун сочли, озгин, қора кўзли.

– Офарин сенга-ей, – деди у. – Қойил. Тўппа-тўғри тасаввур қиляпсан. Энди ҳар тун тушларингга кираман.

– Эҳтимол бир менинг тушларимга кирмассан...

– Яна бошладингми?

– Билсанг керак, айтишларича Маҳин Бону ҳар оқшом юз кишининг тушига кирармиш. Сенинг қамровинг қанча?

– Мен ягона нусхаман ва фақатгина сенинг тушингга кираман, ишонавер, – деди у шан овозда. – Сен кўзларимнинг нурисан.

– Ў-ў-ў, раҳмат, раҳмат, – дедим.

– Менга қара, кўзимнинг нури, бир масала ҳақида сен билан маслаҳатлашишни истаيمان. Бироқ, ўзингни бос, дарров дарғазаб бўлма, телефонни отиб юборма.

Мен бу суҳбатни уч кундан бери кутаётгандим. Нега бу борада гап очмаяпти деб таажжубга туша бошлагандим.

– Кулоқ сол. Тўхта, яхшиси аввал ёнингга валидол келтириб қўй.

– Хўп, хўп, айт, юрагимни сиқаверма.

– Хўп, бундан уч кун олдин Сеймур унга турмушга чиқишимни сўради. Эшитяпсанми, яхшимисан?

– Йўқ, – дедим. – Нима жавоб бердинг унга?

– Ҳали ҳеч қандай жавоб айтмадим, аввал сен билан маслаҳатлашишни истадим.

Ахир сен менинг энг азиз, энг яхши дўстимсан, энг яқин одамимсан.

“Аёл психологиясини тушуниш мушкул. Бошқасига ошиқ бўлиши биланоқ сен унинг энг яқин инсонига айланасан”.

– Керакмас, – дедим, энг қизиқ тарафи бу сўзни жуда самимий айтардим. – Ҳеч кимга кетма ёки менда қол. Сени севаман ахир. Оҳ, Худойим, қанийди телефон билан турмуш қуриб бўлса.

У қаҳқаҳа отди. Қаҳқаҳаси бирмунча ясама ва асабий эди.

– Ақлли бола бўл. Сен ахир ҳали жуда ёшсан, боласан.

– Менми? Қаердан биласан, ахир мени кўрмагансан-ку.

– Кўрмасам-да ҳис қиламан. Ҳамма нарсадан ҳис қиламан, овозингдан, феълингдан, менга бўлган муносабатингдан. Илтимос сендан, ҳамиша шундай қол, ҳеч қачон ўзгарма, ҳеч қачон улғайма.

– Қаердан биласан, эҳтимол мен сенинг Сеймурингдан каттадирман.

– Йўқ-йўқ, азизим. Аёл ҳислари ҳеч қачон алдамайди...

Бу худди латифага ўхшарди, бироқ менинг қулишга ҳеч ҳавасим йўқ, негадир ичимда ғалати бир ичикиш, оғриқ ва ҳасратни туярдим.

– Ҳечам керакмас, Мадина, – дедим. – Сенсиз мен нима қиламан? Ахир эринг гаплашишимизга рухсат бермайди-ку. Кечалари доимгидек ҳасратлашолмаймиз...

– Бир иложини қиламиз, сиқилма. Телефонда гаплашиш хиёнат эмас, гуноҳ эмас-ку, ахир. У пайт сенинг уйингда ҳам телефон бўлади, ўзим сенга телефон қиламан.

Унга қандай тушунтиришни билмасдим, ахир бунинг умуман имкони йўқ.

– Мени тушун, – деди у, овози жиддий ва ғамгин эди. – Қара, сиз эркаклар ҳамиша ёлғизликдан, танҳоликдан шикоят қиласиз. Менинг кулгум қистайди, чунки сизлар асл ёлғизликнинг нималигини ҳеч қачон билолмайсиз. Шундай ёлғизлики, уни фақатгина ёлғиз аёл англай олиши мумкин. Тунлари тўсатдан уйғониб кетасан, деворлар устингга йиқилаётгандай туюлади... Кел, яхшиси, бундай нарсалар ҳақида гаплашмайлик. Сен нима десанг, шуни қиламан, истасанг “йўқ” дейман.

Мен нима дейишим ҳам мумкин эди? У сукутга чўкди, сўнгра мен тайёра шовқинини эшитдим ва англадим-ки, шунинг ўзи аниқ жавобдир. Ҳеч қачон бизнинг ҳеч биримиз – на мен Рустам, на мен Сеймур унинг бевақт вафот этган эрининг ўрнини босолмаймиз.

Ўша оқшом ишдан кейин биринчи марта у мени уйига таклиф қилди. Мен даҳлиз ва қаватини билардим, бироқ айнан унинг уйи эшигини билмасдим. Қоронғида бошқа бировнинг эшигини тақиллатдим, шекилли, ҳеч ким очмади.

Гугурт ёқдим ва эшик пешонасига ёпиштирилган “Калит кўшонида” деган ёзувли қоғозни кўрдим. Бу ёзувни ўқишим билан пианино эсимга тушди, демак, бу ўша санъатсеварнинг уйи. Ўгирилиб орқадаги эшикни чертдим.

“Неринга” радиоси, юмшоқ ўриндик, елпиғич – ҳамма нарса худди мен тасаввур қилгандай эди.

– Ҳозир сенга, Сеймур, антика бир қўшиқни эшиттираман, – деди у хонадан чиқар экан. – Сен тинглаб тур, мен чой қўйиб келаман.

У қайтгач секин-аста қўлларида ушладим, кучоғимга олдим, сочларида силладим. Бу онда унга аёллиги хуш ва мушкул оғриқ билан қайтаётганини ҳис қилиб турардим.

Шундоқ қулоқларим остида пианино чалишни бошлашди, бирдан у менинг қўлларим орасидан чиқди ва нимагадир қулоқ сола бошлади.

Мен ҳам қулоқ тутгандим. Бир неча дақиқадан кейин шовқинни, учоқ шовқинини эшитсам керак, деб ўйладим. Лекин на тайёра, на шовқиндан дарак бор эди. Тўсатдан Мадина нимани эшитишга бунчалик муштоқ эканини англадим, у телефон кутарди. Бундай вақтда у қўнғироқ қиларди. “У” – яъни мен.

Билардимки, у энди ҳеч қачон телефон қилмайди, ҳа-ҳа, ҳеч қачон, аммо мен ҳам шубҳаландим, мен ҳам кутдим, мен ҳам мўъжиза юз беришини истадим, истадимки, телефон жирингласин.

Телефон эса жим эди.

Озарчадан Раҳмат БОБОЖОН таржимаси

Раҳмат БОБОЖОН – 1998 йилда тугилган. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети талабаси.

“Изтироб шивири”, “Рўбарў” каби шеър, “Мовий қўшиқ”, “Хаёлимни чақирдим”, “Исми Лала эди у қизнинг”, “Хўжали қирғини”, “44 кун”, “Айрилиқлар элчиси, салом!”, “Ёруғ хаёллар”, “Олтин аср”, “Мен доимо ҳаётда...”, “Релслар узра ётган одам”, “Таҳминанинг сўнги сири” каби таржима китоблари нашр қилинган.

**Файзулло
ЯХЁЕВ**

Навоийшунос ОЛИМ

Ўзбек адабиётшунослигининг таркибий қисми бўлган навоийшунослик XX асрда шунчалик кенг тараққий этиб, чуқур илдиз отдики, унинг илмий йўналишлари ва сарҳадларини ўрганмай туриб, бу соҳадаги тадқиқотларни давом эттириш мушкул иш. Айниқса, бизнинг адабиётшунослигимизда алоҳида олимлар фаолиятини ўрганишга жиддий аҳамият қаратилиб келинган. Ўзбек навоийшунослиги ривожига ўз хиссасини қўшган Абдурауф Фитрат, Абдурахмон Саъдий, Олим Шарафиддинов, Порсо Шамсиев, Ҳамид Сулаймон, Воҳид Зоҳидов, Мақсуд Шайхзода, Азиз Қаюмов, Алибек Рустамов, Абдуқодир Ҳайитметов, Суйма Ғаниева каби устоз навоийшунос олимлар фаолиятини ўрганиш борасида анчагина ишлар қилинди. Аммо улар қаторида ўзбек навоийшунослиги тараққиётида илмий мероси етарли даражада ўрганилмаган, XX асрнинг 30-йиллари охирида тузилган “Навоий комитети”да фаол иштирок этган забардаст олимлар фаолияти ҳали тўлиқ тадқиқ этилмади. Ана шу маънода ўзбек мумтоз адабиётининг йирик тадқиқотчиси, навоийшунос олим Тўхтасин Жалоловнинг илмий мероси, олимнинг навоийшунослик, ўзбек хамсашунослигига оид тадқиқотлари илм аҳлига, кенг жамоатчиликка тўлиқ маълум эмас. Ҳолбуки, адабиётшунос олим Тўхтасин Жалоловнинг Ҳазрат Навоий “Хамса”си устида олиб борган сермахсул тадқиқотлари, “Хамса” талқинлари” рисоласи ҳамда олимнинг 1938–1968 йилларда “Ёш куч”, “Тулистон” журналлари, “Қизил Ўзбекистон” газеталарида эълон қилинган навоийшуносликка оид илмий мақолалари соҳа ривожига улкан ҳисса қўшган.

XX асрнинг 30-йилларида Тўхтасин Жалолов пойтахтга келиб, атоқли адабиётшунос Олим Шарафиддинов эътиборига тушади.

Ёш тадқиқотчи Тўхтасин Жалолов устози Олим Шарафиддинов мадади ва кўмагига таяниб ҳамда маслаҳатларидан илҳом олиб, улуг шoirнинг шоҳ асари – “Хамса” бўйича тадқиқот ишлари олиб борди. Бу изланишларнинг махсули

Файзулло ЯХЁЕВ – “Халқ таълими аълочиси” кўкрак нишони соҳиби. 1995 йилда туғилган. Андижон давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Республика матбуотида мақолалари чоп этилган.

ўлароқ юзага келган “Хамса” талқинлари” илмий асари адабиётшунослик майдонига ўзига хос истеъдод кириб келганидан дарак бери.

“Хамса” талқинлари” ёш олимнинг дастлабки жиддий тадқиқоти ҳамда эътиборга лойиқ салмоқли асарларидан бири бўлди. Кўпчилик онгида Навоийнинг “Хамса”си тўғрисидаги тасаввур ҳали у қадар равшан бўлмаган вақтда юзага келган талқинлар туркуми илм аҳли орасида, китобхонларда катта қизиқиш уйғотди.

“Хамса” талқинлари” рисоласи муқаддима ва “Хамса”нинг беш достони таҳлилларидан иборат. Муқаддима қисмида муаллиф Ҳазрат Навоий шахсиятига, чет эл ижодкорларининг Навоий ҳақидаги фикрларига тўхталиб ўтади ва ишончли далиллар келтиради. Илмий асар муқаддимасида муаллиф “Хамса” ҳақида маълумот берад экан, Навоий “Хамса”сининг ёзилиш сабаблари, аввал ёзилган шу турдаги Хамсалардан фарқи ва унинг қимматли жиҳатларини изоҳлайди. Кейинги қисмларда “Хамса” таркибига кирувчи дostonларнинг ҳар бирини алоҳида-алоҳида таҳлил қилиш йўлини танлайди. Беш дostonни батафсил таҳлил қилгач, “Хамса”нинг тили ва бадий хусусиятларини изоҳлашга ўтади, ғоявий-бадий хусусиятларига эътибор қаратади ҳамда дostonлар яратишда Навоий олдида турган мақсад ва вазифаларни ойдинлаштиришга интилади.

Тўхтасин Жалолов ўз рисоласининг муқаддима қисмида Навоий шахсиятига ҳам тўхталиб ўтиб, Ҳазрат Навоий ўз даврида фан ва санъатни ўз ҳимоясига олиб, уларни имкон борича юқори босқичга кўтарганини алоҳида таъкидлайди. Шунинг учун ҳам маданият дунёси, илм-фан аҳли орадан қанча асрлар ўтган бўлса-да, Навоийга миннатдорлик изҳор этиб келмоқда. Нафақат замондошлари, балки Европанинг илғор олимлари, ижодкорлари ҳам Навоийни ҳурмат билан эслаб, унга ғоят юксак баҳо бериб келганлар. Бунинг исботи ўлароқ Тўхтасин Жалолов XIX аср бошида Австрия шарқшуноси Хаммернинг куйидаги фикрларини келтириб ўтади: “Шарқшунос Хаммер ўзининг “Форс бадий адабиётининг тарихи” номли асарида келтирган “Ўзининг саховати, заковати ва санъаткорона ижоди билан адабиётда абадийлашган буюк вазир ва буюк шоир Алишер Навоий форс ва турк тилларида абадий яшамокда”, деган фикрлари орқали ҳам Ҳазратга бўлган ҳурмат-эътиборини кўришимиз мумкин.

Барчамизга маълумки, “Хамса”нинг сюжетларини Навоийга қадар улуғ Низомий ва Хисрав Дехлавийлар жаҳон адабиётига олиб кирган. Шунинг учун ҳам улуғ хамсанавислар дostonлари таркибидаги қаҳрамон ва сюжетларни Навоий “Хамса”сида ҳам учратишимиз мумкин. Бу табиий ҳол, албатта. Хамса ёзиш анъана ҳисобланиб, уни ёзишда маълум бир қонун-қоидаларга бўйсунилади. Буни тўлиқ англаб етмаган, дostonлар таркибидаги қаҳрамонлар ва сюжетларнинг тақрорий келиш хусусиятини ўзларига байроқ қилиб олиб, Навоийни кўчирмакашликда айблаган чет эл олимларининг анчагина зиддиятли мулоҳазаларини ҳам учратамиз. Тўхтасин Жалолов ҳам ўз рисоласида европалик олимлардан бир қанчалари Навоийни форс-тожик шоирларининг тақлидчиси даражасига тушириб қўйганлигини, улар “Хамса” ва “Лисон ут-тайр”ни оригинал асар эмас, балки форсчадан таржима, деб кўр-кўрона ҳукм чиқарганини келтириб ўтади.

Навоийнинг ҳеч кимга тақлид қилмаган оригинал санъаткор эканини исботлаш учун Тўхтасин Жалолов “Хамса” устида сермахсул изланишлар олиб бориб, 1928–1968 йилларда даврий нашрларда навоийшуносликка оид бир қанча мақолалар эълон қилди. Бу изланишларнинг самараси ўлароқ “Ёш куч”, “Тулистон” журналларида, “Қизил Ўзбекистон” газеталарида соҳага оид бир қанча мақолалар эълон қилди. Шулардан бири “Тулистон” журналида эълон қилинган “Хамса”нинг тили тўғрисида” сарлавҳали мақоласидир.

Олим ушбу мақоласида “Хамса”нинг тили ҳақида қимматли фикрларни айтади. Бир халқнинг тили учун курашиш – у халқнинг мавжудияти, шон-шарафи учун курашишдан иборат. Бизга маълумки, Навоий “Хамса” яратган вақтда ижод оламида турли тиллар ўртасида ўзаро “кураш” авж олган эди. Форс-тожик тилида ижод қилиш туркий тилдан кўра обрўлироқ, фахрлироқ эди. Айни шундай зиддиятли даврда Алишер Навоий ўз “Хамса”сини туркий тилда яратди. Бу беш дostonни ўз ичига олган мухташам асар тез орада дунё юзини кўрди ва шуҳрат топди.

Маълумки, Навоий “Хамса”си ёзилаётган вақтда қалам аҳли орасида туркий тил “қўпол”, бу тилда нозик фикр ва туйғуларни ифода қилиб бўлмайди, деган қуруқ даъво илгари сурилар эди. Бу нотўғри фикр шу қадар ижодкорлар орасида авж олиб кетдики, ҳатто ўзбек шоирлари ҳам шу фикрга қўшилиб, ўз асарларини форс тилида ёза бошладилар. Ижодга кириб келаётган янги шоирлар эмас, балки элга танилган сўз усталари ҳам бу фикр ортидан эргашишаётган эди. Адабиётшунос Тўхтасин Жалолов ушбу мақоласида Ҳазрат Навоийни ўз даврининг етук ижодкори сифатида бу қарашларга жим кўз юмолмаслигини далиллар билан исботлайди.

Навоий ўз она тилида шеър ёзишни – халқ иши, давлат иши деб билар, ўзи халқ ишининг ташаббускори бўлгани учун фахрланар эди. Бу ҳақда Навоий “Садди Искандарий” достонида шундай ёзади:

*Бу тил бирла то назм эрур халқ иши,
Яқин қилмаиши халқ сендек киши.*

Тўхтасин Жалолов ушбу мақолада Навоий турк тили нуфузини, кенг имкониятларини форс тилидан кам эмаслигини исботлаш учун ўзининг лирик асарларини ҳам турк тилида яратганини мисоллар ёрдамида келтиради. Масалан, Навоий ўзининг жўшқин, равон ва чуқур маъноли лирик асарлари “Ҳазойин ул-маоний” (“Чор девон”), илмий, тарихий асарлари, дўстларига ёзган “назм била рангин” мактублари (“Муншаот”) рақибларининг даъволари ўринсизлигини исботлай олган.

Тўхтасин Жалолов бадиий ва публицистик асарларида, илмий мақолаларида Навоийга ва унинг асарларига мурожаат қилади. Бу соҳада олиб борган изланишларини, янгиликларини ва ўз хулосаларини даврий нашрларда мунтазам эълон қилиб боради. Шундай мақолаларидан бири “Хамса”нинг бадиий хусусияти” деб номланади. Бу мақолада Ҳазрат Навоий ўз “Хамса”сини яратишдан мақсад, асар орқали ифодаланаётган мазмун ва асарнинг бадиий хусусиятларига кенг тўхталиб ўтади.

Атокли олим ушбу мақоласида дostonлар учун танланган вазнлар ҳақида сўз юритиб, бу вазнлар ҳам умумий руҳни ифодалашини таъкидлайди. Бу асарларда адабий услуб билан вазн орасида мантикий бир муносабат бор. Вазн билан услуб бирлашиб, тиник бир ойна вазифасини ўтайди. Бу ойнада Навоий тасаввур қилган идеал образлар яна ҳам аниқ ва теранроқ кўринади. Бу дostonлардаги адабий услуб билан вазнлар баҳор гулларидек ранг-баранг, товус патларидек жилвақордир. Бу вазнлар воқеаларнинг ривожланишига, қаҳрамонларнинг тақдирига қараб товланади. Тўхтасин Жалолов “Хамса”даги бу хусусиятларни тасодифий бир ҳодиса эмас, балки маълум мақсадда ўйлаб қилинган ижодий мусобақа натижасидир. Бу жараён анъана бўлганлиги боис Навоий ўтмишдаги устозларининг “Хамса” учун қабул қилган вазнларини қабул қила туриб, шу вазнда улар билан мусобақа олиб боради.

“Хамса”да сўз образлари саноксиз дурлар, гавҳар, лаъл ва ёкут хазиналарига ўхшайди. Навоий бу ноёб инжуларни мисраларнинг олтин ипига тизиб, кўзларни қамаштиради. Шунинг учун ҳам, “Хамса”ни ташкил этган ҳамма мисралар – келинчаклар зар-зеварлар билан безанганидек сўз дурлари билан безанганлар. Ўхшатиш, сифатлаш, киноя, истиора, такрор, билмасликка солиниш каби сўз образлари (тасвирлаш воситалари) Навоий қалами билан яна ҳам оригинал, реал, яна ҳам гўзал, нафис ва порлоқ намуналарини топди. Навоий ҳамиша ҳаётга буюк олим, улуғ санъаткор кўзи билан қараб, уни мушоҳада қилади.

Тўхтасин Жалолов “Хамса” асарининг бадий хусусиятлари, асардаги тасвир воситалари ҳақида кенг тўхталиб ўтади. Навоий истиоралари ғоят нафис, шунинг билан бирга жуда реал ва рангдордир. “Ҳар бир истиора бир хикоядир”, дейдилар.

Тўхтасин Жалолов ушбу мақолада радиф ва қофия масалаларига ҳам тўхталиб ўтади. Қофия ва вазн поэзияга мусикийлик бағишлайди. Агар қофия бўлмаса, тўлақонли поэзия ҳам бўлмайди, – дейди муаллиф. “Хамса”ни ташкил этган эллик мингдан ортиқ мисра қизларини қофиянинг заррин либоси билан безаш энгил иш эмас. Бироқ Навоий бу мушкул ишни зўр маҳорат билан бажарган. Қофиялар радифлар билан кетма-кет келганда, мисралар кучли бир симфониядек янграшини таъкидлайди.

Адабиётшунос олим, адиб Тўхтасин Жалолов таҳликали бир вазиятда Навоий ижодини ўрганишдек машаққатли сафарга кўркмасдан, дадил қадамлар билан отланди ва бу имтиҳондан ниятининг холислиги, мақсадининг аниқлиги, ўз матонати билан муваффақиятли ўта олди. У ўз асари орқали оғир бир даврда Навоий даҳоси шахсиятига ҳаққоний баҳо бера олгани, Навоий “Хамса”си шу турдаги асарларнинг гултожи эканлигини исботлаб бергани, ҳеч қандай кўркувларсиз кенг оммага эълон қилгани ўша давр учун катта ҳодиса бўлди. “Хамса” талқинлари” асари Тўхтасин Жалолов исмини адабиёт ихлосмандлари орасида Навоий ижодининг синчков тадқиқотчиси даражасига кўтарди.

**Моҳира
ЭШПУЛОВА**

Олов рақси

Ҳикоя

Гулкелди ҳар куни тонг саҳар уйғонади ва елкасига Бекасининг эски кўзасини қўйиб уч кўча наридаги ариққа сув келтириш учун боради. Аслида, бунчалик эрта туриб сув учун боришга зарурат йўқ. У уйқусизликдан қийналгани сабабли ўзига овунчоқ топишга уринарди. Тунда уйқу йўқ, кундузи эса бир лоҳаслик босиб келаверади. Бунинг устига Бекаси ухлаши учун тўшак деб берган қамиш тўшамчига сира ҳам кўниқолмасди, унинг устида ухлолмас, ундан кўра бир қадам яқиндаги денгиз соҳилида, кумлоқда ухлашни афзал биларди. Қўшнилари унинг итлари энди унга ҳурмас, у ўтаётганда ётган жойидан бир бош кўтариб қараб қўйишарди ва “Энди ўзимизникисан” дегандек, яна ухлайверишарди. Ҳатто итлар тунда бу гўзал, тинч, соҳил бўйидаги қишлоқда ухлашарди. Гулкелди эса ҳеч қаерга сиғмасди. У тунда бедор юришга ўрганган, ҳар кеч ичидан бир нима вулқон каби тошиб келар, унинг оташидан ўзини қаерга қўйишни билмай қоларди. Қишлоқ ёнидаги тепалик тошларига сакраб-сакраб чиққиси, ичидаги вулқон отилиб, тамом қотгунча бақиргиси келарди...

Ҳозир ҳам шу безовталиқ билан қўшнисининг каттагина, ерранг ити ёнидан ўтиб борарди. У итга меҳр билан қараб турди ва ерга тиззалаб чўкиб унинг бошини, қулоқларини силади. Гулкелди бу нотаниш қишлоқ соҳилида кўз очганда, тепасида шу итни кўрганди. Ит тили билан унинг лой юзини, кўзига тўлган қумни ялаб артиб ташлади. Танаси музлай бошлаган қиз иссиқликни сезиб ўзига келди. У шу соҳилда иккинчи бор дунёга келди ва кўз очиб шу итни кўрди. Ит унинг тириклигини билгач, вовуллаб одамларни чақирди. Шу яқин атрофда яшайдиган Бека эса дарров етиб келди.

Кунлардан бирида Соҳил қишлоқда бегона бир қиз шундай пайдо бўлганди.

У ўша кунгача бўлган ҳеч нимани эслолмас, ҳатто исмини ҳам билмасди. Бека унинг бошқалардан кўра гўзалроқ, окроқ, нозикроклигини кўриб ўзига мос исм қўйди – Гулкелди. Ўшандан буён қиз шу исм билан Бекасининг уйида яшаб келар, уй ишларида ёрдам берар, қамишдан шолчалар тўқирди. Бекасининг эри балиқчи эди, у тутиб келган балиқларни тозалашда ҳам ёрдам берар, умуман, Гулкелдининг қўли бундай ишларга анча келишиб қолганди. Аммо у бўш қолди дегунча кунботар

Моҳира ЭШПУЛОВА – 1995 йилда туғилган. Навоий давлат педагогика институти тамомлаган. Ёш ижодкорларнинг “Зомин” семинари қатнашчиси. Ҳикоялари хориж ҳамда республика газета ва журналларида эълон қилинган.

тарафга қараб, соҳил бўйида хомуш ўй суриб ўтираверарди-ўтираверарди. Чамаси сув оқизиб келган томонларга тикилиб ўтмишни, кимлигини эслашга уринарди. Аммо бари бефойда эди. У ҳеч нимани эслолмасди.

Гулкелди келтирадиган тонгги булоқ сувига янги узилган гулларнинг барглари солинар ва унинг устига катталиги одамнинг бошидек келадиган мевани қўйиб оилавий ибодат қилишарди. Баъзан бу мева ўрнини бошқаси эгалларди. Қишлоқ одамлари ўзи хоҳлаган йўсинда ибодат қилишарди. Гулкелди бир қарияни ерга чўп сукиб унга қараб дуо ўқиганини, ибодат қилганини ҳам гувоҳи бўлганди. Улар учун Худо ва Одам ўртасидаги моддий воситалар, удумлар муҳим саналмас, аммо ўқийдиган дуолари бир хил эди. Бекасининг оиласида доимо Оилабоши – балиқчи овоз чиқариб дуо ўқир, қолганлар бош чайқаб уни такрорлашарди. Ҳар тонг шундай қилинар, баъзан балиқчи денгизга узоқ муддатга кетадиган бўлса, худди шу тартибдаги ибодат куннинг исталган пайтида ўтказиларди.

Тонгги ибодатдан сўнг Бека Гулкелдига табассум билан “Бугун қишлоқда катта байрам бўлади. Бу йигин биз учун жуда муҳим, севимли. Илтимос, тайёргарлик кўр”, деди.

Бу байрам йилда бир марта ўтказиладиган “Ҳосил байрами” эди. Бека ўзининг фақат байрамга кийиладиган, қолган вақт авайлаб саватга солиб уйнинг тепасига илиб қўйиладиган кўйлақларидан бирини Гулкелдига берди. Унинг сочларини ўзи тараб, махсус ёғ сурди. Бошига гулчамбар тақди. Гулкелди жуда мафтункор эди, бошқалардан фарқ қилмайдиган кийимда, соч турмагида бўлса ҳам, у маҳаллий аёллардан ажралиб, кўзга ташланиб турарди. Ўша куни ҳамма фақат байрамга тайёргарлик кўрди. Қишлоқ ўртасидаги махсус майдонга катта гулхан ёқишди. Унинг олови бутун оролни ёритиб турар, ҳаммани ўзига чорларди. Ҳақиқатдан ҳам бутун қишлоқ шу гулхан атрофида йиғилишган эди. Қишлоқ Оқсоқолининг буйруғи билан, энг юқоридан жой олган бир гуруҳ ранго-ранг кийинган, сочларига турли рангдаги қуш патларини тақиб олган эркаклар қўлидаги ғалати кўринишдаги катта-кичик асбоблари билан куй бошлашди. Аввал баланд овозда, ҳамманинг эътиборини торта олгач эса маълум бир ритмга солинган, шўх куйларни чалишди. Куйга мос одамлар бир доирага занжирдек тизилиб, рақс туша бошлашди. Буларнинг ҳаммасини ҳайрат билан кузатиб турган Гулкелди нималарнидир эслагандек бўлди. Бекасининг ёнидан туриб давра ўртасига кирди, гулхан атрофини бир айланиб чиқди ва секин қўлларини осмонга кўтарди. Буни у ғайриихтиёрий тарзда бажарар, ўзини куй ихтиёрига топшириб қўйганди. Гулкелди гулхан ёнида жуда чиройли рақсга тушди, олов ёруғида унинг рақс тушаётган сояси илондек тўлғониб, эшилиб аксланарди. Унинг ва гуриллаб ёнаётган оловнинг сояси ўзаро чирмашиб кетганди. Гўё Гулкелдининг рақси оловни ҳам мафтун этгандек, уни янада аниқроқ кўриниши учун гуриллаб ёнаётгандек.

Гулкелди ҳеч кимга маълум бўлмаган нафис рақси билан ҳаммани мафтун этганди. Ўша тунда то гулхан ўчгунига қадар рақс тушилди, қўшиқ айтилди, ейилди, ичилди, ўйин-қулги қилинди, аммо ҳаммасидан ҳам ёддан чиқмас бўлиб Гулкелдининг рақси байрамга кўрк берди.

– Сен келган жойларда шундай рақс тушишадими? – деди Бека у билан уйга қайтишаркан.

– Билмайман. Ҳеч нимани эслолмаяпман, аммо куй мени биладигандек, танийдигандек.

– Нималар деяпсан, Гулкелди? Куй қандай қилиб сени танисин, ахир унинг жони йўқ, у одам эмас.

– Мен уни эшитдим. У мени чақирди, ўрнимдан туришга, унга бўйсунушга мажбур этди. Мен фақат унга ўзимни топширдим, холос. Мен уни биламан, Бекам, у менга таниш. Рақс тушаётиб ҳис этдим, мен ўйнашим керак экан.

Бека унинг сўзларидан ҳайрон қолган бўлса ҳам, индамади, шу билан секин-аста хотираси қайтишидан умид қилди.

Гулкелди ўша кундан бошлаб тунда, ҳамма ухлаганда, соҳил бўйидаги харсанг тош устига чиқиб, денгиз шовқинини куй деб тасаввур этиб, рақс тушадиган бўлди. Шундай кезларда бу гўзалликнинг томошабинлари осмондаги Ой ва ерранг ит бўларди. Гулкелди рақс тушаётиб ўзини жуда бахтли ҳис этар, бу унга узук-юлук воқеаларни эслашига ёрдам берарди. У гўё олов осмонга ўрлагани каби қўллари, танаси билан нафис рақс тушар, унда суякдек ҳаракатларни чеклайдиган нарсаяўқдек эди. У қалбан ҳис этардики, рақс унинг ягона нажоти эди.

Гулкелди нималарнидир эслай бошлади: мусикачилар, ҳар хил куйлар, узок рақс тушгани, танаси чарчаб товларни шилиниб кетгани, орқасини ўйнатолмагани учун кафти тахтадек қаттиқ бир аёлнинг қатор-қатор билакузук тақилган қўлларида калтак егани, йиғлагани, йиғласа ҳам рақс тушишга мажбурлангани... У рақс тушишни ўрганган тошмайдон баланд-баланд деворлар билан ўралган эди. Унга ўхшаган рақс ўрганаётган ёш қизчалар майдонда кўп эди. Қизчалар бир-бирининг тилини тушунмаслик даражасида бегона юртлардан йиғилган эдилар. Гира-шира ёдига тушгани: тун, тўкин дастурхонлар, ёкилган шамлар кўплигидан кундузгидек ёруғ қатта сарой зали.

Атроф эркаклар билан тўла, ҳаммаси чиройли кийинган, олтин дурларга тўла ялтироқ кийимлар кийишган – ҳаммадан тепада кимдир уларни томоша қилиб турарди. Ким эди у, қаер эди у жойлар? Аслида, кимсан Гулкелди? Сен Гулкелди бўлгунга қадар ким эдинг, Гулкелди? Шу каби саволлар билан худди кичик қошиқча билан ер қовлагандай миясини ағдар-тўнтар қиларди қиз.

Шундай ўтаётган кунларнинг бирида Гулкелди Бекаси билан бирга тўқилган тўшамчиларини сотиш учун қайиқда бозорга борди. Унинг очик денгизга биринчи марта чиқиши эди, шунинг учунми ё бошқа сабабданми жуда ҳам кўрқди. Ўзини ёмон ҳис этди. Бозор одам билан тўла, у умрида бунчалик кўп одамни кўрмаган эди. Бир сотувчининг атрофини ўнлаб одамлар ўраб олишган, бақириб-чақириб савдолашишар, у оломон ичида ўзини йўқотиб қўйди. Бир бурчакка бориб ўтириб ўзини қўлга олишга уринди. Шунда ўзидан сал нарида бир аёл одамларни чорлаб тақинчоқлар сотаётганини кўрди. Гулкелди унинг ёнига бориб нарсаларини томоша қилди.

– Кел, гўзал қиз, нима берай? Менда сенбоп туморлар, билакузуклар бор. Ё узук хоҳлайсанми? – деди шошиб-пишиб нарсасини сотиш илинжида.

Гулкелди ялтираётган тақинчоқларни бирма-бир томоша қилди. Қачонлардир унда бу каби нарсалар кўп бўлганини эслади. Тақинчоқлар орасидан аёллар оёқларига тақадиган, юрганда жаранглаб овоз чиқарадиган қўнғироқчали занжир унинг эътиборини тортди. Буни пайқаган кампир тақинчоқни мактай кетди, қизнинг қулоғи остига олиб келиб жаранглатди.

– Бунинг овозини қара, шўх қизларнинг қулгисига ўхшайди! Уни оёқчаларингга илиб қўчалардан ўтсанг, қарамаган ҳам қарайди.

– Ҳа, ҳақсиз. Жуда ажойиб тақинчоқ, аммо ундан менда бор, раҳмат, – деди-ю, сотувчидан узоклашиб кетди. Сотувчининг ҳафсаласи пир бўлиб, шунча гапи ҳавога учганига алам қилиб қолаверди.

Гулкелди бозор қўчаларида одамларни туртиб-суриб ўтиб борар, тезроқ очик жойга, кенгликларга чиқиб олишни истар эди. Гулкелдининг қулоғи остида қўнғироқчалар жаранги кетмас, у шу жаранг-журунг товушлар билан бирга кимлигини эслаганди. У раққоса эди! Саройда, юзлаб канизаклар, саноғи йўқ раққосалар ичида энг суюкли ҳукмдорнинг раққосаси эди. Ҳар кеч зиёфатлар, тонггача рақслар, ҳукмдорнинг бир бор назари ўзига тушишини орзу қилувчи аёллар ичида яшарди. Раққосаларнинг оёғида олтин қўнғироқчали занжир бўлар, бу уларнинг саройдаги бошқа аёллардан алоҳида ажратиб турувчи белги эди. Гулкелди эсини саройда таниб, ўлимини ҳам шу ерда кутиб, тақдирига анча олдин тан бериб қўйиб яшаб келаётган эди. Аммо бир куни ҳаммасини ўзгартириб юборадиган воқеа содир бўлди. Ҳукмдор саройдан ташқаридаги зиёфатларни севарди, шундай зиёфатлардан бирини овға улаб юборди. Ўзи билан энг севимли

хотинларини ва раққосалардан – уни танлаб олиб кетди. Хукмдорнинг ва оддий хизматчиларнинг кемаси олдинма-кетин йўлга чикди. Тунда кутилмаганда бўрон кутуриб, кемаларни ўз измига солиб олиб кетди. Қолгани Гулкелдининг эсида йўқ. У фақат тун қоронғилигидаги даҳшатли зарбни эсларди, холос.

* * *

Гулкелди мавҳум ўтмишини эслай олгач, безовталиги баттар ортди. Қани эди ҳаммасини қайтадан унута олса! Аммо бунинг иложи йўқ эди. Гулкелди хотираси тикланганини бировга айтмади, кунботар тарафга тикилиб ўй суришни энди бас қилди. Вақт ўтиб ҳаммаси ўз жойига тушаётгандек эди. У кишлоққа, кундалик ишларига ҳам қўниқиб қолганди. Гулкелди кишлоқнинг урф-одатларини яхшироқ ўрганиб бу ерга, одамларига меҳр қўйди. Болаларни йиғиб тилларда дoston бўлган рақсини ўргата бошлади. У ўз ҳаётидан мамнун тарзда янгитдан ҳаёт бошлаган кунларининг бирида таниш байроқли кема соҳилга яқинлашиб келди. Гулкелдини қўрқув босди, бир ҳаёлда қочиб кетиб яширинишни ҳам ўйлади. Чунки бу одамлардан унга яхшилиқ келиши даргумон эди. У хонасига яшириниб ташқарига чиқмай, кутилмаган меҳмонларни кетишини кутиб ўтирди. Лекин улар кетишмади. Тўппа-тўғри Беканинг уйига кириб келишди. Уларнинг бошлиғи Бека билан ташқарида узоқ гаплашишди, уни овозидан таниган Гулкелди, хавотири йўқолиб ўз хонасидан отилиб унинг қаршисига чиққанини ҳам билмай қолди. У болаликдан бирга ўсган дўсти, хукмдорнинг содиқ кўрикчиси, асли кул бўлган жангчи йигит эди. Ўша куни кемада у ҳам бор эди, демак, тўфондан тирик қолган ёлғиз ўзи эмас экан.

– Аида! Наҳот бу сен?!

– Жангчим...

– Сени тирик кўриб турганимдан шунчалар хурсандманки...

– Мен ҳам. Жуда ҳам... қаерда бўлсанг ҳам, тирик эканлигинг қандай яхши!

– Сени анча изладик, Сарой юлдузи! Энди ҳамма машаққатларинг, азобларинг тугади. Сени олиб кетаман.

– Қаерга?

– Саройга.

– Йўқ-йўқ, жангчи, сен билган раққоса киз ўлган. Мен бир балиқчининг хизматкори – Гулкелди бўламан. Сенга не керак? Бизда сен учун зарур балиқ, тўр, қамиш гиламлар бор, – деди унга тикилган кўзларидан дув-дув ёш тўкиб киз.

– Менга сендан бўлак ҳеч нима керак эмас, Аида!

– Кечирасан, мард жангчи, энди мен кул эмасман. Қаерга хоҳласанг олиб кетолмайсан.

– Нималар деясан? Сен қандай қилиб кул бўларкансан? Ахир сен саройнинг кўрки, хукмдорнинг суюкли раққосасисан! Бутун дунё бойлиги оёғи остида бўлган гўзалсан!

– Мард жангчи, қўй, ёлғон эртак сўзлама. Мен энди у гўзалликка, маишатга кул эмасман. Ортга қайтишни ҳаммасини бошидан бошлашни истамайман. Шамолни қафасга қамаб бўлмайди-ку, қулликда-тириклик бўлар, аммо сен билан мен бир пайтлар орзу қилган бахт бўлмайди-ку!

– Аида!

– У ўлган мард жангчи, ҳамма учун. Агар шубҳанг бўлса, қиличингни қўлга ол ва чала қолган ишни яқунига етказ. Аммо мендан у зиндонга қайтишни сўрама, ёлвораман, ундай қилма!

Жангчининг қилич тутган қўли биринчи марта қалтиради, боши ерга эгилди, қалин лабларини қаттиқ тишлади.

Бироз ўтгач Гулкелди киз уни соҳил бўйидаги харсангтош устига чиқиб ерранг ити билан бирга кузатиб қўйишди. Раққоса Аида жангчиси учун қўйлаклари шамолда учганча, сўнгги рақсини ижро этди. Ундан кўз узмасдан, бағри тилка-пора бўлиб кетаётган жангчи билан бир умрга у билан мана шундай тарзда хайрлашди.

**Сарвара
ЭШОНХОНОВА**

Қалдирғочлар ҳар йил шу ерда

Оналик масъулияти

Бўлди. Пичоқ суякка етди. Бу хонадонда қолишга тоқати қолмади. У тенгилар ҳашаматли хонадонларда, зебу зийнатлар ичида, егани олдида, емагани кетида. Бу эса қўли калта эр билан ёшлигини увол қилиши керакми? Тўйдан аввалги ваъдалар қаёқларда қолиб кетди. Кетишга қарор қилди. Зарур нарсаларни йиғди-да, каттагина сумкага жойлаб она уйига ошиқди. Жанжаллардан юрак олдириб қўйган болалар бурчакда бир-бирига тикилишиб мунғайиб онасининг ҳаракатини унсиз кузатишарди.

– Мени ўйламасанг ҳам болаларга ачин. Нима қилай? Ҳозирча топганим шу. Бир кун бизнинг кўчада ҳам байрам бўлар, – эр сўзини тугата олмади.

– Биринчидан, болаларингизни онамнинг уйидан олиб келмаганман. Иккинчидан, сизнинг кўчангиздаги байрам аллақачон тугаб бўлган, – дея қатъий оҳангда айтилган жавоб суҳбатга нуқта қўйди.

У дарвозага қараб борар экан, яқиндагина тухумдан чиққан жўжаларини эргаштириб юрган она товук қандайдир хатарни сездди, шекилли, жўжаларини қаноти остига йиғиб олди. Бу ҳолатни жимгина кузатиб дарвозадан чиқди. Кўчада кетар экан, қўшнининг ариқ бўйига боғланган сигири ҳовли ичидаги бузоғи овозидан оёғи остидаги ўтларни топтаб, узундан-узоқ чўзиб мўъради...

У она уйига етиб келди. Ҳовлида ҳеч ким кўринмасди. Нимадир ёдидан кўтарилгандек ортига қаради. Негадир аввалги шашти пасайди. Айвондаги қалдирғоч инидаги полапонларини овқатлантириш билан овора эди. Эсини танибдики, бу қалдирғочлар ҳар йили шу ерда. Шу пайт нима бўлди-ю, полапонлардан шўхроғи индан пастга тушиб кетди. Она қалдирғоч фарёд чека бошлади. Унинг кўз олдидан хонадонидаги она товук, қўшнининг яқинда болалаган сигири ва уйида бурчакда тикилишиб, маъюсгина термилиб турган фарзандлари бирма-бир ўтди. Мажолсиз айвон устунига суяниб қолди...

Энг бахтли лаҳзалар

Бир учрашувда ўқувчи қиз унга шундай савол берди:

– Қачон ўзингизни энг бахтиёр инсон деб биласиз?

Сарвара ЭШОНХОНОВА – 1981 йилда тугилган. Қарши давлат университети ўзбек филология факультетини тамомлаган. "Орзулар парвози", "Нурли йўл излаб" номли китоблари чоп этилган.

Бутун давра нигоҳи унга қадалди. Ўз ҳукмронлигини бошлаган жимлик тилларни гунг этган фақат кулоқларгагина рухсат берган эди гўё. У йиғинларда иложи борича қисқа гапиришга ҳаракат қиларди. Чунки даврани зериктириб қўйишни хоҳламасди. Лекин ҳозир бунга имкон тополмай қолди. Қайси бирини айтсин? Оиласи, фарзандлари, касби, ижоди, энг асосийси, ота-онаси унинг бахти-ку. Ҳар бирини санаб сабабини изоҳлаш анчагина вақтни олади. Даврани куттириш яхши эмас. Шунда тилига беихтиёр шу сўзлар келди:

– Оилам, фарзандларимни шодон кўрсам... Эришган ютуқларим билан ота-онамни табриклашган дақиқалар мен учун ҳаётимдаги энг бахтли лаҳзалардир.

Даврадаги ёши улуғ, таниқли ижодкор қарсақ чалиб юборди. Бутун давра давом эттирди.

Қайтишаётганда устоз ижодкор шундай деди:

– Сиз қисқа жумлаларга катта мазмунни сингдира оладиганлардансиз. Жавобингизни ўқувчи ёшлар ҳозир тушуна олмас, лекин ҳаёт давомида фаҳмлай бошлайди. Инсон учун оиланинг муқаддаслиги фарзандлар камоли, касб ва ижодни севиш, ота-она меҳри, уларнинг ҳаётлиги нақадар туганмас бахт эканлигини тушуниб етишади. Сизнинг қисқа жавобингиз уларнинг ёдида бир умр муҳрланиб қолади.

Орзу

Бўлақчалардан ўзи ясаган ҳашаматли “иморати”га ҳавас билан тикилиб турган бола:

– Қани, эди ҳозир дадамдек катта бўлиб қолсам, – дерди компьютерда ишлаётган дадасига беғубор, ўткир кўзлари билан қараб қўяркан...

Эртанги йиғин учун ҳисобот тайёрлаётган ота:

– Қани эди, нафақага чиқиб отамдек ташвишу бошлиқлар танбехидан кутулсам, – дерди курсида ўтириб радио тинглаётган бобога уйқусизликдан қизарган кўзлари билан назар ташларкан...

– Қани эди, улардек ўзим кўра олсам, ўзим тик юра олсам, – дерди бобо қалтираган қўллари билан кўзойнагини тақиб, ҳассасини изларкан.

Ҳаёт ҳақиқати

Инсон катта муваффақиятга эришдим деганда улкан нарсани йўқотганини билмайди.

– Ойижоон, мени яхши кўрасизми? – эркаланди болакай онасига суйкалиб.

– Ҳа, албатта, – ҳафсаласизгина жавоб берди овқат тайёрлаётган она.

– Бугун ишга борманг, бирга ўйнайлик, – ялиниб деди бола.

– Ўғлим, ўйнашинг учун, ана беҳисоб ўйинчоқ. Сенинг хонангдек хона қайси болада бор? Вақтим йўқ. Халақит бермай хонангга бор, – соатга қараб жавоб берди шошилаётган она.

Беғубор кўзчалардан оққан ёш силлиқ чехрадан ерга думеди.

Йиллар ўтди. Бугун она ўша хонадонда ўғлини кутиб турар, у билан дилдан суҳбат қилиб, меҳр улашишга бир талай вақти бор.

– Ўғлим, бир она-бола бўлиб суҳбат курайлик...

– Ойи, шунча шароит яратиб қўйибману. Яқинда дам олишга бордингиз. Барча шароити бор хонангиз бўлса. Маза қилиб сериалларни кўриб ётавермайсизми, инжиқлик қилмай. Ҳисобот тайёрлашим керак, – деди ўғил қўл соатига қараб бир папка қоғоз билан хонасига йўл олар экан.

Онанинг кўзларидан сизган ёш ажинлардан ҳосил бўлган тўсиқлар орасига сингиб кетди.

**Мухтор
ХУДОЙҚУЛОВ**

Инсоният

Достондан парча

Донишманддан сўрадилар: “Айтгил, эй доно,
Бор нарсами ёки йўкми бу ёруғ дунё?”
“Ҳам бор, ҳам йўк”, деган жавоб олинди алҳол,
“Нега бундай?” деб қайтадан берилди савол.
Доно деди: “Тирикларга бордир бу дунё,
Ўлганларга мавҳумоту, зулмату рўё”.
Бор дунёда яшарканмиз борлар қатори,
Билолсайдик недур унинг сиру асрори.
Қайдан келиб қайга кетур бу ёруғ олам,
Нима қилиб юрар бунда авлоди одам?
Тирикликда яшириндир қандайин маъно,
Ўлгандан сўнг охирату, абадий фано?
Жамиятдан мақсад недур, мақомат недур,
Тартиб недур, қонун недур, адолат недур?
Нега зулму залолатдан титрайди жаҳон,
Нега ҳамон тўкилмоқда дарё-дарё қон?
Ёритса ҳам инсон йўлин илм маёғи,
Нега ҳамон қўлдан тушмас жоҳил таёғи?
Бўлсин учун бу жумбоқлар бизларга аён,
Кўз тикайлик Ибтидои Азалга томон.

I

Қоп-қоронғи зулмат ичра бўлганди олам,
Мавжуд эмас эди на сув, на қуруқлик ҳам,

Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ – филология фанлари доктори, профессор. “Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими” фахрий унвони билан тақдирланган. 1937 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Қоя ва палаҳса”, “Дарё ва пўкак”, “Зирапча”, “Қирқ масал”, “Ўйлаб топилмаган ҳикоялар”, “Габрово латифалари ва ҳангомалари”, “Отам ҳақида ҳикоялар”, “Киракашликнинг кироий ҳангомалари” ва қирқдан ортиқ бадиий ва таржима китоблари нашр этилган.

Дейди Миср афсонаси ва Руҳи Илоҳ
 Барпо қилди бир тухумни шунда баногоҳ,
 Тепасидан пайдо бўлиб Осмону Қуёш,
 Пастки қисми бўлган эмиш ер, сув, тоғу, тош..
 Юнонларнинг афсонаси дейдики, дастлаб,
 Ётар эди қора зулмат оламини қоплаб.
 Унинг номи Хаос эди, бетартиб, тарқоқ,
 Аста-аста тартиб бўлди вақтлар ўтароқ,
 Пайдо бўлмиш Осмону Ер – Илоҳий Жуфтлик,
 Ою Қуёш ва бепоён Суву, Қуруклик...
 “Олам қачон пайдо бўлди, буни ким билар?”
 Деган савол жавобини излаб ҳиндилар,
 Дедилар-ки, йўқу бордан яралмиш очун,
 Зулмат ичра пайдо бўлди Истак – шунинг-чун –
 Хур ҳаракат ва Қувватдан яралди дунё,
 Илоҳлар ҳам ундан кейин бўлдилар пайдо...
 Ҳиндиларнинг “Веда” (“Билим”) китоби ёзмиш:
 Илк яралган одам бўлмиш исмидир – Пуруш,
 Қурбонликка бўғизлабди уни илоҳлар,
 Ва танасин нимта-нимта қилиб бўлақлар,
 Авлиё-ю, брахманлар чиқмиш оғзидан,
 Қўлларидан аскар зоти вужудга келган,
 Бел қисмидан пайдо бўлмиш меҳнаткаш деҳқон,
 Оёғидан паст табақа туғилмиш шу он.
 Ақли эса Осмонга чиқмиш ой бўлиб,
 Нафасидан еру фазо ҳавога тўлиб,
 Кўзларидан порлаганмиш кўкдаги қуёш,
 Осмонга асос бўлмиш чаноқли у бош.
 Суягидан Еру замин бўлибди пайдо,
 Афсонадан не хаёллар олаверар жо...
 Яна дейди ҳинднинг қадим китоб-ҳикмати
 Илоҳлар ва ёвуз руҳлар душман бўлади.
 Илоҳлар гар чин севгини муқаддас билур,
 Ёвуз руҳлар муҳаббатни тамом рад қилур.
 Муқаддас деб инсон нутқни билса илоҳлар,
 Ёвуз руҳлар ёмонликни унга изоҳлар.
 Гар илоҳлар тушунчани кўз деб билдилар,
 Ёвуз руҳлар ёмонликни кўргин дедилар.
 Илоҳлар дер: – Эзгуликка кулоқ тут, одам,
 Ёвуз руҳлар дер: – Ифвога бўл доим ҳамдам.
 Илоҳлар дер, инсон онги эзгулик учун,
 Ёвуз руҳлар ёмонликни куткилар бутун.
 Эзгуликка Ёвузлик зид эрур мутлақо,
 Орадаги кураш ва жанг тўхтамас асло!
 “Чекил ортга, эй қабоҳат, зулму залолат,

Ўвузликнинг ўрнин олсин адлу адолат,” –
 Дер қадимги ҳинд китоби “Ахтарваведа”,
 Эзгуликнинг дил хитоби “Ахтарваведа”
 Худди Еру замин мисол ва худди осмон
 Ҳеч нарсадан асло қўрқма, дадил бўл, эй жон!
 Худди Қуёш ва Ой каби туравер танҳо,
 Чўчимагил ўвузликдан, эй инсон, асло!
 Япон халқин афсонаси дейди-ки аввал,
 Эркаклик ва аёллик бўлмиш мукаммал,
 Пайдо бўлмиш иккисидан бу зоти одам,
 Табиату, қуёш ва сув ва юлдузлар ҳам.
 Беш унсурдан иборатдир олам асоси,
 Тупроқ ва сув, олов, ёғоч, осмон ҳавоси,
 Инсонда ҳам бешта аъзо бўлур муштарак,
 Бош, икки қўл, икки оёқ жуда ҳам керак,
 “Олти кунда яратилди Олам”, дер Таврот,
 Еттинчи кун дам олганмиш Илоҳ чарчаб бот...
 Бу оламни бор этмишдир Оллоҳи кабир,
 Деб мусулмон Яратганга ўқийди такбир,
 Афсоналар – Ҳақиқатга ёпилмиш парда,
 Аммо тахмин, изланишлар мавжуд уларда...
 Афсоналар, афсоналар, сиз, афсоналар,
 Онг-тафаккур чўққисига илк поғоналар...
 Гўёки сиз ҳақиқатнинг кўзгусидирсиз,
 Фақат аксни кўрсатади ойина эсиз...
 Содда одам чин кўнгилдан ишонди сизга,
 Кеча-кундуз сиғинди у чўкканча тизга.
 Бергин дея менга мадад, илоҳу осмон
 Хоҳ буддачи, хоҳ насроний, хоҳи мусулмон.
 Аммо афсус, осмон узоқ, илоҳлар-чи – гунг,
 Одам зотин дили тўла изтиробу, мунг.
 Коҳинлару, бараҳманлар, попу, муллалар,
 Кўкрагига хоч осганлар, бошда саллалар,
 “Сиғин”, деди илоҳларга, “Сиғин ва сиғин!”
 Шу зайлда шилиб олар унинг бор-йўғин.
 Ҳақиқатни билмоқ эса мушкул нақадар,
 Қанча сир бор заррадан то Қуёшга қадар.
 Барисини билмоқ бўлиб интилар Инсон,
 Ҳукмдорлар, динлар унга бермасдан имкон,
 Тўссалар ҳам, урсалар ҳам, ўтда ёқсалар,
 Инсон ақлу тафаккури ҳамон юксалар!
 Шунча меҳнат-машаққату, сабрингга балли,
 Аммо не-не мавҳумотлар турибди ҳали,
 Гар бошингни кессалар ҳам осмонга тикил,
 Бил, яна бил, тағин билгин, яна кўпроқ бил!

Бу бепоеён бўшлиқ не-ю, унда не мавжуд,
 Нихояси борми унинг, волидми, мавлуд?
 Замон не-ю, макон недур, недур Ибтидо,
 Қачон келур даҳшатли у охир – Интиҳо?
 Мазкур оғир саволларга топай деб жавоб,
 Олам сирин билмоқ бўлиб титдим кўп китоб,
 Хизматингга шайдек бўлиб турувчи ҳар дам –
 Кўкимтил нур қутичадан сўрадим ёрдам,
 Кўп сирларни билар ушбу тилсими зиё,
 Ҳар чорбоғдан чимдим мева йиққандек гўё –
 Одам ақл-у, тафаккурин омбори мисол,
 Нима керак бўлса сенга, ана, танлаб ол.
 Минг калладан чиқиб келган минг турли фикр,
 Бирин ўқиб тавба де-ю, бирга қил зикр.
 Бу оламнинг ибтидоси бошланмиш недан,
 Не маънилар зоҳир бўлмиш илк алифбедан?
 Нима дерлар бу борада заки донолар,
 Қадим-қадим битикларда қандай маънолар?
 Олимларнинг фикрин ўқиб тушдим ҳайратга,
 Ҳайрат эмас, адоғи йўқ қўрқинч-даҳшатга.
 Олам боши Big Bang деган Катта Портлашмиш,
 Инфижори Кабир эмиш, Нурли Оташмиш,
 Игна учи мисолидай тигиз бир модда,
 Бу Оламнинг асосимиш – шунчалар содда,
 У ўзича кичрайиб ва зичлашиб беҳад,
 Қизигандан қизиб бориб яна қатма-қат,
 Бирдан портлаб тарқаларкан у борлиқ аро,
 Пусқирганча олов билан заҳри нур, зиё.
 Кейин аста-секин совиб, бирикиб кам-кам,
 Пайдо бўлмиш минг-миллиард, юлдузли олам.
 Бу хирмондан тўкилгани Сомон йўлими?
 Бу оламнинг таваллуди ёки ўлими?
 Ё Қиёмат деганими балки боякбор,
 Балки бу ҳол юз берадур такрор ва такрор?
 Бу ҳодислар ўз-ўзидан бўлганми ёки,
 Бошқарувчи бўлганмикин аслида, токи –
 Ҳеч бир нарса юз бермагай ўзи-ўзидан,
 Зарурият етиб келар Сабаб изидан...
 Эй, инсоннинг тафаккури, бу ёнғокни чак,
 Ўз ўрнини бўшатмасин ёлғонларга Ҳақ.
 Фан айтади, моддалардан иборат олам,
 Энг кичкина заррадан то Қуёшгача ҳам.
 Минг юлдузлар орасида энг ёруғ юлдуз,
 Ич-ичидан нур сочувчи кеча-ю кундуз –
 Қуёш деган мўъжизавий олов доира,

Атрофида гир айланар неча сайёра,
 Бизнинг она Куррамиздир улардан бири,
 Қайси олам китобида ёзилмиш сири?
 Аста-секин ҳоврдан тушиб, чангу, тош қотиб,
 Миллион йиллар музликларга бош қўйиб ётиб,
 Айланаркан ўз ўқида тинмасдан бир зум,
 Бир улкан тош урилибди, бўпти талотум.
 Шунда унинг бир парчаси отилиб чунон,
 Айланганча айнаи гўё пириллоқсимон –
 Пайдо бўлмиш ундан улкан думалоқ жисм,
 Одамизод унга Ой деб берибди исм.
 Ер тарихи худди шундай – узундан узок,
 У тинмасдан айланади ҳамда юмалоқ.
 Ана шундан кундузу, тун, фасл алмашар,
 Буни бугун ҳатто кичик бола ҳам билар.
 Аммо жуда оғир бўлди уни тан олмоқ,
 “Ер текисдир, уни шундай яратган илоҳ!” –
 Деганича туриб олди масжиду черков,
 Ҳар иккиси ҳур фикрга доимий гўрков,
 Ким бошқача фикр айтса аталди “кофир”,
 Бошларига ёғдирилди кулфату таҳқир.
 Инсон зоти ҳақиқат-чун жон тикар мудом,
 Шундай бўлган ва абадий бўлғай бардавом!
 Ер курраси одамларга бермайди ҳисоб,
 Ўз йўлида, ўз ўқида айланар шитоб,
 У Қуёшни ўзи учун аъло деб билар,
 Сабабкори – ўзин туққан она деб билар.
 Шунинг учун атрофида доим парвона,
 Она ахир онадир бу, онажон, она!
 Қуёш эса ўзи билан ўзи овора,
 Ич-ичидан қизиб қуйиб, ёниб минг бора –
 Ҳароратин таратади коинот сари,
 Пусқирганча ўт-оловли нафас сар-сари.
 О, сен Қуёш, Ўтли юлдуз, Тенги йўқ Оташ,
 Бағринг мунча синоатли сирларга туташ?
 Бунча ўтни, қайнашларни қайдан оласан,
 На бирор зум тинай дейсан, на бир толасан,
 Биқир-биқир қозонингни қайнатади ким?
 Ёки шундай буюрганми бирорта ҳоким?
 Боғдоддан келган меҳмон язид сингари,
 Юкинсамми дедим сенга, мен ҳам, азали –
 Бори-йўқнинг сабабкори ахир, ўзингсан,
 Ҳаёт-мамот ижодкори – ахир, ўзингсан.
 Сен борсанки, баҳраманддир нурингдан дунё,
 Сен борсанки, зулмат қочар, яшнайдиган зиё.

Сен борсанки, Ер юзида мавжуддир ҳаёт,
 Сен борсанки кун кўради жамики жонзод,
 Сен борсанки, табиатнинг очилар гули,
 Сен борсанки, боғлар аро сайрар булбули.
 Заррадан то ўзинггача сабабчи ўзинг,
 Порлаб турсин абад-абад порлаган юзинг!
 Сайёралар ўраб олмиш тегрангни сенинг,
 Болажонли оиладай тўққиз оғайни,
 Баъзилари узоқроқда, баъзиси яқин,
 Тирғалмайди сенинг жаҳлинг чиқариб тагин –
 Ёниб кетмай дея ўзин қилиб эҳтиёт,
 Узоқроқдан салом-алик қилишар бот-бот.
 Ер курраси ўртанчаси, тўртинчи фарзанд,
 Жонидан ҳам яхши кўрар сени у ҳарчанд,
 Сен томонга термилганча айланар тегранг,
 Бошқалардай ғирт тош эмас, юзи ранг-баранг,
 Бағридаги куруклиг-у, сувидир мўл-кўл,
 Ана шулар эҳтиётин қилади нуқул.
 Ўзинг эса “Қалайсан?” деб ҳолин сўрайсан,
 Эркалайсан, яхши кўриб нурга берайсан.
 Босса ҳамки Ер куррасин қаҳратон музлар,
 Гоҳи қайнаб ичкаридан оловлар ғизлар,
 Куруклиги қасир-қусур – талашар макон,
 Сувлари-чи, тўлиб-тошиб кўтарар тўфон,
 Гоҳ қийшайиб ўқи, гоҳи қутб-томонлар,
 Шу зайлда ўтди қанча-қанча замонлар,
 Аммо Курра барчасига чидади маҳкам,
 Ютиб чиқар эътиқоди кимнинг мустаҳкам,
 Эвазига унга ажр улуг мукофот,
 Ер юзида содир бўлди мўъжиза – Ҳаёт!
 Олам ичра оламисан, нур-зиё Ҳаёт,
 Сен – Офтоб, Сен – Она Ер, Сув, Ҳаво Ҳаёт.
 Сен тириклик, сен биландир бу маъво Ҳаёт,
 Сен – ҳарорат, сен – муҳаббат, ишқ-вафо Ҳаёт.
 Сен – туғулмоқ, сен – камолот, гул-зебо Ҳаёт,
 Сен азизсан, кўзимизга тўтиё Ҳаёт.
 Одамизод яхши билгил – бебаҳо Ҳаёт,
 Ёшу кекса – барчамизга муддао Ҳаёт!
 Ибтидосан, аммо бир кун Интиҳо Ҳаёт.
 Эй, ҳаётнинг бошланғичи, ўша бахтли он,
 Нуру тупроқ кўшилмаси, кимёи ниҳон –
 Таркибида тўксон икки унсур жамулжам,
 Бир-бирига киришимда боғланмиш маҳкам,
 Шу йўл билан вужуд бўлган оддий хужайра,
 Хуш келибсан бу очунга, қувна ва яйра!

Сен аждодсан ер юзида жами жонзотга,
 Шу жумладан онгли махлуқ – одамизотга!
 Ҳаётнинг ҳам турли-турли кўриниши бор,
 Табиатда ўсимлигу дарахт ҳам яқбор –
 Ҳар йил баҳор, ёз келганда яшнайдиган ял-ял,
 Ўзин яшаш қонунига қилганча амал.
 Аммо жонли ҳаёт бошқа, тириклик бошқа,
 Ҳаракату сезмоқ бошқа, етуклик бошқа.
 Бу оламнинг сирларини билмоқ бошқадур,
 Онг бошқадур, руҳ бошқадур, енгмоқ бошқадур.
 Гарчи сенинг на шаклигу шамойилинг бор,
 Бошлаб бердинг барчасини оддий, беғубор!
 Аммо ҳаёт ҳаракатдир, тўхтамоқлик йўқ,
 Ўчмасунчун вужуддаги жон – бир лахта чўғ –
 Уни пуфлаб турмоқ керак, қувват керакдир,
 Оддий қилиб айтганида – овқат керакдир.
 Шундай экан, тўхтама сен, излан ва қидир,
 Емиш топгил, тирикликнинг қонуни шудир!
 Ҳозирда ҳам аждодларинг, жонзот, одамзот –
 Тун-кун емиш ташвишида чопарлар, ҳайҳот!
 Жониворлар бир-бирини тутиб ейишар,
 Ким кучлироқ, у заифни бемалол ошар.
 Одамларнинг зотида ҳам худди ушбу ҳол,
 “Тик турмайди бўш қоп” деган бордир-ку мақол,
 Шу боисдан қорин ғамин ейди кекса-ёш,
 Нону чою, қуруқ суюқ, шўрва билан ош,
 Бунинг учун керак бўлар турли масаллик,
 Гўшт тушмаса бирор овқат бўлмас мазалик.
 Шунинг учун оғалари – жонворни пойлаб,
 Қуруқлигу сув, ҳавода қувалаб овлаб
 Гўштин ейди, уйда боқиб қўю мол, чорва,
 Унга қўшиб ўсимлигу сабзовот, мева,
 Қўйишмайди ҳатто ари йиққан болни ҳам,
 Унинг учун булар гўё етишмайди, кам.
 Баъзи халқлар ҳашаротни ейди бемалол,
 Қорин ғами – барча ғамдан зарурдир алҳол.
 Ер юзида барча одам яшамайди тўқ,
 Кўплар учун қоринидан бошқа ташвиш йўқ.
 Не ҳам дердик, ҳар нарсадан олдин иқтисод,
 Иқтисодга бўйсунгани сиёсат, ижод.
 Иқтисод-чун бошланади тортишув, жанжал,
 Баъзан уруш масалани этиб берар ҳал.
 Еру бойлик илинжида не хону султон,
 Оқиздилар ер юзида дарё-дарё қон!
 Аммо ҳамон талончилик давом этмоқда,

Бойлик учун, ёқилғи деб уруш кетмокда!
 Аммо, эй сен, хужайражон, ўзингга қара,
 Бу ҳаётнинг жуда инжиқ корига яра!
 Ҳаракат қил, ўсу улғай, бўш келма асло,
 Кўп хужайра бўлиб олдинг, айна муддао!
 Энди турли шаклларга кира оласан,
 Балиқ бўлиб сувда сузиб юра оласан.
 Энди эса кўпайишни, наслни ўйла,
 Моҳиятни, чин ҳаётни, аслни ўйла!
 Модомики кўпайишни хоҳлайди олам,
 Жонворлару ҳатто дарахт, ўсимликлар ҳам
 Мендан насл қолсин ёруғ оламда дейди,
 Жону дилим, бутун борим – болам-да, дейди.
 Лосос деган бир ажойиб балиқлар ҳатто –
 Ўз наслини қолдириш-чун қилар жон фидо.
 Миллионлаб кўпаяди микробу чивин,
 Аммо-лекин сал йирикроқ жонворга қийин –
 Ахир гўдак боласини боқмоғи лозим,
 Унга етар суту емиш топмоғи лозим,
 Шу боисдан ҳисоб билан кўпаяди у,
 Инсонга ҳам айна одат бўлди-ку ушбу.
 Шу зайлда қолдиришар ўзларидан зот,
 Шу қонунга бўйсунди бу азиз ҳаёт!
 Минг йиллар-ки, ечилмасдан келар бир жумбоқ:
 Товуқми ё тухум пайдо бўлган олдинроқ?
 Мен албатта товуқ дейман, насл қолсин-чун
 Ўз бағридан пайдо қилиб туғади тухум.
 Ўтганида тўққиз ою тўққиз кун тугал,
 Одам зоти дунё юзин кўришга маҳтал.
 Ҳа, кўпайиш, насл эрур дунё тираги,
 У бўлмаса бу ҳаётнинг недур кераги?
 Тириклик-чун излаб емиш сувдаги жонвор
 Қуруқликка ўрмалашга қасд қилди якбор.
 Сузғичлари оёқ бўлди, ойқулоқ – кулоқ,
 Ер юзида не бор экан, қани кўриб боқ.
 Қарасаки, ўх-хў, бунда емиш деган мўл,
 Хох ўтхўр бўл, гар эпласанг ана, этхўр бўл,
 Оз емишга кўнсанг агар, жонвор, бўл майда,
 Аммо кимки зўр-баҳайбат – пичоғи мойда,
 Чумолидан то филгача ризқини топар,
 Динозавр-аждаҳолар ҳам учар, чопар.
 Катта бир тош урилганда Ерга баногоҳ,
 Зарбасидан не йиртқичлар қирилди шу чоғ.
 Шохдан шохга сакраб юрган маймун ўлмади,
 Эгик-букик ҳаётдан кўнгли тўлмади,

Ерга тушиб сакранаркан тўртта оёқда,
 Кўриш учун не борлигин узоқ-узоқда –
 Секин-аста қаддин тиклаб оёққа турди,
 Бир-бир босиб шу зайлда яшади-юрди.
 Кимсан ўзинг, маймунмисан, одаммисан айт,
 Эмаклаган вужуд қаддинг тиклаганинг пайт –
 Яна битта юксакликка эришдинг, ахир,
 Олд оёқлар бошқа ишга ўрганиб бир-бир –
 Охир қўлга айландилар, о, қандайин бахт,
 Энди улар кўп нарсани қила олар тахт!
 Одамизод, ушбу ондан олгил сен ўрнак,
 Тик бўлдингми, энди шундай яшамоқ керак!
 Нафс учун, эҳтиёж деб икки букилма,
 Бўлма асло лаганбардор, хушомад қилма!
 Эзгуликка майли эгил, ёвузга боқ тик,
 Ҳатто қилич қилар ҳазар гар бўйин эгик!
 Ҳар бир ишда тўғри бўлгил, доим тўғри бўл,
 Эгриликнинг боши беркдир, тўғри – тўғри йўл!
 Беш бармоқли, зўр билакли бу азиз қўллар
 Яратишу меҳнат сари одамни йўллар,
 Ов қилишчун тош учини дастлаб йўнган чоғ –
 Одам учун йўл очилди узоқ ва порлоқ!
 Бунинг учун, эй, биринчи аждоди азим,
 Одам зоти сифатида қиламан таъзим!
 Шу зайлда ов қуроли бўлди мукаммал,
 Ўса борди тажрибаю омилу амал,
 Синчков кўзу ақл бўлди бунга вобаста,
 Онгу шуур ривожланиб аста ва аста –
 Инсон зоти пайдо бўлди ёруғ оламда,
 Табиатнинг гултожиси, ахир, одам-да!
 Хуш келибсан, одамизод, ёруғ оламга,
 Бу олам ҳам интиқ эди зоти одамга,
 Ахир кичик бир заррадан қуёшгача то,
 Оддийликдан – мукаммаллик эди муддао,
 Бир ҳужайра минг шаклу тус олганлиги рост,
 Етишмасди аммо битта босқичи бироз –
 Бу – онг эди, моддиюннинг олий маҳсули,
 Ёруғ бўлар онги билан одамзод йўли.
 Бу оламни англамоқлик бўлсин муборак,
 Онгу меҳнат бўлса агар энди муштарак,
 Очилажак одам учун порлоқ келажак,
 Онгли махлуқ – табиатнинг шоҳи бўлажак!
 Аммо лекин бу йўл асло бўлмади осон,
 Ҳар қадамда қанча тўсиқ – қийналарди жон,
 Бир томонда музликларнинг совуқ ҳавоси,

Бир томонда йиртқичларнинг бўкрик-нидоси,
Туну куни даҳшат солар турли хил бало,
Тирик қолиш, емиш топиш – зарур муддао!
Қоринни-ку, бир амаллаб тўқламоқ мумкин,
Аммо ётоқ масаласи қандай бўларкин?
Дам олмаса, ухламаса курийди тинка,
Фақат дарахт, ўсимликлар ухлайди тикка,
Одам бироз чўзилиши, ётиши керак,
Бемалолроқ ухлаб, хуррак отиши керак.
Ухласангу тортиб кетса бирорта махлуқ,
Йиртқичларга ем бўлишлик – бўлмайди, йўқ, йўқ!
Яхшиси ху, баландроққа чиққани маъкул,
Анов ғорга хасу ҳашак йиққани маъкул.
Аммо мунча бемаза-я, манов парча эт,
Анов куни ўрмонзорга кетганида ўт –
Куйган гўштни еган эди, мунчаям ширин,
Кошки энди еса этни фақат пишириб,
Бунинг учун қайдан топса экан оловни,
Қор ҳам ҳатто ёнар эмиш топса қаловни,
Тошни тошга уриб кўрса чиқармикин ўт,
Қани, бошла, одамизод, чакмоқ тошни тут,
Бир уриб кўр, икки ургин, яна ва яна,
Қара учкун чиқаяпти, ана у, мана!
Оловланди уйиб қўйган куруқ хас-ҳашак,
Энди олов ёқишни ҳам ўргандинг демак!
Яна битта юксакликка эришдинг, одам,
Яна битта кашфиётга қўйдинг сен қадам.
Энди сенга ҳамдам бўлгай ўт-олов доим,
Емишингу иссиқ уйинг барқарор, қоим.
Аммо унда билмас эдинг ўтнинг хавфини,
Ўқ-дорила, замбараклар олов-ёлқини –
Инсоннинг шум топилмаси – атом бомбаси,
Жаҳаннамдай куйдиргувчи ўлим шарпаси
Бало бўлар одамзодга бир куни охир,
Дунёларга ўт кетганда қанчалар оғир –
Бўлишини билганингда, эй қадим одам,
Оловингга сув сепардинг балки ўша дам.
Майли, олов иссиқ берсин, қайнатсин қозон,
Аммо унинг гирдобига тушмасин инсон!

**Теодор
КАЛЛИФАТИДЕС**

Майдондаги Сизиф

Новелла

Илья Амбрам ўғли ўзининг “Волсваген” русумли эски уловидан тушди. Биринчи қилган иши Анна Линдхс хотирасига ўрнатилган шиша ёдгорликнинг синдирилмаганига ишонч ҳосил қилиш эди. Хайрият, ҳаммаси жойида. “Бу ҳам бир севги бўлса керак”, деб ўйлади у. “Ватандошлар” майдонида ишловчи қариялар бу шиша ёдгорликнинг бир ҳафтага ҳам чидамаслиги ҳақида баҳс бойлашган эди. Ҳайкалнинг безорилардан омон қоладиган даражада мустаҳкам эканлигига ҳеч кимнинг ишончи йўқ эди. Фатбус зинасидаги гўзал хотира ойнаси бунга мисол. Кимдир уни синдириб кетса, қанчалик тезликда янгилаб қўйишмасин, орадан кўп вақт ўтмай яна шу ҳолат такрорланарди. Анна Линдхс ёдгорлиги эса ҳозиргача турибди. Шунга ҳам уч йил бўлди. Одамлар Анна Линдхсни яхши кўришарди. Илья ҳам улар қаторида. У Аннанинг охириги нутқини эшитишга муяссар бўлган. Учрашув худди шу ерда – “Ватандошлар” майдонида уюштирилган эди. Аслида, Анна Линдхс ўзи амалга оширган ишлардан ташқари у қадар кўп гапирмаган. Овози қатъиятли, кўзлари чакнаб турганди. Ўшанда кичкина бир қизча қўлида атиргул билан унинг олдида югуриб келган. Бу ҳаракати билан у ҳам билвосита бўлсада Аннани шарафлаган, чунки, гулни қизчага Илья сотганди. Илья гул савдоси билан шуғулланади. Доимо бундай бўлмаган. У олдин Туркияда, кейин Россияда учоқ муҳандислиги бўйича таълим олганди. Бироқ унинг бир муаммоси бор: у яхудий. У ерларда бирор ишга кириш умиди чиппакка чикди. Шу боис Европадаги учоқ ишлаб чиқариш заводлари бор мамлакатлардан тўртинчиси бўлган Швецияга йўл олганди. Келгани яхши бўлди. У Линдшопингдаги СААБ учоқ ишлаб чиқариш заводига ишга жойлашди, ўзининг бўлим бошлиғи бўлган, курувчи-муҳандис, эндигина ўттизга тўлган, сариқ сочли, фарзанд кўриш ёшига етган Кристинага уйланди. Улар уч фарзандли бўлишди. Кристина ярим маошли ишга ўтди, Илья эса унинг ўрнига бўлим бошлиғи бўлди. Улар уй сотиб олишгач, Кристина ишдан бўшаб, болалар билан шуғуллана бошлади. Қачонки Кристинага боқаркан, унинг узун, қўнғир тусдаги сочлари-ю хипча белига назар ташласа ёки унинг болалари билан ўйнаётганда, чўмилаётиб хиргойи қилганида ёки телефонда дўстлари билан сўзлашаётгандаги майин овозини эшитса, ўзини бахтиёр ҳис қилар, шунинг ўзи ўтаётган умридан мамнун бўлиши учун етарли эди. Баъзан хурсанд бўлганидан

Теодор КАЛЛИФАТИДЕС – 1938 йилда туғилган. Швед ёзувчиси. Стокгольм университетининг фалсафа факультетини тамомлаган. Унинг “Ажнабий”, “Осон иш”, “Олтинчи йўловчи”, “Совуқ нигоҳ”, “Жаннатда етти соат” номли китоблари чоп этилган.

тунлари ухлай олмасди. “Кристина – менинг Швециям. Туркия – менинг онам. Болаларим – менинг дунём. Шундай бўлгани яхши”, дея Худойимга шукрона айтарди. Ҳаёт ҳамиша ҳам бир текис давом этмайди. Баҳор окшомларидан бирида ҳаммаси тескари кетди. Улар болалари билан шаҳарда айланиб юришганди. Одам жуда кўп эди. Унинг эндигана бир ёшга тўлган кенжа ўғли учиб кетган коптоги ортидан югуриб кўчага чиқиб қолди. Шу пайт қаердандир бир машина пайдо бўлиб, уни уриб юборди. “Тез ёрдам” етиб келгунича болача атиги олти дақиқа нафас олиб турди, холос.

Бу воқеадан кейин ишлари орқага кетди. Кристина чуқур қайғуга чўмди. СААБ ишчилар сонини қисқартира бошлади. Биринчилардан бўлиб Илья ишсиз қолди. Бошқа жойдан иш излаши самарасиз кетди. Улар уйини сотиб, Стокхольмга, Фитядаги уч хонали кўп қаватли уйга кўчиб келишди. Линдшопингдаги меҳнат биржаси ходими катта шаҳарда иш топиш осон, деган эди. Тўғри айтган экан. Доимий иш жойи бўлмаса ҳам вақтинчалик ишлар мўл эди. Фитяда муҳожирлар кўп, улар асосан Туркиядан келган. Кемал ҳам улардан бири бўлиб, ишсиз қолгани боис Содермалм майдонида гул сота бошлаганди. Икки йилдан сўнг у ўз номига дўкон очиб, яна бир ишчи олди. Кемал “Ватандошлар” майдонида бирор гул сотиш жойи йўқлигини айтиб, биргаликда ишлашни таклиф қилиб қолди. Айтганини қилди ҳам. Бу ҳам бир омад эди.

Бир йил ичида Илья ўзининг катта чодирини тикиб, икки кишини ишга олди. Унинг ҳаёти яна изига тушиб кетди. Кристина ҳам Ворбу мактабидан ўзига ўқитувчиликка иш топди. Мактабда болалар билан ишлашда кўплаб муаммолар пайдо бўлганди. Лекин у швед эмасми – муаммоларни ечишга уста эди. Икки ўғли ҳам ўзларига янги дўстлар топишди. Қайғулари ҳам бора-бора бироз ҳориган, қари уй мушугидек оқсай бошлаганди. Гулчилик жуда каттиқ меҳнатни талаб қиларди. Илья ўзи гул сотиб оладиган Ортшадаги дўконга вақтида улгуриш учун ҳар куни эрталабки тўртда уйғонарди. Кейин у чодирини очиши, ўтиргичлар ва пештахталарни тиклаши, гуллар ва ўсимликлар тўла саватчаларни олдинга териб қўйиши керак. Харидорлар соат тўққиздан кела бошлайди. Илья ҳам кеч соат олтигача шу ерда бўлади. Кейин яна чодирини йиғиши, саватчалар, гуллар ва ўсимликларни “Волсваген”ига қайта жойлаши шарт. Саккиз яримда кечки овқатини ейди. Тўққизда кечки янгиликларни қўради. Ўндан ўн беш дақиқа ўтганда эса уйкуга кетади. Ҳафтасига етти кун шундай. Йил бўйи. Танаффуссиз. Унинг ҳам бошқалардек ўз ватанига боргиси келади, бироқ Кристина ва болалари қийналишини ўйлаб бу фикридан қайтади. Улар Худо унутган қишлоқда нима ҳам қилишарди? Ҳеч бўлмаса ҳатто бирор ойнаи жаҳон бўлмаса... Шу боис хотини ва болалари Долстанддаги Кристинанинг ота-онаси олдига жўнаб кетишди. Илья эса шаҳарда қоладиган бўлди ва ишларини давом эттирди. У ҳечам чарчамаганмиди? У ҳамиша ҳорғин эди. Майдондаги қўшнилари – “Трек овқатлари” ошхонасидагилар унга Сизиф деб ном қўйиб олишганди. Илья Сизиф ким эканлигини билмасди.

“Худолар охири йўқ меҳнат билан жазолаган бир қайсар. У улкан тошни юқоридаги қоягача думалатиб бориши керак бўлган. Қояга етай деганда, тош пастга қулайди. Сизиф эса тошни келган жойидан яна қайта ва қайта тепага қараб думалатаверади”. Бу – охири йўқ машаққат унинг ҳаётига жуда ўхшаш эди. Ҳар куни шу аҳвол, у чодирини ёйди ва яна қайта йиғади.

“Ватандошлар” майдонидаги кичик бозор тепасидаги катта соат олти яримда қотиб қолган. Бир неча ой олдин тўхтаганига қарамай ҳеч ким соат милларини жойидан кўзгатмади. Ўриндиқлардан қорлар ҳам худди болалар келиб коньки учишини кутиб тургандек ҳали эрмаган. Шарқ томондан ғира-шира тонг ёришиб келмоқда эди. Эски пальтоларига ўраниб, текин газеталарни осларига тўшаб олган икки дайди ер ости ойнаванд автомашиналар турар жойининг киришида ётиб олишган. Бу ер у қадар иссиқ бўлмаса-да, аммо ташқаридан қўра анча яхши. Илья уларни икки йилдан буён танийди. Эллиқ уч ёшга кирибди. Ишонгиси келмайди.

Сиртдан караганда анча қари кўринади. Сочлари тўкилган, бели эгилган, қадам ташлашлари оғир. Касал бўлмаса ҳам вужуди қақшаб оғрийди, юраги симиллайди. Лекин Фруэнген шифохонасидаги шифокор ҳар гал текширганда, ундан бирор хасталик аломатини топа олмайди. “Ибодат қилишни камайтир”, деганди у тентак Ильяни мусулмон деб ўйлаб. Умurtқалари шу боис оғирмиш.

Негадир бугун ёрдамчилари кечикди. Бу қоидадан ташқари истисно ҳолат эди. Нарсаларни ёлғиз ўзи тушира бошлади. Бир неча дақақадан кейин ишчилардан бири Ганнадан келган, ҳовлиқмасдан, аммо тез ишлайдиган, ориқ ва узун бўйли ёш йигит кўриниш берди.

– Яссер қаерда? – сўради Илья.

– Билмадим. Эҳтимол бунӣ ўзи ҳам билмаса керак. Яссерни бир муаммоси чиқиб қолибди.

– Кимнинг ташвиши йўқ экан?

Нихоят унинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Кўзлари ости қорайган, соқоли олинмаган.

– Қаерда юрибсан? – сўради Илья.

Яссер жавоб бермади.

Катта чодирни тиклаш учун бир ярим соат вақт кетди. Нонушта вақти ҳам бўлиб қолганди.

Майдонда ҳаёт секин-аста жонланаётган вақт. Бояги икки дайди ҳам ташқарига чиқиб олишган. Атрофга қаҳва ҳиди тарқалди. Илья уларни ўтиришга таклиф қилди. Улар ҳеч нарса демасдан қаҳва ичишди. Чиқинди ташувчи машина ҳам ўз доираси бўйича айланиб ўтиб кетди. Кейин ит етаклаб, югуриб юрган ёш кизча кўринди. У Мондос зиналарига оёқларини букиб, чигилини ёзиб олди.

– Эрталаб метрони топа олмадим, – деди Яссен.

Бу янгилик эди.

– Унда қандай етиб келдинг? – қизикди Илья.

– Қийин бўлмади. Мен қолган жойда метро йўқ эди, – деди Яссен.

Дайдилардан бири ичкарига кириб ўтириб олганди. У ўрнидан туриб, шошилиб қизчанинг олдига борди. Қизчага нима деганини эшитишмади, лекин қиз баланд овозда “қаҳ-қаҳ” уриб кула бошлади.

Кристина ҳам бир марта шундай кулганди. Анча йил олдин. Улар тунда бирга ётишар, эҳтирослари сўниб бўлганди.

– Савдога қараб туринглар, – деди Илья ишчиларига.

– Сен нима қиласан? – бир овоздан ҳайратланиб сўрашди улар. Ахир шу пайтгача “Нескаффе” дўконига ҳожатга чиқиб келишини айтмаса, Илья иш жойини сира ташлаб кетмасди.

– У нима қилмоқчи ўзи?

– Ҳеч нарса.

У бор-йўғи бироз ёлғиз қолмоқчи эди. Бугун ўша оғир тошни тепаликка қараб думалатмайди.

Қуёш булутлар ортидан бўй кўрсата бошлади. Бундан унинг вужуди эмас, руҳи исиётгандек эди. У майдонни айланиб чикди. “Грек таомлари” ишлаб турибди.

– Хайрли тонг, Гиорге, – деди Илья қувноқ оҳангда.

Гиорге кўзларига ишонмади. У Ильянинг атрофда айланиб юганини ҳеч қачон кўрмаганди.

– Бугун туғилган кунингми?

– Йўқ!

– Нега унда дўконда эмассан?

– Бугун Сизиф дам олади.

Грек ниманидир тушунгандек унга имо қилди.

– Ҳаммаси жойидами? – қизикди у ҳеч нарсага эътибор бермасдан, чунки узун хоризо оловда пишай деб турганди.

Илья жанубий бекат томонга қараб юра бошлади. Шиша ёдгорлик яна синиб ётганди. Зинапоялар сирпанчиқ бўлгани учун у эҳтиёткорлик билан пастга туша бошлади. Энг пастда турган икки ҳайкалга кўзи тушди ва қизиқсиниб гуруч белгиларига тикилди.

Кейин боғ ўртасидаги “Афродита кудуги” фаввораси олдидан чиқиб қолди. Бу жуда мос ном эди. Фаввора яқинидан қаралганда, аёл кишининг оёқлари ўртасидаги аъзосига ўхшатиб қурилган. Ёз фаслида худди шу ердан сув отилиб чиқади.

У ўз кашфиётидан мамнундек кулиб қўйди. Зина бўйлаб узун шиша ип ўтган, пастда эса бронза парчалари ялтираб турарди. Боғда узоқ вақт қолиш мавриди эмас. Атрофи ўралган бу майдон итлар учун махсус дам олиш жойи эди. Юзлаб итлар худди мактаб боғчасидаги каби бу жойда аянчли ҳаёт кечиришган. Унинг бу ердан тезроқ кетгиси келди.

Энди нима қилсин?

Бекор юриш ҳам осон эмас экан. У қаҳвасини ичганди. Яна нимадир қилиши керакмиди?

У ўз дўконини, ишчилари билан бўладиган майда жанжалларни, мижозларини соғина бошлаганди.

Тасодифан, ҳаммасига тушуниб етди:

Сизиф тошни тепага қараб мажбуран думалатмаган. Бу ерда тош – ҳаёт рамзи...

Сизиф тошни ўз ихтиёри билан думалатган. Худолар, эҳтимол, буни жазо деб уйлашган. Аслида эса, бунинг тамоман акси. Ўз даврида, балки, унга нисбатан шундай фикрда бўлишгандир.

У шахдам қадамлар ташлаб, “Грек таомлари” ошхонасига кириб борар экан, кўриниши жуда ташвишли эди.

– Ҳали ҳам айланиб юрибсанми? – қизиқди Гиорге.

– Сени ҳам, Сизифингни ҳам жин урсин, – деди Илья.

– Сенга нима бўлди?

– Барча афсоналарингни жин урсин! Биз фақат уларни нотўғри тушунган эканмиз, – давом этди Илья ғазабнок оҳангда ўзини босолмай.

Кейин ўз дўконига қараб тез юриб кетди ва ичкарига киргач жуда ёқимли енгил нафас олди. Бу дўкон, бу гуллар, ҳар куни очиб-ёядиган ва йиғиб қўядиган бу чодир унинг ҳаёти эди. Сизифми ёки бошқа, одамлар ўз ҳаётларини елкаларида кўтариб юришлари шарт.

– Бу қисқа танаффусмиди? – деди Яссен истехзо билан.

– Сен оғзингни очма, барибир буларни тушунмайсан, – деди унга жавобан Илья озгина тетиклантирувчи жанжал умидида ва енгил нафас олди.

Швед тилидан Юсуф РАСУЛ таржимаси

Юсуф РАСУЛ – 1971 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини, Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият тузилиши Академиясини тамомлаган. “Кўнгилдаги масофа” китоби нашр этилган.

**Олимжон
ЖУМАБОВ**

Инсон руҳиятининг икки талқини

Ўзбек насри мунтазам ривожланиб бориши асносида жаҳон ҳикоячилигининг маълум усул ва услубларини, тараққиёт тенденцияларини бошдан ўтказди ва шу асосда уларни ўрганиб, ўзлаштирди. Хусусан, кейинги даврда Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонкул ва Исажон Султон каби ёзувчиларнинг асарларида ўзига хос адабий, интеллектуал, фалсафий белгилар ишора – рамзлар учрамоқдаки, бу асар моҳиятини чуқурроқ таҳлил этишга ундайди.

Шу ўринда одам тимсолида Назар Эшонкулнинг “Маймун етаклаган одам” ва Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Қор одам” ҳикоясидаги одам қиёфасига тўхталиб ўтсак.

Назар Эшонкулнинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояси бевосита одамнинг одам сифатида ўзини йўқотиши, унинг тубанлашиши, ҳаётнинг чиркин жиҳатларини очишга интилиш борлиги билан ҳам ўзига хос фалсафий маъно-мазмун касб этган. Хусусан, ёзувчи ҳикоя аввалида ровий тилидан қаҳрамон-чолнинг уйини тасвирларкан, унинг ўта ҳашамдорлигини, катта ва маҳобати, аммо тўзғиб ётгани-ю файзсиз эканига урғу беради. Хўш, аслида ташқи кўринишидан маҳобатли кўринган уйнинг ичи нечун бунчалик чирик ва бадбўй? Ичи ва сирти гўё нимагадир ишора бермаяптими?

Айрим деталларда “тошлар тилган майдондай хувуллаган” ёки “устун ва ромлари чириган, чиркин ва бадбўй ҳид” моҳиятан ҳою ҳавасга бино қўйган ва ўзлигини бой берган чолнинг бутун ичу ташқи қиёфасини кўрсатаётгандек. Шу боис ёзувчи худди “қор остида қолиб, қаровсизликдан хазонликка юз тутган гулзордан, уйнинг ёғочларидан ва айвонда қалашиб ётган ҳар хил расмлар уюмидан келаётган эди: шалтоқ ҳид” орқали

Олимжон ЖУМАБОВ – 1987 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Харсанг-тош ноласи”, “Бир ўзбек ўйи” қисса ва ҳикоялар тўплами, шунингдек, “Янги журналистика (nonfikshn)” китоби чоп этилган.

ўз нафсининг қулига айланган чолнинг ўтмишига урғу беради. Ахлат солинадиган ундуқа эса ўтмишнинг бир деталидек кишига таассурот беради. “Хаёлимга бирдан бу ундуқадаги ахлатларни чол умр бўйи сақлаб келган бўлса керак, деган фикр келиб қолди. Ҳиддан кўнглим айнигудай бўлиб чол ўтирган айвонга йўл олдим”.

Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Қор одами” эса шаҳар шовқинидан безган, хотиржам ва сокин ҳаётни тусаган, ёлғизлик истаган ва қалбининг ҳукмдори бўлган одамдир.

Албатта, бу орқали ровий ҳикоя қаҳрамонининг қалби, ўй-кечинмалари, ички дунёси ва бу орқали ўтмишини гавдалантиришга уринган. Моҳиятан олиб қарасак, образнинг ичи ва таши (ботинан ва зоҳиран) бир хил бўлади, унинг ичи ҳам ровий тилидан салбий қиёфада тасвирланади. Эҳтимол, бу шарқона менталитет таъсиридир. Зеро, халқимиз тилида “Рангини кўр, холини сўр”, каби мақоллар учраши сабаби ҳам айнан инсоннинг юзи унинг қалбини акс эттиради, деган тушунчага ҳамоҳангдир.

“У қобоклари солиқ, соқоли қирилмаган, бир пайтлар семиз бўлган, ажинлар тарам-тарам қилиб ташлаган, кўримсиз юзи баджаҳл маъбудларнинг ҳайкалига ўхшаб кетар, унга қараган одамнинг юраги нохуш бир ҳисдан орқага тортар эди”.

“Маймун етаклаган одам”да маймун ва одам образи бир-бирига қарама-қарши зидланса, “Қор одам”да шовқин ва осойишталик, алғов-далғов ва сокинлик ўзаро контраст тарзда қўлланилади.

Ҳикояларда асосан қаҳрамонлар ёзувчининг ўзи бўлади. Ўзининг айна бир пайтдаги ҳолати ва характерида келиб ижод қилади. Яшаган даври, муҳит ҳам ҳикоя қаҳрамонлари ҳолатини белгилайди. Ижодкор ўз қарашини асарига сингдиришга ҳаракат қилади. Ундан композицион (образ, характер, сюжет – кульминация, тугун, экспозиция) маҳорат талаб этилади, холос: “Ҳар бир воқеа ва персонажга асарда фақат зарурий жойни бериш, баёнда эзмаликка йўл қўймаслик, сюжетнинг етарли суръатда ривожланишига ва “турок” эпизодларининг бўлмаслигига ҳаракат этиш композицион маҳорат намуналаридандир”.

Адабиётшунос олим Умарали Норматовнинг “Умидбахш тамойиллар” китобида, адибнинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояси ҳақида сўз юритаркан, “Назар Эшонкул кейинги олти-етти йил мобайнида ёзган талай ҳикояларида асосан ўша асардаги ғояни турли кўринишларда давом эттирди, маънисиз ўтган умр манзаралари таҳлили билан банд бўлди”, дейди, шунинг баробарида, “ўзбек ҳикоячилигида янги даврни бошлади”, дея унга юксак баҳо беради.

Замонавий ўзбек насрида ушбу ҳикоядан кейин яратилган кўплаб асарлар ҳам бевосита ва билвосита воқеани кўрсатиш баробарида инсон онгидаги ўзгариш ва янгиланишларни бор-борича таҳлилга тортади. Шу маънода айтиш мумкинки, “Қор одам” ҳикояси тўғрисида адабиётшунос олим Баҳодир Каримов алоҳида тўхталиб ўтаркан, унинг “шовқин ва сокинлик” ўртасидаги акслантириш эканини қайд этиб ўтади. Бизнингча, ушбу ҳикоя замирида инсоннинг яқка ёлғиз яшай олмаслигига бир ишора бордек. Зеро, қаҳрамон бор эътиборини гарчи шаҳарнинг четидаги бир

хилватда яшаса-да, қалбан одамлар олдига талпинаверади. Ўзининг қалбини ҳов наридаги одамлар орасида кўриб, уларга яқин яшашга тутинади.

Аслини олганда, Назар Эшонқул “Миллий тикланиш” газетасида чоп этилган суҳбат чоғида шундай деганди: “Менга: “Одам ўз умрининг рассоми, ҳар ким қандай яшаса, шундай сурат чизади, кунларни, умрни, умрнинг фасллари чизади”. Эҳтимол, Назар Эшонқул қаҳрамони рассом қиёфасида ҳам умр картинасини чизгандир. Чунки айнан чолнинг бирор бир нуқтада исми, шаърифи келтирилмаган. Фақат унинг қиёфаси бор. Фақат қиёфа орқали ижтимоий муносабатлар, чиркин оқибат ва хулосалар кўрсатиб берилган.

“Қор одам” эса бировнинг сўзига кириб, ёлғизлик ва сокинлик истаган ёлғиз одам. Аммо у ҳам ҳеч шубҳасиз, одамлар билан яшашга ва яқка эмас, улар билан биргаликда бахтли бўлишига ичдан амин бўлган. Яъни, соқолли киши олис-олисдан энтиқиб одамлар орасига қайтгиси келади. Уларнинг овозига кулоқ солади. Шунинг баробарида “олис-олисларга термилиб пичирлайди, хўрсилади”.

Шу маънода ҳикоя қаҳрамонларининг ёлғизлиги ва биқик муҳитда ҳаёт кечириши, ўзининг жамиятдан айрилиб, алоҳида яшашга маҳкум этилиши ҳам бевосита умрнинг бемақсад сарфлангани билан изоҳланса керак.

Рус тадқиқотчиси Константин Паустовский таъбирича, “Ёзувчилик ҳунар ва машғулот эмас”. Демак, суратдаги айрим унсурларга қараб, унда адибнинг қалби, дунёқараши ва ижтимоий жараёнларга нисбатан фикри ўз аксини топган, дейиш мумкин.

Умуман олганда, икки ҳикоя ҳам инсон руҳиятини очиш, ўтмишни бир қадар ёрқин ифодалаш ва келажакни ўтмиш билан боғлаш каби тушанчаларни ўзида ифодалагани билан ҳам бир-бирига яқиндир. Одам ҳикоя қаҳрамони эмас, балки ижтимоий ҳаётнинг муҳим элементи сифатида бўй кўрсатиб, жамиятдаги турли қатламлар ва кишиларнинг табиатини очишга ҳам хизмат қилган.

Биографик лавҳалар ва сайёр образлар

**Абдунаби
ТҶҲИЕВ**

Ёзуви асарларини ўқир экансиз, воқеа-ҳодисалар, асар иштирокчилари таниш туюлади. Олдинги асаридаги образни яна учратасиз, гўё бу қаҳрамонлар бир-бирини тўлдириб боради. Яхши асар марказида бор бўю-басти билан инсон ва унинг рухий дунёси, ҳаётий фаолияти тасвири туради. Умуман олганда ҳам, бадиий асарнинг яратилиш тарихи жуда мураккаб жараёндир. Аввало, ёзувчида асар ёзиш фикри туғилади, яъни асарнинг яратилишига ижодкор учун бирор воқеа туртки бўлади. Асар ёзиш ғояси туғилгач, ёзувчи ўз асари учун материаллар тўплайди. Ҳаёлида асар воқеалари кечадиган жараёни ва қаҳрамонлари ҳагги-ҳаракатини пиштади, ўйланади. Ёзувчи ижоди ўрганилганда у яшаган давр, ўша давр билан боғлиқ бўлган ижтимоий-сиёсий зиддиятлар, ижодкор яшаган муҳитдан келиб баҳо берилиши керак.

“Бадиий асар – ҳоҳ у лирика, ҳоҳ наср, ҳоҳ драма бўлсин – ёзувчининг ижод маҳсули. Фарзанд ота-онага ўхшамаслиги мумкин эмас. Бадиий асар талкин, таҳлил қилинганда, табиийки, ёзувчининг рухий ҳолати, кайфияти ҳисобга олинади. Адабиётшуносликда бадиий асарни талкин этишда ёзувчи руҳияти, кайфияти – ҳолатини ўрганувчи соҳа бор. Уни биографик метод ёхуд бадиий асарга ёзувчи ҳолати нуқтаи назаридан ёндашиш дейилади”.

Албатта, ҳар қандай ёзувчи ижодида уни ўраб турган олам муҳим ўрин тутади. Адиб ижоди ўрганилганда фақат асарининг ўзигина эмас, балки у яшаган муҳит, яшаш шароити, кундалик ҳаёти, ички дунёсига ҳам аҳамият бериш лозим. Ёзувчидаги ўзгарувчан хусусият қаҳрамонлари характерида акс этади. “Ёзувчи психобиографияси қайсидир маънода унинг бадиий асарларидаги воқеа-ҳодисалар баёни, яратган образлари тизимида ўз ифодасини топади. Бундай индивидуаллик санъат асарининг оригиналлигини, ўзига хос хусусиятларни намоён қилади. Ёзувчи ҳаётидаги ўзгаришлар, бесаранжомлик, безовталиқ, рухий-ҳиссий кечинмалар, тўлқинланиш ва оғриқли дардлар, муаллақ ёки собит дунёқараш фонида унинг бадиий асарларини талкин этиш ўзининг ижобий самараларини бериши табиий”.

Ёзувчи ижодини унинг ҳаётий тажрибалари ифодаси сифатида ўрганиш усули биографик метод ҳисобланади. “Биографик метод бадиий асарни муаллифининг ҳаёт йўли контекстида ўрганишни назарда тутади. Зеро, бадиий асарда ижодкор шахсияти аксланади, шундай экан, унинг кўп кирралари муаллиф биографияси контекстида англашилади. Бошқача айтганда, биографик метод асарга муаллиф юклаган мазмунни англашда етакчи аҳамият касб этади”.

Албатта, ўзбек адабиётида автобиографик характердаги асарлар талайгина.

Абдунаби ТҶҲИЕВ – филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). 1972 йилда туғилган. Гулистон давлат университети ўзбек тили адабиёти факультетини тамомлаган. Мақолалари республика ва хориж матбуотида чоп этилган.

Садриддин Айнийнинг “Эски мактаб”, Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”, Ойбекнинг “Болалик”, Назир Сафаровнинг “Кўрган кечирганларим”, Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўтмишдан эртақлар”, Парда Турсуннинг “Ҳақ йўл”, “Ўқитувчининг йўли” ва бошқа қатор асарларда ҳам ёзувчи ҳаётига тааллуқли факторлар кўллаб учрайди.

Атоқли ўзбек адиби Нурали Қобулнинг ижодини кузатган, мунтазам ўқиб борган китобхон ўхшаш ва турфа тақдирларга дуч келади. Бу асарларнинг кўпи автобиографик хусусиятга эга бўлгани учун ёзувчи умри давомида учратган, билган ёки эшитган воқеа-ҳодисаларни ўрни билан ўз асарига киритади. Адиб асарлари биографик материал (ёзувчи ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ деталлар, ҳужжатлар, у яшаган муҳит ва шу муҳит кишилари билан ўзаро алоқалари ҳақидаги маълумотлар, хотиралар ва бошқаларга бойлиги билан ажралиб туради.

Ёзувчининг таржимаи ҳолидан маълумки, у “романтик туйғулар” таъсирида “Қуй ва қўшиқлардаги гўзал Фарғонага” ўқишга боради: “1968 йили ўқишга кириш ниятида отам билан Фарғонага бордик. Ростини гап, мени бу ерга романтик туйғулар ҳамда қуй ва қўшиқлардаги гўзал Фарғонанинг мадҳи етаклаб келганди. Чойхонада нуроний бир отахон билан танишиб, суҳбатлашиб қолдик. “Эҳ болам, – деди отахон дамсар уриб, ички бир дард билан. – Фарғона, билсаларинг – Фарғона, билмасаларинг – ғамхона...” Сўнгра отахоннинг кўзи жикка ёшга тўлди”, дейди Нурали Қобул ўша дамларни эслаб.

Ёзувчи Фарғона билан боғлиқ хотирасида эслаган бу воқеани кейинчалик ёзган “Қулон қудуққа қуласа” номли қиссасида бош қаҳрамон Нурмалик томонидан қуйидагича тасвирлайди: “Бу галги суҳбатдошим қорачадан келган, зуваласи пишиқ, бароқ қошли, арабкелбатли сўхлик Озодқул бобо эди.

– Мани Сўхда Озод Қоратожиқ ҳам дейдила, ўғлим, – гурунғ берарди оқсоқол сўхликларга хос лаҳжада сўзларни чўзиброк.

– Бо Парғона билсангиз Парғона, билмасангиз ғамғона ўғлим... Бизди Сўхга боринг. Чўнғарани девзирасига ош қилиб бераман”.

Бўлажак ёзувчи Фарғона давлат педагогика институтининг (ҳозирги ФарДУ) тарих факультетида сиртдан таҳсил олади. Ижодкор ўша вақтдаги қалб кечинмаларини, юқорида таъкидлаганимиздек, кейинчалик асарларида тасвирлайди. Адибнинг “Қулон қудуққа қуласа” қиссасида тасвирланишича, бош қаҳрамон Нурмалик педагогика институтининг тарих факультетига ўқишга киролмайди. Қабул комиссиясида қорачадан келган, бодомқовок, ёқимли Марғилон лаҳжасида сўзловчи Сабоҳат (Сабо) исмли қиз билан танишади. Улар кейинги йил сиртқи бўлимга бирга ўқишга киришади. Адибнинг “Яшаш учун кечикма” (китоб вариантида “Яшашга кечикма”) қиссасида ҳам шунга ўхшаш ҳолат тасвирланган. Асарнинг бош қаҳрамони Нурилла педагогика институтининг тарих факультетига ўқишга киролмайди. Лекин “қалбини нурлантириб турган ажойиб инсон” – Сабони учратади. “Унинг сал дардчил ва ҳазин овози сокин таралаётган қуйга ўхшайди. Ҳамма унга ҳавас, меҳр-муҳаббат ва умид билан боқади”. Улар кейинги йил сиртқи бўлимга бирга ўқишга киришади.

Биринчи йил ўқишга киролмаган бўлажак адиб мактабда ишлайди. “Қулон қудуққа қуласа” қиссасида тасвирланишича, бош қаҳрамон Нурмалик янги йилгача чўпонларга ёрдам беради. Биринчи январдан мактабга пионервожатий штати берилади ва шу лавозимда саксон етти сўм маош билан иш бошлайди. Биринчи маошини “районодагилар йўл ҳаражати учун” олиб қолишади. “Яшашга кечикма” қиссасида ҳам бош қаҳрамон Нурилла дастлаб пахта йиғим-терим мавсумида ишчиларга ёрдам беради. Кейин қишлоғидаги саккиз йиллик мактабга пионервожатий штати берилгандан кейин мактабга ишга ўтади. Унинг ҳам дастлабки маошини “районодагилар йўл ҳаражати учун” олиб қолишгани учун ойлигини олмайди. (Шуни таъкидлаш керакки, ҳар икки асарда ҳам халқ таълими бўлимидаги бу иллат қаҳрамонлар томонидан кескин қораланади.)

Нурали Қобул ижодида муҳим ўрин тутган, адибнинг кўрган-кечирганлари, эшитган-билганлари битилган “Унутилган соҳиллар” романида ҳам шунга яқин тафсилот Нурзод томонидан берилган: “Бир амаллаб сиртдан ўқишга кирганимда ҳам Раббим аканинг ёнида қўй боқардим... Кўп ўтмай қишлоғимиздаги саккиз йиллик мактабга пионервожатий бўлиб ишга ўтдим ва ўзимни бирдан улғайиб қолгандек ҳис эта

бошладим. Шаҳарда интернатда ўнинчини битирганим учун болаларнинг кўзига худди катта шаҳарларда институтни битириб келган ўқитувчидек туюлардим, шекилли, унча-мунча муаллимнинг гапига қулоқ солмайдиган ўқувчилар мен билан ҳисоблашарди. Ундан ташқари шу пайтгача мактабга пионервожатий штати берилмаган бўлиб, бу ловозимдаги кишига болалар директор ва илмий бўлим мудири каби алоҳида ҳурмат билан қарашарди”.

Ёзувчининг ўзи бу ҳақида “Мен ҳам мактабда пионервожатий, ўқитувчи бўлиб ишлаганман”, дейди. “Дастлаб пионервожатий бўлганман. Сиртдан ўқиганим учун иш фаолиятимни жуда эрта бошлашга тўғри келган. Катта синф ўқувчилари орасида мен билан ёши тенг болалар ҳам бор эди. Сўнгра бошланғич синфларга рус тилидан, ўрта синфларга тарих ва юқори синфларга анорганик ҳамда органик химиядан дарс берардим. Ёш бўлганим туфайли болаларга мени катта ёшли ўқитувчилардек қабул қилинг, дегандек ҳаракат қилишни ҳаёлга ҳам келтирмас эдим”. Шунингдек, бу мавзу ёзувчининг “Суиқасддан сўнгги сукут...” роман-памфлетига ҳам ёритилган: “Фарғона давлат университети тарих факультетининг кундузги бўлимига кира олмай сиртдан ўқиганлигим учун мактабда пионервожатий, ўқитувчи, Бахмал район ва вилоят газеталарида ишлаб тузуккина тажрибага эга эдим”.

Умуман олганда, шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, Нурмалик, Нурилла, Нурзодларнинг хатти-ҳаракатида ўсмир Нуралининг (таъкид бизники – А.Т.) фаолияти акс этган. “Нурали Қобул асл ўсмирлик йиллари ҳаётидан алоҳида асар яратмаган. Аммо унинг деярли кўпчилик китобларида ёшлик давридаги беғубор дамлари қандайдир даражада акс этганлигини пайқаш қийин эмас”, деб ёзади ёзувчи билан яқиндан таниш бўлган адабиётшунос Жовли Хушбоқ.

Биз юқорида “Қулон қудукқа қуласа” қиссасида бош қаҳрамон Нурмалик янги йилгача чўпонларга ёрдам бергани ҳақида ёзгандик. Аслида ҳам ёзувчи ҳаётида шундай бўлган: “Мен бироз муддат чўпонлик ҳам қилганман. Бироқ ўша пайтда (сиртдан ўқирдим) курсдошларимдан чўпонлик қилаётганлигимни яширардим. Энди билсам, ҳаётимнинг энг покиза даври ўша пайтлар бўлган экан...”

Бу фикримизга “Тубсиз осмон” қиссасининг ёзилиш тарихи ҳақида муаллифнинг айтганлари ҳам асос бўла олади: “Тубсиз осмон” воқеалари кишлоғимиздаги саккиз йиллик мактабга пионервожатий штати берилишини кутиб, бир муддат чўпон бўлиб ишлаганимдаги даврдир. Бош чўпон, аммамнинг ўғли Раббим Отабеков тўқайни бирма-бир кезиб, ёввойилашиб кетган ўнча итти отиб чиққани ҳамон кўз олдимда”. Шунингдек, яна бир қанча асарларида Раббим чўпон образини (“Қулон қудукқа қуласа”, “Унутилган соҳиллар”, “Дала йўли”, “Тубсиз осмон”) учратиш мумкин.

Нурали Қобул ижодига хос бўлган яна бир муҳим хусусият шуки, ёзувчи асарларида сайёр образларни учратиш мумкин. Гарчи, ўзбек насрида бир ижодкорнинг турли жанрдаги асарларида тизимли равишда сайёр образларнинг қатнашиши кам учраса-да, жаҳон адабиётида бу амалиётни кузатишимиз мумкин. Бир неча образларнинг асардан асарга ўтиши, ёзувчининг бошқа асарларида ҳам келиши дунё адабиётида ҳам учрайдиган ҳодисадир. Баъзи асарларда асардан асарга кўчиб юрадиган қаҳрамонлар – сайёр образлар бўлади. Хусусан, француз адаби Оноре де Бальзак ижодида Горио ота, Гобсек, Ростиньяк, Нусинген каби образлар бир асарида бош қаҳрамон бўлса, кейинги асарларида персонаж сифатида қатнашади. Унинг ижодини тадқиқ қилган Андре Моруа бу ҳодисани қуйидагича шарҳлайди: “Унинг асарларида иштирок этувчи шахслар врачлар, ҳуқуқшунослар, давлат арбоблари, савдогарлар, судхўрлар, зодагон аёллар, сатанглар бўлиб, улар жилдлардан жилдларга кўчиб юришади. Бу эса Бальзак яратган оламнинг қабарикроқ ва ишончлироқ бўлишини таъминлайди”. Ануре Моруа бу тизим ҳамда китобдан китобга кўчиб юрувчи персонажлар тўғрисидаги ният шу усулни қўллаган Фенимор Купер ижодининг таъсирида пайдо бўлганлигини тахмин қилади. Растиньяк, Вотрен, Пьер каби адабий қаҳрамонлар хатти-ҳаракатида асар муаллифи Бальзакнинг ўзини кўради.

Катта ҳажмдаги насрий асарларда (дилогия, трилогия ва ҳоказо) сайёр образлар бўлиши табиий ҳол. Мазкур образлар романларнинг ўзаро ички узвийлигини

таъминлайди. Лекин, сайёр образларнинг турли жанрдаги асарларда келиши тадқиқ қилишга арзирли ҳодисадир. Бундай ҳолатни кейинги авлод вакиллари, хусусан Лукмон Бўрихон ижодида ҳам кўришимиз мумкин. Адиб асарларида Самад Дўланов (“Жазирамадаги одамлар”, “Чўлдан келган ташвиш”); Мулла Мирза (“Жазирамадаги одамлар”, “Қуёш ҳали ботмаган”, “Хизр кўрган йигит”); Қалконов муаллим (“Сирли муаллим”, “Жазирамадаги одамлар”); Моҳигул (“Жазирамадаги одамлар”, “Сирли муаллим”); Қоржов (“Сирли муаллим”, “Хизр кўрган йигит”); Улаш аграном (“Жазирамадаги одамлар”, “Сирли муаллим”, “Чўлдан келган ташвиш”); Умрзоқов Ўроқ (“Жазирамадаги одамлар”, “Сирли муаллим”); Хусан (“Жазирамадаги одамлар”, “Хизр кўрган йигит”); Тўлқин (“Жазирамадаги одамлар”, “Токчадаги тумор”); Шунқор Ҳобил, Сафармурод чавандоз сингари образларга яна дуч келамиз. Умуман олганда, адиб ижодида ўндан ортиқ бундай миграцион образлар учрайди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Нурали Қобул ижодида ҳам асардан асарга ўтувчи сайёр образлар мавжуд. Муаллиф “Умр соҳиллари” ҳикоясида ўз қаҳрамонларини “Қалбимизга яқин одамлар” дейди. Ёзувчининг асарларини ўқиётган китобхон олдинги асарида учратган манзаралар, жойлар, воқеа-ҳодисалар ва таниш қиёфаларга яна дуч келади. “У кишлоқ одамлари ҳаётини, тоғлардаги гўзал манзараларни моҳирлик билан бера оладиган ёзувчилардан. Булар ҳақида у мароқ билан ёзишига бир неча марта гувоҳ бўлганмиз. Чунки адиб тоғлиқларнинг ўй-фикрларини, умуман, руҳиятини яхши билади”, деб ёзади адибнинг ижоди билан яхши таниш бўлган адабиётшунос Умрзоқ Ўлжабоев. Дарҳақиқат, муаллиф билан мулоқот жараёнида санаб ўтилган ушбу воқеа-ҳодисалар, шахслар ҳаётда ҳақиқатдан бўлганлиги, улар ўрнига асарида бошқа тўқима қаҳрамонларни тасаввур этолмаслиги ва тасвирлай олмаслигини, бу ҳолат кейинчалик ёзган асарларида акс этганини таъкидлади. Адиб асарлари мутолааси жараёнида Шодмонкул аравакаш (“Дўстмурод бобо”, “Озор”, “Унутилган соҳиллар”); Дўм Шодмон ўрис (“Кечиккан турналар”, “Сангзор”, “Унутилган соҳиллар”, “Суиқасддан сўнгги сукут ёхуд...”); Уста этикдўз Ҳамза бобо (“Умр соҳиллари”, “Кечиккан турналар”, “Сангзор”); Тоғвой чўпон (“Кечиккан турналар”, “Тантанадан кейинги кун”, “Бўри ови” (Тоғбеги)); Пардавой (“Сариқ қизлар”, “Озор”, “Янги қор ёққан кун”); монтер Абдурасул Раҳматуллаев (“Умр соҳиллари”, “Кечиккан турналар”); Узоқ чўпон (“Кечиккан турналар”, “Унутилган соҳиллар”); Дўстмурод бобо (“Дўстмурод бобо”, “Салом, тоғлар!”); Эргаш (“Оқ каптарлар”, “Дўстмурод бобо”); Ёмонкул бобо (“Сангзор”, “Салом, тоғлар!”; “Суиқасддан сўнгги сукут ёхуд...”); Ойбуви опа (“Мен ҳаммани севаман”, “Сангзор”); Исмоил бобо (“Оқ каптарлар”, “Умр соҳиллари”); Нозик момо (“Салом, тоғлар!”, “Озор”); Саидмурод ака (“Бемор”, “Қайтиш”) сингари таниш бўлиб қолган, синашта ва кадрдон инсонларга – образларга яна дуч келамиз. “Кўрган ва доимо мулоқотда бўладиган одамлар ҳақида ёзаман”, дейди адиб.

Адиб асарларида воқеалар тасвири ва баёнидан ташқари яна ёзувчининг ўз қаҳрамонлари ҳақидаги мулоҳазалари, воқеалар ҳақидаги кечинмаларини ҳам учратамиз. Ёзувчи ижодий лабораторияси билан танишганимизда, бу асарларни киёсий ўрганиш орқали улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва мутаносибликни сезишимиз мумкин. Биз киёслаган бу битиклар ҳар хил жанрларда ва ҳар хил вақтларда, турли манбаларда ёзилган. Бу манбалар асар генезиси (яратилишига туртки бўлган омиллар, образлар ва сюжет чизиқларининг реал илдизлари, унда ифодаланган ғоялар моҳияти)ни ўрганиш имконини беради. Адиб асарларининг мавзу қўлами ва образлар табиати ўзига хос ижодининг самарасидир.

Нурали Қобул асарларида Бахмал тоғлари, шу юртда униб-ўсган одамларнинг қиёфаси, уларнинг орзу-умидлари, дарду ҳасратлари, қувонч ва изтироблари тасвири бор. Ёзувчи ўзига хос феъл-атворли, ҳаётий образлар тизимини бунёд этди. У ўзи билган одамларни асарларида кўришни истайди.

Ёзувчининг адабиётда ўз мавзуси ва қаҳрамонлари бор. Ўз қаҳрамонлари қиёфаларини аниқ гавдалантира олган адиб ўзига хос образлар галереясини яратган.

Сатрларда Тошкент тафти

Тўлқин
ЭШБЕК

Жумлаи жаҳонда ўхшаши йўқ кўҳна ва ҳамиша навқирон Тошкент Абдулла Қодирий, Фафур Ғулом, Ойбек ёзган сатрларда ўзгача меҳр билан тасвир этилди. “Ўткан кунлар”, “Шум бола”, “Қутлуғ қон”, “Болалик” асарлари ўзбек миллий адабиётига Тошкент нафасини олиб кирди, шаҳарнинг кўплар илғамайдиган тафтини, ўзгача иссиқ истарасини кўрсатиб берди.

Шаҳримизда мавзулар “қайнарбулоқ”дан зиёдроқ бўлса-да, кейинги йилларда Тошкент нафаси адабиётимизда анча камёб бўлиб қолган эди. Истеъдодли адиба Рисолат Ҳайдарова айнан биз соғинган Тошкент нафасини, таъбир жоиз бўлса, унинг руҳини ўзига хос маҳорат билан ўзбек замонавий насрига олиб кирди.

Адибанинг қатор асарларида она шаҳримиз атрофлича тасвирланган, энг эътиборли жиҳати, шу кунга қадар бу замин аёлларининг пинҳон бўлган портретларига ажиб чизгилар тортилгани ўқувчида катта қизиқиш уйғотади.

Пойтахт мақомига эга бўлганига яраша шаҳримизнинг адабий, илмий, маънавий-маърифий, ҳатто, бозор-ўчар муҳити ўзига яраша. Бу шаҳарда умргузаронлик қилаётган замондошларимизнинг феъли-атвори, маънавий олами ҳам ўзгача.

Рисолатхон илк қиссаси – “Мағрура”нинг бошиданоқ қаҳрамон кайфиятига уйғун тарзда Тошкент картинасини чиза боради. Қишнинг қора совуғидан жунжиккан, қорни – оқликни кутиб қийналаётган хиёбон ва қаҳрамон ҳаётидаги бир тусда ўтаётган кунлар, изтироб билан йиғлаб бораётган бош қаҳрамон ва унга бепарво, чироқларини ёқаётган шаҳар тасвири ўқувчини қисса руҳига олиб кириб кетади.

Мағрура – бугунги кунимиз қаҳрамони, бизнинг атрофимизда биз билан бир ҳаводан нафас олиб яшаётган қизларнинг типик вакили. Одамнинг тасаввурлари

Тўлқин ЭШБЕК – “Дўстлик” ордени билан мукофотланган. 1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Таҳририят ишини ташкил этиши”, “ОАВда реклама санъати”, “Ахборот хизмати: ишлаш усуллари ва тамойиллари”, “Мафқура майдонида ахборот-психологик хавфсизлик”, “Ахборот-психологик хавфсизлик: назария ва амалиёт” ўқув қўлланмалари, ҳаммуаллифликда “Жаҳон журналистикаси тарихи”, “Очиқ ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик” дарсликлари ва “Журналистика, маънавият, жамият” рисоласи, “Жигарбандлар”, “Шабада эсан кун”, “Қишлоқлик бола қиссаси”, “Жайдари ҳангомалар”, “Адашган қиз қисмати”, “Ҳаёт қарвонлари”, “Икки аср одами”, “Коррупциясиз ҳаёт завқи” насрий тўпламлари чоп этилган.

билан ҳақиқий ҳаёт ўртасидаги тафовутларнинг улканлиги, орзуларнинг чил-чил синиши шунга олиб келадики, одам энди ҳаёт оқимиға тушиб олиб, тинчгина оқиб кетаверади. Мағрура ҳам ҳаёт оқимиға тушган, кунлари бир хилда ўтиб бораётган, эртанги куни мавҳум бўлиб қолаётган қиз эди. Бир-бирига ўхшаш хира, совуқ кунларнинг бирида баҳор дарағи етиб келади. Бу – муҳаббат эди.

Мазкур қисса кўп жиҳатлари билан ўрнашиб қолган стереотипларга қарши чиқади. Булар асарнинг формасидан тортиб, концептгача, тугун, кульминациядан тортиб, ечимгача, ҳатто қаҳрамонларнинг портрети ва характерининг уйғунлигида ҳам стереотипларни бузишга бўлган уринишни кўрамиз.

Асарда воқеаларнинг параллел ривожлантириб борилиши, яъни Мағрурани изтиробли кишига олиб келган ёз воқеалари билан қора совуқ ачитган киш пайтларида кечаётган ҳодисалар ёнма-ён тасвирлаб борилади.

Мағрура – жуда чиройли қиз, лекин адабиётимизда шу кунларгача тасвирлаб келинаётган гўзалларга умуман ўхшамайди. У йигитларда ҳам кам учрайдиган тарзда бир сўзли, тутган жойини кесадиган, сўзи билан иши бир бўлган, орияти баланд қиз. Қисқаси, у – исми жисмига мос қаҳрамон. Шунинг учун ҳам унинг тенги топилмаган. Ҳолбуки, унга ошиқ бўлганлар кўп.

Нихоят, изғиринли кунларнинг бирида ҳаётига Хуршид Усмонов кириб келади. Лекин бу одам Мағруранинг тенги бўла оладими?

Тошкент шундай бир шаҳарки, ўз мақомига кўра, мамлакатнинг турли чеккаларидан илм, омад, бахт, бойлик, нуфуз орзусида келган кишиларни ўз ниятлари ва мақсадларига элтадиган йўлни очиб беради. Шоирлик шухрати орзусида доволан ошиб келган Музаффар Илҳом, билим олиш учун келиб, ўз муҳаббатини топган Назирахон ва Соҳибжон, илм йўлида университет тупроғини ялаб юрган ёш олим Бахтиёр... Ўқувчи бу одамларни турли вазиятларда учратади, уларнинг гап-сўзлари, ишларига гувоҳ бўлади.

Қиссани бахт ҳақидаги баҳс дейиш мумкин. Аёлнинг бахт ҳақидаги тасаввурлари асарда Лобар, Мағрура ва Назира опа мисолида очиб берилади. Бахтга интилган қиз – Мағрура кеннойиси Лобар ва ҳамкасби Назира опанинг бахтли турмушини кўриб, уларга ҳавас қилади. “Кеннойимга ўзини ҳеч иккиланмай бировга фидо этиб юборишдек тақдир насиб қилганди. Назира опага эса ўз йўлдоши билан бир умр ҳамқадам яшашдек ҳаёт буюрганди. Иккови ҳам шундай умрдан рози эди”, деб ўйлайди Мағрура. Лекин тушунадики, уларнинг ҳеч бирига ўхшай олмайди. “Мен кеннойимга ҳавас қилардим. Лекин унга ўхшай олмаслигимни билардим. Мен Назира опага ҳам ҳавас қилардим. Бироқ (ажабо!) унга ҳам ўхшай олмаслигимни сезардим”, дейди кейин.

Дарҳақиқат, бахт ўзи нима? Ҳайратланарлиси шундаки, бу саволга аниқ жавоб йўқ. Лекин ҳамма унга интилади.

“Мағрура” “Шарқ юлдузи” журналида босилган 2005 йилдан бери ўтган вақт мобайнида ўқувчилар Рисолатдан талайгина қутилмаган ҳикоялар, қисса ва роман қабул қилиб олишди.

Аёллар оламининг сирли, жумбоқли суратлари адабанинг “Жавзо” тарихий романида, “Карантин” қиссасида, “Ғурғуртепада саратон” ҳикоялар туркуми, “Себзор” эссеси, “Қурбон ҳайити”, “Дарахт мева тукканда” ва бошқа қатор ҳикояларида акс этди, бу асарларда яна Тошкентнинг бетакрор нафаси ва руҳи кўринди.

“Жавзо” романида Тошкентнинг мана шундай таърифини учратамиз: “Жонибек Султон қайнотаси унга Тошкандни инъом этишидан умид қилади. Чунки бу шаҳар унга аввалдан ёқар эди. У узоқ йили Султон Маҳмудхон олдиға элчи қилиб жўнатилганда Тошкандни биринчи марта кўрган, шаҳар атрофидаги Бодомзор,

Октепа боғлари, айникса, Кайковуснинг кўм-кўк сувлари, Лабзакнинг суви қорамтир анҳори, Қўштутдаги дарахтзорларга мафтун бўлганди. “Дилбар шаҳар, – деб ўйлаганди Жонибек Султон, – Тошканд ҳақиқатан ҳам дилбар шаҳар”. Йўқ, Тошканд у аввал кўрган шаҳарларнинг биронтасига ўхшамайди. Самарқанднинг салобати, Бухоронинг маҳобати, Ҳиротнинг муаззамлиги, Кешнинг жозибаси, Андижоннинг сўлимлиги бир тараф, Тошканднинг латифлиги бир тараф”.

Рисолат ҳар бир асарида ўз ижодий концепциясига содиқ қолади. Унинг назарида ўзбек аёли – жаҳон адабиёти мезонлари даражасида таҳлил қилинишга муносиб образ. Ўзбек аёлини фақатгина битта ўлчамда – маишийлик доирасида тасвирлаш, адабанинг назарида адолатсизликдир. Ўзбек аёли жамиятни ўзгартира оладиган қудратга эга, у ижтимоий масалаларда ҳамиша ўткир, шу жиҳатдан унинг даражаси маишийликдан ниҳоятда баландда туради.

2020 йилда эълон қилиниб, адабий доираларда, адабиёт мухлисларида катта қизиқиш уйғотган кейинги қиссаси – “Карантин”да ҳам адиба мана шу концепциясига содиқ қолган. “Карантин” қиссаси бош қаҳрамони – Малика жамиятда муносиб ўрин эгаллаган, меҳнати, ақл-идроки билан эътироф топган раҳбар аёл. У коронавирус сабаб бутун дунё бошига тушган катта ташвиш – карантин баҳона қунига йигирма тўрт соатлаб уйи, оиласи даврасида қолади. Карантин унга ўз ҳаётига янгидан назар ташлаб чиқишга, ўзининг мақсадларига, ниятларига ва интилишларига янгидан баҳо беришга имкон яратади. Ижтимоий ҳаёт ҳеч бир вақт инсон ҳаётини четлаб ўтмаган, инсон жамият аъзоси бўлгач, атрофда рўй бераётган сиёсий, ижтимоий ҳар бир воқеа ва ҳодиса унга таъсир этади, ўз ҳукмини ўтказди. Шу жиҳатдан карантин ҳам.

Гарчи коронавирус дунёнинг нариги чеккасида “туғилган” бўлса-да, унинг таъсири бутун ер юзига ёйилгач, тинч Тошкентда осойишта яшаётган оилада кечаётган турмушни ҳам бошқа томонга буриб юборади. Карантин инсоннинг бор сийратини очиб ташлайди, у жамиятни синовдан ўтказди, саракни саракка, пучакни пучакка ажратади. Ҳамма ҳам яшаш учун курашади. Лекин бу кураш ниманинг ҳисобига кечади?

Ва яна албатта, қаҳрамоннинг кайфияти билан барабар нафас олаётган Тошкент қиёфаси чизилади.

Баҳорини карантинда ўтказётган Тошкентнинг қиёфаси бу сафар энди деразалар орқали ташланган назарда кўринади. Тошкент аҳли атрофга фақат деразалар орқали қарайди, шаҳар портрети дераза орқали чизилади. Бу – ўзига хос топилма бўлиб, қиссани оригинал шакл билан таъминлаган.

Карантин Тошкент қиёфасини ўзгартириб юборади, одамлар қайнаб тошган, автомобиллар турнақатор ғизиллаган кўчалар кимсасиз, унда-бунда “Тез ёрдам” ёки битта-иккита хизмат машиналари кўринади, йўлақларда кўринган одамларнинг оғзи-бурнида ниқоб, ҳамма асабий.

Адиба бу сафар ҳам шаҳарни қаҳрамонлар кайфиятига мос тарзда тасвирлаб боради, ўқувчида худди асар қаҳрамони ва шаҳар ягона вужуддек тасаввур уйғотади.

Қиссада яна қатор-қатор аёллар образларини кўрамиз. Булар – ҳаётда ўз муносиб ўрнини топган Малика, омад излаб хорижда юрган, ўз орзулари йўлида боласини юк билиб, опасига ташлаб кетишдан ҳам тортинмаган Манзура, пулга ҳамма нарсани тўғриласа бўлади, деб ишонадиган Нозик, маҳаллада бўлиб турган воқеа-ҳодисалардан ҳамиша бохабар бўлиб юрадиган қўшни хотин...

Қиссадаги ҳамма бирон-бир иш билан банд бўлиб, карантинни ўтказиб олмоқчи. Маликанинг қайнонаси – яхши умид билан неварасига янги кўрпа қоплаяпти, аммаси – неvara келинга талқон қовуришни ўргатапти (ўлсам, талқон

ковуришни биладиган одам топилмаса, шу келин бажаради), овсинининг уйида болалар таътилга чиққанидан фойдаланиб, булғорини экиб олишяпти...

Аёл – жаҳонни саросимага солган карантин пайтида ҳам аёл бўлиб қолади. Буни қисса қаҳрамонларининг характеридан, турмушидан, тутумидан билиб олиш мумкин.

Рисолат Ҳайдарованинг асарларидаги ўзига хос жиҳат – ҳар бир қаҳрамоннинг ўзига яраша феъл-атворга, қиёфага, нутққа эга. Ҳар бир персонаж қутилмаганда жонли, унинг ўзига хос фазилатлари ва қусурлари бор. Шунинг учун ҳам унинг ҳикоялари, роман ва қиссалари ҳамиша ўқишли кўринади. Қаҳрамонларнинг ҳатто портрети ҳам бетакрор, оригинал. Адибанинг “Ғурғуртепада саратон” туркуми, шунингдек, бугунги кун кишилари тасвирланган қатор ҳикоялари адабиётимиздаги Тошкент нафаси, муҳити, қиёфасини ажойиб чизгилар билан бойитди. Бу борада “Ғурғуртепада саратон” туркуми алоҳида эътиборлидир.

Адиба пойтахтимизнинг қадим маҳаллаларидан бири – Ғурғуртепада саратон кунларида кечган воқеаларни акс эттирган ҳикояларида яна азим кентнинг олижаноб, оққўнғил, дангалчи, ҳатто бироз афандинамо кишилари қиёфаларидан иборат бутун бир галереяни яратади. Унинг қаҳрамонлари бири иккинчисига умуман ўхшамаган, фақат ўзигагина хос феъл-атворлик одамлар, уларнинг қилаётган ҳар бири иши, гапираётган ҳар бир сўзи ўзбекона. Туркум халқимизнинг меҳридарё қалби шарафига айтилган қасидадек таассурот қолдиради. Ҳикояларнинг ҳар бирини Ота образи бирлаштириб туради. Туркумдаги ҳикоялар тугагач, воқеаларнинг мантикий давоми ёки хулосаси Ота иштирокидаги кичкина эпизодда очилади. Бу ҳам адибанинг ўзига хос усули бўлиб, туркумга бетакрор қиёфа бахш этган.

Яқинда унинг янги эссеси – “Себзор” эълон қилинди. Асарда пойтахтимизнинг кечаги ва бугунги кунини жуда таъсирли чизгиларда чизиб берилган, уни ўқиган кишининг кўз олдига Тошкент Эски шаҳарининг ўзгача жозибаси очилади. Бу маҳаллаларнинг қиёфаси, тошкентча гўзал урф-одатлар ва удумлар, ниҳоят, пойтахтнинг бетакрор шеvasидир. Бугунги шаҳарсозликнинг жадал ривожланиши катта кентларнинг азалий қиёфасини тубдан ўзгартириб юбормоқда. Бу ўзгаришлар шаҳарнинг нафақат қиёфаси, муҳити, балки турмушини, ҳатто одамлари маънавиятини бошқа изга солиб юборяпти. Адиба мана шулар ҳақида бонг уради. Унинг эссеси қаҳрамонлари – маҳалла дастурхончиси Зайнаппа, каптарбоз Аббос, маҳалла болалари кўрқадиган Азиз ака, овсинлар Шарифа ва Насиба кеннойилар ўзининг халқона қиёфаси билан ўқувчи юрагида илиқлик уйғотади. Битта оила – Усмон оқсоқол хонадони мисолида мамлакатимиз ҳаётида ўтган долғали йиллар фожиалари, турғунлик даврининг кўринишда сокин, ботинан ташвишли воқеалари ўз аксини топади. Эсседа тасвирланган қатор тарихий шахслар, тарихий воқеалар ҳам Себзор билан чамбарчас боғлиқликда тасвир этилади. Ва яна пойтахтимизнинг ноёб бағрикенглиги, тенгсиз жозибаси, иссиқ истараси кишини ўзига мафтун қилади. Ўқувчи беихтиёр ўз пойтахтига муаллиф нигоҳи билан қарай бошлайди, Тошкентни ўзгача меҳр билан севади, ифтихор қилади. Зотан, “Себзор” айнан шу ниятда ёзилган, назаримизда. “Себзор” эссеси бадиий публицистикадаги янгича асар сифатида ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Публицистика ва Наср кенгашлари йиллик йиғилишларида “Себзор” эссесига алоҳида тўхтаб ўтилгани ҳам бежиз эмас.

Рисолат Ҳайдарова бугунги кунда янги мавзулар, янгича талқинлар, янгича шакл билан бойиб бораётган замонавий ўзбек насри вакиласидир. Унинг дадил қадамлари бизнинг миллий насримиз одимлари билан баробар эканлиги адабиётимизнинг эртанги кунини ёрқинлигига ишонч туғдиради.

Тазод ва поэтик мазмун

Элнур
НИЁЗМАТОВ

Шеъриятимиз тарихига назар солсак, тазод деб аталмиш – байтда маъно жиҳатидан бир-бирига қарама-қарши бўлган сўзларни қўллаш санъати кенг қўлланганига гувоҳ бўламиз. Тазодни мутобиқа (Халил ибн Аҳмад), мутазод (“Таржимон ул-балоға”), тибок, табок (“Арузи Ҳумоюн”) тадбик, такофу, иттизод деб ҳам аташган. Тазоднинг таърифи деярли барча манбаларда фарқ қилмайди. Шеър мисраларида фақат зид маъноли сўзлар (антонимлар)ни қўллаш орқали эмас, балки умумий мазмунда қарама-қаршилиқнинг бўлиши ҳам тазод санъатини юзага келтираверади.

Ижтимоий ҳаётдаги ҳар бир воқеа, ҳодиса, ҳолат ва жараён ўз зиддига эга. Буни инкор этиб бўлмайди. Ҳаёт ана шу зиддиятларга эгалиги билан ҳам ҳаёт! Аллоҳ таоло ўз китобида ҳар қандай мусибатдан сўнг шодлик, ҳар қандай қувончнинг охирида ғам, ёмонликдан кейин яхшилик келишини, қора зулматнинг сўнггида оппоқ тонг борлигини қайта-қайта эслатиб қўйган. Худди шу зиддиятлар инсоннинг хислатларида, руҳиятида, дунёга келиши ва кетишида ҳам ўз аксини топган. Биз бу ҳолатни деярли барча соҳаларда, ҳаётий жараёнларда, шунингдек, адабиётшуносликда ҳам яққол кўрамиз. Адабиётшунослик атамаларидан пролог-эпilog, тугун-ечим, градация-диградация, салбий қаҳрамон-ижобий қаҳрамон, катта эпик жанрлар-кичик эпик жанрлар, лириканинг йирик ва кичик жанрлари, бир сюжетли ва бир неча сюжетли асарлар ва ҳоказо. Адабиётшунослиқнинг лирик турида нафақат шу ва шу каби қарама-қаршилиқлар, балки мазмунан зидликни юзага келтирилиш ҳолатлари ҳам шеърӣ, ҳам насрий асарларда тазод санъати атамаси билан юритилади.

Тазод муҳим бадий усуллардан бири сифатида, адабиётимизнинг таракқиёти тарихида етакчи бадий санъатлардан бири бўлиб келган.

Элнур НИЁЗМАТОВ – 1966 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Унинг “Сукунат қўшиқлари”, “Ҳижрон гуллай бошлар...” шеърӣ тўпламлари чоп этилган. Публицистик ва илмӣ мақолалари хориж ва республика нашрларида чоп этилган.

Туркий тилдаги бадий асарлар ҳамда оғзаки ижодда ҳам унинг ёрқин намуналарини учратиш мумкин.

Халқ оғзаки ижодининг энг кичик жанри мақолдан тортиб, йирик жанри дostonгача бўлган деярли барча жанрлари таркибида тазод санъатини учратамиз. Масалан:

*Йўгон чўзилади, ингичка узилади.
Мард бир ўлади, номард минг.
Яхшига ёндаш, ёмондан қоч.
Бахил топса, босиб ер,
Сахий топса, барча ер.
Каттага ҳурматда бўл, кичикка иззатда.
Борга бозор, йўққа – гузар.
Борида – чора-чора, йўғида – банда бечора.
Усти – ялтироқ, ичи – қалтироқ.
Ёш келса – ишга, қари келса – ошга.*

“Келиной” деб аталган қуйидаги халқ қўшиғида ошиқ кўк каптарга ҳавас қилади. Негаки у ёр уйига хоҳлаган пайтида кела олади. Йигит эса ҳар замонда бир келиши мумкин:

*Кўккина каптар эмасман,
Кунда-кунда келгани.
Ойда-йилда бир келарман,
Ой юзингни кўргани.*

Шеърда қаршилантириш санъатидан маҳорат билан фойдаланилган: “кунда-кунда” жуфт сўзи ҳар куни, тез-тез ёки кўп келаман маъноларида, ҳар замон, аҳён-аҳён ёки оз маъноларини англатган “ойда-йилда” жуфтлигига зид келтирилган.

Бундан ташқари, халқ оғзаки ижодининг йирик жанри бўлмиш халқ дostonларида ҳам тазод санъатидан унумли фойдаланишган:

*Майдонда кесилар душманнинг боши,
Қиёматгача бўлар марднинг саваши.
Бу майдондан қочмоқ номарднинг иши,
Жургин, Авазжонни излаб борайлик .*

“Алпомиш” дostonининг насрий ҳамда шеърый қисмларида ҳам тазод санъатидан намуналар учрайди: “Кунлардан бир кун Ҳакимбек китоб ўқиб ўтириб, бахилдан, сахийдан гап чиқиб қолди. Бойбўрибий шунда ўғли Алпомишдан: – Киши нимадан бахил бўлади, нимадан сахий бўлади? – деб сўради” .

“Тазод санъатининг олий даражасини Алишер Навоий ижодида кўрамиз. Бу усул буюк шоир шеъриятида ниҳоятда кенг қўламда қўлланилган бўлиб, хилма-хил мазмун ва ранг-баранг стилистик кўринишларга эга. Навоий

ғазалларида тазоднинг ишлатилиши характерида икки хил хусусият кўзга ташланади. Баъзи ўринларда шоир ғазалнинг бир ёки бир неча ўринларидагина тазод усулидан фойдаланса, айрим ғазалларни бошдан охиригача тазод асосига қурган. Бу ҳолат Навоийнинг ғазал тузилиши борасидаги назарий қарашлари ва амалий фаолияти билан чамбарчас боғланган бўлиб, унинг юксак санъаткорлигидан далолат беради. Ушбу байтга эътибор беринг:

*Эрур мазлуму золим қатли ишқ олдида осон,
Агар Фарҳод ўлди, қатл топмай қолдиму Парвез?*

Навоий ишқ олдида шоҳу гадо тенг бўлгани учун ҳам ҳар икки тоифанинг ҳам қатл қилиниши ҳам одатий ҳол эканлигини таъкидлаб ўтган. Мазлум – жабр кўрган, қийналган маъноларида қўлланган бўлса, золим фақат ўзини ўйлайдиган, мақсади йўлида ҳеч нимадан қайтмайдиган рақиб маъносида тушунсак хато қилмаймиз. Биринчи мисрада лексик антонимлар тазод санъатини юзага келтирган бўлса, иккинчи мисрада антрапонимлар, яъни ўзаро зиддиятга дуч келган киши номлари тазодга туртки бўлган.

Ёқубжон Исҳоқов ўз асарида Навоийнинг бошдан охиригача тазод санъати асосида ёзилган ғазалларидан намуна сифатида қуйидаги ғазални келтиради:

*Менинг фироқиму онинг висоли эҳтимоли тун била тонг,
Бу навъ даҳрда йўқ эҳтимоли тун била тонг .*

*Ғариб зулфу юз эрмасмуким, жаҳон элига,
Кўрунмамиш бу икнининг мисоли тун била тонг.*

*Тонгим ёруғу тунум тийрадурки, чирмашадур
Кўнгил аро юзу зулфинг хаёли тун била тонг.*

*Не тунда айш насими, не тонгда меҳр, магар
Ки бўлди зулфу юзунг поймоли тун била тонг.*

*Тунум хўжиста, тонгинг қутлуг ўлсун, эй маҳваши,
Ки икки банда санга бўлди холи тун била тонг.*

*Биравки, тонгу тунин бода бирла ўтқаргай,
Яқинки, бўлмагай онинг малоли тун била тонг.*

*Навоий этмади зулфу юзунг висолин кашф,
Валек эрур ғамининг иттисоли тун била тонг.*

Бу ғазалда тазод, асосан, тун ва тонг сўзлари орқали яратилган. Шоир асосий эътиборни зид маънога эга бўлган шу сўзларга қаратган ҳамда мазкур сўзларни радиф сифатида қўллаб, ғазалда ўзига хос оҳангдорлик ва

поэтик руҳ яратган, поэтик ғояни ҳам шу сўзлар воситасида илгари сурган.

Машраб ижодида ҳам тазод санъатининг гўзал намуналарини кўришимиз мумкин:

*“Зоҳид, менга бир шишада май, сенга намозинг,
Минг тақвини бир косаи майга сота қолдим.*

Мазкур байтнинг биринчи мисрасидаги “май” ва “намоз” сўзлари бир-бирига зид қўйилиб, тазод санъатини юзага келтирган. Шу билан биргаликда яширин мен билан зоҳид ҳамда “менга” ва “сенга” орасида ҳам зидлик бор. Иккинчи мисрада “минг” ва “бир”, “тақви” (тақво, парҳезкорлик) ва “бир косаи май” сўзлари муносабатида кузатиш мумкин”.

Машраб тасаввуф шоири эканлигини унутмай, майнинг маъжозий маънода қўлланилаётганига эътибор қаратамиз. “Май” (шароб) тасаввуф илмида ишқ, аниқроғи, Аллоҳ ишқи, “қадах”, “коса”, “жом” – ошиқ қалби тушунилади. Энди байтни таҳлил қиламиз: Зоҳид менга Аллоҳ ишқи этади, сенга намозинг. Минг парҳезкорликни бир ошиқ қалбидаги ишққа сота қолдим. Шоир Аллоҳга ошиқ бўлганлигини очиқ ошкор этипти. Ана шу ҳолатни тазод орқали ифода этган.

Замонавий шеърятимизда ҳам бошдан охир тазод санъати асосий восита сифатида ёзилган дилбар шеърлар ҳам талайгина. Улуғ шоиримиз Чўлпоннинг машхур шеърини эслайлик:

*Қулган бошқалардир, йиғлаган менман,
Ўйнаган бошқалар, инграган менман...
Эрк эртакларини эшитган бошқа,
Қуллик қўшигини тинглаган менман.*

Ғоявий-бадий ҳар қандай юксак шеър ҳаёт қарама-қаршилиги, турмуш зиддиятлари ва қисмат мураккабликларидан туғилади. Шоир шеър бошидаги фавқулодда зиддиятли моҳиятни сўзма-сўз, мисрама-мисра чуқурлаштиради. Агар шеър руҳият нуқтаи назаридан баҳоланадиган бўлса, уни туткунлик ва эрксизлик азобини чуқур идрок этган руҳият нидоси дейиш мумкин. Лирик қаҳрамон ўзига, яъни мен олмошига зид қўйган бошқалар кимлигини зукко ўқирман тезда фаҳмлаб билиб олади.

Оташнафас шоиримиз Шавкат Раҳмон эса қуйидаги шеърида дарахтлар билан инсонларни қаршилантиради:

*Дарахтлар –
Мен итдай сездим ўзимни,
Гўё тирик жонмас, кесилган дастман,
Бошимни кўтариб сизга қарайман,
Нақадар баландсиз,
Нақадар пастман.*

Лирик қаҳрамон ўз руҳий ҳолатини, аҳволини дарахтларга сўзлаш

орқали баён қилган. Бу ўринда дарахтлар шахслантирилиб, нидо санъати ҳам пайдо бўлган. Ижодкор дарахтларни мағрур, ҳақиқат йўлида ҳеч кимга бўйин эгмайдиган жасур инсонларга менгзайди. Бу, албатта, шаклга қиёсан рамзий маънода айtilган менгзаш. Ўзининг қайсидир тўсиқлар, муаммолар олдида ожиз ҳолатига ишора сифатида итдай, кесилган кўлман, пастман дейди.

“Дарахтлардаги баландлик шакл жиҳатидан эмас, балки дунё ташвишларидан юқори турганлигидадир. Инсондаги пастлик айнан шу ғам-ташвишлар қуршовида қолганлиги белгисидир. Шунингдек, “мен итдай сездим ўзимни” мисрасида “сиз баландсиз”, “сизга ҳавасим келади” демоқчи бўлади. Антитеза усулига асосланган бу мисралар сўнггида хулоса тазод санъати орқали антонимик маънодаги сўзлар воситасида намоён бўлган”.

Иқтидорли шоир Вафо Файзуллоҳнинг “Уч жазо” шеърида ҳам тазод санъати орқали янгича ифодалар, янгича услуб ҳамда ўзига хосликни кўрамиз.

*Беомон қиш мени сийлади
Лолаларни чиқдим туш кўриб.
Наҳот баҳор энди қийнайди,
Дорга тортар исмим хуш кўриб...*

Одатда бизни баҳор эмас, қишнинг изғиринли кунлари, совуғи қийнайди. Бу ерда аксинча қиш лирик қаҳрамонни сийлаб, баҳор қийнамоқда. Қишнинг сийлови қорими, тушига лолаларни киритганими, нима? Қишнинг сийлови лирик қаҳрамонни соғ-саломат баҳорга етказгани. Ижодкор ўз исмининг дорга осилиши маъносига эътибор қаратсак, дорга осмоқ бирикмаси исми дорга илиб, ёзиб қўймоқ маъноси орқали чиройли сўз ўйини қилганини кўрамиз. Баҳор хуш кўрган исм – вафо, шоирнинг исми ҳам Вафо. Бу ўринда фаслларнинг ўзгарувчанлиги бевафога қиёслангандай кўринади. Бундай нозик қочиримли ифодалар шеърнинг кейинги бандларида ҳам талайгина.

Тазод санъатининг лингопоэтик жиҳатлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари жуда кўп. Ижодкорлар ўз қарашларини қарама-қарши бошқа қарашлар орқали таққослаб баён этади. Зиддият орқали фикр баён этиш биров мураккаблик туғдириши аниқ. Лирик қаҳрамон ҳис-туйғуларини тазод воситасида ифодалаш шоир маҳоратининг не қадар мукамал эканлигини кўрсатувчи мезонлардан биридир.

**Зулфия
КОМИЛ**

Қаноатли қалбда қаролик бўлмас

* * *

Кучинга ишонма, бил, у соядир,
Ақлингга суянгин, ақл қоядир.

* * *

Инсон умри асли биргина нафас,
Қачон кириб-чиқар измимиздамас.

* * *

Ҳар яхши устознинг шогирди аввало ўзидир.

* * *

Қаноатли қалбда қаролик бўлмас.

* * *

Бу сершовкин дунёдаги энг хафсиз ва хотиржам лаҳза – шубҳасиз – сажда.

* * *

Мақтовга ўрганиш ўз эркини бой бериш билан баробардир. Чунки афюнлар
ичра энг маккори мақтовдир.

* * *

Гоҳида аччиқни тотишнинг ўзи ҳаётинг нақадар ширинлигини ҳис эттира
олади.

* * *

Чин жиҳод фақат шайтону нафсга ва албатта, ўз кўрқув ва
камчиликларингизга қарши бўлмоғи керак...

Зулфия КОМИЛ – 1998 йилда тугилган. Алмати шахмат академиясини тамомлаган.
Ижод намуналари матбуотда чоп этилган.

* * *

То эгасин топмас экан, қалб тана зиндонида қолаверар банд.

* * *

Ҳеч бўлмаса, шунчаки гулга қўйилган сув бўл ёки қозонни қизитган олов. Гулнинг униб, ифор таратиши-ю қозоннинг қандай таом пишириши – уларнинг вазифаси. Ортиқча эътибор бузғунчиликдир.

* * *

Тишлар тилни девор ортида ушлайди.

* * *

Бошқаларни кўришдан тўхтаган кўз фақат ўзинигина кўра бошлайди.

* * *

Бахт аслида на ерда ва на кўкда бор. Шу сабабдан ҳам Қадарга розилик кўзингиздаги пардани олади ва сиз уни – излаган бахтингизни кўра бошлайсиз!

* * *

Ўтмишдаги оғриқларни эсдан чиқармоқчи бўлсангиз, олдинга қараб юринг, сиз ўтмишда эмас, ўтмиш ортда қолсин. Ўзингиз қайтмас экансиз, ўтмиш ҳам ортингиздан боролмайди.

* * *

Ғазабни ичга ютиш ҳам, ташқарига чиқариш ҳам шарт эмас. Уни бошқариш керак.

* * *

Сукут – нодонликдан парда ҳамдир.

* * *

Айтар сўзинг сукунатни бузишга арзирли бўлсин. Сукунат кўп сўздан устундир.

* * *

Муҳаббат қанча мўл бўлмасин, меъдага тегмайди. Нафратнинг эса бир томчиси ҳам кўп.

* * *

Тартиб-интизом – вақтингиз, молингиз, илмингизга қўйилган энг яхши кўриқчидир.

* * *

Токи янги қадам учун дилда ният қилиниб оёқ ердан кўтарилмас экан, бу қадам қўйилажак покиза ер ҳам кўринмайди.

**Шухрат
СИРОЖИДДИНОВ**

“Қайсар олим”нинг бетакрор услуби

Адабиёт тарихининг ўзига хос нозик жиҳатлари билимдони, мумтоз манбаларимизни таҳлил қилишда алоҳида ўрни, бетакрор услубига эга бўлган навоийшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Нусратулло Жумахўжа мақолаларини аввалдан қизиқиш билан ўқирдим. Чунки уларнинг ҳар бирида янги гап, янгича қараш ва ўзига хос индивидуал танкидий ёндашув бўларди. Илм йўлида ўз қарашларини аниқ ва лўнда, жойи келса кескин тарзда айтиб келгани учун ҳам “қайсар олим” сифатида элга танилган Нусратулло Жумахўжанинг адабиёт тақдирига бефарқ эмаслигига доим ҳавас қилганман. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси ўтқир илмий баҳслар майдонига айланган йилларда ҳар бир долзарб адабий мунозараларда Нусратулло аканинг чиқишини кутардим. Айниқса, ўтган асрнинг 80-йиллардаги такрорланмас тарихий моҳиятга эга бўлган матншунослик баҳсларида олимнинг кескир фикрли фаол иштироки алоҳида аҳамиятли эди.

Нусратулло ака бошқа, мен бошқа бир ташкилотда меҳнат қилган бўлсакда дунёқарашлар яқинлиги, жамиятга бўлган муносабатимиз бизни бир-биримизга яқинлаштириб турди. Ҳозирги кунда бир жамоада фаолият юритарканмиз, ҳамон у кишининг илмга садоқатини қаттиқ ҳурмат қиламан. Нусратулло аканинг ҳар бир китоби, жумладан, Навоий, Мунис, Огаҳий, Турди, Феруз, Ҳувайдо сингари ўзбек мумтоз адабиёти намояндаларининг ижодини тадқиқ этишга бағишлаган асарлари тадқиқотчилар учун муҳим манба бўлиб хизмат қилиб келаётгани қувонарлидир.

Закий олим таҳлилнинг объекти матн бўлганда, энг аввало, ана шу матн саҳифа қулоқ тутади, бу садони жон қулоғи билан тинглайди, матннинг

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ – филология фанлари доктори, профессор. 1961 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. У ўндан ортиқ монография, рисоалар ва ўқув услубий қўлланмалар ҳамда юздан ортиқ илмий мақолалар муаллифи.

кайфиятини тўла ҳис қилади ва ниҳоят сўзлатади. Нусратулло Жумахўжа тадқиқотлари буюк мутафаккир Алишер Навоий асарлари матнининг тили, маъноси, маҳобати-ю жозибасига таяниб яратилган.

Шунингдек, олимнинг “Жайхун”нинг аслияти”, “Илм аникликка таянади”, “Давлат тилининг нуфузи ва мавқеи: уни тубдан амалга оширишда қандай долзарб муаммо ва тўсиқлар мавжуд?” сингари мақолалари барчамизни сергакликка чақиради, илм олами “бедарвоза” эмаслигини, пухта ўйланмаган фикрлар миллат савиясига дахл қилишини бот-бот ёдга солади.

Нусратулло Жумахўжа йигирмадан ортиқ фундаментал тадқиқот ва беш юздан зиёд илмий, танқидий, илмий-оммабоп мақолалар муаллифи бўлиш билан бирга, энг аввало, ўзбек мумтоз адабиёти тадқиқотчиси.

Домла жаҳид тадқиқотчилар йўлидан бориб, етакчи адабиётшунос олимлар билан биргаликда 1990 йилларда, яъни мустақиллик арафасидаёқ 5–11-синф ўзбек адабиёти фанининг янги авлод дастури ҳамда дарсликларини яратишда иштирок этди. Шу ишнинг амалий натижаси сифатида ўрта мактабнинг 10-синфи учун “Ўзбек адабиёти” дарслиги ва мажмуасини яратди. Ушбу дарслик ва мажмуа мустақиллик даврида тўрт марта нашр этилган.

Бундан ташқари, унинг филология фанлари доктори Иқболой Адизова билан ҳаммуаллифликдаги, XVI – XIX аср биринчи ярмидаги адабий жараён, маданий муҳит, ундаги ижодкорлар ҳақидаги маълумотлар янгича талқинда ёритилган, ўзбек филологияси ҳамда ўзбек тили ва адабиётини ўқитиш йўналишидаги талабалар учун мўлжалланган “Ўзбек адабиёти тарихи (XVI – XIX аср I ярми)” дарслиги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мазкур дарслик ҳам Республика олий ўқув юртлари талабалари учун ҳар йили қайта-қайта нашр этилмоқда. Уларни шунчаки дарслик эмас, балки дарслик-тадқиқот дея баҳолаш мумкин. Чунки уларда мустабид шўро тузуми даврида феодал-клерикал ва диний-мистик адабиёт дея қораланган ҳамда ўқитиш тақиқлаб келинган Бобораҳим Машраб, Сўфи Оллоёр, Турди Фароғий, Хўжаназар Ҳувайдо, Қул Убайдий (Убайдуллоҳон), Амирий (Амир Умархон) каби мутафаккирларнинг адабий мероси, тасаввуфий асарлари истиклолий ҳурфикрлик билан тадқиқ этилган. Олимнинг “Поэтик тасвирда пейзажнинг роли” (“Ўзбекистон” нашриёти, 1982), “Мунис ғазалиёти” (“Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1991), “Турди назми бадиияти (Мактабда Турди Фароғий ижодиётини ўрганиш)” (Республика Таълим маркази, 1994), “Феруз маданият ва санъат ҳомийси” (“Фан” нашриёти, 1995), “Феруз. Шоҳ ва шоир қисмати” (Хоразмлик Давлатёр Раҳим ва Шихназар Матрасул ҳамкорлигида, “Ўзбекистон” нашриёти, 1995), “Ҳувайдо меросининг маънавий-маърифий моҳияти” (Республика Маънавият ва маърифат жамоатчилиги маркази, 1995), Муҳаммад Юсуф Баёний ҳаёти ва ижодини ёритишга бағишланган, И.Адизова билан ҳаммуаллифликда ёзилган “Сўздин бақолироқ ёдгор йўқдур” (“Ўзбекистон” нашриёти, 1995) каби тадқиқот китоблари ҳам мазкур йўналишга мансубдир.

Олимнинг 1996 йили “Ўқитувчи” нашриётида чоп этилган “Сатрлар силсиласидаги сеҳр (Алишер Навоий ғазаллари таҳлили асосида)” номли китоби мамлакатимизда Алишер Навоий ғазалларини кенг китобхонлар оммаси учун

илмий-оммабоп услубда шарҳлаш йўналишининг шаклланишида муҳим омил бўлди. Ушбу қўлланма китоб Алишер Навоий номидаги халқаро жамоат фонди томонидан “Истиқлол даври ўзбек навоийшунослиги” номли ўттиз жилдлик илмий тадқиқотлар тўпламига (“Тамаддун” нашриёти) танлаб олинди ва унинг 14-жилдида 2022 йили қайта нашр этилди.

Нусратилло Жумаҳўжанинг Навоий таваллудининг 575 йиллиги муносабати билан 2018 йили “Ўзбекистон” нашриётида чоп этилган “Навоий ғазалиёти талқинлари” номли китобида улуғ мутафаккир ғазалларининг машҳур олим ва шоирлар томонидан амалга оширилган энг сара таҳлиллари билан бирга муаллифнинг эликдан ортиқ ўз ғазал таҳлиллари ҳам ўрин олган. Ушбу китоб илм аҳли, талабалар ва кенг китобхонлар оммаси учун навоийхонликдан дастуриламал сифатида хизмат қилмоқда.

Домланинг мумтоз адабиёт нозикларини теран тушуниши, мумтоз адабиётимизда ўз аксини топган диний-фалсафий, тасаввуфий-ирфоний ғоялардан яхши хабардорлиги унинг “Қаро кўзум...” ғазали тадқиқи” номли монографиясида (“Мухаррир” нашриёти, 2021 йил) ўз ёрқин аксини топган.

Шу вақтгача Навоий даҳосининг бир ғазали ҳақида бутун бошли уч юз бетлик бир китоб яратилмаган эди. Нусратулло Жумаҳўжа эса Алишер Навоийнинг “Қаро кўзум...” ғазалининг қирқ беш йил мобайнида ўнлаб атоқли олимлар ва шоирлар томонидан ўрганилиши, бу борадаги баҳсу мунозараларни кузатган, таҳлил (анализ)ларни синтез қилган ва ғазал тадқиқи тарихини тўлиғича китобида мужассам этган. Бу ҳам илмдаги ўрناق тажрибадир. Олимнинг ўз шахсий режасида Навоийнинг яна бир неча машҳур ғазаллари тадқиқига доир махсус монографиялар яратиш ва нашр этиш навбат кутиб турибди. Ҳолбуки, бу янги намуна асосида бошқа олимлар ҳам бир ғазалга бир китоб тажрибасини амалга оширишларига замин вужудга келди.

Матншунос олим сифатида ҳам изчил фаолият кўрсатиб келаётган Нусратулло Жумаҳўжа Хоразм тарихчиси Муҳаммад Юсуф Баёний “Шажарайи хоразмшоҳий” солномасининг Ўрта Осиёнинг Россия томонидан ишғол этилишини тасвирловчи бобларини Иқболой Адизова билан бирга қўлёзма манбалар асосида аввал “Шарқ юлдузи” журналида, кейин (1994) “Адабиёт ва санъат” нашриёти орқали ўттиз минг нусхада чоп эттирди. Ҳозир асарнинг 1000 бетлик тўлиқ нусхаси нашрга тайёр. Шунингдек, матншунос Шермуҳаммад Мунис Хоразмийнинг хаттотлик санъатига бағишланган “Саводи таълим” номли илмий-бадий, шеърӣ рисоласини биринчи марта жорий ёзувда шоирнинг ўз дастхати билан бирга тўлиқ (“Ўқитувчи” нашриёти, 1997) нашр эттирди. Мунис ва Оғаҳӣ қаламига мансуб минг йиллик тарихни акс эттирган “Фирдавс ул-иқбол” асарининг 1980 йилларда америкалик шарқшунос олим Юрий Брегель томонидан аввал илмий-танқидий матни яратилиб чоп этилган, кейин эса инглиз тилига таржима қилиб, нашр этилган. Мазкур асар гарчи асар жаҳонни забт этган бўлса-да, лекин ўз Ватанимизда ҳануз унинг тадқиқига қўл урилмаган эди. Нусратулло Жумаҳўжа хоразмлик мутахассислар С.Рўзимбоев ва А.Абдуллаев билан биргаликда қўлёзма манбалар асосида Ўзбекистонда биринчи марта (“Ўқитувчи” нашриёти, 2010) уни тўлиқ нашрдан чиқаришга муваффақ бўлди. Олим “Тафаккур” журналида эълон қилган бир мақоласида

айтишича, бу асар замонавий адабиётимиз учун бир неча роман ва юз қисмлардан зиёд тарихий сериаллар яратишга манба бўла олади.

Нусратилло Жумахўжа илмий-ижодий фаолиятининг яна бир муҳим қирраси замонавий танқид ва адабиётшунослик бўлгани учун ҳозирги замон ўзбек адабиёти намуналарини ҳам муттасил мутолаа этади ва чоп этилаётган янги шеърӣй, насрий асарларга муносабатини ОАВ саҳифалари ҳамда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг иждодий кенгашларида эълон қилиб боради. Унинг Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Шавкат Раҳмон, Муҳаммад Али, Муҳаммад Салом, Ойдин Ҳожиева, Ашурали Жўраев, Улуғбек Ҳамдам, Исажон Султон, Комил Жўраев, Анвар Обиджон, Усмон Қўчқор, Зикрилла Неъмат каби ёзувчи-шоирлар асарлари ҳақидаги қатор тақриз ва мақолалари фикримизнинг далилидир.

“Давлат тили ҳақида”ги қонун ва унинг ижроси, нутқ маданияти, нотиклик санъати масалалари ҳамиша олимнинг диққат марказида туришини унинг “Истиқлол ва она тилимиз” (“Шарқ” нашриёти, 1998) номли монографияси, “Янги ўзбек алифбоси ва имло қоидалари” (Равшан Жомонов ҳамкорлигида, Тошкент давлат Юридик институти, 2003) номли ўқув қўлланмаси, “Она тили – давлат тили” (Р.Жомонов ҳамкорлигидаги ўқув қўлланма-мажмуаси, “Адолат” нашриёти, 2004), “Давлат тили ҳақида” (Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тил ҳақида”ги Қонуни матнлари, қонун ости ҳужжатлар, қонунни амалга ошириш йўлидаги муаммо ва ечимлар, “Фан” нашриёти, 2008) ўқув қўлланма-мажмуаси, “Қонун тили мезонлари” рисоласи (“Мухаррир” нашриёти, 2010) Давлат тили қонунчилиги соҳасидаги илмий-амалий тадқиқотларида ҳам кўриш мумкин.

1990 йилдан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, 1995 йилда туркум тадқиқотлари учун Халқаро Аҳмад Яссавий мукофотиға сазовор бўлган олим 2016 йил “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими аълочиси” кўкрак нишони билан тақдирланган, 2022 йили “Биринчи даражали меҳнат фаҳрийси” унвониға сазовор бўлди.

Нусратулло аканинг ҳаётда ва илмдаги йўлдоши Иқболой Адизова ҳам таниқли олим, филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, университет илмий кенгаши раисидир. Бу икки заҳматкаш олим бир-бириға елкадош бўлиб, адабиётшунослик илмини ривожлатиришда бирдек хизмат қилиб келмоқдалар. Бир-бириға маслаҳатчи ва танқидчи. Уларға қараб ҳавас қиласан, киши. Устознинг журъати, касбига муҳаббати, талабалар даврасидаги салобати, ҳамкасблари орасидаги шижоатини кўриб, кўз тегмасин деймиз. Шу пайтгача ҳақиқатға тик боқиб, илм келажагига бефарқ бўлмай келаётган Нусратулло акадай инсон билан бир жамоада ишлаётганимиздан беҳад мамнунмиз.

Rustam NAZAR

O'qimog'im shart kitob!

“Lazgi”ni o`rgangan kun

Otam, onam va akam
Jilmayishib naq oftob –
Tug`ilgan kunim menga
Sovg'a qildilar rubob.
Otam, onam, akamdan
Edim juda minnatdor.
– San`atni sev! – dedilar, –
Unda katta hikmat bor!
To`garakka yozilib,
Mashq boshladim uyda ham.
“Lazgi”ni o`rgangan kun
Bo`ldi men uchun bayram.
Chalib beray degandim,
Otam jerkib, urdi do`q:
– Yozmoqchiman hisobot,
Kuy tinglashga vaqtim yo`q!
Chalib beray degandim,
Gap eshitdim onamdan:
– Boshim og`rir, ko`tar-ey
Matohingni xonamdan!
Chalib beray degandim,
Qildi akam ham xitob:
– Jim! Ertaga imtihon,
O`qimog`im shart kitob!
Men alamdanda yig`ladim
“Lazgi”ni o`rgangan kun.
Rubob bilan ikkimiz
Hovliga bo`ldik surgun!..

Rustam NAZAR – (1949–2012). *Respublika rus tili va adabiyoti pedagogika institutini (hozirgi O`zDJTU) tamomlagan. Shoirning “Yashasin quyoshli kun”, “Rangli favvora”, “Mo`jiza” nomi kitoblari chop etilgan.*

Baliqchi

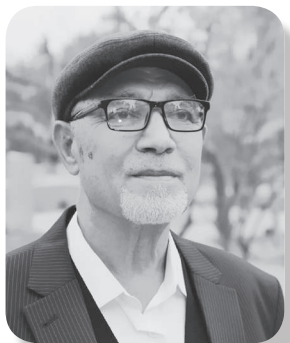
Qarmoq tashlab kun bo'yi
Oftobda kuydi Xoliq.
Lekin hatto nomiga
Tutolmadi bir baliq.
Yarim qarich chavoqcha
Chiqqan edi ilinib –
O'shani ham qochirdi,
No'noqligi bilinib.
Yo'lda kulgi etishdi:
– Ey, baliqchi, qani ov?
– Ketdi chiqib qarmoqdan,
Ikki qarich edi-yov!
Kim ko'rsa – tirjayardi,
Bo'sh kelmasdi Xoliq ham.
Har javobida picha
Kattayardi baliq ham.
Va nihoyat uyida
So'radilar: – Qani ov?
– Uzib ketdi qarmoqni,
Bir quloch kelardi-yov!

Ertakka ilova

Kampir asta ming'irlab,
Kir yuvadi eshikda.
Goh nolinib qo'yadi,
Tog'orasi
Teshik-da.
Kuzatadi chol zimdan,
Chehrasida o'ynar nur:
– Biz yoqlarda
Dengizning
Yo'qligiga ham shukur!..

O'zidan ko'rsin!

Kelsa daraxt
Kesuvchilar,
O'rtab jon –
Tipirchilab
Qolar sho'rlik
Olmaxon.
Kirpi unga
Achinmaydi
Hech vaqtda:
– Kim aytibdi
Yashagin, deb
Daraxtda!?

**Негмурод
ГУЛИЕВ**

Битта фол очай...

Ҳаётӣй ҳангомалар

Бангладеш президенти

Муаллиф катта китоб дўконига кириб салом-алиқдан сўнг сотувчидан сўрабди:

– Бизнинг китоблар ҳам сотиляптими, ука?

– Хаа, ора-сирада битта-иккита харид қилишяпти, ака, – дебди сотувчи. Сўнг сирли оҳангда шивирлабди: – Энди хафа бўлмангу дўконга кирганларнинг кўпчилиги Муҳаммад Юсуфни сўрайди. Лекин сизникини ҳали иримига ҳам бирор киши сўроқлагани йўқ.

– Эй, менга қара. Қани айт-чи, АҚШ президенти ким? – “адиб” жаҳл билан сўрабди.

– Дональд Трамп-да ҳамма билади-ку, нимага буни сўраяпсиз?

– Хўш, энди Бангладеш президенти кимлигини айт қани? – “адиб” терговда давом этибди.

– Бангладеш, Бангладеш... – сотувчи чайналиб қолибди. – Тўғриси ҳеч қизиқмаган эканман. Билмайман, ака.

– Ана кўрдингми, билмайсан. Бўлмаса уларнинг иккаласи ҳам президент, – “адиб” илҳом билан давом этибди: – Энди фараз қил Муҳаммад Юсуф АҚШ президенти бўлса, мен Бангладеш президентиман-да, ука. Мени ҳам харидорларга таништириш, реклама қилиш, кўча савдони ташкил этиш сенинг вазифанг. Пашша кўриб ўтирган билан иш битармиди?!

“Менга чора кўринг”

Хурсанд ака ота-онадан жуда ёш қолган. Етимликда ўсиб, мактабда ҳам тўлик ўқиёлмабди ҳисоб. Кейинчалик механизаторлар тайёрлаш курсига қатнаб, тракторчи бўлиб, узоқ йиллар ишлабди. Ҳеч бир санаторияга дам олишга бормаган Хурсанд ака таътил олиб дам олишга боришга аҳд қилибди. Бирга ишлайдиган Ризоқулга илтимос қилибди:

– Ризо, менга курортга боришим учун йўлланма сўраб битта ариза ёзиб бер. Биласан, менинг саводим йўқ ҳисоби.

– Хўп бўлади. Ариза сиздан айлансин. Ҳозир қойилмақом қилиб ёзиб бераман.

Ризоқул раҳбарлари номига ариза ёзиб, Хурсанд акага имзо қўйдирибди.

– Ана энди аризани бошлиққа олиб кириш. Боринг, ҳозир у хонасида.

Хурсанд ака раиснинг олдига кириб, аризани унга узатибди. Раис аризани ўқибди:

“Раис М.Ахтамовга тракторчи Ўлмасов Хурсанддан”

Негмурод ГУЛИЕВ – 1952 йилда туғилган. Бухоро давлат университетининг математика факультетини тамомлаган. “Бир қадам”, “Сенми, шошмай тур”, “Қизиқарли математика”, “Математикадан 90 жумбоқ”, “Алифбодан бошланар Ватан”, “Ёзмасам қўймас юрак”, “Шукрона қил”, “Китобимни бир ўқинг” номли китоблари чоп этилган.

Ариза

Ушбуни ёзиб маълум қиламанки, мен кўп йиллардан бери сизларни доимо алдаб келдим. Ишга кеч келиб, барвақт кетаман. Фақат ёлғон гапираман. Ишлаганда ҳеч жонимни қойитмайман. Ана шуларни ҳисобга олиб менга қонуний чора кўришингизни сўрайман.

Имзо. Х.Ўлмасов”.

Раис умрида бунақанги аризани кўрмаган экан, хайрон бўлиб, Хурсанд акадан нима талаб қилаётганини сўрабди.

– Энди, раис ука, ёш ҳам бир ерга бориб қолди. Бирор йўлланма олиб берсангиз, соғлигимни бироз тиклаб келсам.

– Бу аризани ким ёзиб берди?

– Ризо ёзиб берди, барака топсин.

– Барака топмай кетсин, Ризойингиз! – деб раис аризани ўқиб берибди.

Буларни эшитган Хурсанд ака жиндай ўйланиб туриб:

– Қуриб кеткур Ризо менга санаторияга эмас, қамоқхонага йўлланма олишим ҳақида ариза ёзиб берибди-ку! – дермиш.

Битта фол очай...

Фазлиддин билан Йўлдош бирга ўсишган, қалин дўст. Иккови ҳам оилали бўлишгач, шўрданақ тайёрлаб сотиш билан тирикчилик қилишарди. Ҳар ҳафта туман марказидаги бозорга Фазлиддиннинг машинасида бориб, у ердан зардоли данаги билан туршагидан харид қилиб келишарди.

Бир якшанба Фазлиддин данак, туршакларни машинага ортаётса, лўли аёл келиб, “Бир фол очай, ако, қўлингизни беринг!” дебди.

– Менга қаранг, шеригим бозорга майда-чуйдага кириб кетди, – шошмай тушунтира кетибди Фазлиддин. – Унинг оти Йўлдош. Хотини, икки ўғли бир қизи бор. Дарвозаси кун чиқарга қараган. Уйи катта анҳор ёқасида. Яқинда катта ўғлини ўқиган бир қизга уйлантирмоқчи... Ана шу оғайнимга фол очасиз, пулнинг тагида қоласиз.

Шу маҳал Йўлдош елим халталарни тўлдириб чиқиб, Фазлиддиннинг ёнига ўрнашади. Бир пайт лўли аёл пайдо бўлиб, Йўлдошга юзланиб:

– Ассалому алайкум, эй саҳий инсон, келинг пешомадингизни айтиб берай. Пул-муллингиз керак эмас. Қўлингизни узатинг, бир фол очай, – дебди.

Йўлдош истар-истамас ўнг қўлини чўзибди.

– Отингиз Йўлдошбой, тўғрими?

Йўлдош ялт этиб Фазлиддинга қарабди. У ҳеч нарсадан хабари йўқдек пинагини бузмашмиш.

– Ўзингиз кўп яхши, феъли кенг, саҳий одам экансиз, – лўли аёл “илҳом” билан давом этибди. – Аёлингиз, икки ўғил, бир қизингиз бағрингизни тўлдириб юрибди. Дарвозангиз кун чиқарга қарайди. Ҳовлингиз шундоққина катта йўлнинг лабига. Юзингиздан буларнинг ҳаммаси манга телевизорга кўрингандай аён бўлопти, ако. Қани, атаганингизни чиқаринг!

Йўлдош қараса, лўлининг ҳамма гаплари тўғри. Ноилож уч сўм берибди. Омади юришган “фолбин” янаям қатъийроқ ишга киришибди.

– Яқинда ўйингизда бир шодиёна бўлади. Катта ўғлингизни уйлантирасиз. Хушрўй, ўқиган, қиз келин бўлиб тушади, Худо хоҳласа. Бу янгиликнинг севинчисига ўн сўм беринг, акожон! Гапларим ёлғон бўлса, уни айтинг. Қани, киссани кавланг.

Йўлдош ноилож тишини суғургандай бўлиб, фолбинга ўн сўм узатибди.

Машинани юргизиб, йўлга тушишибди.

– Бояги фолбин бало экан-а! Гапларининг бирорта ҳам хатоси йўқ. Қойилман! – деб Йўлдошлари оғайнисига қараса, Фазлиддиннинг юзида кулги қотган, юмалоқ қорни рулга тегиб силкинариш! – Э, ҳаммасини бошлаган сенмидинг! Яхшиям машинани ҳайда деганим, бўлмаса уйга бир тийинсиз кириб борарканман! Сотиб олган фолбинингдан ўргилдим!

Адабий ҳаёт

* * *

2 август. Боку шаҳрида “Ўзбекистон маданияти кунлари” билан бирга Озарбайжон Миллий кутубхонасида ўзбек романчилигининг асосчиси Абдулла Қодирий қаламига мансуб “Ўткан кунлар” романининг озарбайжон тилидаги янги наشري тақдимои бўлиб ўтди. Унда ўзбекистонлик ва озарбайжонлик адабиётшунос олимлар ўзаро фикр алмашдилар.

* * *

4 август. Туркиянинг Аланья шаҳрида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, шоир ва публицист Олимжон Ўсаровнинг “Aşktan Bir Dünya Kuracağım” (“Муҳаббатдан Ватан кураман”) номли китобининг тақдимои маросими бўлиб ўтди. Тадбирда таниқли шоир ва ёзувчилар, ноширлар ва таржимонлар, жамоат арбоблари ва оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок этди.

* * *

Ёзувчи Озод Мўминхўжанинг “Спитамен” номли китоби нашрдан чиқди. Ушбу тарихий тўпламга Ватанимиз тупроғида ўсиб-улғайиб, буюк инсон даражасига етган боболаримизнинг ҳаёт фаолиятлари ҳамда қаҳрамонликлари тасвирланган асарлар киритилган.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг “Адабиёт” нашриёти томонидан чоп этилган “Огаҳий девони” Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан ўтказилган “Йилнинг энг яхши китоби” танлови ғолиби бўлди.

* * *

7 август. Таниқли адиб, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Ислон Ҳамронинг “Тузоқ. Ўйин бошланди” номли китоби нашрдан чиқди.

* * *

8 август. Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романи турк тилида нашр этилди. Уни Туркияда яшаб илмий изланиш олиб бораётган ҳамюртимиз, таниқли тилшунос ва таржимон Замира Ҳамидова (Ўзтурк)

турк тилига ўгирган. “Қутлуғ қон” романи шу кунга қадар араб, форс ва МДХ халқлари тилларига таржима қилинган. Евроосиё ёзувчилар уюшмаси раҳбари профессор Ёқуб Умар ўғли раҳбарлигида Анкарада нашр этилган мазкур таржима 430 бетдан иборат. Китобга Туркиянинг таниқли журналист-муҳаррири, айти пайтда Туркия атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, шаҳарсозлик ва иқлим вазири матбуот котиби Лайло Гунеш хоним масъул муҳаррирлик қилган.

* * *

Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, шоира Зилола Хўжаниёзованинг “Кел, эй дўст” деб номланган шеърий тўплами Озарбайжоннинг “Маориф” нашриётида озар тилида чоп этилди.

* * *

9 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолари Ахтамқулининг “Қуёшга она бўлган юрт”, Шоира Шамснинг “Тупроқ тили”, Эркин Умарнинг “Самарқанд “Сегоҳ”и”, Зуҳра Бегимнинг “Бахтли болалик” номли шеърий тўпламлари нашрдан чиқди.

* * *

10 август. Ёзувчилар уюшмасида “Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Ахборотномаси” янги нашрининг биринчи сони тақдимотиға бағишланган тадбир бўлиб ўтди.

* * *

15 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси мажлислар залида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, таниқли ёзувчи Абдуқаюм Йўлдошевнинг “Шараф йўли” романи ҳамда шоира Сайёра Тўйчиеванинг “Шарофнома” номли дoston ва эсселар тўплами тақдими бўлиб ўтди.

* * *

25 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Тожикистон Ёзувчилар иттифоқи раиси ўринбосари Акбар Абдулло ва Наср шўъбаси мудир, ёзувчи Сирожиiddин Икромий билан учрашув бўлиб ўтди. Сухбатда ўзбек-тожик адабий алоқаларини ривожлантириш, икки қардош халқларнинг дўстлик муносабатларини янада мустаҳкамлаш хусусида сўз борди. Музокара давомида Акбар Абдулло бир гуруҳ ўзбек ижодкорлари – Ботир Эргашев, Нурали Қобил, Одил Икром, Олимжон Давлатовга Тожикистон Ёзувчилар иттифоқининг “Нишони сухан” кўкрак нишонини топширди.

МУНДАРИЖА

НАЗМ

ФАХРИЁР. Кузга кириб борар дарахтлар қатор.....	47
Наргиза ОДИНАЕВА. Умрим ҳали бошлангани йўқ.....	57
Вафо ФАЙЗУЛЛОҲ. Аямажуз – айём кампир видоси.....	70
Илҳом АҲРОР. Бошқача тикланар шеърда ҳар бино.....	78
Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ. Инсоният. <i>Достондан парча</i>	134

НАСР

Абдужалол РАҲИМ. Ойдин кечалар. <i>Қисса</i>	4
Шодмон СУЛАЙМОН. Сафар. <i>Ҳикоя</i>	63
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. Сувратдан сийратни излаган нигоҳ. <i>Эссе-ҳикоя</i>	82

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ. Изчиллик силсиласи.....	101
Шаҳло МУСАЕВА. Адабий қаҳрамонлар характери эволюцияси....	104

ҚАРДОШЛАР АДАБИЁТИ

АНАР. Мен, сен, у ва телефон. <i>Ҳикоя</i>	108
--	-----

АДАБИЁТИМИЗ ЖОНКУЯРЛАРИ

Файзулло ЯҲЁЕВ. Навоийшунос олим.....	124
---------------------------------------	-----

ЁШЛАР ИЖОДИ

Моҳира ЭШПЎЛАТОВА. Олов ракси. <i>Ҳикоя</i>	128
---	-----

ҚАТРАЛАР

Сарвара ЭШОНХОНОВА. Қалдирғочлар ҳар йил шу ерда.....	132
Зулфия КОМИЛ. Қаноатли қалбда қаролик бўлмас.....	164

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Теодор КАЛЛИФАТИДЕС. Майдондаги Сизиф. <i>Новелла</i>	144
---	-----

ТАДҚИҚОТ

Олимжон ЖУМАБОВ. Инсон руҳиятининг икки талқини.....	148
Абдунаби ТҶИЧИЕВ. Биографик лавҳалар ва сайёр образлар....	151

ТАЛҚИН

Тўлқин ЭШБЕК. Сатрларда Тошкент тафти.....	155
Элнур НИЁЗМАТОВ. Тазод ва поэтик мазмун.....	159

АДАБИЁТ ВА ШАХС

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ. “Қайсар олим”нинг бетакрор услуби...166	
--	--

BOLALAR DUNYOSI

Rustam NAZAR. O‘qimog‘im shart kitob!	170
---	-----

ГУЛҚАЙЧИ

Негмурод ГУЛИЕВ. Битта фол очай. <i>Ҳаётини ҳангомалар</i>	172
Адабий ҳаёт.....	174

Шарқ юлдузи

2023

8-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуқтан назаридан фарқланиши мумкин.

Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек адабиёти” ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳқўча, Адиблар хиббони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.

Телефонлар:

71231-23-67, 71231-23-68.
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi@umail.uz
sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:
23.08.2023

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆
Офсет босма усулида офсет қоғозида босилди. Босма табағи 11,0.
Шартли босма табағи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табағи 17,2.
Адади 6800 нусха.
Буюртма №9

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган. “PRINT REBEL” МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри Юнусобод тумани, Ифтихор кўчаси 117-уй 19-хонадон.
Журнал ойда бир марта чоп этилади.

Мухаррир:

Дилфуза Маҳмудова
Мусахҳих:

Моҳира Хусанова

Веб-сайт муҳаррири:

Дилноза Камол

Саҳифаловчи-дизайнер:

Раҳматжон Бобожонов

Copyright © “Шарқ юлдузи”